

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І
ТОРГІВЛІ ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

**НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК:
КОНЦЕПЦІЯ, МЕХАНІЗМ,
РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

МОНОГРАФІЯ

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора **О.Б. Чернеги***

Київ
«Центр учбової літератури»
2018

УДК 330.5-043.86:(330.11+332.142+005.2)
ББК 65(4Укр)+65.050
Н 35

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
(протокол № від 31 травня 2018 р.)*

Рецензенти:

Мазурок П. П., доктор економічних наук, професор (Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»);

Бавико О. Є., доктор економічних наук, доцент (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського).

Н 35 Національний економічний розвиток: концепція, механізм, ресурсне забезпечення: монографія / Л. В. Проданова, О. О. Зиза, О. О. Фоміна, В. В. Трохимчук, С. В. Волошина та ін.; за заг. ред. д.е.н., проф. О. Б. Чернеги. – Київ: «Центр учбової літератури», 2018. – 330 с.

ISBN 978-611-01-1188-1

У монографії висвітлено комплекс науково-методичних підходів до визначення концептуальних засад функціонування національної економіки.

Основна увага приділена аналітичній оцінці ресурсного забезпечення, механізму економічного розвитку засобами впливу на інноваційні та екологічні чинники процесу, досліджено заходи його державного регулювання в межах соціальної, інноваційної, екологічної політики.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, менеджерів і професіоналів усіх економічних рівнів управлінської діяльності.

ISBN 978-611-01-1188-1

© Л. В. Проданова, О. О. Зиза, О. О. Фоміна,
В. В. Трохимчук, С. В. Волошина та ін., 2018
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2018.

Монографія підготовлена колективом науковців:

від Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)

- д.е.н., проф. О.Б. Чернега (chernega@donnuet.edu.ua) - вступ
- к.е.н., доц. Волошина С.В. (voloshina@donnuet.edu.ua) – підрозділ 3.6, висновки по розділам
- к.е.н. Зиза О.О. (ziza@donnuet.edu.ua)- підрозділи 1.1, 1.5, 2.1, 2.6, 2.7, 3.2, 3.4
- к.е.н. Трохимчук В.В. (trohymchuk@donnuet.edu.ua) - підрозділи 1.2, 1.4, 2.4, 2.5, 3.3, 3.5
- к.е.н. Лисевич С.Г. (lisevich@donnuet.edu.ua)- підрозділ 3.7
- аспірант Москаленко К.С. (moskalenko@donnuet.edu.ua)- підрозділ 3.1
- аспірант Скубіліна А.В. (skubilina@donnuet.edu.ua) - підрозділ 1.6
- аспірант Калініченко Д.Р. (kalinichenko@ donnuet.edu.ua) - підрозділ 3.6
- студент Навчально-наукового інституту економіки та підприємництва Бугаєнко О.В. (bugaenko@donnuet.edu.ua) – підрозділ 1.4
- студент Навчально-наукового інституту економіки та підприємництва Петрунек Є.С. (petrunek@donnuet.edu.ua) – підрозділ 1.5
- студент Навчально-наукового інституту економіки та підприємництва Козлова К.А. (kozlova@donnuet.edu.ua) – підрозділ 2.5
- студент Навчально-наукового інституту ресторанно- готельного бізнесу Чеботаренко А.М. (chebotarenko@donnuet.edu.ua) – підрозділ 2.6
- студент Навчально-наукового інституту економіки та підприємництва Григоренко Р.О. (r01proxi@gmail.com) – підрозділ 3.3

від Черкаського державного технологічного університету:

- д.е.н., доцент Проданова Л.В. (l.prodanova@chdtu.edu.ua) - підрозділи 2.2, 2.3, 4.1-4.3, висновки

від Донецького національного технічного університету (м.Покровськ)

- к.е.н. Фоміна О.О. (olena.fomina@donntu.edu.ua)- підрозділи 1.3, 1.4, 2.2, 3.1, 3.2

від Маріупольського коледжу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

- . к.е.н. Шерстюкова К.Ю. (sherstyukovakarina@gmail.com) - підрозділи 4.1-4.3

ЗМІСТ

ВСТУП/	
<i>Чернега Оксана Богданівна</i>	7
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.	14
1.1. Інститути командної економіки як базові умови переходу до ринку/ <i>Зиза Олена Олександрівна</i>	14
1.2. Соціально-економічна суть постсоціалістичних трансформацій та їх вплив на національний розвиток/ <i>Трохимчук Вікторія Вікторівна</i>	24
1.3. Відповідальність суб'єктів господарювання в аспекті сталого розвитку національної економіки/ <i>Фоміна Олена Олександрівна</i>	32
1.4. Фінансова прозорість підприємств України як показник соціальної відповідальності бізнесу/ <i>Фоміна Олена Олександрівна, Трохимчук Вікторія Вікторівна, Бугаєнко Олександра Віталіївна</i>	40
1.5. Аспекти реалізації соціальної політики в межах національного розвитку економіки/ <i>Зиза Олена Олександрівна, Петрунук Євгенія Сергіївна</i>	50
1.6. Структурні компоненти людського капіталу у розвитку національної економіки/ <i>Скубіліна Анастасія Вікторівна</i>	59
Висновки з розділу 1	62
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	65
2.1. Державне регулювання та досягнення добробуту у національній економіці/ <i>Зиза Олена Олександрівна</i>	65

2.2. Втрачені ресурси і резерви майбутнього регіонів вітчизняної економіки/	
<i>Проданова Лариса Василівна, Фоміна Олена Олександрівна . . . . .</i>	72
2.3. Інтегральна оцінка макродинамічних процесів: синтетичний індекс економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку/	
<i>Проданова Лариса Василівна . . . . .</i>	83
2.4. Акціонерна власність та корпоративне управління вітчизняних підприємств в системі забезпечення ефективності національної економіки/	
<i>Трохимчук Вікторія Вікторівна . . . . .</i>	92
2.5 Добробут населення: індикатори рівня та якості життя в сучасних умовах розвитку України/	
<i>Трохимчук Вікторія Вікторівна, Козлова Катерина Андріївна . . . . .</i>	102
2.6. Нерівність доходів населення світу в умовах сталого розвитку/	
<i>Зиза Олена Олександрівна, Чеботаренко Анна Миколаївна . . . . .</i>	109
2.7. Монетарні інструменти досягнення добробуту домогосподарств як складова національного розвитку економіки/	
<i>Зиза Олена Олександрівна . . . . .</i>	117
Висновки з розділу 2	131
РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ	135
3.1. Екологічний чинник як основний фактор забезпечення добробуту на глобальному рівні/	
<i>Фоміна Олена Олександрівна, Москаленко Катерина Сергіївна . . . . .</i>	135
3.2. Економічна поведінка та екологічна етика в аспекті сталого розвитку/	
<i>Фоміна Олена Олександрівна, Зиза Олена Олександрівна . . . . .</i>	144
3.3. Іноземне інвестування в Україні: значення, сучасні тенденції, проблеми та перспективи в умовах сталого розвитку/	
<i>Трохимчук Вікторія Вікторівна, Григоренко Родіон Олександрович . . . . .</i>	154

3.4. Особливості сприйнятливості інноваційних продуктів у національному розвитку/	
<i>Зиза Олена Олександрівна</i>	162
3.5. Роль інновацій в розвитку туризму на рівні держави, галузі, підприємства в національній економіці/	
<i>Трохимчук Вікторія Вікторівна</i>	172
3.6. Розвиток технопарків як основа формування інноваційної чинника національного розвитку економіки/	
<i>Волошина Світлана Василівна, Калініченко Данило Ростиславович</i>	181
3.7. Проблеми інноваційного розвитку підприємств та їх вирішення за допомогою господарського механізму /	
<i>Лисевич Сергій Григорович</i>	196
Висновки з розділу 3	205
РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ РОЗПОДІЛУ ТА ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ	208
4.1. Інструменти та методи розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти/	
<i>Проданова Лариса Василівна, Шерстюкова Каріна Юрійівна</i>	208
4.2. Концептуальні основи формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці/	
<i>Проданова Лариса Василівна, Шерстюкова Каріна Юрійівна</i>	224
4.3. Перерозподіл природно-ресурсної ренти через національні рентні фонди (фонди суспільного добробуту)/	
<i>Проданова Лариса Василівна, Шерстюкова Каріна Юрійівна</i>	245
Висновки з розділу 4	272
ВИСНОВКИ	276
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	286

ВСТУП

Сучасне суспільство у результаті ряду революційних науково-технічних і технологічних змін переходить від постіндустріального етапу розвитку до інформаційного. Трансформації відбуваються і на мікрорівні, і на рівні міжнародних економічних відносин, змінюються форми і принципи їхньої організації та функціонування. Сучасна економічна реальність переконливо свідчить, що перспективи, темпи і загальний вектор соціально-економічного прогресу національних господарств у тій, чи іншій мірі визначається глобалізаційними процесами та спроможністю національних економік протистояти глобальним викликам.

Велика кількість загроз і протиріч відрізняє сучасний етап розвитку і ставить під загрозу майбутнє людства. До них належать: імовірність виникнення глобальної екологічної катастрофи, загострення протиріч між багатими та бідними країнами, невідповідність організації і механізмів функціонування світової фінансової системи сучасним реаліям, посилення протистояння між різними релігійними цивілізаціями, поглиблення протиріч між цільовими орієнтирами на зростання споживання та обмеженими ресурсними спроможностями щодо їх забезпечення.

Перед світовою економічною наукою постає завдання пошуку нових концептуальних підходів, шляхів і механізмів соціально-економічного розвитку, тому що зміни, які відбуваються у соціально-економічних відносинах, значно випередили їхнє теоретичне осмислення, а тим більше обґрунтування.

Вагомий вплив на формування наукових уявлень про національний економічний розвиток, стабільність, глобалізацію формують праці класиків теорії і методології розвитку економічних систем, а саме А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Р. Мальтуса, Дж. С. Мілля, К. Маркса, Дж. М. Кейнса, В. Ойкена; розробників теорії циклів та кризти їх послідовників, серед яких слід виділити В. Вернадського, А. Маршалла, М. Кондратьєва, В. Леонтьєва, М. Фрідмана; дослідників теорії глобалізації, стабільного та безпечного

розвитку національних економік, що представляють праці А. Пігу, Дж.К. Гелбрейта, П. Кругмана, Дж. Стігліца; праці представників інституціональної та неінституціональної економічної теорії, а саме М. Вебера, Р. Коуза, К. Поланьї, Д. Норта, Р. Нуреева, А. Олійника.

Методологічним підґрунтям дослідження також стали наукові праці представників сучасної наукової школи В. Гейця, М. Горожанкіної, В. Дементьєва, Л. Дмитриченко, Г. Тарасенко, А. Чаусовського, М. Чумаченка, які розробляли ті чи інші аспекти розвитку національної економіки. Слід виокремити роботи сучасників, що цитовані берпосередньо у даній монографії, а саме О. Грішньої, П. Єщенко, Г. Задорожного, А. Колота, Гж. Колодко, Е. Лібанової, П. Мазурка, Л. Проданової.

Проте, незважаючи на суттєвий науковий доробок, низка проблемних питань залишається недослідженою, зокрема, невизначеними залишаються концепції, механізми та ресурсне забезпечення розвитку національної економіки в умовах посилення глобальних трансформацій. Все це свідчить про актуальність і складність обраного напрямку дослідження, формує його мету і завдання.

Метою монографії є розробка теоретико-методологічних концептуальних засад розвитку національної економіки на основі дослідження механізмів і ресурсного забезпечення цього процесу в умовах глобальних трансформацій.

Для досягнення зазначеної мети поставлено та вирішено наступні науково-практичні завдання:

- виявити переваги та недоліки досвіду створення інститутів, що сприяли розвитку командної економіки;
- дослідити різноманіття національних траєкторій системних перетворень у постсоціалістичних країнах та їх особливості;
- поглибити розуміння сутності та змісту постсоціалістичної трансформації економіки як системи радикальних інституціональних змін;
- виявити вплив інституту економічної влади на спрямованість й динаміку відтворення всієї системи господарських відносин;

- дослідити проблеми відповідальності як економічного феномену та виявити особливості соціальної відповідальності як системи відносин на різних рівнях економічної системи;
- дослідити значимість проблеми соціально відповідальної поведінки та фінансово прозорої діяльності підприємств для відновлення гармонізації відносин суспільства із підприємницьким середовищем;
- обґрунтувати та критично проаналізувати основні структурні компоненти людського капіталу, що лежать в основі формування механізму національної економічної системи;
- дослідити сутність поняття «добробут» та індикатори вимірювання добробуту в економічній науці;
- визначити різницю між економічним і національним добробутом та дослідити вплив окремих інструментів державного регулювання економіки на вітчизняний національний добробут;
- проаналізувати показники суспільного добробуту, що визначаються повнотою забезпеченості населення країни життєво необхідними засобами (матеріальними і нематеріальними благами);
- встановити фактори створення умов для підвищення добробуту населення країни;
- розробити метод визначення синтетичного індикатору стану національної економіки і процесів макроекономічної динаміки;
- дослідити регіональні особливості економіки України та визначити тенденції і наслідки такого розвитку для національної економіки в рамках оцінки ресурсів (у тому числі втрачених) та резервів регіонального розвитку;
- дослідити та проаналізувати структуру акціонерної власності українських підприємств і оцінити її вплив на ефективність системи корпоративного управління, що є одним з елементів національної економічної системи;
- визначити особливості розвитку проблеми нерівності доходів, її світових тенденцій та вивчити показники людського розвитку, що дають можливість виміряти стан людського капіталу;

- проаналізувати причини загострення та посилення процесів майнового розшарування населення в умовах стрімких глобальних змін ринкового середовища;
- дослідити проблеми активізації ресурсів домогосподарств та формування заощаджень домогосподарств, як джерел інвестицій;
- дослідити вплив інструментів монетарної політики на ресурси домогосподарств;
- визначити сутність еколого-економічних відносин та передумов їх формування та розвитку, довести пріоритетність еколого-економічних зв'язків в динаміці глобальних проблем;
- встановити зв'язок системи “людина ↔ суспільство ↔ природа” та його впливу на вирішення суперечності між економічним зростанням, підвищенням добробуту населення та забрудненням і виснаженням довкілля;
- проаналізувати трикутник взаємин «людина ↔ природа ↔ суспільство» на мікро- і макрорівнях та оцінити економічну поведінку суб'єктів господарювання з урахуванням міжособистісних і екологічних етичних норм;
- визначити сучасні тенденції іноземного інвестування в Україні та проаналізувати динаміку іноземного інвестування, і на цій основі виявити фактори уповільнення темпів зростання та пошук шляхів вирішення проблем залучення зовнішніх інвестицій в економіку України;
- дослідити особливості сприйнятливості інноваційних продуктів у вітчизняній економіці;
- визначити особливості використання інновацій для активізації діяльності підприємств туристичної галузі в напрямку забезпечення власної конкурентоспроможності в умовах стрімких змін ринкового середовища;
- розглянути інноваційну складову економіки країни та фактори, що впливають на її розвиток, і провести аналіз інноваційної діяльності в Україні у порівнянні з зарубіжними країнами;
- довести важливість створення технопарків як головного фактору впливу на конкурентоспроможність країни та людського капіталу;

- визначити інструменти, методи та важелі розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти;
- проаналізувати закордонний досвід застосування важелів, методів та інструментів розподілу і перерозподілу ренти з урахуванням можливостей адаптації світового досвіду їх застосування до сучасних умов функціонування економіки України;
- обґрунтувати концепцію формування та реалізації механізму розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, визначити елементи цього механізму і умови його ефективної реалізації з метою забезпечення суспільного добробуту.

Об'єктом дослідження є процес розвитку національної економіки в умовах глобальних трансформацій.

Предметом дослідження є методологія і теорія побудови концепції й удосконалення механізмів національного економічного розвитку.

Методи дослідження. Теоретичні і практичні результати дослідження отримано на базі використання положень сучасної економічної теорії, загальної теорії управління, стратегічного управління, теорії людського капіталу.

У процесі вирішення поставлених завдань використовувались наступні методи: порівняльного аналізу – в ході дослідження концептуальних підходів до розуміння архітекtonіки процесів соціально-економічного розвитку; узагальнення та наукового абстрагування – для визначення сутності та формулювання змісту категоріально-понятійного апарату дослідження; структурно-функціонального аналізу – в процесі визначення основних складових елементів моделей соціально-економічного розвитку; графічний – для наочної ілюстрації змісту, структури та динаміки досліджуваних процесів соціально-економічного розвитку та інші.

Інформаційною базою дослідження виступали законодавчі і нормативні акти з господарських питань, вітчизняні і зарубіжні джерела інформації, що включали монографії, збірники наукових праць, автореферати дисертацій, матеріали періодичних видань, наукових конференцій, інформація зі

всесвітньої мережі Інтернет, офіційні дані Держкомстату України, планова і звітна інформація вітчизняних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні і подальшому розвитку:

- розроблено концепцію побудови моделі соціально-економічного розвитку країни в умовах сучасної ринкової економіки, що ґрунтується на узагальненні теоретико-методологічних засад і практичного досвіду реалізації процесів макроекономічної динаміки і передбачає максимально повне використання ресурсного потенціалу національної економіки і системи сучасних інститутів державного регулювання;
- розроблено метод визначення синтетичного індикатору, який ґрунтується на комплексній оцінці параметрів національної економіки і процесів макроекономічної динаміки та передбачає: виважений відбір певної групи індикаторів, що віддзеркалюють сутність і перебіг динамічних процесів, їхні якісні й кількісні характеристики; інтегрованість і максимально узагальнюючий характер показників прогресу; відповідність об'єктивним потребам їх ефективного використання;
- обґрунтовано засади формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти та запропоновано логіко-змістовну схему його основних елементів на основі сукупності взаємозв'язків суб'єктів національної економіки, умов їх взаємодії, а також регуляторів умов і взаємозв'язків у ході процесу перерозподілу доходів, зумовлених використанням у національному господарстві природних ресурсів, що дає можливість сформувати систему заходів державного впливу на процеси перерозподілу рентних доходів у національній економіці;
- удосконалено методичні положення формування накопичувального рентного фонду в національній економіці, в основу яких покладена адаптація закордонного досвіду функціонування таких фондів, що включають визначення мети створення фонду, напрямів цільового використання коштів, джерел формування активів, структури фонду,

специфіки та етапів реалізації дивідендної програми, що дозволяє вдосконалити загальну методологію й систему інструментів акумулювання та цільового використання природно-ресурсної ренти в національній економіці;

- подальшого розвитку дістала систематизація інструментів, методів та важелів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти з урахуванням зарубіжного досвіду застосування прав власності на природні ресурси і об'єкти, надання державою права користування надрами, функціонування бюджетної і податкової систем, що забезпечують перерозподіл ренти в національній економіці відповідно до принципів справедливості, соціальної та економічної ефективності;
- запропоновано модель механізму взаємозв'язку між економічною політикою держави (монетарною політикою), ознаками макроекономічної стабільності та поведінкою домогосподарств; розроблено матрицю взаємозв'язку основних інструментів монетарної політики, ознак макроекономічної стабільності та ознак поведінки домогосподарств в національній економіці, зокрема щодо активізації їх фінансових ресурсів (заощаджень).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретичні положення та методологічні підходи до удосконалення механізмів економічного розвитку країни можуть бути використані в процесі формування та реалізації соціально-економічних стратегій та програм економічних реформ органів влади різних рівнів; визначення пріоритетів, формування й реалізації державної та регіональної структурної, стабілізаційної політики і взагалі державної політики соціально-економічного розвитку країни та її територій; в економіко-аналітичній, прогностичній роботі та управлінській діяльності підрозділів державних адміністрацій, апаратів рад різних рівнів (обласних та районних); в роботі статистичних органів для розширення інструментарію статистичних досліджень.

Чернега Оксана Богданівна

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1 Інститути командної економіки як базові умови переходу до ринку

Як відомо, економіка колишнього СРСР – командна або соціалістична економіка - вирізнялася надзвичайною централізацією, концентрацією і спеціалізацією виробництва. В основі переважання такого виробництва саме у соціалістичній економіці лежала ідея про те, що продуктивні сили за умов соціалізму функціонують у формі великого машинного виробництва і відповідного рівня продуктивності праці.

Взагалі, соціалістичній економіці, як новому, більш високому, ніж капіталістичний, рівню виробничих відносин, К. Маркс і Ф. Енгельс, основоположники марксизму і прихильники соціалізму, у своїх працях приписували наступні риси – усуспільнення праці, велике машинне виробництво, електрифікація. Проте створення нового типу економічних і виробничих відносин неможливе «з чистого аркушу». Комуністичне або соціалістичне господарство, на думку К. Маркса і його послідовників, виникає тоді, коли суспільне виробництво технічно та організаційно визріло для суспільного контролю, а, відповідно, і для зміни економічної системи. За умов капіталізму, по мірі концентрації капіталів, суспільне виробництво перестає бути стихійним, і контроль над ним зосереджується в руках великого приватного капіталу, «великі капіталісти побивають дрібних», вартість основного капіталу за умов великомасштабного виробництва стає відносно нижчою, ніж за умов дрібномасштабного [1]. Тобто з'являються передумови для переходу до нового типу економічної системи – соціалізму, що заснована на переважанні високої концентрації капіталу і виробництва.

В. Ленін, ідейний натхненник розбудови соціалістичного суспільства і послідовник вчення К. Маркса, дотримувався думки про те, що «велике підприємство стає гігантським і планомірно, на основі точного обліку масових даних, організовує доставку початкового сирого матеріалу у розмірах $\frac{2}{3}$ або $\frac{3}{4}$

всього необхідного для десятків мільйонів людей... систематично організовується перевезення цієї сировини в найбільш зручні пункти виробництва, відокремлені іноді сотнями і тисячами верст один від одного... з одного центру розпоряджаються всіма стадіями послідовної обробки матеріалу для отримання цілої серії різновидів готових продуктів... розподіл цих продуктів здійснюється за єдиним планом між десятками і сотнями мільйонів споживачів», а «дрібнотоварне виробництво щодня, щогодини народжує капіталізм» [2]. З цього В. Ленін вивів, соціалізм – це державно-капіталістична монополія, яка через революційний переворот і диктатуру пролетаріату спрямовується «на користь всього народу». Відтак, згідно із В.І. Леніним, «єдиною матеріальною основою соціалізму може бути велика машинна промисловість, здатна реорганізувати і землеробство» [3].

З вищезгаданих тез випливає, що велике виробництво є єдино можливим і бажаним для соціалістичного, відмінного від капіталістичного рівня господарювання. Проте, наприклад, спроби реалізації даної концепції на практиці не дали очікуваних результатів, так як тенденція до концентрації капіталу виявилася не настільки всеосяжною. Оскільки одночасно виникали нові дрібні капітали, так званий базовий підприємницький прошарок.

Науковці, що досліджували розвиток виробництва, економію на його масштабах, вже після К. Маркса, розходяться у поглядах на ефективність великого виробництва.

Розглянемо особливості розвитку економіки СРСР і УРСР в плані реалізації поглядів на концентрацію капіталу як основу соціалістичної (командної) економічної системи і науково-технічного прогресу. (інновацій).

У період 1960-1970 років, як відомо, у колишньому СРСР відбувалася господарська реформа. У цей час подальша концентрація і централізація виробництва були пов'язані із створенням виробничих об'єднань (комбінатів). Вони включали в себе підприємства, пов'язані одне з одним виробничою кооперацією із випуску продукції або комплексної переробки сировини, які розміщувалися в межах одного, а в окремих випадках, і декількох економічних

районів. Крім того, до складу таких об'єднань входили науково-дослідні інститути і конструкторські бюро. Ці об'єднання в межах визначеної території зосереджували випуск усієї однорідної продукції в руках небагатьох або, навіть, одного виробника. Виробниче об'єднання за таких умов ставало «монополістом у розробці і випуску тієї чи іншої продукції на даній території» [4].

Процес створення галузевих виробничих об'єднань протікав доволі інтенсивно. Для прикладу наведемо такі цифри, у 1963 році їх налічувалося близько 150, у 1964 – 500, у 1965 – до 600, в середині 1966 року їх число перевищило 1200 [4].

Економічна реформа 1960-1970-х рр. дістала назву «Нова система господарювання». Її ініціатори виходили з того, що, оскільки неможливо вирішувати всі народногосподарські питання у центрі, потрібно здійснювати часткову децентралізацію економіки. Утворення виробничих об'єднань у ті часи вважалося позитивним явищем, оскільки заумов централізованого регулювання економічних процесів вони спрощували управління промисловістю з боку відповідних галузевих міністерств. Об'єднання, головню, перебували на госпрозрахунку, оскільки міністерства передали їм значну кількість своїх оперативних функцій. Усе це сприяло спрощенню управління об'єднаннями.

Водночас окремі виробничі об'єднання почали входити до складу госпрозрахункових всесоюзних і республіканських промислових об'єднань, які являли собою головні галузеві управління міністерств.

У середньому одне республіканське промислове об'єднання (РПО) складалося із більше, ніж 20-30 юридично-самостійних виробничих об'єднань. На території колишньої УРСР функціонувало 65 РПО, з яких 4 мали у своєму складі 4 науково-дослідні інститути, 7 – проектно-конструкторські бюро, 6 – дослідні виробництва [5].

Крім переваг в управлінні, на думку радянських вчених, виробничі об'єднання мали позитивний вплив на ефективне забезпечення організаційної і

економічної єдності техніки, виробництва і збуту, також комплексної розробки заходів щодо підвищення технічного рівня продукції. Об'єднання мали більш широкі можливості для маневрування матеріальними і грошовими засобами, для освоєння централізованих фондів, більш ефективного використання фонду розвитку виробництва.

Виробничі об'єднання та комбінати, їх ще називали «багатозаводськими підприємствами», переважали в економіці країни і у 1980-роках. Так, на кінець 1984 року у промисловості СРСР функціонувало 4295 виробничих і науково-виробничих об'єднань, які давали близько 50% промислової продукції і об'єднували 18 507 підприємств [6].

Виробничі об'єднання мали чимало недоліків. У більшості випадків не вдавалося створити оптимальні виробничі і виробничо-наукові об'єднання, які б були здатні самостійно вирішувати складні технічні задачі, випускати і продавати на внутрішньому і зовнішньому ринку продукцію, що відповідає світовим стандартам.

Однією з причин такого стану речей було те, що більшість цих об'єднань створювалися формально, без урахування реальних технологічних зв'язків між підприємствами, що входили в них, зазвичай виробничі об'єднання створювались на основі простої належності підприємств одній галузі чи розміщення їх на одній території.

Іншими причинами недоліків і неефективного функціонування об'єднань були їх однопрофільність і те, що плани виробництва для них розроблялися міністерствами, а не безпосередньо галузевими відомствами. Це гальмувало підвищення якості і ефективності виробництва. Такі підприємства були малодинамічними, нездатними швидко реагувати на зміни у попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках. Їхнє монопольне положення на ринку стримувало технічний прогрес.

Тому вже у наприкінці 1970-х – початку 1980-х років набула поширення ідея про поділ народного господарства на міжгалузеві і територіальні

комплекси, які б базувалися на виробничих зв'язках між галузями та їхніми окремими підприємствами.

Що стосується міжгалузевих комплексів (МНК), то їх історію можна простежити з часу розробки плану ГОЕЛРО (1920-1925 рр.). Їхніми посередниками були великі галузеві комплекси (металургійний, що об'єднував підприємства з видобутку руди і виплавки металу; залізничний і інші), що створювалися у роки перших п'ятирічок.

Міжгалузеві комплекси, на думку А. Бачуріна, мали б посилити горизонтальні економічні зв'язки між підприємствами [7]. Вони мали б частково вирішити проблему однорідності продукції. Кооперація різних галузей дозволяла виробляти взаємозамінні (види транспорту, одягу, продуктів харчування) і взаємодоповнювані (сталь, пластмаса) продукти.

Специфіка міжгалузевих народногосподарських комплексів, як уважалося, полягала у тому, що основою їх організаційного оформлення є посилення виробничо-технічної залежності галузей, що їх складають, за рахунок поглиблення поділу праці [6].

Міжгалузеві народногосподарські комплекси включали такі групи галузей:

- профілюючі галузі, що виробляють основну продукцію комплексу як кінцеву, так і проміжну, якщо остання має вирішальне значення для виробництва кінцевої;

- ресурсні галузі, що виробляють сировину і матеріали;

- фондостворювальні галузі, що постачали технічне обладнання, а також спеціалізовані галузі будівництва;

- галузі, що забезпечували функціонування комплексу і споживання його продукції: постачання і збут, спеціалізовані ремонтні підприємства, окремі об'єкти інфраструктури, спеціалізовані наукові і проектні організації.

У науковій думці тих часів не існувало єдиної класифікації міжгалузевих народногосподарських комплексів. Наприклад, А. Аганбегян виокремлював 9 МНК, в інших джерелах вказано, що їх кількість була доведена до 15, потім

до 20. Н. Некрасов виділив 4 комплекси – паливно-енергетичний, сировинні галузі, обробні галузі і транспорт [11]. В УРСР офіційна статистика містила дані про такі міжгалузеві комплекси: паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий, будівельний, соціальний і агропромисловий.

У колишньому СРСР найбільш оформленим був агропромисловий комплекс. В його галузях у 1984 році було зайнято 45,4 млн. осіб, або 39% від числа робітників і службовців народного господарства. Середньорічна вартість його основних виробничих фондів у 1984 році становила 476 млрд. крб., або 32% всіх основних виробничих фондів країни. Обсяг продукції АПК у 1984 г. склав 395,2 млрд. крб., або 29% вартості валового суспільного продукту.

Зростання спеціалізації та кооперування виробництва посилило міжгалузеві зв'язки сільського господарства. Галузі, що входили до АПК, ділилися на 3 сфери. Перша сфера (на неї приходилося 15,2% обсягу продукції комплексу) включала галузі, що забезпечують АПК засобами виробництва. Це відповідні галузі машинобудування і ремонту сільськогосподарської техніки, капітальне будівництво в галузях АПК, виробництво різноманітних добрив і засобів захисту рослин, мікробіологічна промисловість. Друга сфера (45,6% обсягу продукції) містила сільське (в тому числі особисті підсобні господарства населення) і лісове господарство. Третя сфера (39,2% обсягу продукції) включала галузі, що забезпечують заготівлю, переробку сільськогосподарської продукції и доведення її до споживачів (зокрема, продовольчу торгівлю и громадське харчування) [9]. Кількість підприємств агропромислового комплексу і обсяг випуску комплексу в кінці 1980-х показано в таблиці 1.1 - в УРСР обсяг виробництва в АПК становив у 1988 році 93,2 млрд. руб., а у 1989 році 99,2 млрд. руб.

У паливно-енергетичному комплексі на території колишньої УРСР у 1988 році функціонувало – 487 виробничих і науково-виробничих об'єднань, комбінатів і підприємств, у 1989 році – 486.

Таблиця 1.1 – Обсяг виробництва і кількість підприємств агропромислового комплексу у СРСР за 1988-1990 рр.

Показники	1988	1989	1990
Обсяг виробництва АПК, млрд. руб.	465,8	478,6	483,0
Агропромислові комбінати, тис.	155	204	281
Агропромислові об'єднання, тис.	128	225	197
Агропромислові фірми, тис.	118	200	253

Джерело: [9,10]

Міжгалузеві комплекси створювалися також на транспорті, у машинобудуванні та інших галузях економіки. Так, усі великі народногосподарські (крім територіально-виробничих) комплекси, групи однорідних і взаємозв'язаних галузей вважалися міжгалузевими комплексами.

Офіційна статистика не наводила інформацію про розвиток військово-промислового комплексу, проте він був найважливішим міжгалузевим комплексом в СРСР. Зокрема, частка військового бюджету у ВВП СРСР, за розрахунками ЦРУ, складала у 1970 році від 12 до 14%, у 1981 – 14-16%, у 1985 – 15-17% [11].

У 1991 році в колишній УРСР, за оцінками МВФ, на підприємства, що виробляли і розробляли техніку військового призначення, припадало 10-15% загального обсягу промислової продукції, на оборонних підприємствах працювали понад 1 мільйон чоловік. Тут розміщувалося 700 підприємств оборонної промисловості СРСР [12].

Однією з форм концентрації у командній економіці на базі міжгалузевих комплексів стали міжгалузеві науково-технічні комплекси (МНТК).

Перші в колишньому СРСР МНТК було сформовано після XXVII з'їзду КПРС, тобто у 1986 році [13]. Ці комплекси були покликані «зосередити наукові сили і матеріально-технічні ресурси для розв'язання найважливіших науково-технічних проблем на головних напрямках НТП» [14].

Було створено усього 23 таких комплексів. Вони включали близько 500 організацій і підприємств, більш як 60 міністерств і відомств. На розвиток

дослідно-експериментальних баз і виробництв МНТК за період 1986-1990 років було виділено 0,5 млрд. крб. централізованих державних капіталовкладень.

Через затягування організаційного періоду, нестачу наукового і технічного устаткування, виробничих потужностей для виготовлення зразків нової техніки, розвиток МНТК відбувався відносно повільно і не завжди вдало. Крім того, формування МНТК не мало достатньо розробленої теоретичної, організаційно-правової і нормативно-методичної бази.

МНТК, крім всього іншого, не мав змоги працювати ефективно через все ту ж відомчість, двоїстий характер адміністративного підпорядкування підприємств і організацій, що входили до нього, та з інших причин. МНТК носило «характер примусової асоціації, діяльність якої побудована на декларативно-нормативних актах, що не забезпечують її нормального функціонування» [15].

Але все ж таки окремі МНТК досягли певного успіху. Зокрема, розробки МНТК «Термосинтез» були впроваджені на 25 підприємствах. Окремим МНТК вдалося збільшити обсяг виробництва продукції на основі здійснених наукових досліджень тощо. Переважно, успіх цих комплексів пояснюється тим, що вони були сформовані на базі великих науково-технічних комплексів, що стали головними організаціями МНТК. Вони організували інші підприємства і організації, які залучали для виконання відповідних завдань.

У галузевій структурі радянської економіки концентрація і централізація виробництва здійснювалася ще й у формі створення територіально-виробничих комплексів (ТВК). Основою їх виникнення була інтеграція підприємств різних галузей, пов'язаних між собою використанням спільних умов відтворення. Окремо ТВК являв собою сукупність підприємств, що функціонували на певній території, і між якими мала місце територіальна кооперація праці [6].

Звичайно, створення таких комплексів підтримувалося державою, тому що, як вже згадувалося раніше, надавалася перевага великим промисловим центрам перед дрібними, централізованому розміщенню продуктивних сил перед розосередженням.

Територіальна близькість підприємств, їхнє скупчення в одному пункті стали передумовою їхньої кооперації у спільному використанні території, природних ресурсів, інфраструктури і робочої сили. Функціонування територіальних комплексів підсилювало залежність виробництва від місцевих ресурсів, що спричиняло зростання масштабів використання останніх [6].

Територіально-виробничі комплекси, такі як Західно-Сибірський, Кансько-Ачинський, Зони Курської магнітної аномалії, зони БАМ та інші, забезпечували у 1980-і роки практично весь загальносоюзний приріст видобутку нафти, газу, залізної руди, значну частину приросту виробництва електроенергії. У 1983 році, зокрема, вони виробляли 7,2% обсягу електроенергії, 63% обсягу нафти, 55% обсягу газу, 19% обсягу залізної руди [10].

Територіально-виробничі комплекси забезпечили поглиблення технологічних зв'язків виробництва і галузі через поєднання послідовних стадій обробки продукту, комплексного використання сировини, відходів, трудових ресурсів, соціальних і економічних факторів. Використання можливостей кожного регіону дозволило застосовувати раніше неефективні види сировини і палива. Підвищення рівня економічного освоєння території, з одного боку, поглиблювало спеціалізацію регіону, з іншого боку – посилювало його комплексність за рахунок збільшення кількості підгалузей і залучення у виробництво нових природних і трудових ресурсів.

Очевидно, розвиток міжгалузевих, територіально-промислових комплексів мав до певної міри позитивний вплив на функціонування радянської економіки, особливо промисловості. Передусім, це стосувалося міжгалузевих науково-технічних комплексів, оскільки вони були покликані сприяти впровадженню нововведень у виробництво, тобто стимулювати науково-технічний прогрес.

Але на даному фоні збільшувалося число міністерств і створювалася велика кількість галузевих главків, що не сприяло ефективному функціонуванню ні підприємств, ні об'єднань, ні комплексів. Так, через відомчі

бар'єри на шляху створення міжгалузевих виробничих і науково-виробничих об'єднань, а також з багатьох інших причин, що стосувалися спрощення управління ними, уряд дійшов висновку про необхідність створення нового, надгалузевого рівня управління. На XXVI з'їзді КПРС відзначалося, що в ході вирішення задачі створення системи управління групами однорідних галузей (паливно-енергетичних, транспортних, виробництва і переробки сільськогосподарської продукції й ін.) одночасно з підвищенням ролі і відповідальності галузевих міністерств у Держплані СРСР було створено міжгалузеві комплексні підрозділи. Створення згаданих підрозділів було документально закріплене у 1982 р. новим положенням про Держплан СРСР, що змінив його структуру. Вони одержали статус управлінь із комплексного планування груп взаємозалежних галузей. До їхнього складу увійшли відповідні галузеві і зведені відділи. Система міжгалузевих комплексів, що знайшла відображення в новій структурі Держплану СРСР, включала агропромисловий, паливно-енергетичний, будівельний комплекси, а також комплекси конструкційних матеріалів, знарядь праці (машинобудівний), товарів народного споживання, галузей інфраструктури.

Деякими міністерствами також зводилися відомчі бар'єри, коли мова йшла про доцільність створення об'єднань з підприємств різних міністерств, але у виробничо-технічному відношенні однотипних чи тісно зв'язаних один з одним.

Виходячи із визначення, що «інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснованої на чітко розробленій ідеології, системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за їх виконанням» [16].

Саме зазначені вище виробничі об'єднання (комбінати), госпрозрахункові всесоюзні і республіканські промислові об'єднання (головні галузеві управління міністерств), міжгалузеві і територіальні комплекси, міжгалузеві науково-технічні комплекси можна вважати інститутами інноваційної діяльності. Відтак їхнє функціонування будувалося на чіткій ідеології концентрації і централізації капіталу соціалістичної (командної) економіки.

Крім того, до і в процесі їх створення вироблялися норми і правила, що мали сприяти, крім усього, і науково-технічному прогресу, а простіше інноваційному розвитку економіки СРСР. І, однозначно, мав місце як соціальний, так і загальнодержавний контроль за виконанням зазначених норм і правил.

Отже, в командній економіці СРСР ефективне функціонування інститутів інноваційного розвитку гальмувалося за рахунок відомчих бар'єрів різноманітних органів державного управління. Таким чином, нехай в зазначених умовах і переважали великі підприємства, проте особливості господарювання та його контролю не сприяли інноваціям.

Зиза Олена Олександрівна

1.2 Соціально-економічна суть постсоціалістичних трансформацій та їх вплив на національний розвиток

Трансформаційні процеси, що відбуваються в постсоціалістичних країнах, суттєво посилили актуальність та цілеспрямованість теоретичних пошуків положень для їх опису та характеристики, і, навіть, сприяли виокремленню цих досліджень в спеціальну галузь суспільного знання – транзитологію. Сучасна транзитологія характеризується значними науковими досягненнями як у сфері емпіричних спостережень та позитивних узагальнень великого досвіду економічних перетворень, так і у сфері нормативного аналізу та економіко-математичного моделювання трансформаційних процесів.

На початку процесу постсоціалістичної трансформації у всіх перехідних країнах відбулася глибока криза: валовий внутрішній продукт, інвестиції та обсяг промислового виробництва стрімко падали, реальна заробітна плата знижувалась, інфляція досягла високого рівня, з'явилося безробіття, яке постійно зростало. В результаті постсоціалістичної депресії та перехідних проблем проявились чисельні негативні тенденції: поглиблення соціальної нерівності та загострення зубожіння, зростання масштабів злочинності й корупції, поява складних схем переплетіння власності, відсутність взаємозв'язку між приватизацією та багатогранним процесом перебудови

підприємств й промисловості. В той же період в соціалістичних країнах Азії – Китаї та В'єтнамі, які проводили поетапні реформи із застосуванням суттєво протилежних методів переходу, відмічались високі та стійкі темпи зростання [17; 27; 28].

З урахуванням великої кількості проблем, з якими зіштовхнулись перехідні країни на початковому етапі перетворень, й протиріч між практичними заходами та їх теоретичним обґрунтуванням у другій половині 90-х років ХХ століття з'явилась дещо вдосконалена доктрина трансформації. В ній були враховані такі недоліки початкових перетворень як [18]: помилковість ігнорування попередньої соціалістичної інституціональної основи, а також ролі побудови нової інституціональної основи, в першу чергу законодавства та необхідності трансформації і розвитку держави; недооцінка важливості розвитку реального сектору економіки та забезпечення реального зростання, якого неможливо досягти лише завдяки стабілізації грошово-кредитної системи; недооцінка важливості сектору приватних підприємств, що з'являлись, та раціонального управління ними; неврахування соціальних факторів в процесі трансформації та переважання неформальних норм в ході соціальних змін; відсутність інтересу до порівняльного аналізу китайського досвіду.

На наш погляд, абсолютно протилежні за наслідками постсоціалістичні трансформації обумовлені тим, що в більшості країн колишнього соціалістичного табору при проведенні реформ не враховано:

1. Необхідність зміни ролі держави в процесі системної трансформації як суб'єкта економічних відносин. Як зазначав один з польських економістів, «в перехідній економіці важлива роль належить державному управлінню, а не самостійним ринковим інститутам» [19, с. 31]. Координаційна роль держави є особливо важливою під час початкового етапу системних змін. До завдань держави в перехідний період, на додаток до класичних – законодавчих, стабілізаційних, перерозподільних, повинні включатись завдання, які безпосередньо пов'язані з формуванням основ соціально-ринкового

господарства: мікроекономічна лібералізація, макроекономічна стабілізація та здійснення інституційних та структурних перетворень.

2. Важливість інституціональної перебудови. Дж. Стігліц вважав основною причиною невдачі реформ «нерозуміння реформаторами самих основ ринкової економіки й процесу інституціональних реформ» [20, с. 4]. Суть перехідного періоду полягає у впровадженні нових формальних інститутів ринкової економіки, оновленні формальних «правил гри», що регулюють господарське життя. Сутність національної економічної моделі Росії, як й за часів командно-адміністративної економіки, складають неформальні економічні відносини. «У всіх ланцюгах господарського механізму – на ринку капіталу, на ринку праці, у відносинах між державою та громадянами, між різними гілками і рівнями влади – неписані правила й домовленості переважають над вимогами закону, умовами контрактів та іншими формальними обмеженнями. Навіть ті угоди, які укладаються із дотриманням всіх формальностей, сприймаються учасниками як деяка умовність та виконуються за обставинами» [21, с. 140]. Російська цивілізація – в своїй основі неринкова цивілізація. Ринкові відносини, що формалізують, роблять законними неформальні економічні відносини й, в кінцевому підсумку, створюють легальний економічний простір, не проникли глибоко в її економічну систему.

Таким чином, чисельні причинно-наслідкові й обернені зв'язки між процесами змін, що відбуваються в різноманітних сферах суспільства й економіки та є прихованими за чисельними національними та регіональними траєкторіями, вказують на надзвичайну складність системних перетворень. В цьому процесі всі елементи економічної системи зазнають глибоких змін. І, хоча, всі вони відбуваються в стислий історичний період, що триває приблизно одне десятиліття, їх ритмічність або темпи різняться. Традиційна економічна теорія, що побудована на аналізі рівноваги, не в змозі аналізувати кумулятивні, причинно-обумовлені процеси. Для розуміння характеру національних процесів постсоціалістичних змін, хід яких залежить від обраного шляху, необхідний не спрощений економічний підхід, а порівняльний інституціональний аналіз.

Трансформація соціально-економічних, економічних систем із позицій інституційного підходу представлена зміною порядку системи. Розвиток системи прирівнюється до змін її інституційної структури. З точки зору теорії систем це досить об'єктивний підхід, оскільки зміна структури обумовлює зміну системи. Тому саме цей методологічний прийом буде використаний нами для дослідження соціально-економічної суті постсоціалістичних трансформацій.

Важливу роль в становленні сучасного інституціоналізму відіграли К. Поланьї [22] та Д. Норт [23], зробивши висновок про те, що система інститутів кожного конкретного суспільства утворює своєрідну інституціональну матрицю (модель базових суспільних інститутів), яка визначає напрямки можливих траєкторій його подальшого розвитку. Все різноманіття конкретних особливостей соціально-економічного розвитку більшості країн можна представити у вигляді двох ідеальних типів якісно різних інституціональних матриць – Х-матриці (східної, що характерна для більшості країн соціалістичного табору, Азії, Латинської Америки) та У-матриці (західної, що характерна для суспільного устрою країн Західної Європи та США). В рамках кожної з них формуються базові інститути, що формують «фундамент» матриці, й комплементарні інститути, що мають допоміжний характер, забезпечуючи стійкість інституціонального середовища. У кожному конкретному випадку можливі поєднання базових і комплементарних інститутів. Базові інститути можуть бути одного виду, а комплементарні – зовсім іншого, з матриці іншого типу. Інститути впливають на функціонування соціально-економічних порядків, утворюючи їх інституціональну систему.

Останнім часом в науковій літературі постійно відбуваються дискусії з приводу інституціональних змін, що відбуваються в постсоціалістичних країнах – є ці зміни за своєю суттю революційними чи еволюційними. Низка західних науковців вважає, що в пострадянських країнах здійснюється трансформація, інші вважають, що транзиція, тобто перехід до системи принципово нового суспільного устрою [24, с. 30]. Відповідно, сутність поняття «перехідний

період» визначають на основі розмежування термінів «транзиція» (transition – перехід) і «трансформація» (transformation – перетворення). У даному випадку транзиція означає процес повного якісного переродження системи, результат революційних змін, а трансформація – новий етап розвитку, результат еволюційних змін.

Розвиток економічної системи може здійснюватись як у формі еволюції, так і у формі трансформації усєї системи чи її складових частин – елементів. Трансформація (від. лат. *transformatio*) означає перетворення, перевтілення, зміну виду, форми, властивостей чого-небудь [25, с. 47], це перетворення структур, форм і способів економічної діяльності, зміна її цільової спрямованості. Отже, це поняття застосовують для характеристики таких змін економічної системи, за яких відбувається її якісне перетворення. А оскільки якісна зміна системи обов'язково супроводжується перетворенням її структури, то наслідком цього процесу є зміна форм і способів економічної діяльності.

На нашу думку, трансформація економічних систем – це процес їх якісного перетворення, що охоплює деякі або всі підсистеми та ієрархічні рівні у їх єдності та взаємозв'язку. Це якісна сторона розвитку, що виявляється у поступових або різких змінах економічних систем, має різноманітні форми прояву та різну глибину перетворень. На відміну від категорій перехідної економіки, транзитивної економіки, що у своєму трактуванні передбачають різкі (революційні) зміни економічної системи, поняття «трансформаційна економіка» є дещо ширшим і може означати також еволюційні зміни, що поступово нагромаджуються та зумовлюють трансформацію.

Таким чином, сутність процесу постсоціалістичної трансформації може бути визначена з урахуванням наступних положень:

1. Необхідність постсоціалістичної трансформації країн колишнього соцтабору визначилась тим, що командно-адміністративна система господарювання, яка панувала в цих країнах, характеризувалась: одержавленням економіки; нерозвинутим товарним виробництвом та його підпорядкованим характером; централізованим директивним плануванням

всього соціально-економічного життя; регулювальною роллю держави у формуванні пропорцій економічного зростання. Підставою для початку трансформації було зростаюче відставання в технічних та технологічних відносинах, практична нездатність включитись в світовий суспільний поділ праці, розрив із все більшою кількістю країн у рівні забезпечення добробуту населення, що постійно збільшувався.

2. В капіталістичних та соціалістичних економічних системах існують спільні основи у вигляді грошово-кредитних відносин та системи найманної праці. В розвинутих країнах світу, які завжди асоціюються з ринкових господарством, вже давно функціонує не суто ринкова, а змішана економіка. В колишніх країнах соцтабору також існувала не суто адміністративна, а змішана економіка, що включала в себе товарно-грошові відносини як такі, що доповнювали і певним чином оформляли директивно-планові зв'язки. Це означає, що реальний перехід здійснюється не від адміністративно-командної економіки до ринкової, а від змішаної, що функціонувала на директивно-планових засадах, до змішаної економіки, що заснована на ринкових принципах.

3. Постсоціалістична трансформація включає в себе два етапи. Перший – етап революційних змін, в рамках яких відбулась системна трансформація, що виникла через нездатність цілого адекватно реагувати на впливи зовнішнього середовища за рахунок значної неоднорідності відтворювальних ланок і зниження адаптивних властивостей. Такі трансформації, перш ніж утвориться нова система з якісно іншими властивостями, обов'язково проходять через поріг нестійкості, невизначеності попередньої системи. Системні трансформації ряд авторів називають макротрансформаціями (трансформаціями в масштабах усієї системи). Другий – етап еволюційних змін, в рамках яких відбуваються якісні зміни певної економічної системи, зумовлені викликами зовнішнього середовища, завершення певного етапу в розвитку окремих функціональних ланок відтворення (технологічні межі виробництва, неефективність принципів

розподілу, перевищення величини трансакційних витрат над вигодами від поділу праці, обмежені масштаби споживання).

4. В умовах різноспрямованості постсоціалістичних трансформацій, глибинних відмінностей їх результатів, нове розуміння процесу суспільного розвитку необхідно шукати в різниці між інститутами та їх взаємодіями, які визначають напрямок інституціональних змін. Інституціональна система суспільства створює систему стимулів до ефективної діяльності економічних агентів, тобто існуючі інститути є фундаментальними факторами функціонування економічних систем. Тому інституціональні зміни – це досить тривалий процес, який потребує усвідомлення цих змін, бажання здійснити їх в напрямку вдосконалення інституціонального середовища. Разом з тим, в умовах системних трансформацій формування нового інституціонального середовища може відбуватись протягом відносно короткого відтинку часу шляхом революційних змін у несучих конструкціях економічної системи. Удосконалення економічної системи означає зміни її інституціональної будови в напрямі обмеження деструктивних сил, які стоять на заваді економічного розвитку і запровадження інститутів, що сприяють підвищенню добробуту суспільства.

5. Сутність процесів змін в економічних відносинах найкраще розкриває застосування методу інституціональних матриць. За допомогою інституціональних матриць можна розрізнити поняття «базові інститути», які відтворюють найбільш суттєві, стійкі соціальні відносини та інституціональні форми як форми, що формуються і змінюються в результаті свідомої діяльності суспільства. У відповідності із цим процес інституціональних змін можна розуміти як процес вдосконалення інституціональних форм, здійснюваний в напрямку, що задає тип інституціональної матриці.

Отже, під процесом постсоціалістичної трансформації слід розуміти формування якісно нової системи соціально-економічних відносин шляхом переходу від стійкого домінування базових інститутів планової економіки (матриця X) до стійкого домінування базових інститутів ринкової економіки

(матриця У). При цьому постсоціалістична трансформація перехідних країн на відміну від ринкової трансформації розвинутих країн передбачає радикальні інституціональні зміни в умовах невизначеності та нестабільності.

Соціально-економічні трансформації, що мають місце в різних країнах, виявили інституційну багатомірність сучасного світу і принципову неможливість визначити одну універсальну модель суспільно-господарського розвитку. Загальним на сучасному етапі для всіх моделей є їх змішаний характер, який передбачає розширення меж державної власності, впровадження систем національного планування і регулювання, певний перерозподіл національного доходу на користь найбідніших верств населення через систему прогресивного оподаткування і соціального законодавства.

Оскільки інститут економічної влади є одним з базових економічних інститутів, то можна говорити про те, що певний тип відносин економічної влади, який склався, детермінує характер, спрямованість і динаміку відтворення всієї системи господарських відносин. Інститут економічної влади разом з іншими базовими інститутами формує певну основоутворюючу конструкцію, стійку внутрішню структуру, що перетворює основні підсистеми в цілісне органічне економічне утворення.

Організація економічної влади в суспільстві суттєво впливає на можливості економічного розвитку. Система економічної влади, тобто розподіл влади, ієрархія влади і рівновага влади, вносячи в поведінку економічних агентів стійкість і передбачуваність, структурує економічні відносини і тим самим створює певний порядок взаємодій між учасниками господарської системи. Як вважає В. Ойкен, всі господарські порядки можна характеризувати через різні форми розподілу влади і свободи [26, с. 339]. В цьому розумінні влада здійснює вплив на інституційний устрій, а також на основи економічного і соціального порядку в суспільстві. Тип відносин економічної влади є чинником, який впливає на розподіл влади між сторонами владних відносин, які регулюються даним інститутом.

Інститут економічної влади впливає на співвідношення вигід і витрат альтернативних варіантів поведінки суб'єктів в економічній системі, визначає її ефективність. Тому результатом формування певного типу відносин економічної влади є не лише величина трансакційних витрат, пов'язаних з витратами на отримання інформації, а й порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу за різних варіантів економічного вибору. Останній показник є чинником, який впливає на ефективність економічної поведінки в нерозривному зв'язку з системою культурних цінностей, норм і правил поведінки індивідів у суспільстві.

Таким чином, історичне минуле, вихідні умови, а також системна взаємозалежність та конкретні національні інституціональні механізми пояснюють, чому однакові інституціональні реформи або перетворення дають в багатьох країнах абсолютно різний результат.

Трохимчук Вікторія Вікторівна

1.3 Відповідальність суб'єктів господарювання в аспекті сталого розвитку національної економіки

Найважливішою сучасною тенденцією є загострення глобальних проблем, що загрожують добробуту майбутніх поколінь, і навіть самому існуванню людства. У своїх прагненнях до збереження людства та умов його гідного існування світова спільнота визначила сталий розвиток як найкращий варіант досягнення цих цілей. Сталий розвиток при його впровадженні передбачає збалансованість розвитку економічної, екологічної та соціальної систем і одночасну їх здатність до саморегуляції та відтворення, що обумовлює зміну сучасної моделі економіки на нову, яка заснована на інноваційній й ефективному природокористуванні й гарантує гідний рівень життя нинішніх і майбутніх поколінь [29, с. 39]. З цих позицій все більшої актуальності набуває відповідальність суб'єктів господарювання, яка виступає основою політичної стабільності, сприяє реалізації інноваційних тенденцій розвитку соціально-економічних відносин.

Аналізу відповідальності як соціального феномену присвячено багато досліджень науковців різних спрямувань як філософії, соціології, права і економіки, зокрема А. Керролла [29], Д. Ф. Томпсона [30], М. Фрідмена [31], А. Колота [32; 33] і О. Новікової [34] та ін. В їх працях розглядаються проблеми формування та розвитку відповідальності на рівні уряду і підприємництва, функціонування соціальної відповідальності бізнесу. Разом з тим, відповідальність як економічну категорію досліджено ще недостатньо; відсутні роботи присвячені аналізу впливу відповідальності на стан соціально-економічної системи, її зв'язку зі сталим розвитком.

Відповідно до неокласичної теорії відповідальність розглядається як результат прагнення економічних суб'єктів до максимізації власної корисності (мінімізації своїх втрат) через підпорядкування своїх дій існуючим в суспільстві нормам і цінностям, інтересам інших суб'єктів. Відповідальність націлена на досягнення соціального консенсусу, без якого неможливе забезпечення економічного зростання і стабільного соціально-економічного розвитку суспільства [35, с. 156].

Система узгодження різноспрямованих інтересів економічних суб'єктів може бути представлена наступними рівнями відповідальності: нанорівень або особистісний, мікрорівень або рівень колективної діяльності суб'єктів, макрорівень або рівень суспільних/національних відносин, мегарівень або наднаціональний/глобальний рівень соціально-економічних відносин.

На нанорівні відповідальність виявляється через підпорядкування власних інтересів суспільним нормам та цінностям, моральну зрілість індивіда щодо їх дотримання. Схематично можна представити так: «індивід (особа) ↔ суспільні норми та цінності». Формування відповідальності цього рівня відбувається поза економічною сферою, під впливом оточуючого середовища (сім'ї, дитячого садка, згодом школи, вулиці та ЗМІ).

Мікрорівень відповідальності є складнішим, оскільки передбачає перетворення індивіда на суб'єкт соціально-економічних відносин, формування більш складних суб'єктів економічних відносин та їх взаємодію на основі

підпорядкування інтересів один одному. Схематично цей рівень відповідальності може бути представлений так: «індивід ↔ суб'єкт ↔ суспільні норми та цінності». Зокрема на цьому рівні вступають у відносини такі суб'єкти економічної діяльності як наймані працівники та роботодавці або представники їх інтересів – профспілки, об'єднання роботодавців, конфедерації та федерації профспілок та роботодавців.

Відповідно до концепції відповідальності роботодавці розробляють власну стратегію розвитку, проектують структуру управління та внутрішню організаційні відносини, у відповідності до інтересів і очікувань кожного суб'єкта відносин праці. Накопичування додаткових знань у професійній галузі, підвищення кваліфікації не насаджуються в адміністративному порядку, а відбуваються за допомогою вивчення і використання досвіду з вирішення того чи іншого питання, виходячи з вимог макрооточення, що постійно змінюється, і внутрішнього стану організації. Саме тут виникають відносини корпоративної соціальної відповідальності, що передбачають раціональний відгук організації на суперечливі очікування заінтересованих сторін, спрямований на сталий розвиток компанії; відповідальність тих, хто приймає бізнес-рішення, перед тими, на кого ці рішення націлені; або впровадження у корпоративне управління певного типу соціальних зобов'язань (здебільшого, добровільних) перед працівниками, партнерами, інститутами громадянського суспільства і суспільством у цілому [32, с. 71].

Макрорівень відповідальності може бути представлений суспільним та державним рівнями відносин економічних суб'єктів, що обумовлені та взаємно підпорядковані. Суспільний рівень відносин відповідальності передбачає соціально-економічну відповідальність суспільства за гідний рівень життя нинішнього і майбутнього поколінь, тут суспільні інтереси мають підпорядковуватись індивідуальним, «суспільство ↔ індивідуальні цінності та пріоритети». Державний рівень – визначає кращі шляхи досягнення сталого розвитку, зокрема соціального і людського, відбувається підпорядкування державних інтересів суспільним і індивідуальним, тобто «держава ↔ суспільні,

індивідуальні норми та цінності». Тут діють принципи громадської та державної відповідальності. Дотримання принципу громадської відповідальності передбачає реалізацію соціального захисту населення неспроможного реалізувати свою трудову функцію; а також недопущення соціально орієнтованою державою неправомірних розривів у доходах різних категорій громадян за допомогою правового регулювання. Принцип державної відповідальності полягає у створенні і додержанні правил поведінки на ринку, створенні відповідних умов для упорядкування економічного і соціального прогресу, з обмеженням руйнівної дії стихії ринку. Державні інститути покликані бути постачальниками повної і надійної інформації як суспільного товару. Дотримання такого принципу має позитивні наслідки, що проявляються у збереженні і накопиченні трудового потенціалу країни, і сприяють вирішенню проблем, пов'язаних з охороною здоров'я, наданням освіти населенню, працевлаштуванням, інформатизацією та комп'ютеризацією і т.д. «Соціальна держава бореться не за те, щоб не було бідних, а за те, щоб всі були багатими» [36, с. 90].

Мегарівень відносин відповідальності передбачає підпорядкування національних інтересів пріоритетам світового розвитку, розвитку людської цивілізації відповідно до міжнародних домовленостей щодо запровадження сталого розвитку, а також Глобальному договору ООН [34, с.40]. Глобальний договір ООН пропонує компаніям забезпечити – в рамках своєї сфери впливу – дотримання, підтримку та впровадження основних цінностей у сфері прав людини, трудових норм, охорони навколишнього середовища та боротьби з корупцією. Схематично мегарівень відносин відповідальності можна відобразити так: «держава ↔ норми та цінності людської цивілізації». Відносини цього рівня відповідальності зорієнтовані на реалізацію Програми розвитку ООН (ПРООН), що мають на меті досягнення восьми «цілей розвитку тисячоліття» таких як подолання бідності, зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, обмеження поширення віл-інфекції/сніду та туберкульозу, забезпечення гендерної рівності, забезпечення якісної освіти

впродовж життя, сталого розвитку довкілля, глобального партнерства для розвитку; реалізацію Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), що має на меті вирішення найгостріших проблем сучасної екологічної кризи (опустелювання, деградації ґрунтів, погіршення якості і зменшення кількості прісних вод, забруднення Світового океану); реалізацію Програми TACIS ЄС, що має на меті допомогу країнам пострадянського простору. Також на наднаціональному рівні щодо відповідальності суб'єктів господарювання в аспекті сталого розвитку діють Європейська економічна комісія ООН, зокрема Комітет з екологічної політики, Комітет з лісового господарства, Комітет з населених пунктів та земельних ресурсів тощо та допоміжні підпорядковані ним органи.

У міжнародній практиці існують спеціальні критерії визначення відповідальності економічних суб'єктів, їх підпорядкованості цілям розвитку людської цивілізації, зокрема міжнародний стандарт відповідальності «Social Accountability – 8000» [37], що регламентує ефективність діяльності щодо захисту навколишнього середовища, якість взаємовідносин зі співробітниками й акціонерами та додержання прав людини; міжнародний стандарт ISO 26000:2010 «Керівництво із соціальної відповідальності» [38]; ISO 9001:2000 «Системи управління якістю. Вимоги» – міжнародний стандарт, який встановлює вимоги до системи менеджменту якості; ISO 14000 – стандарт у галузі екологічного менеджменту, GRI – рекомендації щодо звітності в галузі сталого розвитку; стандарт «Account Ability – 1000», що дозволяє провести оцінку успіху організації в економічній, екологічній, соціальній сферах; стандарт «Про розповсюдження інформації про небезпечні речовини» (Hazard Communication Standard – HCS), який визначає рівень відповідальності корпорацій у виробничій і невиробничій сфері перед своїм персоналом і суспільством [39].

Україна належить до тих держав, які взяли на себе зобов'язання щодо запровадження в систему господарювання принципів сталого розвитку [40]. Основною передумовою забезпечення сталого розвитку є гармонізація всієї

системи суспільних відносин, розбудова в Україні моделі реального соціально-економічного прогресу, що потребує реалізації цілого комплексу заходів, спрямованих на припинення руйнації людського капіталу, забезпечення підвищення добробуту населення, посилення соціально-економічного регулювання сфери праці, підвищення ролі соціального партнерства у забезпеченні максимального використання та нарощування людського потенціалу (тобто перетворення його на капітал) на всіх рівнях. На основі зазначеного гостро постає питання щодо відповідальності суб'єктів господарювання всіх рівнів соціально-економічних відносин, оскільки кризові явища, що охопили країну, все більше гальмують її розвиток. Впровадження відповідальності в загальну систему суспільного розвитку потребує як додержання законів, традицій, так і головного – високої загальної культури та моральності суб'єктів господарювання.

Найближчим до нашого розуміння сутності проблеми відповідальності суб'єктів господарювання та шляхів її розв'язання є позиція А. Колота, який пропонує та обґрунтовує концепцію «консолідованої відповідальності» [32, с. 78]. Основні положення зазначеної концепції полягають у такому:

- заперечення індивідуального і колективного егоїзму та рівноцінна відповідальність усіх суб'єктів господарювання за свій внесок у соціально-економічний розвиток організації, регіону, держави; при цьому декларується неможливість реалізації політики державного рекету, спонукання до адміністративної корупції, вимагання сплати податків наперед, чинення адміністративних перепонів тощо;

- докладання спільних зусиль представницьких органів роботодавців і найманих працівників щодо підвищення конкурентоспроможності, набуття конкурентних переваг, що потенційно дають можливість власникам одержувати більш високі дивіденди; менеджерам – гідну винагороду у формі окладів, премій, бонусів; працівникам – зберегти робоче місце й одержувати належну заробітну плату;

– досягнення соціального компромісу між профспілками і роботодавцями щодо участі найманих працівників у розподілі прибутків.

Відповідно до зазначеного постає питання щодо модернізації системи управління та суспільних відносин на засадах відповідальності для досягнення цілей сталого розвитку. Вони потребують впровадження мотиваційних механізмів відповідальної поведінки індивіда, колективу, бізнесу, суспільства і держави, тобто учасників нано-, мікро-, макро- та мегарівнів суспільних відносин; реформування системи правових, економічних, наукових, інформаційних механізмів, які створюють інституціональні умови та можливості досягнення сталого розвитку. Кожна складова зазначених механізмів є значущою для забезпечення цілей сталого розвитку на засадах відповідальності [34, с. 50]. На даний момент інституційне забезпечення реалізації відповідальності щодо сталого розвитку в Україні практично не розвинене. Фактичний стан застосування відповідальності з метою досягнення сталого розвитку свідчать про необхідність залучення органами влади наукових сил країни до розробки теоретико-методологічних та практичних засад формування і реалізації соціально-економічної відповідальності щодо сталого розвитку.

Зважаючи на зазначене, відповідальність в аспекті сталого розвитку постає як спільна, загальна, консолідована відповідальність усіх учасників соціально-економічних відносин [32, с. 79]. Щодо необхідності посилення відповідальності суб'єктів економічної діяльності та інститутів суспільства слід також погодитись з Колотом [32, с. 72-73], наведемо основні об'єктивні причини:

– криза соціально-економічних відносин і, як наслідок, втрата сталості економічного розвитку;

– поглиблення асиметрії економічного і соціального розвитку під дією економічної політики держави і чинних господарсько-правових норм, що загрожує соціально-економічній безпеці [33];

– послаблення соціокультурних, моральних настанов соціально-економічної діяльності суб'єктів господарювання, що у підсумку призводить до їх деградації;

– поширення ліберальних концепцій в системі соціально-трудових відносин та їх десоціалізація;

– домінування концепції «людини економічної» над концепціями «людини соціальної» і «людини відповідальної», суб'єктивне тлумачення діалектики економічного і соціального розвитку з позицій максимізації власної вигоди у короткостроковому періоді;

– руйнування «культури солідарності» та формування «егоїстичного» суспільства споживання;

– загострення екологічних проблем.

Таким чином, відповідальність в аспекті сталого розвитку країни – це відповідальність тих, хто приймає рішення щодо реформування економіки перед тими, на кого ці рішення прямо або опосередковано впливають. Тому відповідальність держави – це цілий комплекс моделей, механізмів соціально-економічної політики, що має багатоцільову конструкцію узгодження інтересів економічних суб'єктів всіх рівнів соціально-економічних відносин. Набуття системою соціально-економічних відносин статусу «відповідальної» потребує впровадження у звітність суб'єктів господарювання відповідних критеріїв оцінки, які стануть реальним відображенням результатів виконання взятих на себе зобов'язань. Є всі підстави очікувати, що реальна практична діяльність вітчизняних підприємств, побудована на принципах відповідальності, буде набувати все більшого значення, але в контексті сталого розвитку подальшого впровадження потребує реалізація принципів відповідальності на національному, соціальному та індивідуальному рівнях, що і виступає перспективами подальших досліджень.

Фоміна Олена Олександрівна

1.4 Фінансова прозорість підприємств України як показник соціальної відповідальності бізнесу

Соціальна відповідальність бізнесу є життєво важливим і загально визнаним фактором конкуренції в економічно розвинених країнах. Лідери провідних світових компаній усвідомили, що процвітання бізнесу безпосередньо залежить від добробуту місцевої громади. Останнім часом в Україні та світі проблеми соціальної відповідальності бізнесу набувають все більшої актуальності, що обумовлено розвитком ринкових відносин і прагненням країни долучитися до європейської спільноти. Саме така спрямованість вимагає від українського бізнесу впровадження звітності про соціальну відповідальність підприємства, тобто нефінансової звітності. Вона орієнтує бізнес на конкретні сфери і показники відповідальної поведінки, визначає певні очікування щодо особливостей цієї поведінки з боку всіх зацікавлених сторін, так званих стейкхолдерів, а також робить можливим надання об'єктивної оцінки соціально-економічній діяльності підприємства та забезпечує моніторинг виконання ним добровільно взятих соціальних зобов'язань [65, с. 207]. Одним з показників соціальної відповідальності бізнесу є формування фінансової прозорості підприємств, тобто складання фінансової і нефінансової звітності так, щоб максимально задовольняти інтереси стейкхолдерів. Актуальність зазначеної теми обумовлена й тим, що в Україні соціальна відповідальність бізнесу тільки декларується й у більшості є своєрідною PR-акцією.

Концептуальні підходи до соціальної відповідальності бізнесу містяться у фундаментальних роботах зарубіжних авторів, зокрема, Х. Боуена, Е. Карнегі, М. Фридмена та інших. В Україні проблемам соціальної відповідальності бізнесу присвячені праці Н. Аграмакової, О. Грішнкової, А. Колота та інших. Такі вчені, як Г. Давидов, Г. Кузьменко, В. Євтушенко, О. Іваницька, І. Куркіна, В. Малярчук, М. Саприкіна, М. Супрунюк, О. Трегуб, М. Куркін, Д. Терещенко досліджують проблеми формування і розвитку бюджетної системи, прозорості і корпоративної соціальної відповідальності. Разом з тим наукою ще не в повній

мірі охоплене дослідження проблеми фінансової прозорості підприємства як показника соціальної відповідальності бізнесу, чим й обумовлений вибір напряму дослідження.

У Міжнародному стандарті ISO 26000 «Керівництво з соціальної відповідальності» 2010 року міститься формулювання поняття «соціальна відповідальність», яке найбільш повно висвітлює суть даної категорії. Згідно з цим документом «соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності (продукти, послуги, процеси) на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка допомагає сталому розвитку, здоров'ю та добробуту суспільства, зважає на очікування зацікавлених сторін, не суперечить відповідному законодавству та міжнародним нормам поведінки, поширена в усій організації і практикується у її відносинах» [68]. Дане визначення розкриває основні напрями діяльності відповідального підприємства, акцентує увагу на інтеграції принципів соціальної відповідальності у практику бізнесу, обґрунтовує необхідність, перш за все, виконання законодавчих вимог, як основи соціальної відповідальності бізнесу. Але найважливішим елементом у цьому трактуванні є наголос на відкритості та прозорості підприємства для суспільства, тобто готовність його надавати повну та достовірну інформацію про власну соціально-економічну діяльність. Підзвітність та прозорість є однією з важливих умов діяльності підприємств, оскільки громадяни країни повинні бути впевнені, що підприємства діють прозоро, відповідно до норм законодавства, що створена дієва та ефективна антикорупційна система і враховуються інтереси суспільства та всіх зацікавлених сторін.

Важливим завданням при формуванні соціальної відповідальності є виділення стейкхолдерів, оскільки без цього не можна визначити основні напрямки політики соціально відповідального підприємства. Також визначення зацікавлених сторін необхідне для виділення індивідуальних домінуючих для кожної групи інтересів, які дозволяють більш обґрунтовано розробляти і впроваджувати ідеї та принципи соціальної відповідальності у діяльність [58,

с.45]. В макророзрізі економічних відносин основними стейкхолдерами виступають держава, підприємство й окремих індивід, що вступають в економічну взаємодію з метою задоволення власних інтересів.

У більшості європейських країн держава вимагає від державних компаній бути взірцем соціальної відповідальності й прозорості, а також працювати відповідно до міжнародного та національного законодавства. Адже зрештою такі підприємства перебувають у колективній власності громадян, і тому вони мають особливу відповідальність і повинні вести бізнес відповідально. А держава сприяє такому підходу через законодавство [63, с.10]. Ще однією важливою функцією держави в аспекті соціальної відповідальності є забезпечення стабільності розвитку суспільних відносин через виконання зобов'язань, взятих на себе щодо забезпечення умов існування об'єктів відповідальності – особи (тобто населення) і підприємства (будь-якої форми власності). Держава – це та зацікавлена сторона у формуванні соціально відповідальної організації, яка виконує функції гаранта, регулятора та контролера з метою створення економічних стимулів, нормативно-правових умов для здійснення виробничо господарської діяльності, надання соціальних гарантій працівникам [58, с.46].

Одним із інструментів реалізації відповідальності держави є бюджетна система України, яка ґрунтується на принципах єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості [57]. Але в умовах економіки України спостерігається велика кількість зловживань державною владою та наявність махінацій у фінансово-бюджетній сфері, що суперечить задекларованому у законі «Прозорий бюджет» і принципам соціальної відповідальності. Саме тому бюджетна система потребує удосконалення. Так, удосконалення процесів реалізації принципів прозорості та достовірності бюджету, а також податків і мит як засіб протидії корупції відображено в антикорупційній стратегії у сфері державних фінансів Світового банку,

Міжнародному кодексі поведінки посадових осіб (International Code of Conduct for Public Officials) та ін. Кращі практики прозорості бюджету ОЕСР зосереджують увагу на забезпеченні правдивою інформацією громадян, публікації належних даних на всіх етапах бюджетного процесу, чіткому висвітленні цілей і завдань бюджету та його виконанні [61, с. 14].

Реалізація принципів ефективності та результативності, публічності та прозорості забезпечується шляхом публікації документів та інформації, пов'язаних із складенням бюджету, його затвердженням, виконанням та показниками ефективності управління [57]. А це у свою чергу передбачає наявність дієвої системи ключових показників ефективності та інструментів інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного та місцевих бюджетів, а також контролю за їх виконанням.

У 2011-2012 рр. Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» почав визначати Індекс прозорості та підзвітності (базується на методології компанії Beyond Business (Ізраїль)) компаній України щодо впровадження технологій корпоративної соціальної відповідальності та інформування громадськості, в тому числі основних стейкхолдерів компанії, про політику і практики в сфері корпоративної соціальної відповідальності. Головна відмінна ознака даного Індeksu в тому, що об'єктом оцінки є веб-сайт компанії і перевірити достовірність його результатів може будь-який користувач інтернету [60, с. 55]. Рівень прозорості українських державних компаній на 2015 р. становить 19,3 балів. Майже половина компаній мають вищий, ніж середній рівень розкриття інформації з фінансових та нефінансових показників. Першими в Індексі прозорості українських державних компаній стали компанії ДП «НАЕК «Енергоатом», Державне підприємство обслуговування повітряного руху України ДП «Адміністрація морських портів України». В цілому, сайти державних компаній мають низький рівень розкриття інформації з фінансових і нефінансових показників, що свідчить про

їх непрозорість. Жодна компанія, сайти яких оцінювалися, не надали інформації стосовно [62]:

- політики щодо заробітної плати, бонусів, премій керівництва;
- прав людини, недискримінації та політики з працевлаштування людей з особливими потребами;
- результатів екологічного аудиту і штрафів;
- стратегії допомоги регіону і результати (хоча в новинах компаній зустрічається інформація щодо збору і надання допомоги в зоні АТО та вимушеним переселенцям).

Крім того, в Україні, на відміну від європейських країн, інформація про винагороду керівників державних компаній на їхніх сайтах не розкривається. Іноді сума винагороди повідомляється лише в річних деклараціях. Тому, суб'єктам господарювання рекомендується оприлюднювати власну політику заробітної плати, бонусів і винагород [63, с. 16-17]. Одним із невідкладних шляхів підвищення рівня прозорості компаній повинне стати постійне проведення консультацій з основними групами стейкхолдерів з питань визначення категорій інформації, яка повинна, на їх думку, бути представлена суспільству. Державним компаніям необхідно розширювати обсяги й оновлювати зміст інформації щодо основних аспектів корпоративного управління. Сайти державних компаній, як і приватних компаній з гарною репутацією, повинні містити Кодекси етики, напрями реалізації антикорупційної політики та комплаєнс-політики (внутрішній контроль за відповідністю діяльності підприємства діючому законодавству), інформацію щодо зобов'язань з корпоративної соціальної відповідальності. Важливою складовою прозорості компаній є не тільки надання інформації щодо стратегії, політики і різноманітних ініціатив компанії, а і представлення інформації, яка розкриває результати фінансової і нефінансової діяльності компанії.

Політика соціальної відповідальності та фінансової прозорості, що є невід'ємною складовою стратегії розвитку підприємств, суттєво залежить від ефективності системи корпоративного управління, що склалась на

підприємстві, а саме належного захисту прав інвесторів, надійних механізмів управління та контролю, відкритості та прозорості у своїй діяльності.

В широкому розумінні корпоративне управління розглядають як систему, за допомогою якої спрямовують та контролюють діяльність підприємства. У рамках корпоративного управління визначається, яким чином акціонери здійснюють контроль за діяльністю менеджерів, а також яку відповідальність несуть менеджери перед акціонерами за результати діяльності підприємства. Належна система корпоративного управління дозволяє акціонерам бути впевненими у тому, що керівництво підприємства розумно використовує їхні інвестиції для фінансово-господарської діяльності. Належне корпоративне управління не обмежується виключно відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає також урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяльності підприємства (працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо). Це пов'язано з тим, що підприємство не може існувати незалежно від суспільства, в якому воно функціонує, і кінцевий успіх його діяльності залежить від внеску всіх заінтересованих осіб. Таким чином, сутністю корпоративного управління є система відносин між інвесторами-власниками підприємства, його менеджерами, а також зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності підприємства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

Прозорість, розкриття інформації та аудиторський процес є фундаментальними елементами корпоративного управління компанією. Глобалізаційні процеси, ускладнення конкурентного середовища і безпосередня залежність рівня економічних збитків від розмірів корпоративного капіталу, що зростає, підтверджують необхідність дотримання більш чіткої, міжнародно порівнянної фінансової звітності. Сучасні вимоги до відкритої інформації про діяльність підприємств охоплюють і відомості про нефінансову звітність, партнерів та інвесторів цікавлять питання про особливості менеджменту, соціальні програми, екологічну діяльність тощо [64, с. 92-93].

Прозорість та належне розкриття інформації є невід'ємною умовою ефективного корпоративного управління. Компанія має оприлюднювати свою бізнес-стратегію, фінансову звітність і висновки аудиту. Також вона має розроблювати й оприлюднити власну стратегію корпоративної соціальної відповідальності, що передбачає комплексний підхід компанії до своїх співробітників, клієнтів, партнерів і суспільства й відповідає бізнес-цілям і бізнес-стратегії організації. Діяльність підприємства у прозорому режимі, за зрозумілими для всіх «правилами гри» дозволяє підвищити його ефективність, сприяє захисту та реалізації прав інвесторів, залученню внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Інформація, що розкривається підприємством, повинна бути суттєвою та повною, тобто містити всі дані про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, які можуть вплинути на рішення, що приймаються на її основі. При розкритті інформації підприємство не повинне обмежуватися лише фактичними відомостями, а й має розкривати обґрунтовані прогнози стосовно майбутніх результатів своєї господарської діяльності та фінансового стану. «Ефективні зв'язки з громадськістю сприяють мобілізації резервів збільшення ринкової вартості підприємства, підвищенню ліквідності, інвестиційної привабливості, рівнів фінансової стійкості та інформаційної прозорості підприємства» [67, с. 140].

До суттєвої інформації, яку підприємство має регулярно розкривати заінтересованим особам, належать, зокрема, відомості про мету та стратегію товариства; результати фінансової та операційної діяльності; структуру власності та контролю над товариством; посадових осіб органів управління, розмір їх винагороди, володіння акціями товариства; істотні фактори ризику, що впливають на діяльність товариства; дотримання товариством національних Принципів корпоративного управління.

Більшість рішень, які приймають учасники корпоративних відносин на основі наданої інформації, є фінансовими. Тому особливу увагу необхідно приділяти достовірності та своєчасності розкриття інформації про фінансово-господарську діяльність. Фінансова звітність – це найважливіше офіційне

джерело інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства. Тут містяться дані про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів. Ці дані використовуються для прийняття рішень широким колом користувачів фінансової звітності, яка включає баланс; звіт про фінансові результати; звіт про рух грошових коштів; звіт про власний капітал.

Інформація, яка наводиться у фінансових звітах повинна відповідати наступним якісним характеристикам: дохідливість, доречність, достовірність та порівнянність. Вимога доречності передбачає, що фінансова звітність повинна містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому. Важко заперечувати, що саме права та обов'язки підприємств як платників податків мають суттєвий вплив на рішення користувачів фінансової звітності. Крім того, необхідність розкриття інформації про податкові відносини підприємства є наслідком двох принципів підготовки фінансової звітності: принципу повного висвітлення та принципу безперервності діяльності.

Згідно з принципом повного висвітлення фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на рішення, що приймаються на її основі. Також у відповідності з цим принципом фінансова звітність не обмежується лише балансом, звітом про фінансові результати, звітом про власний капітал та звітом руху грошових коштів, але й повинна містити примітки, які надають додаткову інформацію. Принцип безперервності діяльності передбачає оцінку активів і зобов'язань підприємства, виходячи з припущення, що його діяльність триватиме далі. В Міжнародному стандарті фінансової звітності 1 «Подання фінансових звітів» та в Міжнародному стандарті аудиту 570 «Безперервність діяльності» виділені дві обставини, при дотриманні яких можна без детального аналізу дійти висновку про доречність принципу безперервності, а управлінський персонал може дати таку оцінку. До таких обставин відносять

наявність в минулому прибуткових операцій та відкритий доступ до фінансових ресурсів [59, с. 188-192].

Отже, система корпоративного управління повинна забезпечувати своєчасне й точне розкриття інформації з усіх найважливіших питань, що стосуються підприємства, включаючи його фінансовий стан, продуктивність, власність та управління товариством. Важлива інформація, що підлягає розкриттю, включає (але не вичерпується) інформацію про:

- результати фінансової та операційної діяльності товариства;
- завдання товариства;
- володіння значними пакетами акцій та права голосу;
- членів спостережної ради та правління, а також розмір їхньої винагороди;
- значущі фактори ризику, що можна спрогнозувати;
- важливі питання, які пов'язані з працівниками та іншими зацікавленими особами;
- структуру й політику управління товариством [66, с. 12].

Інформацію необхідно готувати, перевіряти та розкривати відповідно до високих стандартів якості бухгалтерського обліку, розкриття фінансової й нефінансової інформації та аудиту. Задля забезпечення належної підготовки та надання фінансової звітності варто щороку проводити аудиторські перевірки з використанням незалежного аудитора, який дає зовнішню та об'єктивну оцінку цієї звітності. Канали розповсюдження інформації повинні передбачати рівноправний, своєчасний та непов'язаний із надмірними витратами доступ користувачів до необхідної інформації.

Діяльність, орієнтована на забезпечення соціальної відповідальності та фінансової прозорості, як одного з її найважливіших індикаторів, дає можливість підприємствам набути низку істотних конкурентних переваг, перш за все, таких як: партнерські відносини з урядовими структурами, міжнародними організаціями і громадськістю; зростання вартості власних матеріальних і нематеріальних активів; інтерес та лояльність потенційних

інвесторів, що суттєво може спростити доступ підприємства до необхідних капіталів; забезпечення реалізації принципів відповідального ведення бізнесу, таких як повага до прав власності, захист добросовісної конкуренції, боротьба з корупцією, уникнення конфлікту інтересів, утримання від неетичної діяльності. Крім того, така діяльність буде мати достатньо відчутний суспільний ефект: забезпечення і вдосконалення соціальної захищеності населення, підвищення його фінансової грамотності та інтегрованості на ринку фінансових послуг; орієнтація результатів діяльності підприємства на вирішення суспільних проблем.

В умовах незрілості ринкових відносин та недостатнього досвіду соціально відповідальної і фінансово прозорої діяльності, розуміння підприємствами необхідності переходу до таких принципів ведення бізнесу носить поверхневий характер. У більшості вітчизняних підприємств відсутній чітко скоординований вектор прагнення до забезпечення цих базових принципів. Діяльність підприємств має бути спрямована таким чином, щоб принципи корпоративної соціальної відповідальності та фінансової прозорості стали частиною їх економічної стратегії і культури ведення бізнесу, що базуватимуться на відкритості й готовності звітувати за свої дії перед громадою та суспільством. Взаємодія підприємств із суспільством має ґрунтуватися на чіткому розумінні соціальної місії та ролі, яку воно виконує на місцевому та державному рівнях.

Необхідність активізації соціально відповідальної та фінансово прозорої діяльності бізнесу зумовлена, перш за все, інтенсивними світовими інтеграційними процесами, що в сучасних умовах є важливим регулятором соціально-економічного розвитку суспільства. Нехтування принципами соціальної відповідальності призводить до виникнення соціальних загроз національній безпеці держави, а саме: нівелювання престижності соціально та фінансово відповідальної поведінки у суспільстві, домінування у системі державного та регіонального управління приватних інтересів бізнес-структур над суспільними інтересами, постійне зниження рівня та якості життя більшості

населення, високий рівень і зростання майнової диференціації в суспільстві, девальвація соціальних цінностей та настанов.

Основним завданням сучасних підприємницьких структур є формування нових передумов для повернення довіри суспільства до бізнесу. Активізація соціально відповідальної та фінансово прозорої діяльності перетворює підприємства з об'єкта впливу чинників невизначеного середовища на суб'єкт соціально-відповідального підприємництва. В її рамках енергія підприємств спрямовується на впровадження таких принципів діяльності, що сприяють забезпеченню стабільного та безпечного соціально-економічного розвитку суспільства.

Фоміна Олена Олександрівна, Трохимчук Вікторія Вікторівна,

Бугаєнко Олександра Віталіївна

1.5 Аспекти реалізації соціальної політики в межах національного розвитку економіки

Регулювання ринку праці є одним із напрямів здійснення соціальної політики держави. Соціальна політика держави «тракується як діяльність держави щодо підтримання відносин між соціальними групами; створення умов для забезпечення добробуту та прийнятного рівня життя членів суспільства; забезпечення соціальних гарантій» [69]. Таким чином, ефективно діючий ринок праці передбачає створення умов для забезпечення добробуту усіх членів суспільства (зокрема роботодавців і працівників).

Поняття «ринок праці» має багато тлумачень. На нашу думку, глибокий зміст у його пояснення вкладено саме В. Петюхом. Воно розглядається вченим: «...по-перше, як категорія, що характеризує систему соціально-економічних відносин, що мають товарний характер, пронизують фази відтворення індивідуальної робочої сили (виробництво, розподіл, обмін, використання), всі ланки та ступені суспільного виробництва, і регулюються ринковою кон'юнктурою, системою соціального партнерства, юридичними, правовими, морально-етичними нормами та національними традиціями, а по-друге, система

механізмів...» [70]. Врахувавши комплексний та системний підхід, автор розглядає це поняття як «сучасний регульований ринок праці»[70].

Інше тлумачення дає О. Чернявська. Вона визначає ринок праці як систему обміну індивідуальних здібностей до праці на фонд життєвих цінностей, необхідних для відтворення робочої сили [70, с. 13]. Окрім того, ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу. Його можна трактувати і як механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов праці між роботодавцями і найманими працівниками [71, с. 13].

Отже, можемо зазначити, що ринок праці є підсистемою системи ринкових економічних відносин і функціонально пов'язаний з ринком товарів та послуг, ринком капіталів та іншими типами ринків за економічним призначенням. Тобто, це місце обміну ресурсами між роботодавцем та працівником.

У вітчизняній економіці спостерігається значне погіршення стану ринку праці, особливо з огляду на продовження воєнних дій на Сході України. Серед основних факторів такої ситуації є: руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де відбуваються бойові дії, та дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих поставок ресурсів; ускладнення, внаслідок загострення політичної ситуації, відносин з основними торгівельними партнерами, що призвело до часткової втрати зовнішніх ринків; погіршення інвестиційного клімату, що призвело до зменшення обсягів інвестиційних потоків; скорочення внутрішнього попиту внаслідок спаду виробничих процесів та падіння купівельної спроможності населення.

Так, у 2015 р. за жодним з видів промислової діяльності не спостерігалася позитивна динаміка. При цьому найбільших втрат під впливом скорочення зовнішнього та внутрішнього попиту зазнали виробництво коксу і продуктів нафтопереробки, хімічна промисловість, машинобудування та металургійне виробництво. Відбувся спад виробництва і в харчовій промисловості та сільськогосподарському виробництві, де у попередньому році ще зберігалось незначне зростання (табл.1.2).

Обмежений доступ до кредитних ресурсів погіршує можливості розширення виробництва економічно активних підприємств. Неприятливі фінансово-економічні та політичні умови призводять до збільшення кількості збиткових підприємств, частка яких у третьому кварталі 2015 р. становила 40,3 % (на 5,8 в.п. більше ніж на кінець попереднього року). Це суттєво погіршує умови реалізації продукції та отримання доходів, призводить до загострення ситуації в трудовій сфері [72].

Таблиця 1.2 – Індекси виробництва продукції в Україні за видами економічної діяльності у 2014 – 2015 рр.

Види економічної діяльності	2014	2015
Промисловість, усього	89,3	86,6
Добувна промисловість	86,3	85,5
Переробна промисловість	89,9	86,9
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	102,0	88,8
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та виробів із шкіри	97,3	91,6
Виготовлення виробів із деревини	94,6	88,7
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	78,6	78,1
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	85,3	84,1
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	98,4	91,7
Виробництво металургії, готових металевих виробів крім машин та устаткування	85,1	83,6
Машинобудування	78,7	85,4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	93,4	88,0
Будівництво		85,1
Сільське господарство усього	102,8	95,2
Рослинництво	103,1	94,7
Тваринництво	102,0	96,3

Джерело: [72]

Згідно з офіційною статистикою, кон'юнктура зареєстрованого ринку праці протягом 2014 – 2015 рр. та в січні 2016 р. характеризується значним перевищенням пропозиції робочої сили над її попитом. Потреба підприємств у працівниках на заміщення вакантних робочих місць та посад в січні 2016 р. становила 31,3 тис. осіб, що на 25 % менше ніж у січні 2015 р. А в окремих областях України, зокрема, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій та

Чернігівській кількість вакансій за останній рік скоротилась вдвічі. При цьому кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, становила 508,6 тис. осіб. Таким чином, навантаження на 1 вільне робоче місце (вакантних посад) в середньому по Україні в січні 2016 р. становило 16 осіб, що у 1,8 разів більше, ніж у січні 2014 р. В окремих областях, зокрема, в Запорізькій та Львівській – на 1 вакансію претендувало 42 – 75 осіб [72].

Водночас, гостро стоїть проблема структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями, що обмежує можливості працевлаштування безробітних і не сприяє задоволенню потреб роботодавців у працівниках. На кінець грудня 2015 р. найбільшою була потреба у «кваліфікованих робітниках з інструментом» (20,1 % від загальної кількості вільних робочих місць), працівниках найпростіших професій у сфері торгівлі (16,2 %), робітниках з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (14,7 %) [72].

Значне збільшення чисельності безробітних в Україні в останній період зумовлене проведенням заходів щодо оптимізації зайнятості в бюджетній сфері, в наслідок чого зростає кількість безробітних за такими професійними групами, як: вищі державні службовці, законодавці, керівники, менеджери, професіонали, освітяни, науковці (переважна більшість це особи з високим рівнем освіти та професійних навиків). Потреба роботодавців у працівниках за цими професійними групами за минулий рік скоротилась майже на 30 % [72].

Зважаючи на описану вище ситуацію, роль соціальної політики зростає в межах захисту і підтримки суб'єктів ринку праці. Так вже склалося історично, в Україні саме на державу покладено таку функцію. Таким чином реалізується «інституціональна» модель соціальної держави» і «соціальна підтримка населення є природною її функцією» [73].

Однією з особливостей функціонування вітчизняного ринку праці є проблема працевлаштування учасників АТО та внутрішньоопереміщених осіб.

Зупинимося на першій категорії громадян. Після повернення з місця бойових дій, до мирного життя вони або повертаються до своїх місць роботи, або поповнюють лави безробітних. З початку 2016 року Державна служба зайнятості взяла на облік 48,5 тисячі ветеранів АТО [74]. Як зазначається у аналітичній записці Державної служби зайнятості України, «...станом на 1 березня 2017 року, статус безробітного мали 25,9 тис. безробітних з числа учасників АТО. В середньому по Україні частка учасників АТО серед всіх зареєстрованих безробітних становила 6%, найбільше, у Рівненській та Волинській областях – 10%» [75]. В той же час за даними Держкомстату України у 2016 році демобілізовані військові строкової служби становлять 0,7% серед усього безробітного населення України (табл.1.3).

Таблиця 1.3 – Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010-2016 рр.¹

(у середньому за період)

	Безробітне населення у віці 15-70 років, усього, тис. осіб	за причинами незайнятості, відсотків								
		вивільнені з економічних причин	звільнені за власним бажанням обох сторін	звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму	не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів	робота має сезонний характер	не зайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків тощо	звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії	демобілізовані з військової строкової служби	інші причини
2010	1 713,9	33,0	27,2	10,0	15,5	6,3	2,4	0,9	1,3	3,4
2011	1 661,9	27,7	30,1	9,2	18,1	6,9	2,5	0,9	1,2	3,4
2012	1 589,8	23,5	34,0	8,4	16,9	8,8	2,5	1,5	1,4	3,0
2013	1 510,4	21,9	34,6	8,1	16,8	8,4	3,8	1,2	1,0	4,2
2014	1 847,6	22,3	31,8	7,8	16,7	9,3	4,6	1,4	0,3	5,8
2015	1 654,7	27,8	28,9	7,5	16,4	9,9	3,7	0,9	0,3	4,6
2016	1 678,2	22,4	33,0	9,4	15,6	9,7	3,2	1,8	0,7	4,2

¹ Дані за 2010-2014 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015-2016 роки – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело:[75]

Прийнято ряд законодавчих актів у підтримку працевлаштування даної категорії громадян, а саме[76]:

- Указ Президента від 18 березня 2015 року № 150/2015 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції»;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року № 359-р «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції»;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 січня 2016 року № 10-р «Про затвердження плану міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників антитерористичної операції»;
- Закон України від 07 липня 2016 року №1436-VIII «Про внесення зміни до статті 14 Закону України «Про зайнятість населення» щодо додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню учасників бойових дій, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 879 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. № 198 і від 15 квітня 2013 р. № 347»;

Так, Законом України від 07 липня 2016 року №1436-VIII «Про внесення зміни до статті 14 Закону України «Про зайнятість населення» щодо додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню учасників бойових дій, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» було розширено перелік категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню за рахунок учасників бойових дій. Така категорія громадян може бути працевлаштована підприємствами з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб у межах 5% квоти середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік [74]. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 №879 «Про внесення

змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. № 198 і від 15 квітня 2013 р. № 347» було визначено, що найм учасників антитерористичної операції на два роки гарантує роботодавцям рік сплати Єдиного соціального внеску за рахунок Фонду зайнятості [76].

Проте реальний стан речей дещо відрізняється від очікуваного. Незважаючи на зазначені вище пільги, роботодавці побоюються наймати цю категорію працівників за ряду причин, однією з яких є ризик, що працівник має психологічні проблеми. Адже держава пропонує, а не зобов'язує демобілізованих із зони АТО проходити реабілітацію. Часто учасники АТО відмовляються від такої допомоги. А отже не усі можуть адаптуватися до мирного життя і сприймають його по-іншому, ніж до участі у АТО.

Тому для сприяння працевлаштуванню такої категорії ми погоджуємося з думкою голови товариства ветеранів АТО Кирила Сергєєва, щослід «...створити інститут соціальної реабілітації» і надавати комплексно «...повноцінну психологічну допомогу, профорієнтаційну та з пошуку роботи» [77]. Крім того, це сприятиме зайнятості, наприклад, психологам-практикам та особам інших професій, що могли б надавати послуги реабілітації.

Що стосується внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з Донецької та Луганської областей, а також АР Крим, то їхня кількість на поточний момент вже перевищила 1 мільйон осіб і сформувалась унаслідок кількох міграційних хвиль, безпосередньо пов'язаних з періодичністю та інтенсивністю бойових дій.

До державної служби зайнятості звернулися за допомогою у працевлаштуванні 80,5 тис. мешканців даного регіону. Однією з особливостей є те, що на відміну від учасників АТО, серед яких найбільша частка безробітних це особи з професійно-технічною освітою (станом на 1.04.2017 року – 48,4%), серед ВПО найбільша частка безробітних це особи з вищою освітою – 45,1% [75].

Працевлаштування даної категорії громадян також підтримується державою через прийняття ряду законодавчих актів [76]:

- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-VII від 20.10.2014;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб № 921-VIII від 24.12.2015;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094 «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року»;
- Закон України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо випробування при прийнятті на роботу» № 1367-VIII від 17.05.2016.

Зокрема, в Законі України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо випробування при прийнятті на роботу» № 1367-VIII від 17.05.2016 роботодавці зобов'язані прийняти на роботу працівника із категорії ВПО без випробувального терміну[76].

Окрім держави проблемою працевлаштування внутрішньо переміщених осіб в Україні опікуються як вітчизняні, так і міжнародні організації. Наприклад, Програма розвитку ООН (ПРООН), з травня 2016 р. запустило нову програму, яка заснована на наданні бізнес-грантів для переселенців. Фінансуванням проекту займаються Британія, Польща та Чехія. Гранти (передбачувана сума – 1 млн дол.) мають освоюватися в Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Луганській, Одеській, Полтавській та Харківській областях. І мають бути направлені на організацію власного бізнесу [78].

Отже, особливістю функціонування вітчизняного ринку праці є диспропорція між попитом і пропозицією робочої сили, наслідком якої є зростання рівня безробіття. Іншою особливістю ринку праці України є умови, що провокують негативні тенденції, а саме воєнні дії на Сході країни (руйнуція

інфраструктури, відносин з основними торгівельними партнерами, дезорганізація усталених виробничих зв'язків, тощо), а також обмежений доступ до кредитних ресурсів, оптимізація заходів у бюджетній сфері та інші.

Окреме місце на ринку праці України займає проблема працевлаштування учасників АТО та внутрішньопереміщених осіб. Держава заходами соціальної політики (законодавча підтримка тощо) прагне вирішити певні проблеми, особливо ті, що виникають у процесі працевлаштування. Проте цього недостатньо і ми пропонуємо:

- для учасників АТО забезпечити обов'язкову психологічну і фізичну реабілітацію (робота з психологами та лікарями-реабілітологами) після їхнього повернення з місця бойових дій для полегшення не лише їхнього працевлаштування, але й адаптації до мирного життя;
- для внутрішньо переміщених осіб розробляти та обговорювати законопроекти, що передбачатимуть заходи повернення та довгострокової інтеграції (організація надання житла, грошова допомога, податкові пільги для домогосподарств та підприємств тощо) внутрішньо переміщених осіб на перспективу відновлення миру та повернення до складу України територій Донецької, Луганської областей та АР Крим.

Крім того держава має створити умови для досягнення продуктивної зайнятості, що має бути забезпечена шляхом поетапного трансформування сучасних процесів обігу робочої сили, перш за все підвищення заробітної плати до рівня, здатного забезпечити відтворення робочої сили. Це посилить мотивацію населення до продуктивної зайнятості та підвищення професійного рівня, дозволить залучити у виробництво нових працівників, зокрема демобілізованих учасників АТО, знизити зовнішню міграцію й підвищити на цій основі рівень життя населення.

Зиза Олена Олександрівна, Петрунук Євгенія Сергіївна

1.6 Структурні компоненти людського капіталу у розвитку національної економіки

Людський капітал – «це соціально-економічна категорія, яка відображає сформовані унаслідок інвестицій у здоров'я, знання, уміння, навички, досвід мотивацію, культуру та інші характеристики людини економічної, які приносять дохід» [79, с. 216].

В залежності із віднесенням до структури людського капіталу знань та здібностей О. Грішнова охарактеризувала два підходи: традиційний та альтернативний. Прихильники першого (А. Маршалл, Дж. Міль, Г. Сіджуїк та ін.) не відносили до категорії «капіталу» людину як таку, а тільки її знання та професійні навички. Прихильники альтернативного підходу (Л. Вальрас, Дж. Коулман, І. Фішер та ін.) ототожнювали людину та її вроджені характеристики із капіталом [80, с. 25].

Аналіз наукових праць вчених щодо структурного наповнення категорії людського капіталу підтвердив різноманітність наукових підходів та дискусійність даної проблеми (табл.1.4).

Таблиця 1.4 – Систематизація наукових поглядів на структуру людського капіталу

Елемент Автор	Знання	Освіта (загальна та професійна)	Кваліфікація	Уміння	Вроджені / набуті здібності	Навички	Здоров'я	Мотивація	Мобільність	Досвід	Інформованість	Культура	Цінності	Менталітет	Добробут (рівень, життя)	Ділові і суспільні риси
В. Антонюк, [81, с. 11]	+				+		+	+	+							
О. Білик [82, с. 9]	+			+		+	+		+	+	+					
О. Грішнова [83, с. 12]	+		+	+			+	+			+					+
Г. Зелінська [84, с. 9]		+			+	+	+	+			+	+	+	+		
Л. Михайлова [85, с. 338]	+	+	+				+								+	
Г. Тугускіна [86, с. 18]	+				+		+	+		+		+				
П. Шевцов [87, с. 15]	+	+			+		+	+		+						

Джерело: власна розробка автора

Загалом думки вчених однакостайні в тому, що знання, освітота здоров'я є головними та базовими елементами у структурі людського капіталу. Освіта – це результат засвоєння певних знань, умінь та навичок, а знання - це певний результат інтелектуальної діяльності людини. Таким чином, категорія «освіта» є більш ширшою та включає в себе категорію «знання». Так, людина з вищою освітою має більші конкурентні переваги на ринку та приносить більший економічний ефект на підприємстві, ніж людина з базовою середньою освітою. Проте порівнюючи двох індивідів за однакових рівних умов, які мають один і той же рівень освіти, запрошення на роботу отримає той, хто володіє кращими знаннями, вміннями та навичками.

Фізично та психічно здорова людина здатна ефективно працювати та досягати успіхів у роботі. Якщо ж людина занедужала, то вона на період хвороби втрачає здатність працювати, що відповідно створює втрати доходу як для самого працівника, так і для підприємства в цілому.

Уміння – це здатність людини на досить високому рівні виконувати певні дії на основі набутих знань та навичок. Відповідно навички є формуючим елементом вмінь.

Більшість авторів здібності людини відносять до складу людського капіталу [81, с. 11; 84, с. 9; 86, с. 18; 84, с. 15], оскільки саме здібності визначають успіх у певному виді діяльності людини. Проте, здібності є вродженими психічними властивостями людини, тому їх не правомірно відносити до складу людського капіталу, оскільки вони не формуються у результаті інвестицій. Вони є вихідною умовою при визначенні результативності опанування певних видів знань та визначають ефективність інвестицій [88, с.145].

Мотивація передбачає проактивне виконання роботи працівником, тому вона безпосередньо впливає на величину результатів діяльності, а й отже й дохід, що є причиною віднесення до складу людського капіталу.

Компонент мобільності присутній у наукових роботах декількох вчених [81, с. 11; 82, с. 9], проте більшість авторів даний елемент не включають до

структури людського капіталу. Так, І. Соболева аргументує тим, що мобільність впливає лише на ефективну реалізацію людського капіталу збільшуючи доходи індивіда, при цьому розмір індивідуального людського капіталу залишається без змін [89, с.8]. Так, при зміні місяця роботи людина може отримувати більшу або меншу заробітну плату і відповідно приносити організації різну величину прибутку, проте якісні характеристики, такі як, здоров'я і знання можуть залишатись без змін, таким чином, мобільність не впливає на якісне наповнення людського капіталу. Однак, виходячи із визначення категорії «людського капіталу» до нього відносять певні характеристики, які сформовані внаслідок інвестицій та приносять дохід, таким чином, мобільність варто відносити до складу людського капіталу. Оскільки пошук нового місця передбачає додаткові витрати (інвестиції), а за рахунок більш ефективного використання людського капіталу змінюється величина прибутку. На мікрорівні (рівень підприємства) мобільність можна визначати як кар'єрне зростання працівника. А на макро- та мезорівнях – зміна працівником певної компанії чи то в межах певного регіону, чи на міжнародному рівні.

Працедавці зазвичай віддають перевагу працівнику з великим стажем роботи аніж молодому спеціалісту, який щойно закінчив навчання. Адже досвід є практичним підтвердженням наявних знань та умінь людини та умовою якісного виконання роботи, що безпосередньо впливає на розмір доходів працівника та підприємства.

Культура – структурний компонент людського капіталу, оскільки вона є умовою ефективної комунікації всередині окремої організації чи соціуму, що сприяє гармонізації виробничих відносин та синергетичному ефекту від діяльності колективу.

Інформованість, цінності, менталітет, ділові риси та добробут впливають на успішне формування та реалізацію людського капіталу, проте їх не варто відносити до системоутворюючих компонентів людського капіталу. До того ж дані компоненти важко піддаються вартісній оцінці.

Підсумовуючи до структури людського капіталу слід відносити наступні компоненти: освіта (знання, вміння, навички), здоров'я, досвід, мотивацію, мобільність, культуру.

Під час критичного аналізу наукових точок зору щодо віднесення певних компонентів до структури людського капіталу визначено загальноприйняті компоненти, які не викликають спірних моментів та поодинокі характеристики які потребують подальшого обґрунтування. У підсумку до структури людського капіталу пропонуємо відносити наступні компоненти: освіта (знання, уміння, навички), здоров'я, досвід, мотивацію, мобільність, культуру.

Скубіліна Анастасія Вікторівна

Висновки з розділу 1

Одержані наукові результати дослідження зводяться до наступного:

1. Доведено, що у командній економіці СРСР ефективне функціонування інститутів інноваційного розвитку гальмувалося за рахунок відомчих бар'єрів різноманітних органів державного управління. Таким чином, нехай в зазначених умовах і переважали великі підприємства, проте особливості господарювання та його контролю не сприяли інноваціям.

2. Визначено, що інститут економічної влади впливає на співвідношення вигід і витратальтернативних варіантів поведінки суб'єктів в економічній системі, визначає її ефективність. Результатом формування певного типу відносин економічної влади окрім інших показників є порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу за різних варіантів економічного вибору. Цей показник є чинником, який впливає на ефективність економічної поведінки в нерозривному зв'язку з системою культурних цінностей, норм і правил поведінки індивідів у суспільстві.

3. Обґрунтовано відповідальність в аспекті сталого розвитку країни, особливо держави через цілий комплекс моделей, механізмів соціально-економічної політики, що має багатоцільову конструкцію узгодження інтересів економічних суб'єктів всіх рівнів соціально-економічних відносин.

4. Проаналізовано фундаментальні економічні теорії регулювання соціально-трудових відносин, а саме, марксизму, посткапіталізму, соціальної дії з урахуванням відповідальності у міжсуб'єктних відносинах, та оцінка адекватності впровадження зазначених теорій в господарську діяльність. Розглянуто теоретичні концепції соціально-трудових відносин в системі еволюції поглядів на них з позицій утилітаризму, теорії конфліктів та плюралізму, що стало підґрунтям до формування власної концепції регулювання соціально-трудових відносин із застосуванням принципу історизму.

5. Встановлено, що на спрямованість політики соціальної відповідальності та фінансової прозорості підприємства суттєво впливає ефективність системи корпоративного управління, яке передбачає також врахування законних інтересів та активну співпрацю із працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо, які мають легітимний інтерес у діяльності підприємства.

6. Розкрито основні складові економічного, соціального та суспільного ефектів від діяльності підприємств, яка орієнтована на забезпечення соціальної відповідальності та фінансової прозорості, як одного з її найважливіших індикаторів. Обґрунтовано необхідність активізації соціально відповідальної та фінансово прозорої діяльності підприємства, що сприятиме перетворенню його з об'єкта впливу чинників невизначеного середовища на активний суб'єкт соціально-відповідального підприємництва.

7. Обґрунтовано, що в процесі реалізації соціальної політики державина ринку праці мають бути створені умови для досягнення продуктивної зайнятості, що має бути забезпечена шляхом поетапного трансформування сучасних процесів обігу робочої сили, перш за все підвищення заробітної плати до рівня, здатного забезпечити відтворення робочої сили. Це посилить мотивацію населення до продуктивної зайнятості та підвищення професійного рівня, дозволить залучити у виробництво нових працівників, зокрема

демобілізованих учасників АТО, знизити зовнішню міграцію й підвищити на цій основі рівень життя населення.

8. Здійснено критичний аналіз наукових точок зору щодо віднесення певних компонентів до структури людського капіталу та визначено загальноприйнятні компоненти, які не викликають спірних моментів та поодинокі характеристики які потребують подальшого обґрунтування. Запропоновано до структури людського капіталу відносити наступні компоненти: освіта (знання, уміння, навички), здоров'я, досвід, мотивацію, мобільність, культуру.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у подальшому розвитку концептуальних теоретичних підходів до розуміння сутності і завдань соціально-економічного розвитку держави та інших суб'єктів економічної діяльності.

Практична значущість дослідження одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані теоретичні положення доведені до рівня практичних рекомендацій та можуть бути використані для формування ефективної політики національного розвитку економіки.

Перспективи подальшого дослідження обумовлюються необхідністю створення моделей та механізмів розвитку національної економіки, що будуть базуватися на інститутах відповідальності та прозорості.

Використання результатів у навчальному процесі. Отримані результати використовуються у навчальному процесі при вивченні таких дисциплін, як «Економічна теорія», «Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Державне регулювання економіки та економічна політика», «Економічна соціологія», «Соціальний розвиток», «Національна економіка».

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1 Державне регулювання та досягнення добробуту у національній економіці

Основною метою регулювання національної економіки має бути досягнення добробуту в країні.

Як зазначає О. Длугопольський в українській економічній думці добробут розглядають як «сукупність умов життєдіяльності людини (населення), які створюються під час виробництва, розподілу, обміну, споживання, формують ієрархію потреб та визначають їх задоволення» [90].

У світовій економічній думці питання добробуту розглядають не тільки як поєднання економічних і соціальних чинників, «а й організаційних, правових, морально – етичних та політичних відносин» [91].

Існує декілька різновидів добробуту, серед них переважно виділяють суспільний та економічний.

Ці два поняття не ідентичні. Адже економічний добробут, за автором даного поняття А. Пігу, – це частина загального добробуту, що може бути виміряна грошима. В той час як суспільний добробут – це сума добробуту окремих індивідів [92].

Суспільний добробут ширше поняття, аніж економічний, бо він містить у своєму складі і економічний, і національний. Національний добробут є основою економічного розвитку і вимірюється показниками економічного зростання, величиною доходів, рівнем безробіття та інфляції [93]. Крім того, він вимірюється також і витратами на розвиток інновацій, людського капіталу тощо.

За неокласичною теорією основою економічного зростання, а значить зростання добробуту, є рівновага в економіці (В. Парето, Л. Вальрас та ін.). Її порушення особливо через втручання держави веде до втрат надлишків

виробника і споживача. А також і до безповоротних втрат для економіки і, як наслідок, суспільства.

У теоріях соціальної держави Л. Штейна, А. Вагнера, Г. Геллера і держави добробуту Дж. Гелбрейта, Г. Мюрдаля діяльність держави має бути спрямована на підвищення суспільного добробуту. Проте втручання держави має бути поміркованим, тобто містити і заходи державного регулювання, стимулювання конкуренції, заходи розвитку особистої ініціативи громадян щодо зростання суспільного добробуту [93].

Теорія суспільного вибору, яка є продовженням економічної теорії добробуту, та її автори Д. Блек, К. Ерроу, Д. Б'юкенен та Г. Таллок у своїх дослідженнях поєднали дію ринкових механізмів з процедурами прийняття політичних рішень. Вони висунули «гіпотезу про політичні рішення, які формуються за принципом максимального зиску для самих політиків, який відповідає їхнім політичним та економічним інтересам» і таким чином впливають на національний добробут. Якщо підприємства слід розглядати як такі, що «націлені на максимальний прибуток», то політиків слід розглядати як «націлених на максимум голосів», а державну владу – «націлену на максимальне зростання своїх розмірів та впливу» [94].

Розглянемо які наслідки державне регулювання галузей економіки має для національного добробуту як елементу суспільного.

Як відомо, одним з найважливіших інструментів державного регулювання економіки є державна підтримка галузей.

Уже на початку становлення засад ринкової економіки в Україні були розроблені різними урядовими відомствами програми розвитку відповідних галузей, серед яких програми науково-технічного прогресу, розвитку гірничо-металургійного комплексу, машинобудування, залучення іноземних інвестицій. Але вони мали незначний ступінь реалізації, так як не базувалися на маркетингових дослідженнях, знаннях вітчизняного та закордонних ринків, а лише відображали відомчі інтереси своїх розробників. Відтак, вони зводилися

до єдиної національної програми структурного повороту економіки країни і не забезпечували її інтересів в інтеграції у світову економіку [95].

Реалізація державних програм розвитку галузей здійснюється через пільги в оподаткуванні, субсидії і дотації, пільгове кредитування та інші методи. Кожен з них по різному впливає і на формування структури галузі, отже і ринку.

Розглянемо вплив субсидій на формування національного добробуту в Україні. Слід зазначити, субсидії – це допомога, що надається підприємствам на покриття збитків, зумовлених незалежними від них причинами.

Розрізняють прямі та непрямі субсидії. Прямі субсидії скеровуються на фінансування капіталовкладень у галузі, розвиток яких необхідний для економіки в цілому, на фундаментальні дослідження, перепідготовку кадрів, підтримку військово-промислового комплексу тощо.

Непряме субсидування здійснюється в основному шляхом податкової та кредитної політики.

Найпоширенішим методом прямого субсидування в Україні нині є податковий кредит – відстрочка сплати податку на доходи, що надається підприємству податковою інспекцією на умовах зворотності, строковості, відплатності, за наявності згоди фінансового органу, який контролює виконання бюджету.

Як відомо, субсидії для підприємств передбачають фінансування з бюджету поточних витрат, податкові пільги. Тим самим відбувається державний контроль над цінами, встановлення адміністративних та ринкових обмежень щодо входу на ринок, бюджетне фінансування інвестицій, заходи митного захисту та інші заходи щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності тощо. Ці наслідки мають переважно негативний характер для формування ринкових структур.

Проте можливість повернення витрат та їх суттєве зменшення за рахунок держави може призвести до збільшення кількості підприємств у галузі, на ринку. В той же час, серед підприємств, яких приваблює вхід у галузь чи на

ринок через введення державою дотацій чи субсидій, переважають слабкі та неприбуткові.

В Україні субсидуються переважно підприємства вугільної промисловості та всього паливно-енергетичного комплексу, а також підприємства сільського господарства, будівництва та транспорту.

Розглянемо особливості державної підтримки галузей в Україні на прикладі гірничо-металургійного комплексу у 1999-2001 роках. Варто зазначити, що згідно із групуванням галузей (ринків) економіки України відповідно до потенційних умов конкуренції структура галузей даного комплексу визначається як олігополія з однорідною продукцією.

Гірничо-металургійний комплекс економіки України протягом усього існування незалежної України підтримувався державою. На початку 1990-х років підприємствам галузі надавалися податкові субсидії у вигляді індивідуальних податкових пільг і кредитів під гарантії уряду. З середини 1990-х років і до 1999 року дозволялася і використовувалася заборгованість перед бюджетом та позабюджетними фондами, кредиторська заборгованість та бартерні операції. А у другій половині 1999 року підприємствам гірничо-металургійного комплексу було надано державну підтримку у вигляді пільг у рамках запровадженого на період 1999-2001 років економічного експерименту [96, с. 263].

Державна підтримка саме цієї галузі економіки мала місце з декількох причин [96]: велика залежність української економіки від розвитку важкої промисловості; сильне галузеве лобі з числа керівників підприємств тощо, що мають вплив на урядові та парламентські рішення; реалізація соціального захисту населення, адже на металургійних підприємствах та підприємствах інших галузей, продукція яких використовується у виробництві чорних металів, має місце висока зайнятість населення; держава володіє акціями майже усіх заводів галузі.

Згідно із статтею 2 Закону України «Про проведення економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України»

від 17.07.1999 р. №934 XIV підприємствам гірничо-металургійного комплексу, які брали участь в економічному експерименті, списувалися пеня і штрафи, нараховані за несвоєчасну сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів і не внесені до бюджету за станом на 1 липня 1999 року, списувалися. А також на період проведення економічного експерименту пеня за несвоєчасну сплату зазначених платежів нараховувалася в розмірі 50 відсотків ставок від діючої ставки.

Крім того, вони отримували такі податкові пільги:

- збір до державного інноваційного фонду в розмірі 50 відсотків від діючої ставки звільнення від сплати зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування;
- кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподілялося між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським автономної республіки Крим, а також державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно по 10 відсотків, а 70 відсотків використовувалося цими підприємствами на виконання природоохоронних заходів;
- ставка оподаткування прибутку встановлювалася в розмірі 30 відсотків діючої ставки, а різниця у надходженні коштів, що утворилася від зміни ставки, спрямовувалася на поповнення обігових коштів підприємств. До 2001 року підприємства-учасники цього експерименту платили податок на прибуток у розмірі 9%, а з 2001 року 15%;
- надання відстрочки зі сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів у межах їх компетенції на строк до 36 місяців, із застосуванням нульової ставки плати за користування податковим кредитом.

Результати цього експерименту наведено у таблиці 2.1.

Виходячи із результатів експерименту, наведених в таблиці 2.1, впливає, що операції з виробництва чорних металів стали більш прозорими, зменшилася кількість посередників. Проте окремі підприємства не проводили вчасні

розрахунки з бюджетом, не направляли кошти, вивільненні внаслідок зниження податкової ставки, на поповнення обігових коштів [96, с. 266-267].

Таблиця 2.1 – Україна: результати економічного експерименту на підприємствах гірничо-металургійного комплексу України на березень 2001 року

Економічні показники	Результативність (наслідки)
Чистий прибуток від реалізації	Зріс на 57,2%
Обсяг експорту	Зріс у 1,9 рази
Рентабельність реалізованої продукції	26,3%
Бартерні операції	Зменшилися з 36,1% у 1999 році до 11,1% у 2000 році
Платежі до бюджету усіх рівнів	Зросли на 48,2%
Відрахування до Пенсійного фонду	Зросли на 52,2%
Заборгованість із заробітної плати	Знизилася більше, ніж у 2 рази
Витрати на вдосконалення	Зросли на 25,4%
Дефіцит обігових коштів	Зменшився з 3452 млн.грн. на 01.01.2000 до 596 млн.грн. на 01.01.2001

Джерело: складено автором на основі [96]

Згідно з проведеними Н. Легейдою дослідженнями, в результаті надання субсидій даній галузі виникли безповоротні втрати у добробуті у проміжку 0,08-13,67 млн. доларів США залежно від рівня еластичності [96, с. 268].

Таким чином, субсидія призводить до зменшення національного добробуту. Це підтверджує, що субсидування спричинює викривлення ситуації на ринку.

Ще однією негативною стороною надання субсидій та різноманітних пільг державою стали патерналістські настрої з боку державних підприємств. Це не дивно, зважаючи на те, що протягом 2000 року 16-18% державних і тільки 4-6% недержавних підприємств отримували субсидії. Але зв'язок субсидій з економічною поведінкою підприємств виявився значущим тільки для недержавного сектору: доступ до субсидій істотно гальмує як активну, так і інвестиційну реструктуризацію підприємств, що доводить негативну залежність від субсидування. Більш того, серед підприємств, що отримують прямі чи приховані субсидії, не спостерігається залежності інвестування від показників

ділової культури – бізнес-планування та маркетингу, тобто ці підприємства недержавного сектору виглядають гірше навіть за державні. Таким чином, постачання додаткових ресурсів через субсидування (відкрите чи приховане) не сприяє реструктуризації, а навпаки, дозволяє підприємствам відтягувати її. Крім того, у недержавному секторі державна підтримка сильно пов'язана з патерналізмом [97].

Також спостерігалися міжгалузеві цінові диспаритети, які переважно викликані нераціональною політикою надання пільг і преференцією товаровиробникам і окремим регіонам. Спонтанне прийняття рішень в цій сфері, яке часто є наслідком активного лобіювання галузевих і регіональних інтересів, як правило, призводить не до стимулювання ефективних і перспективних виробництв, а до штучної підтримки проблемних підприємств. При цьому цінові деформації, які виникають внаслідок таких підходів, довгий час слугували аргументом для іноземних організацій і держав при відмові надання Україні статусу країни з ринковою економікою. Результатом цього також являються антидемпінгові розслідування, програні Україною.

Звертаючись до реалій сьогодення, слід зазначити, що у 2014 було прийнято Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» №1555-18 від 01.07.2014, який набере чинності у серпні 2017 року. За цим законом до зазначеного терміну держава має право підтримувати окремі галузі за допомогою різних інструментів державного регулювання. А вже з 2017 року, наприклад, для сталеливарної промисловості буде заборонено регіональну інвестиційну державну допомогу, допомогу на відновлення платоспроможності та реструктуризацію. А дозволено державну допомогу на здійснення науково-дослідної та інноваційної діяльності, сприяння працевлаштуванню та професійному навчанню, також на ліквідацію сталеливарних заводів[98]. Такі зміни у законодавстві пов'язані, в першу чергу, із необхідністю його реформування під європейське.

В той же час у металургійній галузі через військові дії на Донбасі і кон'юнктуру світового ринку ситуація погіршується. Проте очевидно, що

продукція галузі важлива для підтримання обороноздатності країни, тому держава має надавати їй підтримку. Одним серед багатьох напрямів державної підтримки галузі можна виділити підвищення мита на експорт брухту чорних металів з EUR10 / тонна до EUR30 / тонна терміном на один рік. Оскільки металобрухт важлива сировина для вітчизняних металургів і вони відчувають значний його дефіцит останні декілька років, то це позитивно з точки зору національного добробуту. Проте наслідки ще не очевидні.

Отже, втручання держави має неоднозначний вплив на національний, і як на наслідок, на економічний добробут в Україні. Скоріше цей вплив негативний, виходячи із існування непрозорості інформації, рентної спрямованості вітчизняних можновладців, відсутності чіткої національної ідеї розвитку економіки. Отже, вихід з даної ситуації можливий при формуванні політичної, економічної та соціальної свідомості щодо того, що суспільний добробут це благо для всіх. А відтак виконання певних ментальних правил усіма членами суспільства, країни на різних рівнях (врахування у своїх діях не лише своїх інтересів, але суспільних) буде сприяти зростанню загального добробуту.

Зиза Олена Олександрівна

2.2 Втрачені ресурси і резерви майбутнього економіки регіонів України

Українська економіка переживає найскладніший період свого розвитку. В аналітичній доповіді «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України з цього приводу зазначено: «Ще ніколи з моменту набуття незалежності України масштаби випробувань національної економіки не вимірювалися такими вражаючими людськими, ресурсними, фінансовими та інфраструктурними втратами, якими змушена сплачувати нація за виборювання суверенітету, збереження цілісності економіки та якісних стандартів життя» [100, с. 225]. Науковці вважають, що анексія Криму та військові дії на Донбасі спричинили згорання п'ятої частини економічного потенціалу країни та її

регіонів. Усвідомити та оцінити реальні масштаби втрат національної економіки ще належить не лише сучасним науковцям і практикам, а й майбутнім поколінням. Але з погляду необхідності швидкої стабілізації економіки України, окрім вивчення та оцінки втрат останніх років, актуальним науковим завданням є виявлення регіонів, здатних самостійно накопичувати ресурс розвитку і спроможних стати опорою відновлення економічного зростання.

Дослідженням проблем розвитку економіки регіонів активно займаються відомі вітчизняні вчені, колективи провідних науково-дослідних інститутів країни (зокрема Інституту економіки природокористування та сталого розвитку та Інституту регіональних досліджень імені І.М. Долішнього Національної академії наук України, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України). В своїх останніх працях науковці досліджують: сучасний стан, тенденції і проблеми відтворення соціально-економічного потенціалу сталого розвитку України та її регіонів [103]; аналізують особливості формування та використання потенціалу українських регіонів, визначають стратегічні пріоритети модернізації регіональної політики та територіального розвитку [108]; окреслюють шляхи подальшого розвитку регіонів та громад України у контексті проголошених державою змін [109]. З числа останніх нормативно-законодавчих документів, спрямованих на практичне вирішення проблем розвитку регіонів, модернізацію державної регіональної політики і формування правової основи її реалізації, законодавчого унормування мети державної регіональної політики, слід назвати затверджену постановою КМУ від 6 серпня 2014 року №385 Державну стратегію регіонального розвитку до 2020 року, а також Закон України «Про засади державної регіональної політики» (№ 156-VIII від 5 лютого 2015 року). Таким чином, зусилля науковців та дії уряду спрямовані на пошук шляхів розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя [101, с. 4].

Визначаючи глибину теоретичних і практичних розробок відповідних проблем у сучасних умовах, зазначимо, що ціла низка важливих питань в цьому напрямі ще не вирішена, зокрема нерівномірного розподілу економічної активності, що посилює поляризацію регіонів та поглиблює диспропорційність; загострення міжрегіональної конкуренції, в тому числі при розподілі засобів державної підтримки; зростання економічного потенціалу великих міст за рахунок скорочення малих міст тощо. До того ж існує низка причин об'єктивного й суб'єктивного характеру, що перешкоджають прогресивному поступальному розвитку економіки регіонів України. Виникає потреба постійного моніторингу регіональних особливостей розвитку національної економіки, визначення тенденцій і наслідків такого розвитку. Саме тому метою дослідження є аналіз останніх тенденцій економічного зростання регіонів країни, а завданням – оцінка ресурсів (у тому числі втрачених) та резервів регіонального розвитку.

Одним з найінформативніших загальних показників регіональних, територіальних особливостей розвитку країни вважається валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (рис.2.1).

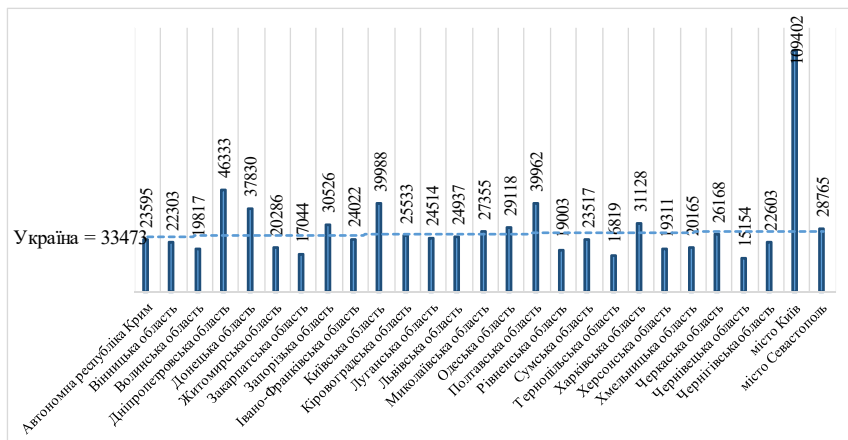

Рисунок 2.1 – Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу

(в 2013 р.)

Джерело: розроблено на основі [105, с. 14]

Слід зауважити, що показники валовий регіональний продукт (ВРП) та його обсяги у розрахунку на одну особу Міністерством економічного розвитку та торгівлі України рекомендовано використовувати для економіко-статистичного аналізу у Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій соціального розвитку, а науковці доводять «доцільність і нагальність використання цих макроекономічних показників в якості базових – для розробки будь-якого типу доктринальних програм чи стратегічних планів» [103, с. 53-55]. За підсумками 2013 року (для аналізу обрано період 2005-2013 років, тому що, починаючи з 2014 року, Державна служба статистики України не урахує тимчасово окуповані території) лідерами за показником ВРП у розрахунку на одну особу виступають місто Київ, Дніпропетровська, Київська, Полтавська і Донецька області. В зазначених регіонах рівень аналізованого показника становить вище 105 % проти середнього по Україні.

Динаміка ВРП відображає темпи економічного зростання регіонів (табл.2.2). Впродовж 2005-2013 років найбільшими темпами ВРП зростав (у середньому щороку) в шести регіонах: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська Черкаська області та м. Київ (понад 3 %). Середньорічні темпи зростання ВРП Дніпропетровської, Донецької, Запорізької та Івано-Франківської областей становили менше 1 %, а ВРП Луганської та Полтавської областей щорічно скорочувався у середньому на 0,21 та 0,18 відсотків відповідно.

Середній темп економічного зростання регіонів в перерахунку на одну особу впродовж 2005-2013 років коливався з максимальних 4,72 % (Тернопільська область) до мінімального 0,56 % (Запорізька область). Щорічне зростання – від 3,50 до 4,72 % – спостерігалось у Вінницькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Тернопільській і Черкаській областях. Найнижчі динамічні показники – зростання щороку менш ніж на 1,00 % – були притаманні Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Полтавській областям. Результатом нерівномірного економічного зростання окремих територій є збільшення розриву між регіонами. Так, в 2005 році показник ВРП у

розрахунку на одну особу м. Києва (28 720 грн., найбільше значення показника серед областей та міст країни) та Донецької області (12 490 грн., найбільше значення серед областей) перевищував аналогічний показник Тернопільської області (4 603 грн., найменше значення) у 6,25 та 2,71 разу, відповідно. В 2013 році цей розрив становить: м. Київ (109 402 грн.) і Чернівецька область (15 151 грн.) – 7,22, а Дніпропетровська (46 333 грн.) і Чернівецька області – 3,06 разу.

Таблиця 2.2 – Динаміка валового регіонального продукту (2005-2013 рр.)

Регіони (області, міста)	Середньорічний темп зростання ВРП за 2005-2013 роки	ВРП на одну особу відносно середнього по країні в 2013 році, %	Середньорічний темп зростання ВРП на одну особу за 2005- 2013 роки
Україна	1,66	100,0	2,18
АР Крим	2,54	70,1	2,76
Вінницька	3,20	66,6	3,93
Волинська	2,33	59,2	2,41
Дніпропетровська	0,82	138,4	1,47
Донецька	0,33	113,0	1,17
Житомирська	3,33	60,6	4,06
Закарпатська	1,70	50,9	1,64
Запорізька	0,29	91,2	0,93
Івано-Франківська	0,45	71,8	0,56
Київська	3,08	119,5	3,50
Кіровоградська	3,33	76,3	4,47
Луганська	- 0,21	73,2	0,79
Львівська	1,45	74,5	1,69
Миколаївська	1,39	81,7	1,98
Одеська	1,68	87,0	1,80
Полтавська	- 0,18	119,4	0,69
Рівненська	1,23	56,8	1,26
Сумська	1,62	70,3	2,71
Тернопільська	1,22	50,2	4,72
Харківська	1,26	93,0	1,74
Херсонська	1,48	57,7	2,20
Хмельницька	1,83	60,2	2,52
Черкаська	3,71	78,2	4,60
Чернівецька	2,36	45,3	2,43
Чернігівська	1,06	67,5	2,31
м. Київ	3,63	326,8	2,77
м. Севастополь	2,69	85,9	2,49

Джерело: розроблено на основі [100, с. 473; 104, с. 16]

Невідповідність темпів зростання ВРП в перерахунку на одну особу та темпів зростання ВРП певним чином відображає динаміку чисельності населення (окремих регіонів та країни).

Оцінюючи регіональні особливості економічного зростання окремих регіонів, концентрації ресурсів та наявних резервів економіки, фахівці звертають увагу на необхідність аналізу співвідношення динаміки показників ВРП у розрахунку на одну особу та середнього рівня видатків і доходів місцевих бюджетів на одну особу за регіонами. За результатами аналізу з'являється можливість визначення рівня здатності регіонів (місцевої та регіональної влади) забезпечувати конкурентоспроможність економіки й національну безпеку. На рис. 2.2 представлено інформацію про середній рівень доходів та видатків бюджетів регіонів на одну особу в 2013 році.

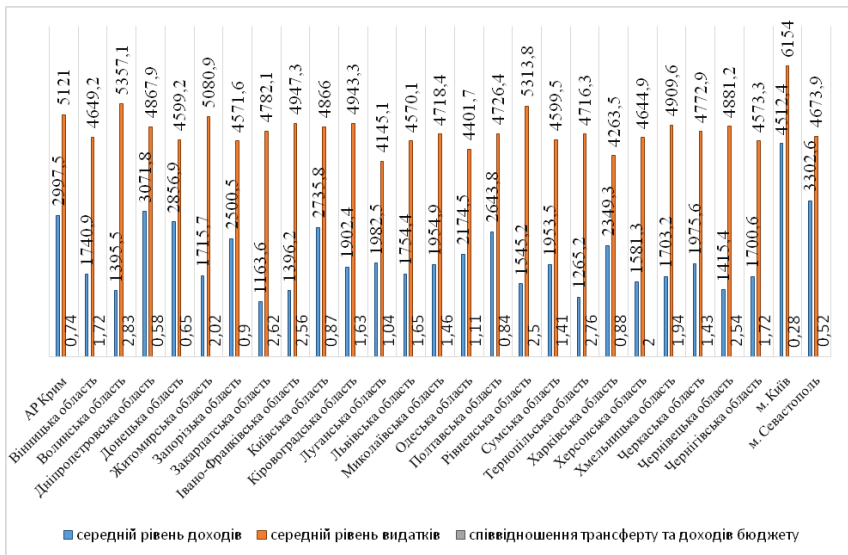

Рисунок 2.2 – Середній рівень доходів і видатків місцевих бюджетів на одну особу за регіонами (без міжбюджетних трансфертів), співвідношення трансферту та доходів бюджету (2013 рік)

Джерело: розроблено на основі [102; 104, с. 155]

Незбалансованість доходів та видатків бюджетів місцевих бюджетів регіонів (перевищення видатків над доходами) деякою мірою відображає одну з найважливіших проблем регіонального розвитку в країні – значну залежність місцевих бюджетів від результатів перерозподілу ресурсів через державний бюджет (від обсягів міжбюджетних трансфертів). Фахівці фіксують постійне зростання частки офіційних трансфертів у доходах місцевих бюджетів країни впродовж десяти років: якщо у 2002 р. вона становила 31,2 %, то у 2010 р. – 49,5 %, 2012 р. – 55,2 %, 2013 р. – 52,4 % [100, с. 262]. На сьогодні «без врахування міжбюджетних трансфертів доходи жодної з областей не покривають їх видатки», а величина міжбюджетних трансфертів більша у рази порівняно з доходами відповідних бюджетів (рис. 2). Міжбюджетні трансферти перевищують доходи бюджету більше, ніж на 200 % у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях. В той же час в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Полтавській, Харківській областях, а також у м. Київ, м. Севастополь та АР Крим співвідношення трансфертів та доходів не перевищує 99% [102]. Практично в усьому світі бюджетні дотації спрямовані на те, щоб підтягнути економіку депресивних регіонів і в майбутньому зменшити їх потреби в дотаціях. За оцінками фахівців, в Україні все відбувається з точністю до навпаки: за рідкісним винятком обсяг дотацій визначається не структурними проектами, а сьогочасною політичною кон'юнктурою.

Визначення стратегічних пріоритетів подальшого розвитку країни потребує оцінки та врахування змін, які відбулися в житті регіонів держави за останні роки. Основні тенденції останніх років зафіксовано в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: поступове підвищення рівня концентрації економічної активності як на загальнодержавному (зосередження основних ресурсів розвитку в м. Києві, де виробляється майже 20 відсотків валового внутрішнього продукту країни, акумулюється 50 відсотків усіх прямих іноземних інвестицій, збільшується чисельність населення за рахунок міграції з інших регіонів, майже 75 відсотків працівників,

зайнятих переважно у сфері послуг, мають вищу освіту), так і на регіональному рівні (концентрація економічної діяльності в обласних центрах та прилеглих районах, у більшості яких зосереджується понад 60 відсотків обсягів виконаних будівельних робіт, інвестицій та виробництва); нерівномірність розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, значна диференціація розвитку районів та міст, у частині яких (більш як 30 відсотків) тривалий час спостерігається одночасне зниження рівня економічної активності та зменшення чисельності населення [101, с. 2]. Але головні події та зміни, які необхідно враховувати при стратегічному програмуванні і плануванні подальшого розвитку країни, пов'язані з втратою потенціалу регіонів АР Крим, Донецької та Луганської областей. До речі, у Державній стратегії - 2020 зазначено, що «події, які відбулися з початку 2014 року на території півострова Крим та у південно-східних регіонах України, є наслідком прорахунків та недоліків державної внутрішньої та зовнішньої політики, в тому числі і політики регіонального розвитку» [там само].

Спробуємо оцінити втрати ресурсів і потенціалу розвитку регіонів України за результатами аналізу показників та розрахунків, представлених в табл.2.3.

Якщо припустити, що три регіони (АР Крим, Донецька і Луганська області) у відсотках від загальної кількості регіонів країни (від 27-ми) – 11,1 %, то «умовно-припустимим пороговим значенням розмірів втрат», умовною межею для визначення безпеки/небезпечності втрат цих регіонів (території, людського і виробничого потенціалів, тощо) є 11-12% від загальнодержавних об'ємів відповідних показників.

Розрахунки сумарної частки трьох регіонів країни в загальнодержавних основних соціально-економічних показниках дозволяють констатувати, що втрати національної економіки останніх років становлять: 13,1 % території, на якій проживало 18,8 % населення країни та виготовлялось 19,7 % ВРП. Окремі показники сумарної частки регіонів сягають третини від загальнонаціонального об'єму: 36,1 % обсягу валової доданої вартості добувної та 31,4 % переробної промисловості.

Таблиця 2.3 – Питома вага окремих регіонів в загальнодержавних основних соціально-економічних показниках (2013 рік)

Показник	АР Крим	Донецька область	Луганська область	Разом
1	2	3	4	5
Територія	4,3	4,4	4,4	13,1
Чисельність наявного населення	4,3	9,6	4,9	18,8
Валовий регіональний продукт	2,9	12,4	4,4	19,7
Частка в загальному обсязі валової доданої вартості, у тому числі:	3,0	11,9	4,1	19,0
сільське господарство	3,5	5,4	2,4	11,3
добувна промисловість	0,8	23,4	11,9	36,1
переробна промисловість	2,1	22,1	7,2	31,4
виробництво та перерозподіл електроенергії, газу та води	3,1	15,3	5,1	23,5
Будівництво	4,2	13,4	1,9	19,5
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів	2,8	11,3	2,5	16,6
діяльність готелів та ресторанів	10,6	7,9	2,0	20,5
діяльність транспорту та зв'язку	2,8	8,2	2,7	13,7
фінансова діяльність	1,8	8,9	2,4	13,1
освіта	3,3	8,4	3,9	15,6
охорона здоров'я	6,8	8,6	4,0	19,4
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)	1,9	17,3	6,0	25,2
Продукція сільського господарства	3,0	4,9	2,8	10,7
Обсяг виконаних будівельних робіт	3,3	15,0	2,7	21,0
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла	6,8	3,2	1,7	11,7
Роздрібний товарооборот підприємств	4,1	9,3	3,5	16,9
Обсяг реалізованих послуг	2,9	6,5	1,6	11,0
Експорт товарів і послуг	1,5	18,0	5,3	24,8
Імпорт товарів і послуг	1,7	5,2	2,3	9,2
Капітальні інвестиції	6,2	10,8	2,8	19,8
Кількість зайнятих економічною діяльністю, у тому числі:	4,5	9,8	5,0	19,3
Промисловість	2,5	15,5	7,5	25,5
будівництво	3,8	11,4	4,7	19,8
сільське господарство	5,1	6,2	3,7	15,0
Торгівля	5,5	12,8	5,5	23,8
діяльність транспорту і зв'язку	4,5	10,9	4,6	20,0
фінансова діяльність	3,2	7,0	2,8	13,0
Освіта	3,6	7,4	3,9	14,9
охорона здоров'я та соціальна допомога	5,9	8,7	4,5	19,1

Продовження таблиці 2.3.

1	2	3	4	5
Фахівці вищої кваліфікації, зайняті в економіці країни				
докторів наук	2,6	6,0	2,0	10,6
кандидатів наук	2,6	6,1	2,6	11,3
Чисельність лікарів всіх спеціальностей	4,3	8,7	4,4	17,4
Чисельність середнього медичного персоналу	4,0	8,8	4,7	17,6
Кількість суб'єктів господарювання:				
Підприємств	3,5	7,7	2,9	14,1
фізичних осіб - підприємців	4,2	9,0	4,9	18,1
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів	3,0	5,7	3,6	12,3
Кількість професійно-технічних навчальних закладів	2,9	11,4	8,0	22,4
Кількість вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації	3,4	9,4	4,1	16,9
Кількість бібліотек	4,1	5,1	3,8	12,9
Дитячі заклади оздоровлення і відпочинку	3,8	5,6	4,4	13,7
Корисні копалини (кількість родовищ у відсотках до загальної кількості)				
Газ природний	10,47	0,26	5,76	16,49
Метан вугільних родовищ		67,51	29,44	96,95
Нафта	6,95		1,60	8,55
Газовий конденсат	3,43	0,49	6,86	10,78
Вугілля кам'яне		38,45	52,00	90,45
Руди заліза	12,31	13,85		26,16
Руди срібла			50,00	50,00
Ртуть		63,64		63,64
Германій		50,00	35,45	85,45
Сіль кухонна	14,29	21,43		35,72
Сировина карбонатна для соди	25,00	50,00	25,00	100,00
Сіль магнієва	50,00			50,00
Фосфорит	33,33	22,22		55,55
Графіт		16,67		16,67
Бром	100,00			100,00
Глини для вогнетривів		68,97	3,45	72,42
Кварцит та кварц для вогнетривів		22,22		22,22
Доломіт для металургії		83,33		83,33
Вапняк флюсовий	50,00	31,85		81,85
Плавиківий шпат		50,00		50,00
Сировина цементна	12,24	18,37		30,61
Сировина крем'яна			28,57	28,57
Гіпс та ангідрит		25,00	2,27	27,27
Крейда будівельна		18,84	18,84	37,68
Глина тугоплавка		40,91	13,64	54,55

Джерело: розроблено на основі [106; 107]

На регіони припадало 25,2 % реалізованої промислової продукції, 24,8 % експорту товарів і послуг, 25,5 % кількості зайнятих економічною діяльністю у промисловості. На території досліджуваних регіонів розташовано: більшість родовищ таких корисних копалин, як бром (100 %), кам'яне вугілля (90,45 %), германій (85,45 %), більше половини родовищ ртуті (63,64 %), половина родовищ руд срібла (50,0 %), третина – солі кухонної (35,72 %), чверть – руд заліза (26,16 %).

В табл.2.3 не відображено м. Севастополь. За окремими показниками питома вага цього регіону становить: 0,2 відсотка території країни, 0,8 населення країни, 0,7 ВРП, 0,9 кількості зайнятих економічною діяльністю, 0,3 обсягу реалізованої промислової продукції, 1,3 роздрібного товарообороту підприємств, 0,7 обсягу реалізованих послуг, 0,3 експорту та 0,2 імпорту товарів і послуг, 0,7 відсотків капітальних інвестицій.

Показники в табл.2.3 наведено в цілому за східними регіонами, а не за часткою їх територій, де відбуваються відомі події. Але наслідки руйнування традиційних соціально-економічних зв'язків, що існували та формувалися в регіонах до подій, а також міжрегіональних зв'язків примножують масштаби втрат.

Результати дослідження спонукають до розмірковування над питаннями: що може втратити або вже втратила наша країна? яка «ціна» подій (анексії та військових дій) у Східних та Південних регіонах країни? яким чином усе це позначиться на вимірі розвитку економіки країни у глобальному конкурентному просторі вже у найближчій перспективі? Дослідження особливостей розвитку регіонів України, дозволило виявити, а в окремих випадках – підтвердити цілу низку змін, що впливають на соціально-економічний розвиток країни: нерівномірність розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. За період 2005-2013 роки розрив між найбільшим та найменшим значенням показника ВРП у розрахунку на одну особу за регіонами збільшився з 6,25 до 7,22 разу. Ціна подій, які відбулися з початку 2014 року на території півострова Крим та у

південно-східних регіонах України: втрата п'ятої частини, а за окремими показниками – четвертої і навіть третьої частини виробничого потенціалу регіонів країни.

Проданова Лариса Василівна, Фоміна Олена Олександрівна

2.3 Інтегральна оцінка макродинамічних процесів: синтетичний індекс економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку

Вивчення процесів і розв'язання проблем динаміки національної економіки (зростання, розвитку, трансформації, відтворення та ін.) потребують індикаторів (критеріїв та показників), здатних адекватно діагностувати параметри економіки та їх динамізм. Складність полягає у тому, що процеси динаміки: взаємопов'язані та взаємообумовлені, але мають свої якісні та кількісні характеристики; набувають різноманітних форм та проявів (інтенсивних, екстенсивних, екзогенних та ендегенних, ефективних і неефективних, пропорційних і непропорційних, прогресивних і непрогресивних, рівномірних і нерівномірних, рівноважних і нерівноважних); визначаються численною кількістю не лише економічних, а й соціальних, інституційних, екологічних, політичних та ін. факторів. Оскільки економіка не є окремою й самодостатньою сферою суспільства, а виступає однією з підсистем суспільної системи країни в широкому розумінні цього поняття, суттєво впливає на всі інші сфери суспільного життя (підсистеми життєзабезпечення), але в той же час і сама підпадає під їх вплив, оскільки виникає необхідність вимірювання й оцінки закономірностей процесів економічної динаміки у взаємозв'язку з динамікою соціальних, екологічних, інституційних та інших процесів. Одним з ефективних сучасних способів розв'язання проблем адекватного вимірювання позитивів макродинамічних процесів є використання системи індикаторів, а також обчислення різноманітних узагальнюючих, сукупних, агрегованих, інтегрованих, синтетичних показників.

Найвідомішими авторами перших фундаментальних напрацювань у сфері вимірювання й оцінки процесів макроекономічної динаміки вважаються В.-К. Мітчелл (*Wesley Clair Mitchell*) – спеціаліст з аналізу економічних циклів і кон'юнктури, що зробив вагомий внесок у розробку статистичних методів їх дослідження, Г. Фельдман – автор однієї з перших побудованих макроекономічних динамічних моделей, М. Кондратьєв – відомий розробник теорії та методології досліджень кон'юнктури й економічної динаміки, Дж. Форрестер (*Jay Wright Forrester*) – засновник методології міждисциплінарних досліджень складних динамічних систем, що одержала назву системної динаміки, В. Леонт'єв – автор методу витрати-випуск, який покладено в основу сучасної системи національного рахівництва та інші вчені. Різноманітні методи обчислення інтегральних показників вимірювання економічних, соціальних, екологічних складових макродинамічних процесів запропоновані закордонними дослідниками, серед яких Махбуб-уль-Хак (*Mahbubul-Haq*) та Амартія Сен (*Amartya Sen*), Матіс Вакернагель (*Mathis Wackernagel*) та Вільям Різ (*William Rees*), Мілтон Фрідмен (*Milton Friedman*), Ксав'є Сала-і-Мартін (*Xavier Sala-i-Martin*). Результатом наукових досліджень згаданих авторів є відомі та активно розроблювані останнім часом інтегральні індекси: індекс людського розвитку (*Human Development Index*) [110], індекс економічної свободи (*Index of Economic Freedom*) [111], глобальний індекс конкурентоспроможності (*The Global Competitiveness Index*) [112], індекс екологічного сліду людства (*Ecological Footprint*) [113]. Зазначені індекси використовуються в доповідях відомих міжнародних організацій та фондів для визначення рейтингу країн в залежності від масштабів їх щорічних досягнень у розвитку людини, економічній свободі, конкурентоспроможності, бережному ставленні до навколишнього природного середовища [110; 111; 112; 113].

З числа вітчизняних вчених авторами робіт, присвячених проблемі інтегральної оцінки макродинамічних процесів, є М. Згуровський [114; 115], Б. Данилишин [116], Е. Лібанова [117], Л. Мельник [118] та інші.

Аналіз останніх публікацій, присвячених розв'язанню досліджуваної проблеми, дозволяє констатувати відсутність загально визнаної системи індикаторів, що здатна ефективно вимірювати параметри національної економіки та їх динамізм зокрема, а також діагностувати процеси макродинаміки взагалі. Виокремлення певних критеріїв та показників як індикаторів макродинаміки часто залежить від суб'єктивних підходів дослідників і від попередньо сформульованої ними концепції. Слід урахувати також, що при вирішенні проблем динаміки аналіз економічних показників відіграє не основну роль, а має додатковий, допоміжний характер.

Метою цього етапу дослідження є розробка методу визначення синтетичного індикатору стану національної економіки і процесів макроекономічної динаміки.

Узагальнюючи світовий та національний досвід створення системи індикаторів або інтегральних, синтетичних, агрегованих показників динамічних процесів, слід сказати, що вони (система та показники) мають будуватись на принципах наукової обґрунтованості, можливості практичного застосування, націленості на вирішення завдань державної політики і прогресу суспільства. Крім загального рівня або темпів зростання й розвитку, індикатори мають урахувати численні фактори та різні складові зазначених процесів, їх необхідно відстежувати на національному, регіональному рівнях, а також на інших рівнях економічної системи (в окремих галузях, для конкретних груп суб'єктів економіки). Крім того, система індикаторів має враховувати: безпечні рамки (межі) коротко-, середньо- та довгострокових змін соціально-економічно-інституційно-екологічної ситуації, у рамках якої зберігається можливість контролю за розвитком обставин і появою ризиків, запобігання загрозам довікллю й інтересам майбутніх поколінь; оптимальні або раціональні параметри відтворення, зростання, розвитку, що здатні забезпечити гідний рівень добробуту людей та ефективність господарчого комплексу країни. При побудові системи індикаторів необхідно зважати на те, що значна кількість

виявів динамічних процесів узагалі не піддається вимірюванню, а тому виникає необхідність пошуку нових і вдосконалення вже існуючих методик оцінки.

Сучасні уявлення світової науки і практики про подальший прогрес людства ґрунтуються на ідеї досягнення збалансованого співіснування й розвитку суспільства, економіки, інституціональної і природних систем (на цій ідеї вибудовано сучасну концепцію сталого або стійкого розвитку). У зв'язку із цим постає потреба розробки й застосування індикаторів, що б дозволили контролювати численні параметри, якими визначається сталий розвиток, що є завданням надзвичайної складності.

Дослідники проблеми вимірювання макродинамічних процесів та сталого розвитку дуже переконливо пояснюють складність завдання нижченаведеними причинами:

«По-перше, між факторами, що визначають стан трьох взаємопов'язаних систем: людини, довкілля і економіки – існують надзвичайно складні зв'язки. Кожна з систем у дійсності є мегасистемою, яка самовідтворюється (людство, біосфера, глобальна економічна система) і складається з величезної кількості індивідуальних підсистем (індивідуумів, господарчих суб'єктів), стан яких залежить від незчисленної кількості параметрів.

По-друге, існування і діяльність усіх компонентів мегасистем (людей, біологічних організмів, підприємств) тісно пов'язані між собою (все пов'язано зі всім).

По-третє, згадані три мегасистеми і системний комплекс, які вони утворюють, – дуже динамічні утворення. Кожен стан будь-якої з підсистем, що їх утворюють, заново відтворюється щомоментно.

По-четверте, процеси формування параметрів великих і малих системних утворень (від клітин кожного організму до фінансового стану окремих підприємств і держав) носить вірогідний і значною мірою стохастичний (випадковий) характер.

По-п'яте, склад системного утворення, яке розглядається і яке необхідно підтримувати у стійкому стані, надзвичайно неоднорідний і різноманітний, що

виключає можливість повної уніфікації (стандартизації) інструментарію, який застосовується...» [118, с. 260].

Деякі вчені вважають, що «створити досконалу систему оцінки, контролю й моніторингу в контексті стійкого розвитку навряд чи можливо у принципі. У будь-якому разі, на сучасному етапі розвитку людства. Це пояснюється хоч би тим, що неможливо проконтролювати мільярди параметрів, від яких залежить стан людей, біологічних видів і геологічних компонентів (атмосфери, гідросфери, літосфери), які формують передумови стійкого розвитку. Уже це свідчить про те, що моніторингова система не може будуватись на основі лінійного принципу контролю за кожним подібним параметром. На практиці застосовується нелінійна система, вона формується за принципом «чорного ящика». У якості умовного «чорного ящика» можна представити зміст процесів, які відбуваються в людині, суспільстві, природі. Постає завдання відстежувати стан не вхідних характеристик (тобто тих самих мільярдів параметрів), а інформацію на виході, тобто результуючі показники. Але й це завдання в повному обсязі непосильне через свою трудомісткість. Тому контролюється не весь масив даних, а лише ключові агреговані (узагальнюючі) індикатори, які найбільш яскраво віддзеркалюють стан систем, і головне, тенденції їх змінення» [там само, с. 261].

Слід зазначити, що першою відомою спробою поглибленого вивчення поведінки складних систем (яку можна вважати і першою спробою відстеження стійкого розвитку метасистеми, що складається із трьох взаємопов'язаних мегасистем: людини, довкілля й економіки), є побудова математичної моделі світової динаміки, виконаної свого часу групою американських вчених під керівництвом Дж. Форрестера. Сам Форрестер підкреслював, що його модель мала навчальний, попередній, методичний характер, яка демонструвала можливість одержання кількісних оцінок там, де раніше дослідники обмежувалися лише якісними категоріями.

Повертаючись до дослідження проблем вимірювання процесів макродинаміки, слід відзначити плідну роботу в цьому напрямі українських вчених.

Наведемо методику вимірювання сталого розвитку, запропоновану українськими вченими [118, с. 265-279; 114, с. 14; 115, с. 1, 14]. Як узагальнюючий показник розраховано індекс сталого розвитку (ICP). Автор пропонує визначати його як суму індексів для трьох вимірювань: економічного (індекс економічного розвитку – IEP), екологічного (індекс екологічного розвитку – IE), соціального (індекс соціального розвитку – IC) з відповідними ваговими коефіцієнтами. Індеси IEP, IE, IC виступають субіндексами щодо ICP. Для забезпечення однакової ваги економічного, екологічного і соціального вимірювань в індексі сталого розвитку використано коефіцієнти масштабування. Кожен з індексів IEP, IE і IC, у свою чергу, пропонується розраховувати з використанням шести поширених у міжнародній практиці індексів (табл.2.4), у тому числі й індексів розвитку людського потенціалу, конкурентоспроможності, економічної свободи, про які вже йшлося.

Таблиця 2.4 – Індеси, що використовуються для оцінки агрегованого індексу сталого розвитку

Вимірювання сталого Розвитку	Індекс
Економічне (IEP)	Індекс конкурентоспроможності
	Індекс економічної свободи
Екологічне (IE)	Індекс екологічної стійкості
Соціальне (IC)	Індекс якості і безпеки життя
	Індекс розвитку людського потенціалу
	Індекс суспільства, яке базується на знаннях

Джерело: [114]

Надаючи загальну позитивну оцінку запропонованій методиці вимірювання сталого розвитку та її складових, слід зауважити таке:

- у запропонованому ICP не вдається виокремити інституційну складову динамічних процесів, яка б інтегрувала інституціональні рамки й інституціональні можливості розвитку;
- вимірювання позитивів розвитку за допомогою запропонованого ICP слід розглядати лише як один із варіантів вирішення проблеми. Необхідність підтримки національних екологічних систем, упровадження систем протидії

екологічним негативам, реалізації заходів щодо зниження залежності людей від екологічних впливів, забезпечення соціальних й інституціональних можливості країни відповідати на екологічні виклики, тобто всі заходи, з яких складається екологічна стійкість, пов'язані із суттєвими і додатковими витратами. Безумовно, забезпечення сталого розвитку за рахунок екологічної складової сьогодні можливе лише завдяки реалізації перелічених заходів. Але додаткові витрати зазвичай не додаються до здобутків (у нашому випадку до здобутків стійкого розвитку), а віднімаються.

Продовжуючи дослідження можливостей удосконалення методики вимірювання макродинамічних процесів (у тому числі сталого розвитку та його складових), пропонуємо власне рішення. Узагальнюючий показник (синтетичний індекс економічного, соціального, інституціонального та екологічного розвитку – ІЕСІЕР) та його складові, на нашу думку, можуть бути обчисленими на підставі таких субіндексів: економічна складова – на підставі індексу економічної свободи; соціальна складова – на підставі індексу розвитку людського потенціалу, інституціональна складова – на підставі індексу конкурентоспроможності, екологічна складова – на підставі індексу екологічного сліду людства (табл.2.5).

Таблиця 2.5 – Субіндекси синтетичного індексу економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку

Вимірювання складових Розвитку	Інтегральні оцінки складових для розрахунку субіндексів
Економічна складова	Індекс економічної свободи
Соціальна складова	Індекс розвитку людського потенціалу
Інституційна складова	Індекс конкурентоспроможності
Екологічна складова	Індекс екологічного сліду

Джерело: власна розробка автора

Рішення про доцільність застосування зазначених індексів у якості субіндексів ІЕСІЕР ґрунтується на результатах аналізу особливостей їх методології (табл.2.6).

Таблиця 2.6 – Особливості методології інтегральних вимірювачів, що зумовлюють доцільність їх застосування як субіндексів синтетичного індексу економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку

Складові розвитуку	Інтегральні індекси (субіндекси)	Кількість параметрів для обчислення субіндексів	Особливості методології інтегральної оцінки складових розвитку (субіндексів синтетичного показника)
1	2	3	4
економічні	<i>Індекс економічної свободи</i>	50 наборів даних	Предмет дослідження: рівень збалансованості економічного оточення в країні. Особливості методики: кількісна оцінка 10 груп факторів: політика регулювання ділової активності; торговельна політика країни; фіскальне навантаження з боку уряду; урядові інтервенції в економіку; монетарна політика; потоки капіталів й іноземних інвестицій; фінансова і банківська діяльність; права на приватну власність; корумпованість ділового оточення; політика формування цін і оплати праці. Узагальнює: основні свободи і права виробництва, розподілу і споживання товарів і послуг
соціальні	<i>Індекс розвитку людського потенціалу</i>	4	Предмет дослідження: суспільний добробут та якість життя людей окремої країни. Особливості методики: кількісна оцінка рівня середніх досягнень країни за трьома основними напрямками у сфері розвитку людського потенціалу: довголіття на основі здорового способу життя, яке визначається тривалістю життя громадян країни; знання, яке залежить від можливостей одержувати освіту та тривалості навчання; гідний рівень життя, який оцінюється ВВП на душу населення за ПКС дол. США. Узагальнює: багатобічні взаємозв'язки між рівнем виробництва та доходів і рівнем добробуту у країні
інституційні	<i>Глобальний індекс конкурентоспроможності</i>	більше 100 різних параметрів	Предмет дослідження: конкурентоспроможність країни як сукупність чинників, політик та інституцій, які визначають рівень продуктивності країни. Особливості методики: узагальнена кількісна оцінка двох типів даних: 25% - з надійних статистичних джерел ООН, МВФ, ВБ, національних), 75% - за результатами щорічного опитування (анкетування) представників ділових кіл країни (кількість залежить від розмірів країни, але останнім часом – у середньому 90). Узагальнює: різноманітні численні фактори, які дозволяють національним господарствам досягати стійкого економічного зростання й довгострокового процвітання
екологічні	<i>Індекс екологічного сліду людства</i>	більше 10 000 різних параметрів	Предмет дослідження: вплив життєдіяльності людей окремої країни на планету. Особливості методики: оцінює співвідношення між попитом людства на ресурси біосфери (екологічний слід) та пропозицією природних ресурсів (біоємність); перевитрата, або екологічний дефіцит (у разі перевищення попиту над пропозицією) – розрив між попитом і пропозицією. Узагальнює: ступінь споживання людством ресурсів біосфери планети

Джерело: власна розробка автора

Синтетичний ІЕСІЕР пропонується розрахувати як лінійну комбінацію субіндексів і відповідних вагових коефіцієнтів за формулою:

$$I = \sum_{i=1}^n w_i x_i, \quad (2.1)$$

де I – синтетичний індекс;
 x_i – i -та складова синтетичного індексу – субіндекс;
 w_i – ваговий коефіцієнт, з яким i -й субіндекс враховується при розрахунку синтетичного індексу.

Визначення вагових коефіцієнтів може здійснюватись на основі експертних методів дослідження, під якими розуміють комплекс логічних і математико-статистичних методів і процедур, що спрямовані на отримання від фахівців інформації, яка необхідна для підготовки і вибору раціональних рішень.

Рейтинг двадцяти країн-лідерів світу за ІЕСІЕР (індекс розраховано для 100 країн світу) подано в табл.2.6.

Таблиця 2.6 – Рейтинг країн світу за синтетичним індексом економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку (з 100 країн)

Країна	Значення індексу	Рейтинг	Країна	Значення індексу	Рейтинг
США	0,925	1	Малаві	0,782	13
Данія	0,910	2	Індія	0,779	14
Бурунді	0,857	3	Нідерланди	0,778	15
Швейцарія	0,818	4	Японія	0,778	16
Бельгія	0,810	5	Пакистан	0,776	17
Канада	0,809	6	Німеччина	0,775	18
Сінгапур	0,805	7	Таджикистан	0,767	19
Швеція	0,804	8	Замбія	0,761	20
Мозамбик	0,793	9	...	...	...
Фінляндія	0,791	10	Україна	0,632	84
Бангладеш	0,790	11	...	...	...
Австралія	0,789	12	Непал	0,509	100

Джерело: складено автором на основі [111, 112]

Метод визначення синтетичного індикатору розвитку ґрунтується на комплексній оцінці параметрів національної економіки і процесів макроекономічної динаміки та передбачає: виважений відбір певної групи індикаторів, що віддзеркалюють сутність і перебіг динамічних процесів, їхні якісні й кількісні характеристики; інтегрованість і максимально узагальнюючий характер показників прогресу; відповідність об'єктивним потребам їх ефективного використання.

Результатом пошуку можливостей удосконалення методів вимірювання макродинамічних процесів, сталого розвитку країни та його складових (економічної, соціальної, інституційної, екологічної), підсумком ґрунтовного порівняльного аналізу особливостей методології індексу розвитку людського потенціалу, індексу економічної свободи, глобального індексу конкурентоспроможності, індексу екологічного сліду людства) є узагальнюючий синтетичний індекс економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку (ІЕСІЕР). Як субіндекси ІЕСІЕР (з метою охоплення усіх складових розвитку) пропонується використовувати: індекс економічної свободи (економічна складова); індекс розвитку людського потенціалу (соціальна складова), глобальний індекс конкурентоспроможності (інституційна складова), індекс екологічного сліду людства (екологічна складова).

Проданова Лариса Василівна

2.4 Акціонерна власність та корпоративне управління вітчизняних підприємств в системі забезпечення ефективності національної економіки

Ефективний та успішний розвиток цивілізованого корпоративного управління, зокрема, та корпоративного сектору в Україні, в цілому, тісно пов'язаний з вдосконаленням системи забезпечення виробництва необхідними ресурсами, вітчизняних та іноземних інвесторів – надійним захистом прав власності, держави – ефективним управлінням процесами на ринку цінних паперів. В Україні досить велика частина підприємств обрала саме акціонерну

організаційно-правову форму, тому позитивним є факт зростання інтересу акціонерних товариств до вдосконалення корпоративних прав, корпоративних відносин і корпоративного управління.

Ефективність функціонування акціонерного капіталу обумовлюється, перш за все, впливом структури власності (розпорошена чи концентрована) на діяльність суб'єктів корпоративних відносин в рамках корпоративного управління в цілому. За розпорошеної форми акціонерної власності найбільшою проблемою корпоративного управління є протиріччя між інтересами менеджменту та інтересами акціонерів, що провокує корпоративні конфлікти. За концентрованої корпоративної власності проблеми у корпоративному управлінні виникають на основі складних взаємовідносин між мажоритарними акціонерами, міноритарними акціонерами та менеджерами.

Але, яка б структура власності не склалась, всі учасники корпоративних відносин зацікавлені в здійсненні ефективного корпоративного управління та контролю, оскільки вони суттєво впливають на вартість компанії. Як зазначив Т. Купе, асоційований професор Київської школи економіки, висловлюючи думку щодо якості корпоративного управління, «1 долар, інвестований у компанію з «дуже добрим» корпоративним управлінням зростає до 7,07 доларів, аналогічна інвестиція у компанію з «дуже поганим» корпоративним управлінням збільшується всього до 3,39 доларів» [128].

Сучасні дослідження сфери корпоративного управління та пов'язаних з нею питань акціонерної власності мають досить інтенсивний характер. Фундаментальний внесок у вивчення ефективності функціонування корпорацій зробили А. Берлі, Г. Мінз, Дж. К. Гелбрейт, Д. Котц. Відображенню теоретичних основ процесу трансформації власності в національній економіці присвячені роботи О. Пасхавера, В. Радченка, В. Рибалкіна, А. Сірка. Різним аспектам впливу структури власності на корпоративне управління приділяли увагу Н. Десва, Н. Михайлова, Г. Назарова, Н. Бичкова, В. Євтушевський, Р. Капелюшніков.

Наукові роботи вітчизняних і зарубіжних вчених свідчать про глибину та різноплановість проведених досліджень, але, разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються проблеми структури власності підприємств, їх вплив на соціально-економічний розвиток України в умовах ринкової трансформації взагалі, та на функціонування системи корпоративного управління вітчизняних підприємств, зокрема.

Метою статті є дослідження та аналіз структури акціонерної власності українських підприємств, а також оцінка її впливу на ефективність системи корпоративного управління.

Формування акціонерної власності в Україні почало здійснюватись в результаті масштабної приватизації державних підприємств. Так, за даними Фонду державного майна України [123] зпочатку процесу приватизації на 01 жовтня 2016 року реформовано 124022 об'єкта, з яких більше ніж 95214 об'єктів належали до комунальної форми власності, інші 28808 об'єктів – до державної. Процес приватизації майна підприємств, установ, організацій здійснювався в основному шляхом викупу, близько 70,74% об'єктів придбано цим способом. Частка державної власності за час приватизації скоротилась в межах до 11-21%. Це досить критичний показник, оскільки саме державні підприємства в умовах сучасної економіки України є найсумліннішими платниками податків й більш соціально відповідальними. Наприклад, частка державної власності в економічно розвинених країнах складає: в США – 32%, Японії – 35%, Британії – 40%, Італії – 51%, Швеції – 62%, Китаї – 66% [129].

Станом на 01 січня 2016 року [122] в Реєстрі корпоративних прав держави обліковуються 548 господарських товариств, які мають частку держави у статутному капіталі. З них: 272 господарських товариства (49,63% загальної кількості) мають у статутному капіталі державну частку понад 50%, що надає державі право контролю за їх діяльністю (контрольний пакет), з яких 156 господарських товариств (28,46% загальної кількості) мають державну частку 100%; 141 господарське товариство (25,72%) має державну частку у статутному капіталі розміром від 25% до 50% (блокуючий пакет); 135 господарських

товариств (24,63%) мають державну частку у статутному капіталі менше 25 %. Фонд та його регіональні відділення здійснюють управління 358 об'єктами з корпоративними правами держави (65,32% загальної кількості), з них з державною часткою від 50 % до 100 % – 134 об'єкти.

За останні роки загальна кількість акціонерних товариств поступово знижується (табл.2.7). Таку тенденцію можна пояснити інтенсивною реорганізацією акціонерних товариств (АТ) в інші організаційно-правові форми, такі як товариства з обмеженою відповідальністю, та неможливістю з боку підприємств, створених у процесі приватизації та корпоратизації, підтримувати цю найскладнішу форму організації бізнесу.

Таблиця 2.7 – Динаміка кількості акціонерних підприємств в Україні у 2012-2016 рр.

Показник		Роки				
		2012	2013	2014	2015	2016
Всього АТ, з них:	кількість, од.	25271	24912	23178	15630	15266
	абс. зміна, од.	-1360	-359	-1734	-7548	-364
	відн. зміна, %	-5,1	-1,4	-7	-32,6	-2,3
Публічне АТ	кількість, од.	4294	3576	4215	4170	3182
	абс. зміна, од.	2133	-718	639	-45	-988
	відн. зміна, %	98,7	-16,7	17,9	-1,1	-23,7
Приватне АТ	кількість, од.	3314	4483	3490	3494	4328
	абс. зміна, од.	403	1169	-993	4	834
	відн. зміна, %	53,4	35,3	-22,2	0,11	23,9

Джерело: розраховано автором на основі [125; 134]

Слід зазначити, що після 2004 р. приватизація остаточно втратила власні стратегічні цілі, пов'язані з проведенням у країні реформи відносин власності. Основними двигунами приватизаційного процесу в Україні і дотепер залишаються корпоративні інтереси великого національного капіталу, пов'язаного з корумпованою владою, а також фіскальні та економічні інтереси тих політичних сил, що з другої половини 2000 років по черзі

приходили до влади. Більшість дослідників погоджуються з тим, що й дотепер відбувається поступовий процес зосередження власності, а, значить, й економічної влади в руках вузького кола осіб, наближених до представників політичної влади [121, с. 18; 126, с. 123]. Обсяг капіталу, власниками якого є 100 найбагатших людей України (0,0023% населення), на початок 2016 р. становив 23,8 млрд. дол., що складає близько 27% відзагальної вартості основних засобів в економіці України, що свідчить про значну концентрацію капіталу у власності невеликої групи найбільших власників і, відповідно, значну диференціацію населення за доходами [136].

На цей час формально процес приватизації практично завершено. Підприємства недержавної форми власності виробляють понад 80% промислової продукції, що збігається з обсягами продукції, яка виробляється корпоративним сектором у західних країнах. Можна констатувати, що домінуючим агентом на підприємствах, який ухвалює рішення про розподіл ресурсів і напрями економічного розвитку, стає акціонер.

Складність аналізу структури корпоративної власності в Україні полягає в тому, що база даних проведених раніше досліджень досить обмежена. Згідно зі звітом міжнародної рейтингової агенції FitchRatingна протязі останніх років в Україні зберігається тенденція обмеженого розкриття інформації про фактичних власників по всьому спектру компаній [127]. Аналітики агенції відмічають, що непрозорість таких структур часто обмежує транспарентність бізнес-процесів та прийняття рішень. Отже, неповнота фінансово-статистичної звітності певним чином ускладнює аналіз структури власності українських корпорацій.

Дослідження структури власності корпорацій передбачає виявлення частки капіталу, що належить окремому акціонеру (табл.2.8). Саме частка власності визначає ступінь впливу окремого акціонера на систему корпоративного управління товариством, що у вузькому розумінні представляє сукупність правил та норм (механізмів), що забезпечує захист власників акцій від опортуністичної поведінки менеджерів. За допомогою корпоративного

управління власники мотивують та контролюють менеджмент, який, в свою чергу, працює на підвищення вартості компанії і на користь власників.

Таблиця 2.8 –Вплив акціонерів на прийняття рішень в корпорації на основі ступеня концентрації акціонерного капіталу

Обсяг акціонерного капіталу	Ступінь економічної влади	Участь в системі прийняття рішень
менше 10%	прагне до 0	практично відсутній вплив на діяльність товариства
10% + 1 голос	незначний	- скликання позачергових зборів акціонерів; - внесення пропозиції щодо порядку денного загальних зборів; - вимоги проведення перевірок фінансово-господарської діяльності
25% + 1 голос	достатньо значний	- блокування рішень загальних зборів щодо внесення змін до статуту, припинення його діяльності; - створення, реорганізація, ліквідація дочірніх підприємств, затвердження їх статутів і положень
40%	великий блокуючий пакет	блокування проведення зборів акціонерів
50% + 1 голос	контрольний пакет	- рішення, які вимагають простої більшості голосів, наприклад, обрання та відкликання членів правління, наглядової ради, ревізійної комісії
60%	великий контрольний пакет	- забезпечення кворуму на загальних зборах; - визначення організаційної структури товариства; - змінення статутного фонду
75%	абсолютний контрольний пакет	практично будь-які рішення

Джерело: удосконалено автором на основі [120, с. 11]

У 2016 році рейтинговим агентством IBIRating [133] було досліджено 55 підприємств реального сектору економіки України, 12 з яких є іноземними компаніями з активами в Україні. В рамках дослідження було проаналізовано внутрішні публічно доступні документи за останні 3 роки, які дають можливість зробити висновки щодо відповідності системи корпоративного управління підприємств передовим міжнародним практикам.

Як свідчать дані табл.2.9, компанії, акції яких розміщено на міжнародних біржах, демонструють майже 100%-ий рівень стандартів корпоративного управління, середній бал відповідності склав 95%. Нажаль, українські компанії, акції яких розміщено на вітчизняних фондових біржах, мають результати

майже в 2 рази гірші – середній показник відповідності склав 56,3%. Загальновизнаним принципам корпоративного управління відповідають не всі досліджені установи. Більшість компаній не оприлюднює інформацію про кінцевих бенефіціарів, не має власного кодексу корпоративного управління, не включає незалежних директорів у склад Наглядових рад та корпоративних секретарів до штату працівників. Для них притаманне часткове втілення офіційних рекомендацій та виконання лише обов'язкових вимог законодавства щодо питань корпоративного управління. Стан корпоративного управління на вітчизняних підприємствах характеризується недостатнім рівнем захисту міноритарних акціонерів та інвесторів, що свідчить про наявність значного ризику порушення їх прав. Крім того, ситуацію ускладнює закритість фондового ринку та неможливість отримати повну інформацію про емітентів акцій. Брак відкритої інформації про власників акцій не дає можливості оперативного реагувати на зміни структури власності, а також координувати хід підготовки та проведення акціонерних зборів.

Таблиця 2.9 – Відповідність українських компаній принципам ефективного корпоративного управління

Компанії, акції яких розміщено на міжнародних фондових біржах		Рейтинг	Компанії, акції яких розміщено на вітчизняних фондових біржах	
Назва компанії	Відсоток відповідності		Назва компанії	Відсоток відповідності
<i>Astarta Holding N.V.</i>	100	1	<i>Укртелеком</i>	74
<i>Kernel Holding S.A.</i>	100	2	<i>Концерн Галнафтогаз</i>	72
<i>Industrial Milk Company</i>	98	3	<i>Фармак</i>	72
<i>Ovostar Union</i>	98	4	<i>Київенерго</i>	70
<i>Cadogan Petroleum</i>	98	5	<i>Центренерго</i>	70
<i>MHP</i>	98	6	<i>Карлсберг Україна</i>	66
<i>Agroton Public Limited</i>	94	7	<i>Турбоатом</i>	66
<i>KSG Agro</i>	94	8	<i>Моторсiч</i>	64
<i>Ferrexspo</i>	94	9	<i>Арселор Міттал Кривий Ріг</i>	62
<i>Ukrproduct Group Ltd</i>	94	10	<i>Дніпрспецсталь</i>	62

Джерело: складено автором на основі [133]

Таким чином, українські компанії поки не можуть похвалитись високим рівнем зрілості систем корпоративного управління. Суттєве зниження конфліктів в таких умовах та рух до ефективності в межах такої системи можливі тільки через концентрацію капіталу. Така структура власності послідовно виводить носіїв всіх інших інтересів за рамки корпоративних процесів. Тим самим моделюються закриті корпоративні відносини, до яких прагнули всі створені в процесі приватизації підприємства відкритого типу, що рухались в напрямку перетворення на компанії з суттєво сконцентрованою власністю. Досягнувши цієї мети, перетворені підприємства фактично позбулись переваг і працездатних механізмів збалансованої системи корпоративного управління. Рада директорів в таких умовах не здатна забезпечувати баланс інтересів всіх учасників та ефективний моніторинг і залишається пасивним органом управління, існуючим лише як данина формальним нормам. Але є можливою її трансформація в стратегічно орієнтований орган управління, покликаний продукувати ефективні рішення та стратегічно орієнтований на стійке зростання вартості акціонерного капіталу. В такому випадку проблема зводиться до стратегічного управління вартістю корпорації.

В умовах недосконалості механізмів корпоративного управління консолідація власності в Україні стала інструментом захисту від рейдерських атак, ворожого поглинання та створення умов для формування потужних інтегрованих бізнес-структур. Якщо щорічний обсяг сегменту злиттів та поглинань в Україні оцінюється приблизно в 5 млрд. дол., то відповідно до оцінок інвестиційних компаній дві третини його становлять ворожі поглинання, які в українських реаліях приймають форму рейдерських атак. З кожним роком ця проблема в Україні посилюється. За даними голови Комітету захисту підприємництва, в Україні відбувається в середньому біля 30 рейдерських атак на місяць [124]. Щорічний ринок приватизації та поглинань підприємств в Україні складає біля 3 млрд. доларів, з них – 60-70% операцій (2 млрд. доларів) є недружніми. Головними об'єктами рейдерів останнім часом стали

підприємства малого та середнього бізнесу. У 2014 році в Україні відбулось більше 9000 рейдерських нападів, в тому числі біля 3000 протиправних захватів підприємств малого і середнього бізнесу. При цьому витрати на протиправні діяння складають біля 150 тис. доларів, які розподіляються наступним чином: 30-80 тис. – на підкуп державних чиновників; до 50 тис. – на неправомірні судові рішення; 10-20 тис. – на оплату внесення змін до реєстру й купку акцій; 5-10 тис. фінансування послуг по фізичному захопленню. Очевидно, що силовий й спонтанний перерозподіл власності має на меті створення зручної системи для отримання доходів, які набагато перевищать понесені витрати, а не для того, щоб підвищити ефективність використання ресурсів. У 2015 році цей показник склав біля 3000 випадків рейдерства. На сьогодні заміністра юстиції П. Мороз стверджує, що з моменту прийняття «антирейдерського закону» (жовтень 2016 року) кількість захватів майна зменшилась в 10 разів [130; 131; 132].

Таку ситуацію можна пояснити недосконалістю вітчизняного законодавства і, як наслідок, низьким рівнем захисту приватної власності в Україні. Це підтверджується даними про індекс економічної свободи (характеризують ступінь захищеності прав власності законодавством, а також рівень захищеності приватної власності від експропріації), відповідно до яких за цим показником Україна у 2013 р. займала 161-е місце з 177 країн світу, у 2014 р. – 155 місце з 178 країн, у 2015 р. та 2016 р. – 162 місце з 178 країн [135]. Найгірші показники Україна має в області фінансової свободи, свободи інвестицій, гарантій прав власності, свободи від корупції та управління державними витратами, а також стабільно знаходиться на останньому місці серед країн Європи.

Отже, для вирішення зазначених вище проблем вітчизняного корпоративного управління необхідно здійснити наступні заходи:

1. Вдосконалення правового регулювання та контролю з боку держави через внесення змін до відповідного законодавства в частині забезпечення значно ширшого доступу акціонерів, інвесторів, інших стейкхолдерів, а також громадськості до інформації про діяльність компаній. За ненадання інформації

слід передбачити адміністративну та фінансову відповідальність посадових осіб корпорацій. Більш жорсткої регламентації також потребують питання відповідальності менеджменту перед акціонерами та забезпечення інтересів акціонерів.

2. Проведення постійного системного моніторингу діяльності вітчизняних підприємств та вдосконалення методики оцінки стану корпоративного управління. Здійснення зовнішньої експертної оцінки (а не тільки внутрішньої) діяльності органів корпоративного управління на основі набору кількісних та якісних показників з обов'язковим складанням публічного звіту та комплексом заходів, що передбачаються за її результатами.

3. Створення в компаніях спеціальних підрозділів із зв'язків з інвесторами та управління ризиками. Робота з інформацією повинна перейти з рівня простого розкриття на рівень стратегії, що сприятиме вирішенню й запобіганню кризових ситуацій, на рівень управління очікуваннями зацікавлених сторін, особливо акціонерів та інвесторів. Управління ризиками, поряд із стратегічним плануванням дозволить компаніям бути більш стійкими до різного роду потрясінь, які постійно відбуваються в Україні.

4. Перетворення на розповсюджену практику запрошення у склад Ради директорів або Наглядових рад незалежних директорів. Це дозволить вирішувати проблеми конфлікту інтересів, тобто розв'язувати суперечності між особистими інтересами посадових осіб та обов'язком діяти в інтересах акціонерного товариства. Крім того, незалежні директори можуть здійснювати додатковий контроль, проводити професійне консультування та приймати участь в розробці стратегічних цілей і планів.

Багато з цих рекомендацій компанії можуть запровадити самостійно, навіть за відсутності офіційних регуляторів – мати Ради директорів, що добре функціонують, надавати вчасно й у повному обсязі інформацію. «Дослідження ринків, що розвиваються, доводять: в країнах із слабким правовим захистом якісне корпоративне управління винагороджується більше, ніж у державах, де компанії до цього примушує закон» [128].

Структура корпоративної власності підприємств України сьогодні тяжіє до висококонцентрованої. Це обумовлено особливостями трансформаційних процесів, що відбулись за роки незалежності, й продукує необхідність довгострокового планування та ефективного контролю за менеджментом підприємств. Така структура власності також суттєво вплинула на ефективність корпоративного управління. Проведені дослідження вказують на високу відповідність принципам ефективності системи корпоративного управління компаній, акції яких розміщені на міжнародних фондових біржах, і на досить низький рівень корпоративного управління вітчизняних підприємств. Усунення недоліків систем корпоративного управління сприятиме зниженню ризиків для акціонерів, інвесторів та стейкхолдерів, доступності інформації про діяльність підприємств та структуру власності, підвищенню кваліфікованості менеджменту та інвестиційної привабливості акціонерних товариств, зростанню ринкової вартості компаній, формуванню довіри між всіма учасниками корпоративних відносин. Перспективи подальших досліджень полягають у моніторингу змін в якості корпоративного управління та структурі власності вітчизняних підприємств, а також вивченні впливу чинників, що їх зумовлюють.

Трохимчук Вікторія Вікторівна

2.5 Добробут населення: індикатори рівня та якості життя в сучасних умовах розвитку України

Кожна людина, як і людство взагалі, прагне жити в достатку, тому проблеми багатства, добробуту та шляхів і способів їх досягнення не залишаються поза увагою вчених-економістів. Питання підвищення загального рівня добробуту неодноразово виступали об'єктами наукових досліджень, адже він є індикатором рівня та якості життя як окремих індивідів, так і всього населення держави в цілому. Поточний рівень добробуту є тим фактором, який стримує людський розвиток або сприяє йому, створюючи додаткові стимули або обмежуючи можливості індивідів та населення в цілому щодо реалізації

активної економічної поведінки. Збільшення рівня добробуту є ознакою ефективності функціонування економічного механізму держави, його головною метою.

Дослідженнями сутності поняття добробуту займалися такі дослідники як А. Маршал, А. Пігу, І. Бентам, Р. Адамс, А. Сміт. Вивченню індикаторів і показників якості життєдіяльності присвячено наукові розробки таких зарубіжних авторів як Р. Барро, А. Бігстен, Дж. Галлуп, В. Нордхауз, М. Равальйон. Серед українських дослідників можна виділити, таких як О. Безтелесна, яка акцентує увагу на організації праці, ринкових механізмах управління людським розвитком, прогнозуванні і регулюванні зайнятості населення в регіональному розрізі; О. Грішнова, яка розглядає питання ефективності використання людського капіталу та формування конкурентоспроможності на ринку праці, а також проблеми людського розвитку в Україні; А. Колот, що є одним з перших, хто в незалежній Україні розпочав фундаментальні дослідження проблем оплати праці в умовах становлення та розвитку ринкової економіки, соціального партнерства, соціальної згуртованості, соціальної відповідальності суб'єктів економіки, держави та громадянського суспільства, соціальної політики; Е. Лібанова, яка запровадила методику вимірювання людського розвитку на рівні областей, що нині має статус офіційної і використовується Держкомстатом України для щорічних розрахунків.

Нині недостатньо дослідженою залишаються система показників поточного рівня добробуту та динаміка добробуту населення України, що обґрунтовує необхідність подальшого вивчення закономірностей зміни рівня добробуту з метою розробки дійових заходів соціально-економічної політики. Тому метою дослідження є виявлення показників вимірювання добробуту нації, аналіз проблем рівня та якості життя населення в Україні, пошук шляхів їх вирішення.

Проблемність визначення величини добробуту населення спонукала вчених до введення поняття економічного добробуту. Оскільки величину соціального добробуту неможливо виразити кількісною мірою, вчені ввели поняття

економічного добробуту, під яким розуміють частину загального добробуту, яка може бути виміряна за допомогою грошей. У Стародавньому Китаї зазначали, що добробут – це відповідність статусу людини її рівню життя.

А. Сміт, основоположник класичної школи, мірилом добробуту вважав заробітну плату. На думку Дж. Бентама, добробут визначається щастям найбільшої кількості людей. Представники австрійської школи маржиналізму К. Менгер і Ф. Візер надавали великого значення індивідуальним оцінкам корисності, зіставленням вигод і втрат, споживчим очікуванням, розробили способи обчислення загальної корисності [137, с. 19-22].

Загальноприйняте визначення добробуту в економічній літературі зводиться до наступного положення: добробут – це позитивний фізичний, соціальний та ментальний стан, який є результатом діяльності не тільки індивіда, але й доступності суспільних благ та відносин з іншими людьми. Він є наслідком задоволення базових потреб, відчуття сенсу життя у людей та можливості досягнення важливої для них особистої мети та участі у суспільному житті. Все це повинно підтримуватися умовами, що включають у себе гарне здоров'я, фінансову забезпеченість, наявність оплачуваної роботи, можливість стати членом суспільної групи, суспільну взаємодопомогу.

Дослідження методологічних засад вимірювання добробуту в економічній науці здійснюється в кількох контекстах: визначення суспільного добробуту; розрахунок якості розвитку; оцінювання рівня та якості життя. Для якісної оцінки рівня життя та добробуту також існує система показників: інтегральні показники рівня життя, до яких входять макроекономічні і демографічні; показники економічної активності та пенсійного забезпечення населення; показники матеріальної забезпеченості населення, що містять доходи населення; нерівність у розподілі доходів між окремими групами населення та показники бідності; рівень і структура особистого споживання; житлові умови; соціальна напруженість.

Відносно низький рівень добробуту переважно негативно впливає на економічне зростання. Це проявляється через нераціональну структуру

споживання, зменшення доступності благ, від яких залежить якість людського капіталу, недостатній відповідно до потреб економіки рівень заощаджень та інвестицій, еміграцію населення, поширення нелегальної діяльності. Позитивний вплив поточного рівня добробуту на економічне зростання проявляється через наявність у більшості населення стимулів до підвищення добробуту, які реалізуються в пошуках більш високооплачуваної роботи [138].

Суспільний добробут визначається повнотою забезпеченості населення країни життєво необхідними засобами (культурними, духовними, матеріальними, соціальними, та екологічними благами), в першу чергу, до показників добробуту слід віднести валовий внутрішній продукт на душу населення (табл.2.10) та диференціацію доходів в Україні.

Таблиця 2.10 –Динаміка реального валового внутрішнього продукту на душу населення України за період 2010-2016рр.

Роки	Реальний ВВП, млн. грн.	Найавне населення України, тис. осіб	ВВП на душу населення, грн.	Зміна реального ВВП на душу населення	
				грн.	%
2010	949293	45779	20736	-	-
2011	1138346	45634	24945	4209	20
2012	1303032	45553	28605	3660	15
2013	1404791	45426	30925	2320	8
2014	1369310	42929	31897	972	3
2015	1431637	42761	33480	1583	5
2016	2035168	42585	47791	14311	42

Джерело: складено автором на основі [139; 140, с. 134]

Як свідчить українська статистика, ВВП на душу населення за період 2010-2016 рр. постійно зростав і на кінець періоду, що аналізується, склав 47791 грн., хоча темпи зростання постійно уповільнювались. Найменший приріст у порівнянні з попереднім періодом відбувся у 2014 році і склав всього 972 грн. в абсолютному вираженні та 3% у відносному вираженні. З 2015 р. темпи зростання пришвидшилися і склали відповідно 1583 грн. та 5%, а в 2016 р. – відповідно 14311 та 42%. Така ситуація є результатом постійного

зростання цін в країні, яке обумовлене девальвацією гривні та суттєвим підвищенням комунальних тарифів, а також одночасним падінням обсягів виробництва.

Одним з найбільш точних способів оцінки економічного розвитку держави є ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС). За оцінками Міжнародного валютного фонду у 2014 році даний показник в Україні становив 8668 \$, що в свою чергу розміщує нашу державу на 106-тій позиції серед 190 країн/економік світу за якими було проведено дослідження. У 2015 р. даний показник знизився і в рейтингу Україна втратила свої позиції на 13 пунктів. За прогнозом на 2016 р. та 2020 р. має місце тенденція до зростання, проте в рейтингу країн позиції негативні. Слід відзначити неоптимістичні позиції України у порівнянні з іншими країнами. Так, ВВП на душу населення в Україні в 2016 р. менше, ніж в Росії у 2,2 рази, в Польщі у 3,4 рази, у Литві у 3,4 рази, у Франції в 5,1 рази, в Німеччині у 5,9 рази, в США у 7,0 разів [140, с. 136].

Величина доходів та їх розподіл визначають рівень життя, що проявляється в процесі диференціації доходів за групами населення. Станом на 2010 р. «впродовж періоду економічного зростання в Україні основними вигодонабувачами були найбагатші верстви населення. Для більш як 15% найзаможніших громадян темпи приросту доходів були значно вищими від середнього рівня. Вищими даної середньої приростів від цього показника вони були й для 10% найменш забезпечених українців, проте в середньому цей приріст був значно нижчим від такого самого показника приросту для найбагатших. При цьому, з огляду на особливості існуючої системи розподілу доходів населення в економіці в цілому, можна говорити про те, що для найменш забезпечених приріст вищий від середнього відбувся у зв'язку з вторинним перерозподілом доходу через систему соціальних трансфертів. Окреслені тенденції в розподілі доходів зумовили глибоку диференціацію населення України за доходами і, як наслідок, істотну майнову стратифікацію» [141, с. 79].

Але, виходячи з даних дослідників [142, с. 136], вже у 2011-2015 рр. українське суспільство можна визначати як суспільство соціальної рівності, оскільки, за даними Світового банку, децильний коефіцієнт по загальних доходах варіювався в межах 4,4-5,6, що свідчить про меншу нерівність у розподілі доходів в Україні порівняно з державами ЄС. Додатковим аргументом на користь помірної нерівності у розподілі загальних доходів в Україні є коефіцієнт концентрації доходів Джині, варіація якого в межах 20-26% відповідно до класифікації економік для країн ОЕСР, відповідає низькому ступеню нерівності.

Згідно з розробками вітчизняних науковців можна виявити наступну тенденцію: раніше обговорювалися такі категорії добробуту як рівень життя і величина доходів, але на сьогодні більш актуальними є питання вимірювання стану і динаміки людського капіталу. Тому при характеристиці якісних показників добробуту населення України необхідно розглянути демографічну ситуацію (табл.2.11), яка опосередковано свідчить про рівень якості життя і добробуту, та індекс людського розвитку, який є сумарним показником розвитку людини.

Таблиця 2.11 – Динаміка чисельності наявного населення в Україні на початок року за період 2010-2017 рр.

Рік	Чисельність наявного населення, тис. осіб			Зміни населення, %			Питома вага у загальній чисельності, %	
	Все насел.	Міське	Сільське	Все насел.	Міське	Сільське	Міськ. насел.	Сільськ. насел.
2010	45962,9	31524,8	14438,1	100,0	100,0	100,0	68,6	31,4
2011	45778,5	31441,6	14336,9	99,6	99,7	99,3	68,7	31,3
2012	45633,6	31380,9	14252,7	99,3	99,5	98,7	68,8	31,2
2013	45553,0	31378,6	14174,4	99,1	99,5	98,2	68,9	31,1
2014	45426,2	31336,6	14089,6	98,8	99,4	97,6	70,0	30,0
2015 ¹	42929,3	29 673,1	13 256,1	93,4	94,1	91,8	69,1	30,9
2016 ¹	42760,5	29 585,0	13 175,6	93,0	93,8	91,3	69,2	30,8
2017 ¹	42584,5	29 482,3	13 102,2	92,6	93,5	90,7	69,2	30,8

¹ без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

Джерело: складено автором на основі [143]

За період 2010-2017 рр. кількість наявного населення в Україні постійно зменшувалась і на початок 2017 р. цей показник склав 92,6% від показника 2010 р. Найбільше падіння спостерігається у 2015 році (з 98,8% у 2014 р. до 93,4% у 2015 р. від рівня 2010 р.), що обумовлене соціально-економічними та політичними подіями 2013-2014 рр. Отже, впродовж останніх років стан демографії в Україні «упорівнянні з розвинутими європейськими країнами, характеризується доволі несприятливими показниками: нижчий засередньоєвропейський рівень народжуваності та високий (характерний переважно для меншрозвинутих країн) рівень смертності, що зумовлює масштабність і сталість депопуляції» [144, с. 40].

У 2015 році Україна посіла 31 позицію серед 124 країн світу за рейтинговою оцінкою розвитку людського капіталу, оприлюдненою Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum). За кількома параметрами у вищезазначених вікових групах Україна отримала у рейтингу світову першість або посіла місце в першій десятці. Сильні позиції нашої країни пов'язані з освітянським напрямком. Зокрема, 100% населення України здобуває початкову освіту, що дозволяє отримати світову першість за цією складовою у всіх вікових групах. Крім того, за рівнем здобуття середньої освіти Україна знаходиться в першій десятці рейтингу. У той же час, Україна значно відстає за складовими, що характеризують реалізацію людського капіталу. Рівень інвестування компаній у навчання і розвиток своїх співробітників досить слабкий, про що свідчить 82 позиція рейтингу. Суттєве відставання є за очікуваною тривалістю здорового життя. Відповідно до даних дослідження, в українців після 65 років здорове, активне і продуктивне життя відсутнє. За оцінками експертів, в Україні проживає 31,3 млн. населення працездатного віку, частка зайнятих складає 55%, рівень безробіття оцінюється у 7,2%. Середній вік нашого населення – 39 років [145]. Людський ресурс – це найбільша цінність та найперспективніша складова для подальшого розвитку. Разом з тим, відсутність економічних стимулів та державної політики призводять до втрати країною талановитих людей.

Отже, протягом останніх років за показниками приросту реального валового внутрішнього продукту спостерігається економічне зростання, що ілюструє ситуацію підвищення рівня добробуту населення України, хоча при цьому він залишається відносно низьким. При цьому, динаміка ВВП на душу населення немає позитивного впливу останнього на зміну показників диференціації доходів та демографічної ситуації в країні. Низький рівень добробуту населення, обумовлений падінням виробництва і споживання, недоступністю багатьох економічних благ для населення, неминуче знижує конкурентоздатність та інвестиційну привабливість держави, що, в свою чергу, негативно впливає на можливості зростання економіки держави та призводить до диспропорцій у виробництві.

Створення умов для підвищення добробуту населення країни є важливим фактором соціально-економічного розвитку й одним з пріоритетних завдань української держави сьогодні. Необхідність зростання реальних доходів, одержуваних від трудової діяльності, забезпечення оптимальної міжпрофесійної і міжгалузевої диференціації заробітної плати всіх категорій працюючих, встановлення економічно обґрунтованих рівнів державних соціальних стандартів обов'язково повинне бути враховано при розробці заходів державної політики доходів і зайнятості.

Трохимчук Вікторія Вікторівна, Козлова Катерина Андріївна

2.6 Нерівність доходів населення світу в умовах сталого розвитку

Нерівність у доходах є глобальною проблемою світової економіки, яка виникла разом з суспільством і з роками постійно посилювалась, а різниця між найбагатшими і найбіднішими збільшилася у рази. Суперечливість глобалізаційного процесу, який з одного боку призводить до поглиблення міжнародного поділу праці, розширює нові торгові можливості країн, інтенсифікує рух капіталу, стимулює розвиток нових технологій, а з іншого – посилює фінансові, економічні, екологічні, безпекові проблеми окремих країн, призводить й до наростання соціально-економічного розшарування населення,

нерівності і злиднів. Як результат, в умовах сучасного ринкового розвитку вони досягли колосальних масштабів, коли статки 1% найбагатших жителів світу перевищили капітал усього іншого населення [146], у той час, як в третіх країнах світу панує голод. Нерівність у доходах є не тільки головним негативним наслідком глобалізації та актуальною проблемою світового співтовариства, що має тенденцію до загострення, але й великою загрозою соціальному благополуччю всіх країн світу.

Наукові праці, присвячені питанням нерівномірності у доходах населення, майновому розшаруванню та бідності, здебільшого розкривають національні аспекти даної проблеми і не зачіпають сучасних світових тенденцій, що дають змогу дослідити вплив глобальних процесів на соціально-економічний стан України. Так, вивченню макроекономічних і соціальних чинників формування доходів населення України та аналізу причин нерівномірного їх розподілу присвячені праці О. Вільчинської та Н. Коваля; проблемам диференціації доходів населення України приділили у своїх роботах багато уваги Е. Лібанова та А. Колот; досліджували процес глобалізації світового господарства та його вплив на нерівномірний економічний розвиток Н. Безрукова, Н. Тарханова, В. Геєць, А. Ставицький та ін. Разом з тим, все більшої актуальності набуває взаємозв'язок проблем надмірної майнової диференціації та нерівномірності розподілу доходів, що провокують поглиблення бідності і злиднів у світовому масштабі не тільки в країнах, що розвиваються, а й у розвинутих країнах.

Соціальний і економічний розвиток – взаємозалежні і взаємодоповнюючі компоненти. Їх поєднання в теоретичному і практичному аспектах є запорукою досягнення високої якості життя людей та суспільного прогресу в цілому. Нерівність доходів, яка сьогодні має місце, швидко переростає у нерівність добробуту, що негативно впливає на соціальну мобільність – основу структури суспільства. Численні дослідження свідчать про зв'язок між нерівністю, соціальною напруженістю і політичною нестабільністю. Знайти консенсус співвідношення між цими явищами – завдання соціальної політики [147, с.13].

Проблема нерівності у доходах не є новою ні для світової економіки, ні для економіки України. Як було сказано вище, вона негативно впливає на рівень життя людей та на економіку країни. Проблема нерівності доходів є багатогранною і критично важливою для стабільності будь-якої економіки, ігнорування цієї проблеми вже привело до сучасної фінансової кризи. Нерівність доходів у суспільстві могла б не представляти проблему, якщо власники капіталу витрачали б більшу частину свого доходу на споживання, проте у сучасному світі значно збільшуються інвестиції найбагатших людей при достатньо помірному зростанні їхнього споживання. Таким чином, з економіки зникає забезпечений грошовими ресурсами попит, що у короткостроковому періоді призводить до падіння пропозиції, падіння зайнятості [148].

Диференціація доходів населення є одним з найважливіших соціально-економічних показників, вона характеризує міру нерівномірності розподілу матеріальних і духовних благ між членами суспільства. Велика різниця у доходах впливає в першу чергу на соціальне життя, розшаровує людей за статусами і класами. Саме для того, щоб пригальмувати ці негативні тенденції, в першу чергу необхідно здійснити комплексний аналіз диференціації доходів населення. Згідно опрацьованих джерел, можна виділити декілька причин, які пояснюють нерівність доходів: різні інтелектуальні і фізичні здібності, різні рівні освіти та кваліфікації, професіональні навички та здатність до ризиків, монополізм на ринку товарів та послуг, вдачею та зв'язками [149, с. 16].

Саме тому нерівність залежить не тільки від якостей особистості, а й від соціального прошарку у якому вона перебуває. В Європі на практиці доведено, що основою суспільства добробуту є великий прошарок середнього класу (рис.2.3). А ідеальне співвідношення між цими класами складає: 5% є багатими, 80% – середній клас, 15% – належать до категорії бідних. В Україні цей показник інший: за об'єктивними оцінками до середнього класу (за стандартами розвинених країн) в Україні можна віднести 10-12% населення, ще 1-2% є багатими та надбагатими. Всіх інших, а це понад 85%, можна

вважати тією чи іншою мірою бідними. За даними Інституту демографії НАН України кожна третя сім'я в нашій країні може вважатися бідною, оскільки не може забезпечити собі середніх стандартів рівня життя сучасного українського суспільства. До того ж проблема бідності в Україні має свій феномен – коли серед працюючого висококваліфікованого населення досить високі масштаби бідності. Відносна бідність в Україні складає 78%, тобто у цієї частини українців споживчий кошик менше визнаної у світі межі бідності – 17 доларів на день (або 136 грн. на день і 4080 грн. на місяць) [150].

Рисунок 2.3 – Соціальна стратифікація суспільства у Європі та в Україні
Джерело: складено автором на основі [151]

Середній клас – це той прошарок суспільства, який забезпечує стабільність економічної системи. Він виконує важливу для функціонування економіки функцію, оскільки представники середнього класу – це, насамперед, представники малого бізнесу, які надають робочі місця найманим працівникам, фермери – які постачають сировину на ринок, домогосподарства, впевнені в завтрашньому дні, які готові інвестувати.

Для економічного розвитку надмірна частина багатих громадян не є бажаною через нову стійку тенденцію – накопичувати, а не витратити. А як відомо, гроші не задіяні у економіці країни, не приносять їй доходу. Гроші, сховані в офшорах, негативно впливають на економіку держав. Особливе місце в боротьбі з нерівністю займає привілейоване становище великого бізнесу. «Нами підраховано, що 90 відсотків з 200 найбільших міжнародних компаній

zareєстровано в офшорах», - говорить представник міжнародної організації Oxfam. Якби такої можливості у корпорацій не було, то гроші залишалися б у бюджетах країн, в яких ці компанії працюють, і могли бути спрямовані на соціальні потреби або інфраструктуру. Основна проблема стосується країн, що розвиваються і бідних країн, тому що більшість великих компаній працюють саме в цих країнах, але прибуток вважають за краще виводити в офшори або отримують податкові відрахування від місцевих урядів. «В результаті найбільш бідні країни, у яких в бюджетах і так немає грошей, недолічуються колосальних сум», - відзначає експерт [152].

На сучасному етапі процесу глобалізації використання розподілу праці з точки зору міжнародної ефективності призводить до підвищення ролі крупних експортерів, великих транснаціональних компаній. Інтереси до збереження цілісності національного господарства фактично ігноруються, оскільки в сучасних умовах призводить до зниження конкурентності самої економіки. Економічна інтеграція призводить до величезної конкуренції за різноманітні ресурси: природні, кваліфіковану робочу силу, ринки збуту тощо. Основні вигоди від впровадження нових технологій, об'єднання ресурсів ТНК використовують у своїх інтересах, поглиблюючи нерівність доходів населення всього світу за допомогою нееквівалентного обміну, що призводить до постійного зростання нерівності доходів.

Зокрема, у США за останні 30 років нерівність доходів між 1% найбагатших американців та середньою і найбільш бідною частиною населення США зростає майже втричі [148]. Крім того, з даних табл. 2.12 можна побачити, що перші троє людей зі списку мільярдерів у США виявилися власниками більшого багатства (сумарні статки оцінюються в 250 млрд. доларів), ніж є у найбільш бідній половині населення США, тобто у 160 млн. чоловік. Якщо взяти найбільш бідну половину США – то їх загальний капітал не зможе перевищити цю суму. Перші 25 осіб зі списку найбагатших людей США мають капітал в один трильйон доларів, що більше, ніж загальний стан 56% населення США (178 млн. осіб). Топ-400 Forbes володіє статком, що дорівнює статку 64% населення.

У дослідженні також відзначають, що всі ці мільярдери білі громадяни. Отже, в США існує величезна диференціація доходів населення. Темношкірі громадяни і латиноамериканці мають сукупно всього близько 5% від загального багатства країни, в той час як білі громадяни володіють 87%.

Таблиця 2.12 – Порівняння багатств у США

Група	Сукупне багатство	Еквівалент
Топ-3 (Forbes)	250 млрд. доларів	Приблизно половина сукупного багатства найбіднішої частини країни
Топ-25 (Forbes)	1 трлн. Доларів	56% всього населення, в цілому 178 млн. чол.
Топ-400 (Forbes)	2,68 трлн. Доларів	Більш, ніж 64% домогосподарств; більше, ніж ВВП Британії

Джерело: складено автором на основі [153]

Тенденції до зростання сукупного багатства меншої частини населення зберігаються й у світовому масштабі, адже, як свідчать дані рис.2.4, багатство найзаможніших 62 осіб світу продовжує зростати, в той час як найбідніша половина світу стає біднішою.

Рисунок 2.4 – Тенденції у формуванні сукупного багатства населення світу [152]

Бідність і неблагополуччя є прямим наслідком нерівності розподілу доходів. У країнах з високим рівнем нерівності проживає питома частка бідного

населення. Цікавими результатами завершилось дослідження, проведене Оксфордським університетом (Великобританія). Їх представники розробили так званий багатоаспектний індекс бідності MPI [154], який враховує доступ людини до освіти, медичної допомоги та інших звичайних речей та послуг, а також ступінь недоїдання, дитячої смертності та гігієни. Якщо люди позбавлені третини та більше відповідних показників, вони ідентифікуються як бідні, якщо ж понад половини – то як дуже бідні.

У 2011 році аналіз проводився на основі даних зі 109 країн світу, у яких проживає близько 79% населення планети. Згідно з результатами дослідження виявлено (рис.2.5), що близько половини бідного населення проживає у Південній Азії (827 млн. осіб), 29% – у країнах Центральної та Південної Африки (473 млн.). В той же час, в країнах із середнім рівнем доходів живе в два рази більше жебраків, ніж з низьким – 1 млрд. 189 млн. (72%) проти 459 млн.

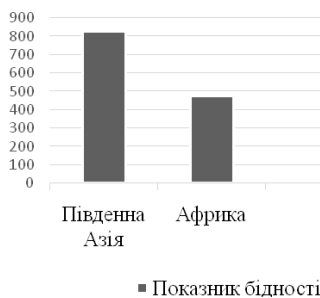

Рисунок 2.5 – Показник бідності у країнах Африки та Азії [148]

Однією з ключових тенденцій, що лежать в основі цієї величезної концентрації багатства і доходів є збільшення прибутків капіталу в порівнянні з працею. Майже у всіх багатих країнах і в більшості країн, що розвиваються, частка національного доходу працівників падає. Це означає, що робочі захоплюють все менше і менше вигод від економічного зростання. На відміну від цього, власники капіталу спостерігають, як їх капітал постійно росте (через процентні платежі, дивіденди або нерозподілений прибуток) швидше, ніж

зростає економіка. Ухилення від сплати податків власниками капіталу, зниження податків на приріст капіталу ще більше поглиблює цю проблему [155, с. 4].

Ухилення від сплати податків справедливо було назване International Bar Association як зловживання правами людини [156]. Причинами такого стану є не лише несплата податків окремими особистостями, а й виведення доходів в офшори та функціонування транснаціональних компаній. Обсяг доходів, які зможе населення зберігати в офшорах, складає мінімум 18,5 трлн доларів. Про це говориться в повідомленні гуманітарної міжнародної організації Oxfam, яка посилається на власні розрахунки [157].

Не зважаючи на важкі наслідки, проблема нерівності має свої шляхи вирішення. Для пом'якшення надмірної диференціації доходів необхідне втручання держави, яка, насамперед, повинна створювати відповідне середовище для інвестування в економіку країни, сприяти стійкості грошової системи, відмовитись від корупції та лобювання законів, стимулювати розвиток малого і середнього бізнесу, створювати законодавчі основи для зменшення масштабів тіньової економіки. Важливо, щоб країна проводила власну ефективну соціально-економічну політику та орієнтувалася на підвищення рівня життя населення, а, отже й на підвищення рівня загального добробуту. Також запобігання надмірної різниці в доходах найбагатших і найбідніших громадян здійснюється за допомогою прогресивного оподаткування доходів і систем соціальної підтримки. Механізм регулювання диференціації доходів створений в розвинених країнах світу для вирішення суперечності між нерівною обдарованістю людей і розмірами власності, з одного боку, і необхідністю забезпечити всім людям хоча б мінімально гідний спосіб життя - з іншого. «Державі необхідно активно впроваджувати стратегію зростання зайнятості для економічно активного населення у поєднанні із забезпеченням соціального захисту неконкурентних категорій населення» [158, с.63]. Зростання зайнятості серед населення призведе до збільшення їх купівельної спроможності, можливості інвестицій з їх боку, поповнення

державного бюджету за рахунок сплати податків, підвищення добробуту домогосподарств та в кінцевому результаті до економічного зростання.

Нерівність у розподілі доходів є одним з основних чинників, що здатні спровокувати соціально-економічну нестабільність. Творчий потенціал людини, її унікальні знання та здібності, кваліфікація та професійний досвід є в сучасному світі об'єктивними умовами формування нерівності у доходах. Помірний її рівень є стимулом до людського розвитку, але надмірна диференціація викликає соціальну напруженість, породжує конфлікти, призводить до бідності та маргіналізації певної частини населення, сприяє тінізації економічної діяльності та корупційним зловживанням. Стимулюючий рівень диференціації доходів населення підтримується, як правило, за допомогою державного втручання, яке здебільшого спрямоване на підвищення зайнятості і трудового внеску кожної людини.

Зиза Олена Олександрівна, Чеботаренко Анна Миколаївна

2.7 Монетарні інструменти досягнення добробуту домогосподарств як складова національного розвитку економіки

Ринкове середовище країни формують два основних суб'єкти – домогосподарства та підприємства. Їхня продуктивна взаємодія сприяє зростанню економіки країни вцілому. Проте, домогосподарству як суб'єкту ринкової економіки належить особливе місце у цьому процесі, адже саме воно є першопричиною здійснення підприємницької діяльності як такої в усіх сферах економічного життя та реалізації його державного регулювання. Домогосподарства є джерелом фінансів підприємств, банків, небанківських установ, держави. А також і отримувачем різноманітних доходів, що формуються зазначеними суб'єктами економіки.

Таким чином активізація ресурсів домогосподарств є важливим завданням державного регулювання для стабілізації та економічного зростання країни. В даному дослідженні серед інструментів державного регулювання

виділено монетарну політику, яка має важелі впливу на ефективність формування та використання ресурсів домогосподарств.

Проблема формування ресурсів домогосподарств та їхнє регулювання досліджувалося представниками різноманітних економічних шкіл. Уваги вартий доробок таких закордонних вчених як Дж. Гобсон, А. Маршал, Дж. М. Кейнс, Ф. Модільяні, та інші., а також вітчизняних вчених: С. Панчишина, В. Ковч, В. Литвин, Н. Корольової, Н. Бови, Є. Носової, О. Кузика, І. Курзів, І. Мазур та інших.

У попередніх дослідженнях за даною проблематикою з'ясовано, що функціонування домогосподарства у ракурсі взаємодії з монетарними інструментами та основними макроекономічними показниками України недостатньо висвітлено у науковій літературі.

Проведення даного дослідження передбачає досягнення наступних цілей.

По-перше, дослідити динаміку окремих монетарних показників, ознак поведінки домогосподарств та ознак макроекономічної стабільності в Україні;

По-друге, виявити інструменти монетарної політики, що здійснюють найбільший вплив на активізацію ресурсів домашніх господарств та на стабілізацію економіки України;

По-третє, визначити шляхи здійснення ефективної монетарної політики, направленої на стимулювання активності домогосподарств і сприяння економічному зростанню в Україні.

Якість та рівень життя домогосподарств визначає ефективність економіки країни і залежить від формування його бюджету - доходів та витрат.

У вітчизняній статистиці усі доходи домогосподарства визначаються як його сукупні ресурси, що складаються із загальних доходів та використаних готівкових заощаджень, сальдо боргів, позик і кредитів. (методологія по Держкомстат).

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі визначення поняттю ресурси – це запаси будь-чого, які можна використати в

разі потреби; грошові цінності, джерела чого-небудь; засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності [159].

Отже, ресурси домогосподарств це певні засоби, що можуть бути використані у разі потреби. А задоволення потреб домогосподарства реалізується через розподіл його доходів на споживчі і неспоживчі витрати та заощадження.

Відтак витрати споживачів це задоволення поточних потреб домогосподарства, а заощадження це форма багатства, накопичення якого дає певні оптимістичні очікування у майбутньому на задоволення потреб. Тобто і споживання, і заощадження є ресурсами домогосподарств у їхній подальшій діяльності.

Представник неокласичного напрямку економічної теорії А. Маршал у своїй праці «Принципи економікс» споживання та заощадження розглядав крізь призму вигоди і задоволень. Заощадження індивіда, на його думку, залежать від віддаленої вигоди або «знижки, яка зростає зі збільшенням періоду відстрочення вигоди» і від «задоволенняочікування». Він також вважав, що здатність до заощадження породжується розширенням можливостей для інвестування, мотивується сімейною прив'язаністю. А споживання розглядав як мету виробництва, як споживання корисностей, які сам індивід і виробляє, або як «негативне виробництво», як «перебудову матерії, яка зменшує або руйнує їїкорисності». Основним чинником такого руйнування він вважав час. Тобто споживання заради споживання не є продуктивним і корисним для суспільства. Причиною надмірного споживання, а то й марнотратства Маршал вважав відсутність безпеки, невпевненість у можливості скористатися своїми заощадженнями у майбутньому [160].

Інституціоналіст Дж. Гобсон вважав споживання основною метою виробництва. Економічне багатство створюється обома цими процесами, але з орієнтацією на людські корисності (за виробництва – мистецтво та вправність, праця, за споживання – потреби, достаток) та витрати (за виробництва – важка праця, недовиробництво, за споживання – насичення, недоспоживання) [161].

Що ж до заощаджень, то він їх розглядав як такі, що стимулюють недоспоживання, а відтак і диспропорції в економіці. Для стабільного функціонування економіки необхідною умовою має бути ситуація, коли наслідком зростання заощаджень («корисні заощадження») має стати зростання споживання [162, с. 310].

Представник теорії раціональних очікувань Ф. Модільяні визначав, що індивіди прагнуть якнайкраще розподілити споживчі видатки впродовж усього життя, а заощадження є засобом забезпечення споживання, яке не знижується після закінчення трудового періоду життя людини [163, с. 148].

Дж. М. Кейнс вважав, що вирішення основних проблем економіки лежить у формуванні ефективного попиту та його основних компонентів – споживчого та інвестиційного попиту. Джерелом останнього є заощадження, які в ідеальних економічних умовах мають дорівнювати інвестиціям. [164, с.102]. Хоча, для прикладу, Дж. Гобсон зазначав, що часто заощадження не тотожні інвестиціям через зростання тезаврації грошей або наявності невикористаних депозитів [163, с.146].

В Україні, як зазначають В. Литвин та Н. Корольова, «має місце невідповідність між обсягами заощаджень та інвестицій, ресурсний потенціал заощаджень домогосподарств фактично нереалізований»[165, с.218].

Задля подальшого дослідження ресурсів домогосподарств розглянемо дані таблиці 2.13.

У вітчизняній статистиці при наведенні даних про середньомісячні доходи та витрати середньостатистичного домогосподарства не виділяється окрема величина заощаджень. Але за розрахунками різниця між загальними доходами та сукупними витратами все ж існує. Тому можна вважати, що саме ця різниця є абсолютним показником суми заощаджень середньостатистичного домогосподарства в середньому за місяць.

Таблиця 2.13 – Порівняння сукупних ресурсів, доходів та витрат домогосподарств України 2006-2014 рр. (в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 **
Сукупні ресурси, грн.,	1611,7	2012,1	2892,8	3015,3	3469,1	3841,7	4134,2	4454,5	4563,3
у тому числі:									
загальні доходи, грн.	1544,4	1939,1	2722,8	2892	3377,2	3720,9	4032,9	4336,9	4470,9
використані готівкові заощадження, сальдо боргів, позик і кредитів, грн.	67,3	73,0	170,0	123,3	91,9	120,8	101,3	117,6	92,4
Сукупні витрати, грн.	1442,8	1722,0	2590,4	2754,1	3072,7	3456,0	3591,8	3820,3	4048,9
в тому числі									
споживчі видатки, грн.	1305,7	1549,8	2232,9	2418,1	2762,4	3113,9	3261,4	3445,9	3708,8
Частка споживчих видатків у загальних доходах домогосподарств,%	84,5	79,9	82,0	83,6	81,8	83,7	80,9	79,5	83,0
Різниця між витратами та загальними доходами або заощадження, грн.	101,6	217,1	132,4	137,9	304,5	264,9	441,1	516,6	422,0
Частка заощаджень у загальних доходах домогосподарств,%	6,6	11,2	4,9	4,8	9,0	7,1	10,9	11,9	9,4
Темп росту загальних доходів, %	122,4	125,6	140,4	106,2	116,8	110,2	108,4	107,5	103,1
Темп росту витрат, %	117,4	119,4	150,4	106,3	111,6	112,5	103,9	106,4	106,0
Темп росту заощаджень, %	110,4	213,7	61,0	104,2	220,8	87,0	166,5	117,1	81,7

* Сформовано і розраховано за даними Держжостату

** Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено автором на основі [175]

За даними таблиці 2.13 видно, що темп росту заощаджень середньостатистичного домогосподарства нерівномірний, проте з 2010 року прослідковується певне підвищення їхньої частки у загальних доходах домогосподарств і зростання його абсолютної величини, що є позитивним явищем. Проте, як зазначають В. Литвин і Н. Корольова, показник достатності заощаджень для життєдіяльності населення (забезпеченість споживацьких витрат громадян грошовими нагромадженнями) становить 1,3 місяця, тобто фінансувати поточні витрати за рахунок заощаджень за відсутності поточного доходу українці зможуть лише протягом 40 днів, а у 1990 р. наші співвітчизники могли це робити протягом 1-го року [165, с.218-219].

Проблемою формування заощаджень є, першою чергою, тенденція сучасного світу до так званого «споживацтва» – це форма негайного задоволення потреб людини, домогосподарства. Відомий фантаст Рей Бредбері,

який у своїй праці «451 градус по Фаренгейту» описав суспільство, яке прагне лише споживати, сказав, «людству дали можливість борознити космос, але воно хоче займатися споживанням...» [166].

В Україні у 2014 році частка споживчих витраток складала 83%, а частка заощаджень - 9,4 %. (табл.2.13). Але до зазначеного періоду ці показники змінювалися нерівномірно, що не дозволяє визначити однозначно тенденцію їхнього зростання чи спадання.

Ще одним негативним моментом, станом на 2014 рік, є те, що 54% споживчих сукупних витрат домогосподарств складають продовольчі товари. І впродовж попередніх років ця частка була приблизно такою ж (рис.2.6). За законом Енгеля така частка споживчих витрат означає високий рівень бідності домогосподарств [168]. А оптимальною вважається частка споживчих витрат на продукти харчування на рівні 20-30% [167]. В той же час про матеріальний добробут країни свідчить переважання частки споживчих витрат на непродовольчі товари та оплату послуг.

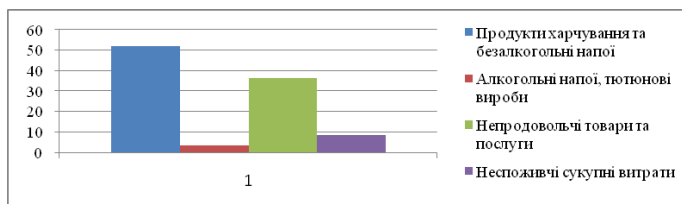

Рисунок 2.6 – Структура середньомісячних сукупних витрат середньостатистичного домогосподарства у 2014 році [175]

Для порівняння величини заощаджень в Україні з іншими країнами розрахуємо норму заощаджень за валовими показниками (результати наведено в табл.2.14). Як видно з даних таблиці 2.14, впродовж 2006-2012 років у розвинутих країнах спостерігається норма заощаджень, яка мала невисокий рівень, а її динаміка змінювалася несуттєво. Що ж до країн, що розвиваються, зокрема і України, то норма заощаджень тут повинна бути вищою. Низький

рівень даного показника в цих країнах вказує на відносно велике раніше накопичене багатство і відносно низький рівень процентних ставок [169, с.251]. В Україні прослідковується порівняно високий та нестабільний показник норми заощаджень впродовж 2006-2014 років.

Таблиця 2.14 – Порівняння показників норми заощадження України та окремих країн світу

Країни	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014***
Україна, норма заощаджень за валовими показниками (ВЗ/ВНД*100)	12,3	10,3	8,4	12,4	19,4	12,7	14,9	11,8	5,1
Франція	11,21	11,72	11,70	12,55	12,08	12,03	11,67	-	-
Бельгія	10,87	11,34	11,53	13,17	9,93	8,43	9,62	-	-
Чехія	6,06	5,72	4,84	6,77	6,19	5,15	5,91	-	-
Естонія	-13,14	-8,18	-4,13	4,74	4,44	6,03	-1,10	-	-
Фінляндія	-1,10	-0,88	-0,26	4,24	3,56	1,26	1,07	-	-
США	3,50	3,15	5,22	6,38	5,85	5,87	5,81	-	-
Словенія	10,81	8,99	8,56	8,05	6,12	5,23	4,70	-	-
Угорщина	7,23	3,34	2,74	4,80	5,42	5,42	1,87	-	-

*по Україні розраховано автором за даними Держкомстату

**Джерело інформації по іншим країнам – [169, с.252]

***Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором на основі [169,175]

Головною проблемою у вітчизняній економіці щодо заощаджень є перетворення неорганізованих їхніх форм (заощаджень готівкових коштів) на організовані за тим, аби перетворити їх на «інвестиційний ресурс» [165, с. 219; 170, с. 73].

Важливо зазначити, що на формування заощаджень впливає тінізація економіки, яка в Україні складає більше 50% ВВП [171, с.38]. Це негативне явище для будь-якої економіки. Її обсяги в розвинутих країнах сягають лише 8-16% [172, с.52]. Отже, для вітчизняної економіки рівень тінізації є критичним, а відтак і перетворення заощаджень у організовану форму досить проблематичне.

Проте все ж таки використання заощаджень на благо економіки може відбуватися, як відомо, через ринок цінних паперів, ринок банківських послуг, а також через внесення коштів до статутного капіталу підприємств, до інститутів

спільного інвестування тощо; участь у кредитних спілках, у фондах фінансування будівництва та операцій з нерухомістю; купівлю валюти, дорогоцінних металів, антикваріату, картин, дорогоцінного каміння; купівлю нерухомості тощо [170, с.76].

Так левова частка інструментів, які дозволяють заощадженням домогосподарств здійснювати свою позитивну для усієї економіки функцію, відносяться до монетарних.

Основними інструментами монетарної політики, покликаної здійснювати регулювання економіки задля досягнення певних державних цілей, як відомо, є емісія грошей, операції на відкритому ринку, обов'язкові банківські резерви, облікова ставка.

Як результат проведеного дослідження запропоновано модель механізму взаємозв'язку між монетарною політикою, ознаками макроекономічної стабільності та поведінкою домогосподарств України за період 2006-2015 років. Ця модель має таку логіку побудови:

1. Кожна економічна система прагне розвитку, а відтак і економічного зростання. У випадку, коли економічне зростання проблематичне, необхідно досягти економічної стабільності. Для оцінки стану економіки у досліджуваному періоді до моделі включено основні показники макроекономічної стабільності – рівень безробіття, індекс споживчих цін або інфляції, показник динаміки реального ВВП.

2. Яким чином досягається стабільність в економіці? Через економічний вплив на поведінку основних економічних суб'єктів – підприємств та домогосподарств. Проаналізувати це можливо через динаміку їхніх доходів та витратків. А у випадку домогосподарств, ресурси яких досліджуються, – динаміку доходів, витратків та заощаджень. Для реальної оцінки змін доходів та витратків і заощаджень, використано індекс реальної заробітної плати.

3. Основними засобами впливу на поведінку економічних суб'єктів, зокрема домогосподарств, є фіскальна та монетарна політики. В дослідженні розглядаються інструменти впливу монетарної політики на вітчизняні

домогосподарства, серед яких виділено наступні: пропозиція грошей, ставка рефінансування, облікова ставка НБУ, рівень монетизації за обсягами M2, процентні ставки за строковими депозитами у національній валюті. Іще одним показником, який пов'язаний із інструментами монетарної політики, обрано зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб. Оскільки найбільш поширеним і відносно безпечним для домогосподарств способом заробити на своїх заощадженнях, а для економіки використати їх для блага суспільства, є депозити в банках.

Таблиця 2.15–Модель механізму взаємозв'язку між монетарною політикою, ознаками макроекономічної стабільності та поведінкою домогосподарств України за період 2006-2015 років

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014**	2015**
Основні інструменти монетарної політики										
Пропозиція грошей, % до попереднього періоду, M_s	134,5	151,8	130,2	94,5	122,7	114,7	112,8	117,6	105,2	99,1
Ставка рефінансування (середньозважена ставка за всіма інструментами), %, $\%_{ref}$	11,50	10,1	15,3	16,7	11,62	12,39	8,13	7,15	15,57	25,22
Облікова ставка НБУ (середньозважена річна), %	8,50	8,4	12	10,3	7,8	7,8	7,6	6,5	14	22
Рівень монетизації за обсягами M2 на кінець року, %, M_2	48,41	54,29	54,06	53,08	55,13	51,78	54,11	62,29	60,98	
Процентні ставки за строковими депозитами у національній валюті, залученими банками у фізичних осіб, %***, $\%_{dep}$	13,60	13,7	19,1	20,8	15,1	18,5	21,5	18,7	20,1	20,6
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб, темпи зростання до попереднього періоду, %, Dep	145,8	153,8	131,0	98,0	128,5	113,1	119,0	119,5	94,4	96,8
Ознаки поведінки домогосподарств										
Номинальні доходи, темпи зростання до попереднього періоду, %, Inc_{nom}	123,80	132	135,7	106,2	123,1	113,6	111,1	105,3	102,6	115
Грошові витрати і заощадження, темпи зростання до попереднього періоду, %, $C\&S_{nom}$	123,80	132	135,7	106,2	123,1	113,6	111,1	105,3	102,6	115

Продовження таблиці 2.15

Індекс реальної заробітної плати , %, Ind_{rw}	118,3 0	112,5	106,3	90,8	110,5	108,7	114,4	82	93,9	77,3
Ознаки макроекономічної стабільності										
Темп інфляції по індексу споживчих цін , %, $InfI\%$	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3
Рівень безробіття за МОП, %, $U\%$	6,80	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1
Динаміка реального ВВП, % до попереднього року, $GDP\%$	107,3 0	107,9	102,1	85,2	104,1	105,2	100,3	100,3	93,2	90,1

* Сформовано і розраховано за даними Держкомстату

** Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції.

*** інтегральна ставка

Джерело: розраховано автором на основі [175]

Дані таблиці 2.15 показують нерівномірність динаміки практично усіх показників. Зміна пропозиції грошей (фактичної маси грошей в обігу), як відомо, залежить від грошової бази, яка складається із готівки поза банками та банківських резервів, а також від грошового мультиплікатора. В Україні грошовий мультиплікатор також змінювався нерівномірно (табл.2.16).

Таблиця 2.16–Грошовий мультиплікатор в економіці України за 2006-2014 роки

Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Грошовий мультиплікатор, μ_m	4,6	2,9	2,7	-3,3	3,6	5,4	5,8	2,6	1,9	-

Джерело: розраховано автором на основі [175]

Слід зазначити, чим вищим є значення даного показника, то краще для економіки, оскільки це означає, що неорганізовані заощадження (запаси готівки) у домогосподарств зменшуються і працюють на благо суспільства. Отже, на величину грошового мультиплікатора впливає процентна ставка за депозитами. Крім того важливий вплив здійснює і рівень монетизації за обсягами M2. Для розвинутих країн цей показник становить від 70 до 80%. Як показують дані таблиці, в Україні рівень цього показника значно нижчий нормативного значення, що свідчить про недостатню забезпеченість економіки

грошовою масою [173, с.93]. Як зазначає Н. Бова, «існує певний економічний закон: чим більше друкується грошей і через це прискорюється інфляція, тим нижче коефіцієнт монетизації» [173, с.93]. Відтак необхідно обмежувати обсяг грошової маси відповідно до реального попиту на гроші, що має знизити інфляцію [173, с.93].

Для кращої візуалізації подальшого аналізу даних таблиці 3, створено таблицю 2.17. В таблиці відібрано роки, які характеризуються або кризовим становищем(2009, 2014-2015 роки), або відносним пожаттям економіки (у зв'язку із проведенням Євро-2012 – 2012).

Таблиця 2.17 – Характеристика динаміки функціональних зв'язків моделі взаємозв'язку між монетарною політикою, ознаками макроекономічної стабільності та поведінкою домогосподарств України у розрізі 2009, 2012, 2014-2015 років

	2009	2012	2014	2015
Інструменти монетарної політики	% _{dep} ↑ % _{ref} ↑ M _s ↓ M ₂ ↓ Dep↓ μ _m ↓	% _{dep} ↓ % _{ref} ↓ M _s ↓↑ M ₂ ↑ Dep↑ μ _m ↑	% _{dep} ↑ % _{ref} ↑ M _s ↓↑ M ₂ ↓ Dep↓ μ _m ↓	% _{dep} ↑ % _{ref} ↑ M _s ↓ M ₂ ? Dep↓↑ μ _m ?
Ознаки поведінки домогосподарств	Inc _{nom} ↓↑ C&S _{nom} ↓↑ Ind _{rw} ↓	Inc _{nom} ↓↑ C&S _{nom} ↓↑ Ind _{rw} ↑	Inc _{nom} ↓↑ C&S _{nom} ↓↑ Ind _{rw} ↓↑	Inc _{nom} ↑ C&S _{nom} ↑ Ind _{rw} ↓
Ознаки макроекономічної стабільності	Infл%↓↑ U%↑ GDP%↓	Infл%↓ U%↓ GDP%↓↑	Infл%↑ U%↑ GDP%↓	Infл%↑ U%↓ GDP%↓

Умовні позначення ↓- спадання; ↑-зростання; ↓↑- приріст зменшується; ↑↓- показник збільшується, але зміна значення менша 100%

Джерело: власна розробка автора

Світова криза 2009 року негативно позначилася на ситуації в країні. На фоні спаду обсягів виробництва, зросло безробіття та зменшився приріст інфляції – це ознака зменшення платоспроможності домогосподарств на фоні низької зайнятості. Про що свідчить зниження приросту номінальних доходів та видатків і заощаджень, а також зниження індексу реальної заробітної плати.

Що ж до динаміки монетарних інструментів, то вона також вказує на кризовий стан економіки. Навіть збільшення процентної ставки за строковими депозитами у національній валюті, залученими банками у фізичних осіб, не

спровокувало збільшення грошового мультиплікатора (він має навіть від'ємне значення – -3,3). Наслідком цього є зменшення пропозиції грошей, рівня монетизації за обсягами M2, через те, що зросла ставка рефінансування. Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб, зменшилися, через те, що домогосподарства втратили довіру до банківської та небанківської системи і відповідно зменшили там обсяги своїх заощаджень.

2012 рік характеризується, як зазначалося вище, відносним пожвавленням, що доводить динаміка макроекономічних показників – інфляції та безробіття одночасно зменшуються при прирості реального ВВП (але меншими темпами порівняно із 2011 роком). При цьому спостерігається позитивна динаміка ознак поведінки домогосподарств, хоча й меншими темпами, порівняно із 2011 роком. В цей період динаміка інструментів монетарної політики також підтверджує пожвавлення – при збільшенні процентної ставки за строковими депозитами у національній валюті, залученими банками у фізичних осіб, зростають зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб, що означає відновлення довіри та зростання обсягів розміщення заощаджень у банківських та небанківських установах. Разом з тим зменшилася ставка рефінансування, що призвело до зростання пропозиції грошей, рівня монетизації за обсягами M2, а також грошового мультиплікатора.

Динаміка показників усіх рівнів моделі у 2014 році вказує на стагфляцію - одночасне зростання рівня інфляції та рівня безробіття при зменшенні реального ВВП. У 2015 році ситуація надалі погіршилася: стагнація трансформувалася у глибоку рецесію. За оцінками експертів, «стагфляція – більш серйозне явище, ніж криза» і, як показує міжнародний досвід, вихід з такого стану можливий не раніше, ніж за п'ять років [174].

Для визначення наскільки тісно взаємопов'язані всі елементи моделі розглянемо матрицю взаємозв'язку основних інструментів монетарної політики, ознак макроекономічної стабільності та ознак поведінки домогосподарств в Україні (наведено у таблиці 2.18).

Таблиця 2.18 – Матриця взаємозв'язку основних інструментів монетарної політики, ознак макроекономічної стабільності та ознак поведінки домогосподарств в Україні

	Пропозиція грошей, % до попереднього періоду**	Ставка рефінансування (середньозважена ставка за всіма інструментами), %	Облікова ставка НБУ (середньозважена річна), %	Рівень монетизації за обсягами М2 на кінець року, %	Процентні ставки за строковими депозитами у національній валюті, залученими банками у фізичних осіб, %***	Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб, темпи зростання до попереднього періоду, %	Номінальні доходи, темпи зростання до попереднього періоду, %	Грошові витрати і заощадження, темпи зростання до попереднього періоду, %	Індекс реальної зарплатної плати, %	Темп інфляції по індексу споживчих цін, %	Рівень безробіття за МОП, %	Рівень зареєстрованого безробіття, %	Динаміка реального ВВП, % до попереднього року
Пропозиція грошей, % до попереднього періоду**	1,00												
Ставка рефінансування (середньозважена ставка за всіма інструментами), %	0,52	1,00											
Облікова ставка НБУ (середньозважена річна), %	0,46	0,94	1,00										
Рівень монетизації за обсягами М2 на кінець року, %	0,32	0,80	0,83	1,00									
Процентні ставки за строковими депозитами у національній валюті, залученими банками у фізичних осіб, %***	0,82	0,37	0,40	0,20	1,00								
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб, темпи зростання до попереднього періоду, %	0,96	0,57	0,54	0,30	0,84	1,00							
Номінальні доходи, темпи зростання до попереднього періоду, %	0,79	0,04	0,07	0,06	0,62	0,78	1,00						
Грошові витрати і заощадження, темпи зростання до попереднього періоду, %	0,79	0,04	0,07	0,06	0,62	0,78	1,00	1,00					
Індекс реальної зарплатної плати, %	0,66	0,54	0,59	0,44	0,56	0,71	0,56	0,56	1,00				
Темп інфляції за індексом споживчих цін, %	0,20	0,90	0,95	0,74	0,15	0,32	0,17	0,17	0,46	1,00			
Рівень безробіття за МОП, %	0,87	0,60	0,56	0,36	0,56	0,90	0,71	0,71	0,58	0,39	1,00		
Динаміка реального ВВП, % до попереднього року	0,87	0,65	0,59	0,36	0,75	0,86	0,62	0,62	0,75	0,44	0,78	0,41	1

*зрештовано (за допомогою табличного редактора Microsoft Excel – Сервіс-Аналіз даних – Кореляція

Джерело: зрештовано автором на основі [175]

Зупинимося на визначенні тісноти зв'язку між монетарними інструментами та поведінкою домогосподарств. Ознаки поведінки домогосподарств у вигляді доходів, грошових витрат і заощаджень характеризуються тісним прямим зв'язком із пропозицією грошей – 0,79, із зобов'язаннями банків за коштами, залученими на рахунках фізичних осіб – 0,71-0,78. Обернений помірно тісний зв'язок прослідковується між процентною ставкою за депозитами у національній валюті та номінальними доходами, витратами і заощадженнями, індексом реальної заробітної плати – -0,62 та -0,56 відповідно. Між індексом реальної заробітної плати та зміною облікової ставки НБУ і ставки рефінансування також існує обернений помірний тісний зв'язок – -0,59, -0,54 відповідно, в той час як по відношенню до вищезгаданих номінальних показників, тіснота зв'язку незначна.

Отже, здійснюючи заходи монетарної політики щодо регулювання поведінки домогосподарств слід впливати на пропозицію грошей та ставку рефінансування, облікову ставку та процентні ставки за депозитами.

У результаті встановлення тісноти зв'язку між ознаками макроекономічної стабільності і номінальними доходами, витратами і заощадженнями та індексом реальної заробітної плати, виявлено, що вона обернено залежить від рівня безробіття (-0,71 та -0,58 відповідно) та прямо залежить від динаміки реального ВВП (0,62 та 0,75 відповідно). Тобто чим менший рівень безробіття, то більші значення показників поведінки домогосподарств, і навпаки. А зміна цих показників і динаміки реального ВВП йдуть в одному напрямку.

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити певні висновки. По-перше, в Україні необхідно активізувати використання заощаджень, як перспективних ресурсів не лише для домогосподарств, але й економіки вцілому, перш за все через підтримання та чітке і прозоре регулювання діяльності банківських та небанківських установ. По-друге, основними засобами монетарної політики, що дозволять здійснитице

регулювання і мають найбільший вплив на активізацію ресурсів домашніх господарств та на стабілізацію економіки України, є пропозиція грошей та ставка рефінансування, облікова ставка та процентні ставки за депозитами. Наступним кроком удослідженні у цьому напрямі доцільно провести глибокий аналіз шляхів перетворення заощаджень у інвестиції та визначити взаємозв'язки даного процесу із заходами макроекономічної політики.

Зиза Олена Олександрівна

Висновки з розділу 2

Одержані наукові результати дослідження зводяться до наступного:

1. Обґрунтовано, що втручання держави має більш негативний вплив на національний, і як на наслідок, на економічний добробут в Україні через непрозорість інформації, рентної спрямованості вітчизняних можновладців, відсутності чіткої національної ідеї розвитку економіки. Визначено, що цю проблему можна вирішити при формуванні політичної, економічної та соціальної свідомості щодо того, що суспільний добробут це благо для всіх. А відтак виконання певних ментальних правил усіма членами суспільства країни на різних рівнях (врахування у своїх діях не лише своїх інтересів, але суспільних) буде сприяти зростанню суспільного добробуту.

2. Під час дослідження особливостей розвитку регіонів України, виявлено і підтверджено цілу низку змін, що впливають на соціально-економічний розвиток країни: нерівномірність розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. За період 2005-2013 роки розрив між найбільшим та найменшим значенням показника ВРП у розрахунку на одну особу за регіонами збільшився з 6,25 до 7,22 разу. Ціна подій, які відбулися з початку 2014 року на території півострова Крим та у південно-східних регіонах України: втрата п'ятої частини, а за окремими

показниками – четвертої і навіть третьої частини виробничого потенціалу регіонів країни.

3. Запропоновано узагальнюючий синтетичний індекс економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку (ІЕСІЕР) як результат удосконалення методів вимірювання макродинамічних процесів, сталого розвитку країни та його складових (економічної, соціальної, інституційної, екологічної). Як субіндекси ІЕСІЕР (з метою охоплення усіх складових розвитку) пропонується використовувати: індекс економічної свободи (економічна складова); індекс розвитку людського потенціалу (соціальна складова), глобальний індекс конкурентоспроможності (інституційна складова), індекс екологічного сліду людства (екологічна складова).

4. Виявлено, що структура корпоративної власності підприємств України сьогодні тяжіє до висококонцентрованої. Проведені дослідження вказують на високу відповідність принципам ефективності системи корпоративного управління компаній, акції яких розміщені на міжнародних фондових біржах, і на досить низький рівень корпоративного управління вітчизняних підприємств. Усунення недоліків систем корпоративного управління сприятиме зниженню ризиків для акціонерів, інвесторів та стейкхолдерів, доступності інформації про діяльність підприємств та структуру власності, підвищенню кваліфікованості менеджменту та інвестиційної привабливості акціонерних товариств, зростанню ринкової вартості компаній, формуванню довіри між всіма учасниками корпоративних відносин.

5. Запропоновано заходидержавної політики доходів і зайнятості, а саме сприяння зростанню реальних доходів, одержуваних від трудової діяльності, забезпечення оптимальної міжпрофесійної і міжгалузевої диференціації заробітної плати всіх категорій працюючих, встановлення економічно обґрунтованих рівнів державних соціальних стандартів.

6. Нерівність у розподілі доходів є одним з основних чинників, що здатні спровокувати соціально-економічну нестабільність. Творчий потенціал людини, її унікальні знання та здібності, кваліфікація та професійний досвід є в

сучасному світі об'єктивними умовами формування нерівності у доходах. Помірний її рівень є стимулом до людського розвитку, але надмірна диференціація викликає соціальну напруженість, породжує конфлікти, призводить до бідності та маргіналізації певної частини населення, сприяє тінізації економічної діяльності та корупційним зловживанням. Стимулюючий рівень диференціації доходів населення підтримується, як правило, за допомогою державного втручання, яке здебільшого спрямоване на підвищення зайнятості і трудового внеску кожної людини.

7. Доведено, що в Україні необхідно активізувати використання заощаджень, як перспективних ресурсів не лише для домогосподарств, але й економіки цілому, перш за все через підтримання та чітке і прозоре регулювання діяльності банківських та небанківських установ. Визначено, що основними засобами монетарної політики, що дозволять здійснити регулювання і мають найбільший вплив на активізацію ресурсів домашніх господарств та на стабілізацію економіки України, є пропозиція грошей та ставка рефінансування, облікова ставка та процентні ставки за депозитами. Запропоновано модель механізму взаємозв'язку між економічною політикою держави (монетарною політикою), ознаками макроекономічної стабільності та поведінкою домогосподарств; розроблено матрицю взаємозв'язку основних інструментів монетарної політики, ознак макроекономічної стабільності та ознак поведінки домогосподарств в національній економіці, зокрема щодо активізації їх фінансових ресурсів (заощаджень).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у обґрунтуванні заходів держави на рівні політики доходів та зайнятості, монетарної політики, регулювання підприємницької діяльності для забезпечення суспільного добробуту в контексті сталого економічного розвитку; визначенні узагальнюючого синтетичного індексу економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку (ІЕСІЕР).

Практична значущість дослідження полягає в можливості застосування теоретичних результатів при розробці методичних та практичних рекомендацій

регулювання соціально-економічного розвитку держави, регіону, підприємств, домогосподарств в рамках досягнення суспільного добробуту.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з виявленням особливостей формування і реалізації фіскальної, інформаційної, інноваційної та інших видів державної політики в межах національного розвитку економіки.

Використання результатів у навчальному процесі. Отримані результати використовуються у навчальному процесі при вивченні таких дисциплін, як «Економічна теорія», «Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Державне регулювання економіки та економічна політика», «Економічна соціологія», «Соціальний розвиток», «Національна економіка», «Трансформаційна економіка».

РОЗДІЛ 3

ЧИННИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ

3.1 Екологічний чинник як основний фактор забезпечення добробуту на глобальному рівні

Починаючи з XV століття людство пережило чотири технологічні революції, які характеризуються рядом резонансних науково-технічних і технологічних досягнень, які докорінно змінили рівень людського пізнання і засоби досягнення соціально-економічного прогресу.

Ще на початку перших цивілізацій рівень розвитку економіки визначав стан забезпечення суспільства матеріальними благами і могутність держави. Особливої уваги заслуговує четверта науково-технічна революція, яка почалася у другій половині XX століття і мала у собі всі необхідні передумови для вступу на новий суспільно-економічний щабель розвитку, забезпечення стрімких кількісних та якісних змін у розвитку продуктивних сил та подолання економічної відсталості.

Протягом усієї історії людства головною запорукою успішної суспільно-економічної системи були і залишаються матеріальне виробництво і природне середовище, які мають взаємозалежний характер, який проявляється у тому, що з одного боку діє природне середовище, ресурсний потенціал якого прискорює або уповільнює темпи прогресу матеріального виробництва, а з іншого – суспільство, яке своїми амбіціями та настроями впливає на середовище існування людини.

Сучасний період людського розвитку характеризується диспропорційністю та нестабільністю, що проявляється в усіх сферах господарювання. Глобальна криза, що супроводжує розвиток суспільства, носить системний закономірний характер, оскільки суперечності, які виникли, непомітно нагромаджувалися упродовж десятиліть. Особливо гостро стоїть проблема еколого-економічних відносин, що характеризуються погіршенням екологічної ситуації, вичерпанням природних надр, що призводить до загрози

існування людства, і як наслідок, постає необхідність у дослідженні еколого-економічних відносин, їх природи і сутності, взаємозв'язку основних суб'єктів господарювання у зазначеній проблемі, та виявленні перешкод, що заважають якнайефективнішому використанню потенціалу природних надр та гальмують економічний розвиток суспільства.

Проблемам економічного зростання присвячено чимало праць науковців минулого і сучасності як в Україні так і за її межами. Так, проблемою кризи стосунків людини і довкілля займалося багато науковців, серед яких слід згадати Т. Мальтуса [177], який ще в кінці XVIII століття дослідив закон народонаселення. Також серед відомих досліджень слід відзначити класичні праці Р. Солоу, Е. Домара, Р. Харрода. Разом з тим проблематика економічного зростання тісно переплітається з питаннями сталого економічного розвитку, що в Україні досліджується Н. Захаркевичем, Е. Лібановою, Л. Мельником, Н. Сімченком, М. Хвесиком. Серед іноземних науковців слід згадати М. Като, Р. Фюкса, які поряд з проблемами економічного зростання розглядають питання екологізації економічної діяльності.

Дослідженню глобальних проблем людства присвячена низка праць учених, серед яких: Б. Гаврилишин, Н. Головатий, Дж. Сакс, К. Лоренц, А. Печчеї, Й. Рандерс, О. Чернега та інші. Слід наголосити на значний внесок у дослідження даної проблематики міжнародних організацій, зокрема: ЮНЕСКО, Римського клубу, Всесвітнього економічного форуму та інших.

Однак, питання щодо екологізації економічних відносин, зокрема узагальнення їхніх теоретико-методологічних передумов, ще розкриті не в повному обсязі. Поряд з цим недостатньо висвітленими у науковій літературі залишаються питання встановлення пріоритетних глобальних проблем задля акцентування уваги міжнародної спільноти на першочерговості усунення та/або попередження настання їх негативних наслідків, чим і обумовлено актуальність вибраної теми.

Метою даного розділу є доведення пріоритетності еколого-економічних зв'язків в динаміці глобальних проблем національного розвитку; визначення

сутності еколого-економічних відносин та передумов їх формування та розвитку; встановленні зв'язку системи «людина↔суспільство↔природа» та його впливу на вирішення суперечності між економічним зростанням, підвищенням добробуту населення та забрудненням і виснаженням довкілля.

Розвиток сучасної цивілізації на початку XXI століття відбувається зі значним посиленням багатьох важливих процесів і явищ. Зростання ролі світової політики і міжнародних відносин, взаємопов'язаність і масштабність світових процесів економічного, політичного, соціального і культурного життя, включення в міжнародне життя і спілкування все більших мас населення Землі – все це свідчить про наявність об'єктивних передумов для появи в сучасному світі таких проблем, що мають глобальний характер.

Однією з глобальних проблем, за даними експертів Комісії з питань народонаселення та розвитку ООН, є стійка тенденція збільшення чисельності населення. Так, якщо у 2000 році населення світу становило 6,1 млрд. осіб, то в прогнозах на 2020 рік буде становити близько 7,7 млрд. осіб, у 2045 році – до 9 млрд. осіб і ця цифра може зрости до 9,4 млрд. осіб у 2070 році [178, с.121]. Зростання чисельності населення призвело до недостатнього задоволення потреб споживачів через брак природних ресурсів. Так, великого наголосу потребує питання нестачі продуктів харчування та води. Вже сьогодні 1,1 млрд. осіб практично не мають доступу до води, а 2,5 млрд. осіб (32% населення) відчувають її нестачу.

Як зазначив директор інституту Землі Колумбійського університету (США) Джефрі Сакс: «наш вид став настільки чисельним і такою великою мірою експлуатує основні джерела життя на Землі – вуглець, воду і азот, що це загрожує значною дестабілізацією екосистем, сталому життю на Землі та добробуту» [179, р. 53–54].

За даними Всесвітнього економічного форуму [180], протягом 2007-2017 рр. у світовому розвитку сформувалася чітка тенденція п'яти основних напрямків глобальних проблем, це – екологія, економіка, геополітика, соціологія та техніка. Найбільш сильними та інтенсивними за останні 10

років є екологічні та економічні наслідки, які мали місце 16 та 14 разів відповідно. Пріоритетність даних проблем можемо представити наступним чином (рис.3.1).

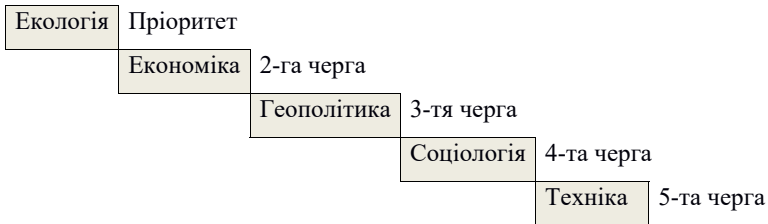

Рисунок 3.1 – Рейтинг глобальних проблем людства на початку XXI століття (2007-2017 рр.)

Джерело: складено авторами на основі [180]

З рис. 3.1 стає очевидним, що найбільше значення у сучасному світі має вирішення еколого-економічних проблем, що потребує розробки ефективного механізму регулювання між економічною діяльністю людини та стійкістю навколишнього середовища.

Необмежене використання природних ресурсів і вільне викидання відходів у навколишнє середовище призвело до того, що в багатьох країнах практично не залишилися непорушених природних екосистем, спроможних повною мірою виконувати свої функції збереження стану довкілля. Таким чином, стійкий розвиток суспільства все більш гальмується за рахунок глобальних екологічних проблем.

Тому, в рамках поставленої мети слід розглянути окремо категорії «економіка» та «екологія», оскільки вони пов'язані із розвитком суспільства, та мають взаємообумовлений характер. Результати порівняння можна представити у вигляді схеми, представленої на рисунку 3.2.

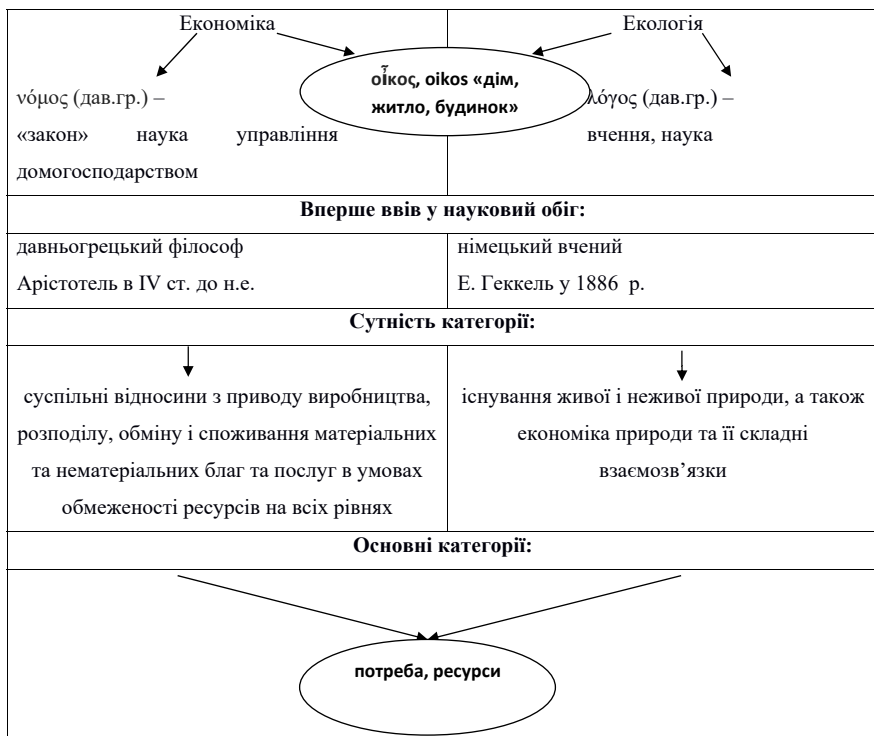

Рисунок 3.2 – Спiввiдношення категорiй «екονομικα» i «εκολογια»
Джерело: власна розробка авторiв

Отже, як бачимо, «екονομικα» та «εκολογια» має спiльний стародавнiй корiнь «οἶκος», який визначає мiсце перебування (iснування, життя) людини на землi. До того ж, звертаючись до першоджерел та визначення означених категорiй мислителями, ми маємо наступне. Так, Аристотель визначав екονομικα як науку, що подiляється на «екονομiα» та «χρημαστικα». Еκονομια, в свою чергу, є наукою про задоволення потреб людей через виробництво та дрiбну торгiвлю, де грошi використовуються тiльки в своєму основному сенсi як засiб обмiну, а χρημαστικα є мистецтвом наживання статку. У працi «Загальна морфолоγια органiзмiв» Геккелем було наведено таке визначення

екологій: «це сума знань, що належить до економіки природи». Дані визначення підтверджують, що ці дві окремі науки взаємопов'язані не тільки на практиці, а й в теорії.

Але існує серйозна суперечність між самою сутністю понять. Адже, одне поняття покликане задовольнити суспільні потреби, в тому числі за рахунок максимізації використання природних ресурсів, а інше їх раціональне використання через мінімізацію означених потреб.

Еколого-економічна криза настає через суперечності, що виникають у системі зв'язку «людина ↔ суспільство ↔ природа», вона є наслідком порушення взаємодії основних суб'єктів цих відносин. Тому, розглянемо детально цей ланцюг взаємозв'язків.

Відокремити людину від природи можна тільки подумки. Жоден живий організм на Землі у вільному стані не знаходиться. Всі вони нерозривно і безперервно пов'язані перш за все харчуванням і диханням з навколишнім і матеріально-енергетичним середовищем [179, с. 36]. З давніх давен людина, для забезпечення основними засобами життя, користується благами, що дає природа, тобто задовольняє свої фізіологічні потреби. Звідси випливає, що основою зазначених відносин виступає потреба, тобто відносини з приводу задоволення потреб за допомогою певних благ. Природа у даних відносинах надає людині все, що їй необхідно для існування за її законами. Відносини між людиною і природою на рівні задоволення фізіологічних потреб виступають як партнерські, між цими суб'єктами еколого-економічних відносин відбувається еквівалентний обмін. Біологічна єдність і рівність всіх людей – це закон природи. Звідси здійснення ідеалу рівності, а в господарському житті – закономірне і неминуче прагнення до принципів соціальної справедливості.

Проте одна людина не здатна нанести шкоди природі, оскільки для задоволення її базових потреб достатньо використовувати безпосередні дари природи, що не потребують суттєвих перетворень її ресурсів. В процесі еволюції потреби людини зростають, як у кількісному так і у якісному вимірі. І вона потребує задоволення вищих потреб, зокрема потреб соціальних. Сутність

соціальних потреб виявляється у взаємозв'язку людини і суспільства, що забезпечує необхідні умови існування та розвитку людини як соціальної особи, суб'єкта соціуму, її самореалізацію. У цих відносинах суспільство є суб'єктом і джерелом задоволення соціальних потреб. Ступінь їх задоволення відображає рівень розвитку економіки, добробуту людини і суспільства.

Суспільство впливає на навколишнє середовище для задоволення своїх потреб, головним чином, у процесі виробничої діяльності, при цьому людство не завжди використовує ресурси, зважаючи на подальший розвиток. Елементи природи, що використовуються суспільством у виробничій діяльності і є її сировинною її енергетичною базою, яку називають природними ресурсами. Проте, з екологічної точки зору, подальший розвиток суспільства, це передусім захист інтересів йогомайбутніх поколінь і збереження екосистеми заради продовження життя на Землі. Тому використання природних ресурсів має бути виваженим і орієнтованим на їхнє збереження і примноження, а відтак і на пошук економічної ефективності довготермінового функціонування людства.

Еколого-економічні відносини – це відносини, які виникають між людьми в процесі природокористування з відновлення і охорони екологічних систем, добування природних речовин і їх переробки, екологізації виробництва. Ключовими основами економіко-екологічних відносин виступають: потреби, соціальна справедливість, економічне зростання та економічна ефективність. Вони мають дві сторони. Перша, це соціальна сторона, яку визначають відносини власності на ресурси, та право їх використання задля задоволення суспільних потреб. Друга сторона передбачає екологічність економічної системи суспільства, тобто формування такої еколого-економічної системи, яка б зберігала природу, сприяла задоволенню зростаючих екологічних потреб суспільства (у чистому повітрі, в екологічно чистих продуктах, в розвитку заповідників та курортно-рекреаційних зонах тощо), сприяла впровадженню нових технологій виробництва, які б оберігали навколишнє природне середовище та не шкодила йому. Справа у тому, що виробництво промислової продукції та її споживання, зростання населення Землі, урбанізація, та інші

показники розвитку соціально-економічної системи протягом XX століття зростали по експонційній кривій. Така тенденція здатна запустити механізм самознищення, такий собі механізм очищення природи від діяльності людини. Тому все більше світова спільнота прагне реалізувати новий сценарій розвитку суспільних відносин, що базується на нових технологіях виробництва, націлених на збереження довкілля.

Сучасна економічна система суспільства рухається у бік створення посткапіталізму. Капіталізм – «це комплексна система, що пристосовується, чий здатності до адаптації досягли межі» [180, с. 13], він пережив себе, що проявляється у формуванні нових суспільних цінностей, моделей і норм поведінки. Подібно до життєвого циклу капіталістичні відносини до певного моменту максимізуються, а потім ідуть на спад. На перший план виходить ідея збереження екосистеми від загибелі впроваджуючи «поступову еволюцію енергетичної політики в бік зниження викидів вуглецю через змінений ринковий механізм» [46, с. 336]. Разом з тим ідеологами посткапіталізму пропонується відійти від ринкових відносин на користь державного регулювання, оскільки саме держава здатна задовольнити різноманітні суспільні потреби, в тому числі і у збереженні довкілля для наступних поколінь людства. «Держава, яка підтримує закорпоративний порядок, визначає права власності, слугує нам засобом модифікації прав власності та інших правил економічної гри, виносить третейські рішення щодо різних тлумачень цих правил, забезпечує виконання контрактів, сприяє конкуренції, забезпечує кредитно-грошову систему, протидіє технічним монополіям і долає «зовнішні ефекти» ... – така держава, безсумнівно виконує важливі функції» [182, с. 65]. Також слід відзначити, що з позицій посткапіталізму, передбачається така ефективність виробництва, що орієнтована на екологічно раціональне використання ресурсів. Наприклад сільськогосподарське виробництво на шляху до посткапіталізму повинне орієнтуватись на раціональність використання землі через показники загальної економічної ефективності, прийнятої у капіталістичному світі (маса прибутку у загальних витратах на виробництво), і екологічну ефективність,

тобто якою ціною одержано цей економічний ефект і чи не зазнало навколишнє середовище забруднення, чи невідтворених втрат, через господарську діяльність. Саме забруднення довкілля і є останньою передумовою, яка зв'язує економіку та екологію. Через забруднення довкілля настає нагальна потреба в раціональному використанні природних ресурсів, економізації довкілля та екологізації економічних відносин у системі зв'язку «людина ↔ суспільство ↔ природа».

Висновки з проведеного дослідження. Високий динамізм розвитку суспільних і господарських процесів та створення глобального інформаційного простору на початку XXI століття загострили наявні у світі проблеми і породили нові, які почали руйнівню впливати на добробут населення та набули глобального характеру.

Розуміння природи цих проблем та встановлення спрямованості механізмів їх регулювання потребувало доопрацювання існуючих науково-практичних засад. Саме тому проведене дослідження було спрямоване і вирішило наукові завдання щодо визначення встановлення пріоритетних проблем на основі рейтингування їх значущості з боку міжнародної спільноти; визначені сутності еколого-економічних відносин, передумов їх формування та розвитку; обґрунтуванні зв'язку системи «людина ↔ суспільство ↔ природа» та його впливу на стан добробуту населення.

Дослідженням встановлено, що весь комплекс глобальних проблем початку XXI століття виникає у системі зв'язку «людина ↔ суспільство ↔ природа». А найбільш пріоритетними за інтенсивністю і силою впливу проблемами сучасності є еколого-економічні, які мають об'єктивний і закономірний характер, пов'язаний із господарською діяльністю людства по забезпеченню зростаючих потреб.

Суть еколого-економічних відносин полягає у створенні механізму регулювання та використання природи так, щоб це в ніякому разі не зашкодило біоті як головного живого організму природи. Тому, використання природних ресурсів має бути виваженим і орієнтованим на їхнє збереження і

примноження, а відтак і на пошук економічної ефективності довготермінового функціонування людства. Проведений аналіз показав, що основним напрямом реалізації економіко-екологічної політики є екологізація економіки або економіка навколишнього середовища. А основними економічними передумовами екологічних відносин є потреби, економічне зростання та економічна ефективність. Таким чином врахування екологічного фактору в процесі задоволення потреб людства, у реалізації бажаного економічного зростання дозволить досягнути економічної ефективності використання природних ресурсів і досягненні соціальної справедливості.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є формування механізму еколого-економічного регулювання в умовах трансформації соціально-економічної системи, більш детального дослідження соціальної справедливості розподілу економічних ресурсів з позиції їхнього екологічного раціонального використання.

Фоміна Олена Олександрівна, Москаленко Катерина Сергіївна

3.2 Економічна поведінка та екологічна етика в аспекті сталого розвитку

В умовах системної тривалої трансформації економічної системи все більшої актуальності набувають проблеми раціональності та прагматичності економічної поведінки суб'єктів господарювання, оскільки саме від цього залежить вектор подальшого розвитку суспільства. При цьому до уваги слід брати екологічну складову взаємовідносин суб'єктів, наслідки їх господарювання. Економічна поведінка і його аналіз стали темою досліджень багатьох сучасних іноземних та вітчизняних вчених, серед яких доцільно виділити Т. Петрушина, що досліджує соціально-економічну поведінку населення України в умовах інституційних змін і розуміє під економічною поведінкою сукупність соціально-комунікативних дій суб'єктів господарювання на різних рівнях соціально-економічних відносин [183, с. 44]; В. Тамбовцев, що розглядає економічну поведінку як цілераціональна діяльність економічного

суб'єкта, регульовану критерієм максимізації прибутку [184, с. 46]; К. Ерроу, який під економічною поведінкою розуміє дії учасників господарського процесу, спрямовані на вибір найбільш вигідних альтернатив [185, с. 98]. Ряд вчених, зокрема, Л. Мельник, розглядає економічну поведінку з урахуванням його впливу на стан навколишнього середовища, формування системи стійкого розвитку [186, С. 88-91]. Людською поведінкою керують почуття - пристрасті, афекти і розум відіграють свою роль лише на вторинному рівні, в процесі раціоналізації. Наша поведінка - насправді не результат розрахунку вигідності чи невідності, вигод і витрат. Нашою поведінкою швидше керують сили, які залишаються нам невідомі, незрозумілі; емоції, які мотивують нас до дії [187, с. 302]. При цьому слід брати до уваги комплексний, взаємопов'язаний аналіз поведінкових, культурних та інституційних складових економічного життя людей, її вплив на середовище проживання соціуму, оскільки саме він здатний дати цілісну картину соціально-економічного механізму розвитку людства. Саме в даному аспекті з'являється необхідність врахування такого чинника як екологічна етика, яка пропонує і захищає систематичну і всебічну концепцію моральних взаємовідносин між людством і природою [188, с. 81], оскільки економічна поведінка людини призводить до виснаження природи, тим самим прирікаючи людство на вимирання.

Ключовим поняттям нашого дослідження виступає категорія «економічна поведінка», а саме поведінка господарюючого суб'єкта, в якості якого може виступити, як одна людина, сім'я, так і організація, держава або нація. Таким чином об'єкт дослідження може бути представлений на різних рівнях економічної взаємодії суб'єктів - мікро- та макроекономічному.

Мікрорівень економічної поведінки передбачає взаємодію людей, використання ними дарів природи для задоволення своїх нижчих, фізіологічних потреб - споживати, для того, щоб жити. Тут ми можемо виділити рівень взаємодії «людина ↔ природа», де людина все необхідне для свого існування бере з матеріально-енергетичної середовища [191]. Людина для задоволення своїх базових потреб використовує безпосередні дари природи, які не

вимагають істотних перетворень її ресурсів. Біологічна єдність і рівність всіх живих організмів - закон природи, основа партнерства. Партнерський характер взаємовідносин людини і природи відповідає законам розвитку останньої, між ними відбувається еквівалентний енергетичний обмін. Саме звідси бере початок ідеал рівності, який в господарському житті реалізується через прагнення людини до принципів соціальної справедливості, справедливості розподілу ресурсів і вироблених благ. В даному аспекті доцільно звернути увагу на проблему екосправедливості, яка націлена на рівну можливість використання природних ресурсів для задоволення своїх потреб в різних просторових сферах (територіях, країнах, соціальних групах) як в короткостроковому, так і в довгостроковому періоді в межах одного покоління і між різними поколіннями [186, с. 176].

Далі, розглядаючи ланцюжок «людина ↔ природа ↔ суспільство», зупинимося на відрізку «людина ↔ суспільство». Це обумовлено тим, що людина не може існувати в природі одна, для виживання люди об'єднуються в товариства і здійснюють спільну діяльність. Саме розвиток в цьому ключі викристалізовує проблему економічної поведінки. Економічна поведінка характеризується такими ознаками як раціональність, прагматичність, еквівалентність обміну [183, с. 493-495]. При цьому слід з'ясувати суть кожної ознаки.

Раціональність розглядається як діяльність, заснована на досвіді, що передбачає розумність, свідомість у прийнятті рішень в умовах, що склалися, в умовах безмежності людських потреб і обмеженості природних ресурсів, їх максимально повного використання. Раціональність поведінки на рівні «людина ↔ суспільство» формується під впливом відповідних громадських норм і організацій, структурують і направляють їх. Головною метою раціональної поведінки виступає максимізація вигоди при мінімумі витрат всіх видів ресурсів. Саме максимізація вигоди і мінімізація витрат - основний критерій раціональності, що передбачає прагматизм, оцінку причин та наслідків, мотивацію до максимально вигідного результату діяльності.

Прагматичність економічної поведінки передбачає свідоме дотримання у своїй діяльності ідеї раціональної максимізації вигоди, не беручи до уваги соціальні, правові та інші інституціональні норми. В процесі еволюції потреби людини зростають в кількісному і якісному співвідношенні, і саме суспільство стає суб'єктом і джерелом задоволення все зростаючих потреб, раціональність підпорядковується цьому суспільному закону. Ступінь задоволення цих потреб відображає рівень розвитку економіки, добробуту людини і суспільства.

Відносини соціально-економічного обміну являють собою впорядковані дії суб'єкта з приводу прагматичної взаємної винагороди, взаємних орієнтацій і очікувань. Дані відносини виникають між виробниками і споживачами як форма реалізації суспільного розподілу суб'єктів економічної діяльності. При цьому слід враховувати, що природа виступає виробником благ для задоволення потреб людини, тобто споживача, тим самим відбувається перехід на рівень «суспільство ↔ природа». І саме на цьому рівні виникають такі суб'єкти, як підприємства, держава, які безпосередньо впливають на економічну поведінку людини в умовах існування, що склалися. Тим самим об'єкт дослідження зміщується з мікрорівня на макрорівень.

Макрорівень економічної поведінки передбачає взаємодію держави і суспільства, їх партнерські, впорядковані відносини. Економічний розвиток держави залежить від норм, які регулюють поведінку окремої людини, особистості. Економічна поведінка людини залежить від норм, що спускаються державою, і методів їх реалізації. Економічна система повинна забезпечувати розвиток найефективніших з економічної точки зору норм, що сприяють реалізації господарських відносин. Такі якості, як чесність, відповідальність, старанність, є для людини позитивними не тільки з морально-етичної точки зору, а й з економічної, оскільки сприяють розвитку ефективної економічної системи, в тому числі і за допомогою новаторської діяльності через створення, передачу і застосування інновацій. Економічна поведінка передбачає отримання різних вигод, максимізацію корисності від діяльності по використанню і рекомбінації економічних ресурсів. Якщо ми зосередимося на

поведінці суб'єкта економічної діяльності та правилах, якими він керується, з'ясується, що стан визначається його поведінкою, вибором і намірами. Те, скільки грошей у нього в наявності і на скільки ця кількість менша або більша, ніж у його контрагентів, – це критерій, зовсім не значущий для оцінки. Справедливим і несправедливим може бути і виробник, і споживач, залежно від того, наскільки їх дії відповідають універсальним моральним стандартам, тобто на скільки вони визнають норми закону і самостійну особистість в особі інших, незалежно від того, який суб'єкт його зробив, а чесна угода, яка приносить прибуток, – це чесна угода, незалежно від того, хто в ній бере участь [190, с. 66-67].

Повертаючись до раціональності економічної поведінки, то і злочин, і чесна угода можуть бути як раціональними, так і нераціональними. Справа в тому, людина не може завжди ясно і адекватно усвідомлювати ситуацію або вибирати так, щоб його вигода була максимальною, виникає ірраціональність. Ірраціональність економічної дії може принести потенційну шкоду, яка часто діє проти людини, про що в довгостроковій перспективі людина пошкодує, і в даному аспекті рішення про раціональність і ірраціональність економічної діяльності стає критично важливим [190, с. 70]. Дане розуміння відіграє особливу важливість для розуміння сталого розвитку людства і реалізації норм екологічної етики.

Екологічна етика допускає, що економічна поведінка людини щодо навколишнього його світу має дотримуватися моральних принципів, ґрунтуватися на основних постулатах соціально-економічної відповідальності суб'єктів господарювання за свою діяльність перед людиною, суспільством і природою. При цьому слід зазначити, що екологічна етика не суперечить основним ознакам економічної поведінки, таким як раціональність, прагматичність, еквівалентність обміну. В даному випадку слід розуміти і реалізовувати умови рівноважного природокористування, який передбачає відновлення природних ресурсів після втручання людини. І саме тут актуально розглядати раціональну поведінку виробника.

Раціональною поведінкою виробника є постійне впровадження інновацій в свій виробничий процес з метою отримання вигоди, а саме максимізації прибутку з найменшими витратами. В умовах постійної трансформації економічної системи це є досить важливим і висуває на перший план ідею сприйняття такої поведінки, а саме здатність до створення, передачі і відтворення інновацій. При цьому виникають відносини соціально-економічної відповідальності за екологічні ефекти, які повинні бути позитивними для окремої людини і суспільства в цілому. Інакше, екологічні витрати, обумовлені негативним впливом на навколишнє середовище, повинні компенсуватися новатором за принципом «забруднювач платить». З урахуванням зазначеного, виробники налаштовуються на необхідність отримання нового якісного ресурсу для реалізації процесу суспільного виробництва через залучення висококваліфікованої робочої сили, сприяє екологічному вдосконаленню відтворювальних процесів в економіці, коли з кожним циклом виробництва менш екологічно досконалі та ефективні економічні чинники, такі як виробничі системи, види споживання ресурсів, економічні відносини, замінялися б більш досконалими і ефективними [186, с. 186].

Наступним етапом реалізації економічної поведінки виробника на шляху до сталого розвитку полягає у формуванні прагматичної мотивації екологічної обумовленості, що базується на принципі «знати-хотіти-вміти». «Знати» передбачає мати уявлення про проблеми взаємодії людини і природи, володіти інформацією про соціальні і економічні наслідки порушення екосистеми внаслідок впровадження інноваційних технологій, вміти якісно і кількісно їх прогнозувати і оцінювати. «Хотіти» – має на увазі властиву господарського механізму систему соціальної та економічної зацікавленості в досягненні екологічних цілей. «Вміти» – передбачає екологічні можливості технології і навички людей, тобто їх здатність виробляти продукцію і послуги, виконувати роботу з мінімальними порушеннями природного середовища [186, с. 194]. Звідси випливає, що прагматична мотивація виробника криється в формуванні, адекватній сучасності, системи підготовки та перепідготовки кваліфікованих

кадрів на підприємстві, мінімізуючи свої витрати в довгостроковій перспективі з урахуванням екологічної етики. Дане завдання не може бути вирішена без участі держави.

Держава відіграє особливу роль у відносинах «людина ↔ природа ↔ суспільство», оскільки саме їй відводиться роль контролера досягнення балансу інтересів основних суб'єктів цих відносин на шляху до сталого розвитку, що стосується будь-якої ринкової економіки особливо в умовах диспропорційної трансформації соціально-економічних відносин. Контроль держави повинен здійснюватися за допомогою економічних і неекономічних інструментів.

Економічні інструменти державного втручання в процес економічної діяльності, такі як екологічні платежі, податки, штрафи, торгівля правами на забруднення та інші, є процесом інтерналізації негативних наслідків виробництва і споживання продукції, що перетворилися на своєрідні негативні продукти громадського вжитку, компенсує транспортні витрати та інше. Слід виходити з того, що з формуванням ефективного власника, зацікавленого в економічному зростанні, посилюється інтерес роботодавців щодо підвищення кваліфікації робочої сили. При цьому до реалізації прагматичної мотивації також можна віднести і витрату власних коштів на підвищення якості робочої сили підприємства [186, с. 172].

Неекономічні інструменти державного втручання припускають обмеження в просторі або в часі певних видів діяльності, пов'язаних з експлуатацією природних ресурсів або впливом на природне середовище. Ці дії стають все більше актуальними, оскільки все більше зростає екологічний слід, особливо для розвинених країн. У таблиці 3.1 представлені порівняльні дані по екологічному сліду і показниками розвитку країн в Фінляндії, приклад розвинутої країни, і України, приклад менш розвинутої.

Фактично введення неекономічних інструментів, таких як квоти, заборони, обмеження, означає одночасно припинення дії ринкових механізмів, що негативно впливають на природне середовище, тим самим спрямованих на

максимізацію екологічних інтересів, тим самим реалізуючи раціональність економічної поведінки суспільства [186, с. 172].

Таблиця 3.1 – Екологічний слід та інші суміжні показники Фінляндії та України

Показники	2006	2009	2012	2016
Фінляндія				
Екологічний слід, глоб. га	7	5,2	6,21	5,9
Індекс людського розвитку	0,941	0,952	0,882	0,952
ВВП на1 особу, \$	27619	32153	36473	47416
Населення, тис. осіб	5200	5246	5364	5413
Україна				
Екологічний слід, глоб. га	3,3	2,7	3,19	2,8
Індекс людського розвитку	0,786	0,788	0,743	0,788
ВВП на1 особу, \$	5491	6848	6721	3855
Населення, тис. осіб	48224	47105	45871	45593

Джерело: сформовано автором на основі [192]

Деякі країни Європи «беручи до уваги те, що неконтрольований економічний розвиток може мати своїм результатом небезпечний рівень забруднення навколишнього середовища; беручи до уваги те, що життя і здоров'я людей, довкілля, фауна і флора повинні захищатися всіма способами; беручи до уваги те, що неконтрольоване використання технологій і надмірна експлуатація природних ресурсів тягнуть за собою серйозну загрозу навколишньому середовищу, яка повинна долатися доречними і узгодженими заходами...» приєдналися до Конвенції «Про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства»[193] , до таких країн належить і Україна (Конвенція підписана 24.01.2006). У цьому контексті варто зазначити, що так званий екологічний слід у розвинених країнах Європи, наприклад Фінляндія, вище, ніж у менш розвинених, таких як Україна.

Що ж стосується споживача у відносинах «людина ↔ природа ↔ суспільство», то раціональний споживач прагне отримати максимум вигоди від придбаних товарів та послуг. При цьому досягти рівноваги він може через співвіднесення отриманої вигоди від споживаних благ з наявними у нього реальним отриманим доходом. При цьому його прагматичної мотивацією є

аспект наявності роботи і доступ до благ, необхідних для існування. Орієнтуючись на стандарти Європи в області споживання, ставлячи на чільне місце високий життєвий стандарт, люди змушені багато працювати, проявляти особисту активність, бути винахідливими і діловими. Тому в основі їхньої поведінки лежить прагнення до надприбутків і успіху в справах. Внаслідок цього, матеріальні цінності превалюють над духовними, а час виступає параметром ефективного економічної поведінки, основою прагматичної мотивації до діяльності. Найбільша цінність сучасної людини – це її робота і її результати. Людина-раціональна любить і вміє багато працювати. Основу її економічного менталітету складають такі риси, як діловитість, працьовитість, підприємливість, схильність до самодисципліни та самоорганізації, підвищене почуття власної гідності. Виходячи з цього слід припустити, що на шляху до сталого розвитку економічний менталітет пересічного громадянина поповниться рисою екологічної раціональності, зумовленої його природною функцією турботи про майбутнє покоління.

У даних умовах держава повинна забезпечити нормативну базу, що попереджає «вигорання на роботі» основної маси споживачів через реалізацію заходів щодо покарання роботодавців/виробників за інтенсифікацію праці. При цьому в умовах, що склалися, взаємодії основних суб'єктів господарської діяльності здійснюються через відносини соціально-економічного обміну, які передбачають максимізацію вигоди кожного з них.

Відносини соціально-економічного обміну здійснюються на основі інституційної бази, сформованої державою за допомогою реалізації економічної політики. Економічна політика з позицій концепції економічної поведінки здійснюється шляхом впливу на свідомість і підсвідомість суб'єктів економічної діяльності. Мета, яка розуміється в такому контексті зводиться до корекції їх поведінки. Тому держава прагне стимулювати своїх громадян до прийняття таких рішень, які відповідали б основним завданням і намірам держави з позицій прагматичної мотивації і раціональності як в короткостроковому, так і довгостроковому періоді. Держава забезпечує

соціальну рівновагу споживачів і виробників, забезпечує загальнонаціональне почуття спокою і відносної матеріальної задоволеності. Це досягається шляхом реалізації різних соціальних програм, наприклад, допомоги малозабезпеченим, безробітним, пенсіонерам, багатодітним та ін., надання гарантій і реалізації програм розвитку малого і середнього бізнесу. При цьому така політика формує позитивний імідж держави в очах суспільства.

Таким чином, в умовах постійної трансформації соціально-економічних систем, принципово важливо досліджувати на всіх рівнях взаємодії ланцюжка «людина ↔ природа ↔ суспільство» соціокультурну, екологічну динаміку, структуру суспільного виробництва і споживання, оскільки на цій основі повинна формуватися ефективна й адекватна інтересам суспільства соціально-економічна політика. При цьому до уваги повинні братися раціональність, прагматичність і особливості соціально-економічного обміну суб'єктів господарювання в умовах, що склалися з урахуванням реалізації стратегії сталого розвитку. Також необхідно пам'ятати про основну мету діяльності суб'єктів господарювання - максимізація особистої вигоди в короткостроковому і довгостроковому періодах, а також те, що розвиток суспільства суперечливий за своєю природою і економічна поведінка може бути, як раціональною, що відповідає розрахункам, нормам, правилам, досвіду, так і ірраціональною, непередбачуваною.

Перспективами подальших теоретичних досліджень є виявлення культурних особливостей економічної поведінки суб'єктів господарювання, методів їх корекції за допомогою інституційного проектування соціально-економічного розвитку суспільства в короткостроковому і довгостроковому періодах, дослідження суперечностей економічної поведінки з урахуванням таких інституційних норм як довіра, відповідальність, емпатія, легалізм, безпека, відносин «влада ↔ власність ↔ ефективність».

Фоміна Олена Олександрівна, Зиза Олена Олександрівна

3.3 Іноземне інвестування в Україні: значення, сучасні тенденції, проблеми та перспективи в умовах сталого розвитку

В умовах сучасної економіки кожна країна потребує постійного нарощування та підвищення ефективності використання інвестиційних коштів для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Факторами, що визначають обсяг інвестиційних витрат, а також вартість та доступність фінансування, є грошові потоки та власний капітал підприємств. Вони, як правило, виступають джерелами внутрішнього фінансування на підприємстві. Але, станом на 2017 рік українська економіка знаходиться в кризовій ситуації, яка проявляється через тривалу і глибоку рецесію, проблеми в кредитуванні, виснаження власних коштів підприємств і, як наслідок, зменшення можливостей внутрішнього фінансування підприємств реального сектору. Недостатність внутрішніх ресурсів і заощаджень, дефіцит власних коштів, низький управлінський досвід, відсутність сучасних технологій, ноу-хау, патентів, а також прагнення виходу на зовнішні ринки призводять до того, що вітчизняна економіка потребує залучення іноземних інвестицій. Залучені кошти можуть бути використані як ресурси для розвитку підприємств, як джерела капіталовкладень для переобладнання та модернізацію основних фондів, для впровадження інноваційних виробничих й управлінських технологій. Наслідками цих процесів стануть підвищення рівня добробуту українців та прискорення темпів відновлювального економічного зростання країни в цілому.

Значний внесок в дослідження стратегії залучення іноземних інвестицій в економіку України зробили В. Худавердієва, І. Беззуб. Вплив іноземних інвестицій на економіку країни, проблеми і перспективи іноземного інвестування досліджували в своїх працях І. Юрчик, О. Озімчук, С. Полішук. Необхідність покращення інвестиційного клімату в Україні обґрунтовували К. Малько, І. Новак, О. Слюсарчук. Але, не зважаючи на постійну актуальність зазначених положень, недостатньо дослідженими залишаються питання про способи залучення іноземних інвестицій, їх якісне використання, ролі сучасної

держави в активізації інвестиційних процесів, які потребують більш глибокого вивчення.

Тому, метою статті є визначення сучасних тенденцій іноземного інвестування в Україні, аналіз його динаміки, виявлення факторів уповільнення темпів зростання та пошук шляхів вирішення проблем залучення зовнішніх інвестицій в економіку України.

Прямі іноземні інвестиції – найбільш затребувана форма капіталовкладень, оскільки дозволяє реалізовувати важливі проекти, отримувати найновітніші технології та практики корпоративного управління. Активізація інвестиційної діяльності впродовж багатьох років є одним з пріоритетних завдань на мікро- та макрорівнях розвитку національної економіки. Залучені кошти доцільно спрямовувати на створення нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості, розбудову соціальної інфраструктури, комплексне використання ресурсів, покращення якості вітчизняних товарів, нарощування експортного потенціалу. Досліджуючи аналітику останніх років, можна стверджувати, що обсяг залучених іноземних інвестицій в Україну зменшився у порівнянні з 2013 роком та наразі є стабільним (табл.3.2). Тобто, в період 2014-2016 років, відхилення в прямих іноземних інвестиціях є незначним та в середньому дорівнює -381,9 млн. доларів США. Станом на 31.12.2013 р. іноземними інвесторами було вкладено 58 156,9 млн. доларів США прямих інвестицій, в той час, як станом на 31.12.2014 року інвестиції становили лише 45 916 млн. доларів США, що на 12240,9 млн. доларів США або 21,0% менше. Причиною різкого спаду інвестицій стало нестабільне політичне та економічне становище в країні. Щодо періоду 2015-2016 років, то інвестиції станом на 01.10.2016 р. зросли у порівнянні з 2015 р. на 1780,8 млн. дол. США або на 4,1%, та становили 45 152,2 млн. доларів США, майже досягли рівня 2014 року. Найбільша частка інвестицій у 2016 році в обсязі 13,241 млрд. дол. США припадала на українську промисловість, ще 13,15 млрд. дол. США були спрямовані на фінансову і страхову діяльність. Отже, на основі

аналізу статистичних даних можна очікувати тенденцію до зростання прямих іноземних інвестицій в економіку держави.

Таблиця 3.2 – Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України

Показники/роки	2012	2013	2014	2015	2016 (на 01.10.2016)
<i>Обсяг, млн. дол. США</i>	54462,4	58156,9	45916,0	43371,4	45152,2
<i>Абс. зміна, млн. дол. США</i>	5100,1	3694,5	-12240,9	-2544,6	1780,8
<i>Відн. зміна, %</i>	10,3	6,8	-21,0	-5,0	4,1

Джерело: складено авторами на основі [200]

Основні країни-інвестори в 2016 році – це країни ЄС (табл.3.3). Причиною цього є, здебільшого, єдиний економічний та політичний курс розвитку країн. Найбільші інвестиції Україна одержує від країн, які знаходяться в офшорній зоні. Офшорна зона – один із видів вільних економічних зон, що належать до сервісних вільно-економічних зон, особливістю яких є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового та фіскального режимів, високий рівень та законодавчі гарантії банківської та комерційної секретності, лояльність державного регулювання. З іншого боку, за кордоном НАБУ вже виявлено більше ніж 500 млн. дол. виведених коштів. Країнами-лідерами є Велика Британія – 210 млн. дол., Кіпр – 110 млн. дол., Австрія – 85 млн. дол., Латвія – 74 млн. дол. [198]. Причинами розвитку офшорного бізнесу в Україні є потужні мотиви до експорту капіталу за кордон, а саме: неефективність фіскальної політики в країні, тягар податкового навантаження, несприятливий інвестиційний клімат, високі інвестиційні ризики. Крім того, український бізнес приваблюють низькі податки, податкові пільги, простота ведення банківських операцій та складання фінансової звітності. Застосування офшорних схем для приховування факту володіння інвестиційними об'єктами в Україні та отримання прибутків має катастрофічні наслідки, оскільки бюджет країни недораховується значної кількості грошей через те, що офшорні компанії сплачують тільки фіксовані податки в країні, де вони засновані.

Таблиця 3.3 – Прямі іноземні інвестиції з країн Європи в Україну станом на 10.04.2016 р.

Топ-країни	Обсяги, млн.дол. США	У % до підсумку
<i>Кіпр</i>	10978,8	25,6
<i>Нідерланди</i>	5734,7	13,4
<i>Німеччина</i>	5425,4	12,7
<i>Австрія</i>	2446,5	5,7
<i>Велика Британія</i>	1956,3	4,6

Джерело: [199]

На теперішній час в Україні інвестиційна діяльність регулюється такими основними нормативно-правовими актами як Закон «Про інвестиційну діяльність», Закон «Про режим іноземного інвестування», Закон «Про захист іноземних інвестицій на Україні», Закон «Про інститути спільного інвестування» та інші. Національне законодавство в сфері регулюванні іноземних інвестицій декларує захист та сприяння іноземним інвестиціям, встановлення державних гарантій захисту іноземних інвестицій, звільнення іноземних інвесторів від сплати ввізного мита. Державне регулювання створює пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найбільш важливих для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту впровадженні відкриттів і винаходів, в агропромисловому комплексі, у виробництві будівельних матеріалів, в галузі освіти, культури, охорони культурної спадщини, охорони навколишнього середовища і здоров'я [194].

Не зважаючи на це, ситуацію із залученням іноземних інвестицій в українську економіку деякі експерти [196] називають критичною. Військовий конфлікт на Сході України і загальна економічна ситуація в країні призводять до того, що потенційні інвестори втрачають довіру до української влади, а, значить, не впевнені у прибутковості та захищеності своїх інвестицій. Повернення довіри та впевненості щодо продуктивної підприємницької діяльності зможе забезпечити створення платформи для взаємодії влади та

інвесторів. Нестабільне податкове законодавство, валютні обмеження, значний корупційний тиск, відсутність гарантій прав власності залишаються основними перешкодами для інвесторів. Слід зазначити, що держава сьогодні не забезпечує контроль за частками залучених інвестицій в розрізі сфер економічної діяльності. Також законодавством не встановлено перелік стратегічних галузей, безпечні пороги участі в них іноземного капіталу та відповідний механізм здійснення оцінки такої участі на передінвестиційному етапі. Стратегія інвестиційної політики та ефективні механізми регулювання допуску іноземного капіталу на національний ринок наразі відсутні, що спричинило стихійний розподіл коштів в різних сферах української економіки.

Отже, в Україні існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, які негативно впливають на процеси іноземного інвестування, а саме:

- українська економіка знаходиться у кризовому становищі, що стало причиною зупинки деякими інвесторами своїх проектів на території України;

- відсутність гарантій захисту від законодавства щодо зміни законів, які зачіпають діяльність іноземних інвесторів;

- повільні темпи приватизації: оскільки іноземні інвестори при наданні фінансування підприємствам віддають перевагу приватним структурам, це чинить негативний вплив на інвестиційний клімат всередині країни;

- низький рівень розвитку інфраструктури, яка б могла забезпечити швидкий обмін інформацією та зв'язок з іншими країнами.

- значно високі темпи інфляції у порівнянні з країнами Західної Європи та США.

Для усунення факторів негативного впливу та формування сприятливого інвестиційного середовища необхідно здійснити наступні заходи:

1. Забезпечення ефективного функціонування правової та судової сфер. Це є ключовим фактором, оскільки саме вони можуть гарантувати безпеку інвестованих коштів й сприятимуть партнерським взаємовідносинам нерезидентів країни з резидентами. Можливим рішенням є прийняття закону, що буде гарантувати повернення інвестору частки вкладеного капіталу, який

був втрачений через зовнішньополітичну діяльність держави або через неправомірні дії резидентів країни.

2. Викорінення корупції на всіх рівнях влади. Можливим методом є створення максимально незалежної та самостійної комісії по боротьбі з корупцією та посилення методів покарання за неї. На сьогодні, в Україні працює антикорупційний комітет, але його ефективність наразі є сумнівною через надмірну і тотальну корумпованість вищих гілок влади. Щодо посилення відповідальності, то прийнятним рішенням є відміна права звільнення корупціонера завдяки внесенню застави.

3. Лібералізація підприємницької діяльності через зменшення рівня бюрократизації та спрощення регуляторного середовища. В цьому аспекті необхідними заходами є: введення системи електронного декларування служби державних доходів, відкриття даних реєстру підприємств та розвиток інфраструктури Інтернету в регіонах України, забезпечення можливості збору необхідних пакетів документів через Інтернет.

4. Стимулювання попиту громадян на українську продукцію. Це можливе за рахунок зниження цін на продукцію, кредитування і субсидування державою галузей економіки, які є найбільш перспективними. Це дасть прямий шлях до інвестування найбільш перспективних галузей в Україні – металургії та аграрної промисловості. За даними Державної служби статистики [202] у період 2015 року Україна експортувала сільськогосподарської продукції на 11,8 млрд. дол., що склало 21,93% від загальнонаціонального експорту. Потенціал цієї галузі характеризується зростанням кількості обсягів виробництва у рослинництві. Металургійної продукції було експортовано на 15,2 млрд. дол., що склало 28,25% від загального експорту. Так як, ці галузі мають великий потенціал до зростання та значну частку в експорті країни, це може гарантувати іноземному інвестору прибуток. Крім того, в законодавстві України немає жодних заборон щодо таких стратегічних галузей як гірничодобувна, транспорт, комунікації, фінанси і страхування, тобто вони є повністю відкритими для іноземних інвесторів.

5. Зменшення фіскального тиску на бізнес і зниження податків. Оскільки податки – це одна з найбільших статей надходжень до бюджету, то їх зменшення може призвести до зменшення витратної частини. Для більш безболісного зниження податків можливим рішенням є зменшення податків для виробничих підприємств, але збільшення мита на ввезені товари, що стимулюватиме попит на вітчизняні товари. Також для України [197] бажаним є законодавчо закріпити статус офшорних компаній, що дасть змогу послабити податковий тиск. Застосування офшорних зон в Україні є пріоритетним не тільки через залучення іноземних інвестицій, а й для створення нових компаній.

6. Сприяння інтенсивному розвитку українського ринку цінних паперів, забезпечення умов для розвитку сучасних фондових інструментів, біржової інфраструктури тощо. Питання повноцінного функціонування ринку цінних паперів потребує системного підходу. Необхідно одночасно здійснювати заходи у сфері бізнесу для забезпечення продуктивної діяльності промислових корпорацій, а також у сфері фінансового ринку – для забезпечення залучення необхідних коштів як вітчизняних інвесторів, так і закордонних. Для ефективного розвитку ринку цінних паперів в Україні необхідно ряд наступних заходів [195; 201]:

- зосередження торгівлі цінними паперами на сформованому біржовому та позабіржовому ринку;
- забезпечення сприятливих умов для обігу цінних паперів іноземних емітентів на території України;
- сприяння інтеграції вітчизняного ринку в іноземні ринки;
- спрямування курсу на розвиток інноваційних технологій та новітніх фінансових інструментів.

Надходження інвестицій в економіку держави є фактором однозначно позитивним. Але, звичайно, внутрішні інвестиції виглядають набагато привабливішими, ніж зовнішні, адже вони не обтяжені тими багатьма проблемами і незручностями, що пов'язані з експансією західного капіталу. Як показує досвід інших країн, якщо Україна прагне до економічного дива або

хоча б до довгострокового економічного зростання, необхідно, перш за все, розраховувати на внутрішні ресурси. Забезпечення захисту прав власності і верховенство права дозволять повернути довіру внутрішнього інвестора і нададуть такий необхідний капітал для розвитку української економіки. Разом з тим об'єктивні закони світової економіки, процеси міжнародної міграції капіталу свідчать про те, що Україна не може стояти в стороні від активного залучення і використання іноземного капіталу. Поступове відкриття української економіки, її інтеграція у світові процеси і структури вимагатимуть тривалого часу і повинні здійснюватись поетапно, в міру визрівання відповідних внутрішніх та зовнішніх передумов [196].

Інтенсивність інвестиційного процесу залежить від стабільності в багатьох сферах: політичній, законодавчій, економічній, дозвільній, регульовальній та ін. Важливим моментом в активізації інвестиційної діяльності країни є розвиток та модернізація ринку цінних паперів, легка доступність якого має високий вплив на вливання іноземного капіталу. В Україні на сьогоднішній день цей ринок не має чітко регламентованого порядку роботи та відкритої доступності як для фізичних, так і для юридичних осіб. Прикладом цього є умова, що особа, що бажає здійснити операцію купівлі-продажу на українському ринку цінних паперів повинна отримати ліцензію від НБУ. Та кожний раз, повторюючи цю операцію, необхідно знову отримувати ліцензію, що блокує відкритий доступ учасників до торгівлі на біржі і негативно впливає на інвестиційну політику країни.

Для залучення необхідних обсягів іноземних інвестицій в країну потрібно не лише створити умови для їх надходження, але й сприяти продуктивному їх застосуванню. Оскільки будь-який інвестор діє виходячи із розрахунку між можливим прибутком та ризиками, то ефективними вкладеннями іноземних коштів в Україні є в аграрну галузь та металургію – це підтверджується кількістю виробленого та експортованого товару цих галузей. Варто також провести глибокий аналіз законодавчої бази щодо регулювання відносин з іноземними інвесторами та гарантування безпеки інвестованого капіталу.

Можливим рішенням для покращення ситуації може бути законодавче утворення офшорних зон на території країни, що полегшить податковий тягар для підприємств та стимулюватиме створення нових підприємств.

Отже, через політичну нестабільність та значно велике втручання держави в розподіл іноземних інвестицій в Україні продовжує існувати проблема недостатнього використання інвестиційного потенціалу. Задля запобігання погіршення інвестиційного клімату в країні потрібно розробити чітку стратегію залучення іноземних інвестицій та провести низку реформ щодо діяльності іноземних суб'єктів на території держави й шляхів розподілу іноземних інвестицій. Тому, на сьогодні стратегічно важливим є курс на збільшення іноземних інвестицій, так, як вкладання коштів іноземних інвесторів в економіку держави є основою для підвищення рівня добробуту населення, економічного зростання країни та підвищення її конкурентоздатності на міжнародному рівні.

Трохимчук Вікторія Вікторівна, Григоренко Родіон Олександрович

3.4 Особливості сприйнятливості інноваційних продуктів у національному розвитку

Інновації у розвитку будь-якого сучасного суспільства набувають все більшого значення. Адже вони можуть надати конкурентні переваги і забезпечити високі прибутки на певний період часу не лише окремому підприємству, але й економіці загалом. Для України це актуально як ніколи. Оскільки на теперішній час в Україні гостро стоїть питання подолання наслідків чергової кризи і пошуку шляхів стабільного економічного зростання, в основі якого лежить саме розвиток інновацій.

Як відомо, що, коли винаходи попадають на ринок у формі нового продукту, вони перетворюються на інновації,

Група авторів Л. Антонюк, А. Поручник, В. Савчук обґрунтовують різницю між поняттями, винахід, відкриття, нововведення та інновації. І вважають, що інновація має місце тоді, коли «її поява і поширення (або

несприйняття) в економіці безпосередньо пов'язані з економічною оцінкою відповідної новинки з погляду як витрат на неї, так і її ринкового потенціалу» [203].

В таблиці 3.4 продемонстровано періоди появи винаходів і їхнього перетворення на інновації.

Таблиця 3.4 – Інтервал між винаходом і його впровадженням (роки)

Відкриття	Рік появи відкриття	Рік практичної реалізації	Інтервал (роки)
Фотоапарат	1727	1839	112
Телефон	1820	1876	56
Радіо	1867	1902	35
Радар	1925	1938	13
Комп'ютер з пам'яттю	1945	1949	4
Мобільний телефон	1957	1973	16
Інтегральна схема	1958	1961	3
Мікропроцесор	1968	1970	2
Персональний комп'ютер	1972	1974	2
Цифровий фотоапарат	1975	1976	1

Джерело: [204]

Дані таблиці 3.4 показують, що інтервал між появою винаходу та появою інновації поступово скорочується. Очевидно, що минулі винаходи є основою наступних і успішно інтегруються один в одного.

Будь-яка інновація, що була сприйнята на ринку і віднайшла своїх споживачів, дозволяє отримати певну монополію і встановлювати високі ціни. Та вона буде приносити дивіденди новатору до тих пір, поки інноваційний продукт не стане масово доступний.

Показовим є приклад виникнення дзеркала у майже тому вигляді, яким ми користуємося сьогодні, тобто скла, що покрите тонким шаром певного металу. Так вважається, що таке дзеркало вперше виникло у 1279 році у Італії, коли францисканець Джон Пекам спробував покрити скло тонким шаром свинцю. Виробництво дзеркал аж до 17 століття трималося у таємниці, тому

цей продукт мав високу ціну і був доступний лише заможним людям. Проте з відкриттям таємниці та зі зміною технології його виробництва у Франції до 18 століття воно стало звичним для більшості парижан, що спровокувало зниження його ціни [205].

Інноваційна сприйнятливість це здатність до створення, передачі та застосування інновацій. Вона відрізняється з точки зору споживачів і виробників. На рис.3.3 визначено різні категорії виробників і споживачів щодо їхнього сприйняття нововведень та інновацій. Так виробники-ініціатори сприяють виробництву абсолютно нових продуктів. Виробники, що сприяють інноваціям, переважно погоджуються на запозичені, перевірені часом інновації. Що ж до тих, що заперечують або протидіють, то це категорія консерваторів, яким в принципі важко перебудуватися і змінитися.

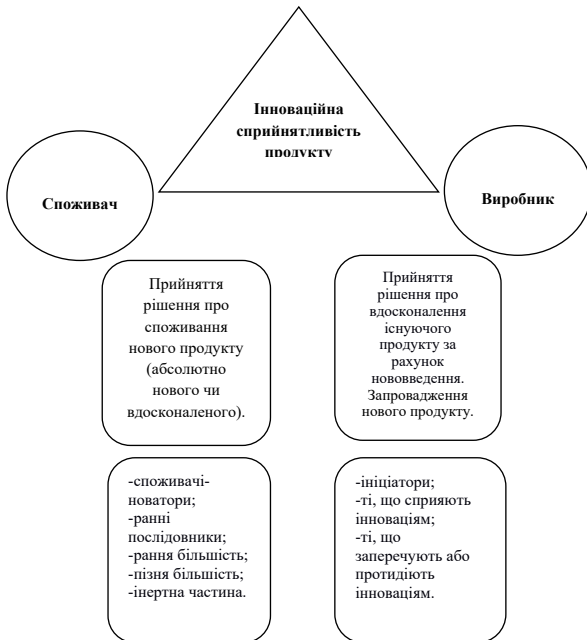

Рисунок3.3 – Інноваційна сприйнятливість продукту виробниками і споживачами

Джерело: сформовано автором на основі [206]

Що ж до споживачів нових продуктів, то їхній категоріальний поділ пов'язаний із життєвим циклом інновацій. Так споживачі-новатори (технічні ініціатори) забезпечують 2,5% продажів інновацій іще тоді, коли вони з'являються як дослідні зразки. Ранні послідовники (стратегі) забезпечують 12,5% продажів інновацій на етапі, коли відпрацьовуються, запускаються партії товарів, починається дрібносерійне виробництво. Рання більшість (прагматики) забезпечують 34% продажів нововведень, в це час швидко нарощується випуск супутніх товарів і послуг, основний продукт поступово перетворюється на цілісний продукт. Пізня більшість (консерватори) теж забезпечують 34% продажів, при цьому продукт надійний, ціни визначені і знижуються. Інертна частина (скептики) забезпечують 16% продажів лише тоді, коли продукт має помірні ціни і високу надійність. Отже, зародженню ринку інноваційного продукту сприяють технічні ініціатори, розвитку - стратегі та прагматики, а занепаду консерватори і скептики [206].

Розглядаючи питання інноваційного сприйняття, слід торкнутися теорії та поняття «дифузії інновацій», що вперше було вивчено французьким соціологом Г. Тардом та німецькими і австрійськими антропологами Ф. Ратцелем та Л. Фробеніусом. Популяризатором даної теорії, яка намагається пояснити як, чому і з якою швидкістю нові ідеї і технології поширюються через різні культури, став американський соціолог Е. Роджерс у 1962 році, завдяки своїй книзі «Дифузія інновацій». І визначав «дифузію» як процес, через який інновація протягом певного часу передається через певні канали серед членів соціальних систем [204].

Швидкість та межа дифузії інновацій обумовлюється неперервністю інноваційного процесу [207].

Процес появи і впровадження (поширення) інновацій має циклічний характер. А. Акаев та А. Рудской у своїй спільній статті, присвяченій зв'язку інновацій та економічного зростання, зазначили, що японський вчений Масааки Хіроока іще у 2006 році довів, що існує тісний кореляційний зв'язок

нововведень та великих циклів Кондратьєва. Цей вчений визначив логістичні траєкторії «інноваційної парадигми», за яких [208]:

- 1) інновація виникає з певного винаходу чи наукового відкриття;
- 2) розробляється і передається безпосередньо у виробництво, де і освоюється;
- 3) відбувається інтенсивна дифузія інноваційного продукту на ринок.

Акаєв та Рудской зазначили, що депресія запускає процес застосування інновацій, тобто першу логістичну траєкторію. А кластери базисних технологій призводять до виникнення нових галузей і, своєю чергою, запускають черговий великий цикл Кондратьєва [208].

До подібних висновків прийшли такі вчені як Г. Менш, Д. Сахал, К. Фрімен, А. Кляйнкнехт та інші прихильники еволюційної теорії розвитку інновацій [203].

В той же час остання логістична траєкторія, тобто дифузія інновацій, строго синхронізується зі зростаючою хвилею кондратьєвського циклу і досягає свого дозрівання в межах найвищого піку циклу [208].

Проте з цього періоду певна монополія на користування вигодами від освоєння інновацій зникає і інновація стає доступною більшій кількості бажаючих з неї скористатися.

Прикладом сприйняття та дифузії інноваційних продуктів є вітчизняний ринок телекомунікацій, особливо мобільний зв'язок, що найбільш інтенсивно розвивається в Україні та у світі.

Вітчизняний ринок мобільного зв'язку формувалася наступним чином:

1993 рік – зародження – початок комерційної експлуатації Українсько-німецько-голандсько-датським спільним підприємством «Український мобільний зв'язок» (УМЗ) мережі аналогового зв'язку в стандарті NMT-450 [209].

1995 рік – формування – вихід на ринок ТзОВ «ГолденТелеком» (GoldenTelecom GSM) [210; 211].

1997 рік – формування – поява ЗАТ «КиївстарДж.Ес.Ем» (Kyivstar GSM) [212].

1998 рік – формування – поява ЗАТ «Українські радіосистеми» (WellCom, Moby GSM). Пізніше з'явився ЗАТ «Цифровий стільниковий зв'язок» (DCC) [211; 213].

2005 рік – формування – поява ТОВ «Астеліт» (TM life:)) [212; 214].

Розвиток ринку, на думку автора, почався у квітні 2006 року, коли ТОВ «Астеліт» (TM life:) заявило про приєднання до нього ЗАТ «Цифровий стільниковий зв'язок» (TM DCC) «з метою оптимізації внутрішніх бізнес процесів обох підприємств» [214].

Основними гравцями даного ринку є ПАТ «МТС Україна» (колишній ЗАТ «Український мобільний зв'язок» (UMC)) та ЗАТ «КиївстарДж.Ес.Ем», які забезпечували та забезпечують послугами мобільного зв'язку понад 90% усього ринку. В процесі розвитку ринку змінювалася структура акціонерів зазначених лідерів. ЗАТ «Український мобільний зв'язок» (UMC) був проданий компанії «МТС» і компанія пройшла ребрендинг, і не одноразово – зараз назва бренду – Vodafone. У 1997 році іноземним інвестором компанії «Київстар» стала норвежська компанія Telenor, а пізніше російська «Альфа» [215].

Окрім зміни власників і ребрендингу компаній ринку мобільного зв'язку характерні також зміна послуг, які вплинули на попит на даному ринку[216].

Еволюцію послуг мобільного зв'язку України слід розглядати крізь призму зміни системи його поколінь. У таблиці 3.5 зазначено також період, в межах якого відбувалися та відбуваються розробка, впровадження у світі та в Україні цих систем. Аналізуючи дані таблиці, можна зазначити, що, очевидно, різниця між розробкою і безпосереднім впровадженням цих систем у світі незначна, порівняно із їхньою розробкою і впровадженням в Україні. Щодо перших трьох систем причина зрозуміла: Україна у період впровадження системи 1G у світі знаходилася у складі СРСР, крім того перший оператор мобільного зв'язку, який міг би цю систему запровадити, з'явився на ринку якраз у 1993 році (UMC).

Таблиця 3.5 – Еволюція послуг мобільного зв'язку України

Системи поколінь мобільного зв'язку	Період		
	Розробки	Впровадження у світі	Впровадження в Україні (видання ліцензії)
1G	1970-і роки	1971-1984	1993
2G	1980-і роки	1991	1996
2.5G	1990-і роки	1997	Невідомо
3G	1990-і роки	2002	2015
3,5 G	2002	2006-2007	Невідомо
4G	2000	2008-2010	2018
5 G	2013	розробляється	

Джерело: сформовано автором на основі[204; 217]

Мобільний зв'язок в Україні демонструє дифузію інновацій, яка в межах циклічності світової економіки знаходилася на траєкторії зростання, а в межах циклічності вітчизняної економіки дана інновація лише запроваджувалася в межах траєкторії депресії. Порівняно інтенсивний розвиток ринку з 1995 року вказує на помірно високу інноваційну сприйнятливість даного інноваційного продукту.

Інновації на ринку мобільного зв'язку діючі оператори проводили і проводитимуть в межах модернізації мережі. І як вказують Коваль В.В., Дем'янчук М.А. «для розгортання мереж освоюються нові частоти, використовуються тільки новітні технології» [204].

Так у лютому 2015 року основні гравці UMTS. Life:) Україна (тепер Lifecell), Київстар та МТС Україна (тепер Vodafone Україна) отримали ліцензії на впровадження стандарту 3G. Що ж до стандарту 4G, то видання ліцензій планується на 2018 рік [204].

Інноваційну сприйнятливість інноваційних продуктів на інших менш передових ринках України не можна охарактеризувати як позитивну. Підтвердження цьому є нестабільна, а часом і негативна динаміка впровадження і реалізації інноваційних продуктів, як показано у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6 – Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації. %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції ¹ , найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	9,4
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3
2014 ²	12,1	1743	447	3661	1314	2,5
2015 ²	15,2	1217	458	3136	966	1,4

¹ до 2003 року нових видів продукції;

² дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело:[218]

Для того, щоб розглянути основні чинники інноваційної сприйнятливості нововведень у вітчизняній економіці слід звернутися до порівняння конкурентних переваг у здійсненні інновацій лідерів світової економіки та України (див. табл.3.7).

Для порівняльного аналізу конкурентних переваг в межах особливостей інноваційної сприйнятливості в Україні обрано Швейцарію як країну, яка займає першу позицію у рейтингу індексу глобальної конкурентоспроможності, а також Фінляндію як таку, що замикає десятку найконкурентоспроможніших країн світу.

Таблиця 3.7 – Конкурентні переваги у здійсненні інновацій України, Фінляндії та Швейцарії за версією Global Competitiveness Forum станом на 2015 рік

Показники	Швейцарія	Фінляндія	Україна			
Індекс глобальної конкурентоспроможності	1(138)	10(138)	85(138)			
Загально економічні показники						
Населення, млн.. чол.	8,2	5,5	42,6			
ВВП, \$	664,6	229,7	90,5			
ВВП на душу населення, \$	80675,3	41974	2125,4			
Частка у виробництві світового ВВП.%	0,42	0,2	0,3			
Фактори, що не сприяють здійсненню підприємницької діяльності, %						
Корупція	0,2	0	14			
Політична нестабільність	3,9	9,2	13,2			
Інфляція	0,2	0,8	11,9			
Неефективна бюрократія	15,6	9,4	11,4			
Обмежений доступ до фінансування	7,6	10,5	11,2			
Нестабільність уряду	0	1,6	8,2			
Податкові ставки	9,3	19,1	7,3			
Податкове регулювання	15,6	10,3	6,8			
Валютне регулювання	3,4	0	4,5			
Нерозвинена інфраструктури	3,2	0,5	2,7			
Обмежувальні норми трудового законодавства	14,4	29,4	2,5			
Недостатні обсяги інновацій	10,3	8,3	1,6			
Злочинність і крадіжки	0,5	0	1,6			
Погана трудова етика працівників	3,2	0,3	1,5			
Низький рівень охорони здоров'я	0	0	1,3			
Недостатня освіченість працівників	12,5	0,8	0,5			
Фактори, що визначають конкурентоспроможність інновацій						
	Місце	Бали (1-7)	Місце	Бали (1-7)	Місце	Бали (1-7)
Здатність до інновацій	1	6,1	6	5,6	49	4,4
Якість науково-дослідних інститутів	1	6,5	8	5,8	50	4,2
Витрати компаній на дослідження і розвиток	1	6	7	5,4	68	3,3
Співпраця між університетами та промисловістю в дослідженнях і розвитку	1	5,8	2	5,7	57	3,5
Державні закупівлі передових технологічних продуктів	28	3,8	26	3,8	82	3,1
Наявність вчених і інженерів	14	5,1	1	6,1	29	4,7
Відсоток патентних заявок / млн. населення	3	313,5	4	291,2	49	3,9

Джерело: створено автором на основі [219; 220; 221]

Аналізуючи конкурентні переваги у здійсненні інновацій в Україні, Швейцарії та Фінляндії, спершу слід розглянути, які недоліки має здійснення

підприємницької діяльності у зазначених країнах. Оскільки саме підприємницька ініціатива лежить в основі успішних інновацій.

Так у Швейцарії та Фінляндії основні недоліки підприємницької діяльності носять переважно економічний та інституційний характер – податкові ставки та податкове регулювання, обмежувальні норми трудового законодавства, неефективна урядова бюрократія.

Дійсно у Фінляндії податкове регулювання є найважливішим інструментом державного контролю. Податкові органи мають право дізнання і слідства, крім того діяльність фінів обкладається великою кількістю податків [222].

Що ж стосується трудового законодавства, то права працівників строго охороняються. Держава вважає бізнесменів і заможних людей «експлуататорами» та більш захищеними. Тому дрібні підприємці це переважно іммігранти та члени їх сімей, фіни переважно наймані працівники [223].

У Швейцарії за даними таблиці 15,6% складають і неефективна бюрократія, і податкове регулювання. Перший фактор пов'язаний із обов'язковістю отримання дозволів на здійснення будь-якої діяльності, а також із значною кількістю норм, правил, постанов та іншого, за що самим громадянам і треба платити [224]. Що ж до податкового регулювання, то можливо негативна ситуація полягає у порівняно частій(кожен рік) зміні податкових ставок громадою міста, кантону, федерації через голосування задля підтримки певних соціальних проектів (збільшення ПДВ на користь страхування на випадок інвалідності з 7,6 до 8%, будівництво шкіл тощо) [225].

В Україні ж на підприємницьку активність найбільш негативно впливають корупція та політична нестабільність. Для порівняння у 2013-2014 роках першими трьома негативними факторами для підприємців були обмежений доступ до фінансування, корупція та неефективна бюрократія [226].

У переліку негативних факторів є недостатні обсяги інновацій та недостатня освіченість працівників, як такі, що стосуються безпосередньо теми дослідження. На нашу думку, низький відсоток цих показників, особливо у

порівнянні із Фінляндією і Швейцарією, означає, що інновації впроваджуються і потенційно легко можуть бути сприйняті.

В той же час оцінка факторів, що визначають конкурентоспроможність інновацій в Україні, свідчить, що інноваційна сприйнятливість, особливо у порівнянні із обраними країнами-опонентами, досить низька. Найбільш негативним є те, що держава не сприяє сприйняттю інновацій, за державними закупівлями передових технологічних продуктів Україна займає 82 місце. Низький відсоток патентних заявок, у майже 100 разів нижче у порівнянні із Швейцарією і Фінляндією.

Отже, сприйнятливість інноваційних продуктів в Україні пов'язана, в першу чергу, з дифузією інновацій, оскільки в країні, де невисока здатність до інновацій, прибутковіше застосовувати уже перевірений винахід, технологію, продукт, аніж домовлятися з науково-дослідними інститутами. Така ситуація не втішає, адже порівняно велика кількість інженерів і вчених та порівняно висока освіченість працівників, має давати стимулювати інновації. Оскільки інновації часто потребують значних капіталовкладень і матеріальної підтримки, саме держава повинна, в першу чергу, сприяти подоланню факторів, що не сприяють здійсненню підприємницької діяльності (корупції, політичній нестабільності, інфляції). А також посилювати інфраструктуру інновацій та стимулювати співпрацю між науково-дослідними інститутами та підприємствами, заради розробки необхідних продуктів наукової діяльності для виробництва підвищення ефективності інноваційної діяльності.

Зиза Олена Олександрівна

3.5 Роль інновацій в розвитку туризму на рівні держави, галузі, підприємства в національній економіці

Туризм сьогодні є одним з тих основних видів діяльності, що забезпечує високий рівень доходів та швидко розвивається, а тому є найперспективнішою сферою господарювання. За даними Всесвітньої туристичної організації туризм складає 10% світового ВВП, забезпечує 6% світового експорту товарів та 30%

світового експорту послуг, кожний одинадцятий робітник зайнятий у сфері туризму [227]. Крім того, туризм сприяє міжрегіональному та міжнародному культурному обміну та здійснює непрямий мультиплікативний вплив на сумісні галузі (транспорт, торгівля, будівництво, легка промисловість, сфера обслуговування, громадське харчування, зв'язок, реклама), що підтверджує його економічну й соціальну значимість для економіки багатьох країн. В той же час сучасна жорстка конкуренція на туристичному ринку, розвиток ринкового механізму та глобалізаційні процеси суттєво загострили проблему конкурентоспроможності підприємств туристичного господарства, які потребують закріплення позицій на ринку з метою отримання максимального прибутку. Каталізатором забезпечення стійкості туристичних підприємств в умовах невизначеності і постійних динамічних змін можуть стати тільки інновації як єдиний спосіб утриматися на рівні лідерів галузі. Вказані обставини зумовлюють необхідність аналізу ролі інновацій в забезпеченні сталого розвитку туризму та активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств галузі.

На теперішній час дослідження проблематики застосування інновацій в туристичній індустрії набирає обертів, результатом чого є значна кількість наукових праць, присвячених визначенню сутності економічної категорії «інновації», їх особливостям у сфері туризму, видам, функціям та управлінню ними в умовах ринкової економіки, обґрунтуванню їх доцільності та чинників впливу на процес розробки інноваційного продукту, вибору напрямків його застосування, виокремленню принципів інноваційної діяльності. Наголос на актуальності питань використання інновативних підходів в діяльності туристичних підприємств простежується в роботах О. Давидової, Т. Кукліної, М. Зуєвої, О. Кальченко та ін. дослідників. Але недостатньо дослідженими залишаються проблеми забезпечення конкурентних переваг українських підприємств туристичної галузі в умовах розвитку процесів взаємозв'язку і взаємозалежностей національних економік та виключної ролі інновацій у формуванні їх конкурентоспроможності в світовому господарстві.

Визначення особливостей використання інновацій для активізації діяльності підприємств туристичної галузі в напрямку забезпечення власної конкурентоспроможності в умовах стрімких змін ринкового середовища.

Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу: вигідне геополітичне розташування, сприятливі кліматичні умови, розвинену мережу транспортних сполучень, культурно-історичні пам'ятки, широку індустрію подорожей та туризму. На даний час створено 11 національних природних парків, 4 біосферні заповідники, 17 державних природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. В Україні налічується 150 тисяч пам'яток культури, історії, археології, містобудування і архітектури, палацово-паркового мистецтва, понад 300 музеїв, 7 національних історико-культурних заповідників. Найціннішими є пам'ятки епохи держави «Київська Русь» – 80 відсотків пам'яток цього періоду зосереджені саме на території України. Наскільки є ефективним використання даного потенціалу можна оцінити за даними табл.3.8.

Таблиця 3.8 – Динаміка змін в'їзних та внутрішніх туристичних потоків в Україні

Роки	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну		Кількість туристів, що обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності		Із загальної кількості туристів					
	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	іноземні туристи		внутрішні туристи		екскурсанти	
					абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %	абсол. зміни, осіб	відн. зміни, %
2011	211969	1	-80780	-4	-101564	-30	66339	10	-1130497	58
2012	1597527	7	800719	36	35793	15	58332	8	42028	5
2013	1658404	7	453620	15	-37753	-14	-71355	-9	-207104	-24
2014	-11959720	-48	-1029227	-30	-215241	-93	-379869	-54	516778	79
2015	-283221	-2	-405513	-17	-1911	-12	34281	11	-1049231	-89

Джерело: розраховано і складено автором на основі[228]

Як свідчать розрахункові дані, в останні п'ять років величезний туристичний потенціал України реалізується не повною мірою в напрямку розвитку найбільш перспективних в'їзного та внутрішнього туризму й не

використовується як сфера, де можна сформувати переконливі конкурентні переваги. Кількість іноземних та внутрішніх туристів, починаючи з 2013 р., постійно скорочувалась, причому пік скорочення фіксується в найбільш політично й соціально нестабільному 2014 р., відповідно: -93% іноземних туристів та -54% внутрішніх туристів. Взагалі 2014 р. в українському туризмі виявився найскладнішим: попит на туристичний продукт впав майже у 2 рази. Нажаль, за прогнозом величина в'їзного потоку іноземних туристів у 2016 році також зменшиться на 12%, а у порівнянні з 2013 р. – на 55 % і складе 11,1 млн. туристів [229, с. 50], адже розвиток в'їзного та внутрішнього туризму зміг би поживити ділову активність, сприяв би зростанню платоспроможного попиту, збільшенню обсягів виробництва та реалізації товарів і послуг, що поступово сприяло б перетворенню галузі на детермінанту соціально-економічного розвитку держави. За підрахунками експертів, держава щорічно втрачає до 1 млрд. потенційних валютних надходжень від експорту туристичних послуг [230].

Такі показники говорять про суттєве зниження конкурентоспроможності України в останні роки, адже, незважаючи на низку несприятливих чинників, туристична галузь в Україні до 2011 року динамічно розвивалась: аналіз туристичних потоків у країні показував суттєві темпи росту в'їзного туризму протягом 2000 – 2011 рр. (середньорічний приріст становив 12,6%), відносно стабільний розвиток виїзного туризму (середньорічний приріст – 3,8%) та стабільну динаміку внутрішніх потоків (2,7%) [231, с. 16].

Про неефективне використання туристичних ресурсів в Україні свідчить й дуже низька частка туристичної галузі (1,5 – 2,5%) в структурі ВВП країни. За даними доповіді О. Шуплат, внесок сфери туризму у ВВП не перевищує 2,5 млрд. дол., туристичний експорт в Україні у 2015 р. становив 1,6 млрд. дол., за рівнем залучення капітальних інвестицій в туризм Україна посіла 115 місце з 184 країн, з показником 0,2 млрд. дол., у 2011 – 2015 рр. 45% підприємств сфери туризму були нерентабельними (найбільша кількість збиткових підприємств була у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку). Проте, саме

власні кошти при здійсненні інвестиційної діяльності в країні залишаються для вітчизняних підприємств основним джерелом фінансування (63,3%). Статистичні дані засвідчують, що у 2015 р. загальний обсяг капітальних інвестицій в сферу туризму склав 1,9 млрд. грн. Зрештою впродовж 2011 – 2014 рр. їх питома вага становила в середньому 1,25% від загального обсягу по країні. У 2015 р. цей показник знизився до 0,8%, найменше коштів надійшло до підприємств з тимчасового розміщення й харчування – 0,39 % та мистецтва, спорту та розваг – 0,37 %. Зрозуміло, що такий рівень є недостатнім. Для порівняння, у світі на них припадає 4,3% загального обсягу інвестицій [232].

Отже, за показниками частки туризму в структурі ВВП, туристичного експорту, обсягу капітальних інвестицій Україна значно відстає від європейських країн з подібним туристичним потенціалом, а за показником державного фінансування в сфері туризму маємо в 200 разів менші обсяги. Україна використовує менш ніж третину від наявного туристичного потенціалу. Причина полягає в тому, що розвиток сфери туризму розглядається в Україні як другорядний, а дії влади щодо законодавчої та організаційно-економічної підтримки – безсистемними. Також стримують розвиток туризму в Україні недосконалість й непослідовність економічних реформ, нормативно-правового поля, відсутність необхідних інвестицій для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму, несприятливий бізнес-клімат, чинники управлінського, економічного, екологічного, політичного, соціального та культурного характеру.

В ситуації, що склалась, слушно скористатись порадою генерального секретаря Всесвітньої туристичної організації Талеба Ріфаї: «Україна є благословенним місцем з таким величезним потенціалом і такою великою кількістю можливостей. Ми знаємо, що Україна переживає важкі часи зараз. Але не можна дозволяти цим складнощам затуляти погляд в майбутнє, і в тому числі в аспекті туризму. Імідж України в світі – позитивний. І вам треба використовувати це, заробляти на цьому» [233]. Тому безальтернативним засобом вирішення окреслених проблем повинні стати інноваційні технології та інфраструктурні рішення.

Термін «інновація» в сучасному його розумінні першим застосував Й. Шумпетер, який був переконаний, що це «суттєва зміна функції того, що виробляється, природа якої проявляється в новому поєднанні та комерціалізації всього, що використовує нові матеріали й компоненти, впроваджує нові процеси та організаційні форми, відкриває нові ринки» [234, с. 21]. Отже, інноваціями в туризмі можна вважати розробку та створення нових туристичних проєктів, реалізація яких призведе до якісних зрушень у функціонуванні та розвитку підприємств галузі. Позитивний ефект застосування інновацій в туризмі полягає у підвищенні конкурентоспроможності туристичного продукту, в унікальності туристичних послуг та появі принципово нових видів туризму.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально – економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історично – культурної спадщини.

Специфіка впровадження інновацій в туризмі полягає у створенні сприятливого внутрішнього (організаційно-технічна готовність до нововведень, фінансові можливості, чітка взаємодія всіх зацікавлених в інноваційному розвитку осіб) й зовнішнього (платоспроможний попит населення, державна підтримка туризму, умови галузевої конкуренції) середовища для розробки різних видів інновацій, що реалізується через спільні зусилля підприємств туристичної галузі та державних і місцевих органів державної влади. Інноваційно активними в туристичній діяльності за даними 2011 р. є близько 30% підприємств, основними джерелами фінансування для яких були власні кошти (88%), позикові кошти (10%), участь держави (4%). Серед причин низької інновативної активності виділяються недостатність власних коштів та складна економічна ситуація в країні [235, с. 62].

Таким чином, у вирішенні проблем інноваційного шляху економічного розвитку зацікавлені підприємницькі структури, оскільки інновації

забезпечують зниження собівартості продукції і послуг, зростання рентабельності виробництва і конкурентоспроможності продукції. У цьому має бути зацікавлена й держава, оскільки за рахунок вказаних чинників зростає його економічна потужність, збільшуються платежі до бюджету, з'являються великі можливості для забезпечення зростання добробуту населення. Але представники суспільних організацій в сфері туризму наголошують на зворотному: некомпетентних діяч виконавчої влади в цій сфері, її майже постійної бездіяльності, відсутності податкового і фінансового стимулювання розвитку туристичних підприємств, в тому числі й інноваційної його складової.

В туристичній індустрії України працює високоінтелектуальний контингент, що має достатньо розвинуті комунікативні навички, розуміє необхідність застосування інновативних підходів в управлінні галуззю, сформовано сприятливе конкурентне середовище лідерів та експертів, досить високий рівень самоорганізації, представлений Радою туристичної індустрії України, Асоціацією індустрії гостинності України, Асоціацією екскурсодів України, Асоціацією ділового туризму України, Громадською організацією OpenUkraine, діяльність яких спрямована на ефективне використання туристичного потенціалу України. Але без належного нормативно-правового середовища всі розробки цих громадських організацій матимуть лише приватний, а не державно-іміджевий характер.

На сучасному етапі розвитку світового туризму держави та уряди відіграють першочергову роль, а приватно – підприємницький сектор – часткову, адже самостійно не може задовольнити потреби у великих інвестиціях для розвитку туристичних підприємств та елементів інфраструктури туризму. В Україні держава відсторонилась від галузі, що проявилось у відсутності в державному бюджеті 2015 – 2016 рр. статті витрат на туризм, нестабільності інституту управління, частих змінах підходів до управління туристичною галуззю. За останні 15 років 6 разів реформувався центральний орган виконавчої влади в галузі туризму, відсутні плановість роботи Експертної ради, контроль за виконанням рішень, наявна бездіяльність

більшості створених робочих груп і, як результат, її робота є малоефективною в реформуванні туристичної галузі.

Тому основними завданнями державної влади в Україні є:

1. Створення Міністерства туризму або Національної туристичної адміністрації в складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі для управління величезним туристично-ресурсним потенціалом, основними функціями яких має стати визначення та розробка принципів політики в сфері туризму, програм їх реалізації, механізму контролю і дослідження результатів діяльності.

2. Розробка цілісної стратегії розвитку туризму, що враховуватиме зарубіжний досвід в туризмі, створення національного туристичного продукту, конкурентоспроможного на міжнародному ринку, мережі туристичних представництв для його просування; проведення рекламно-інформаційної діяльності; приведення нормативно – правової бази туристичної індустрії у відповідність з міжнародними стандартами, зокрема, Закон «Про туризм» має містити основні вимоги та механізм реалізації туристичних послуг підприємствами, стимулювати розвиток пріоритетних для держави в'їзного та внутрішнього туризму, а також діяльність вітчизняних туроператорів.

3. Прийняття комплексу законодавчих актів і розпоряджень, що забезпечуватимуть сприятливе правове середовище для розвитку інноваційної діяльності в туризмі; формування в Україні системи взаємодіючих та взаємодоповнюючих інноваційних структур: інноваційних центрів, технопарків, технополісів, центрів оцінки технологій, агентства по трансферу технологій, бізнес центрів, бюро патентного та юридичного захисту, інтелектуальної власності, бюро незалежної експертної оцінки проєктів, відділи маркетингу і реклами продукції, центри міжнародного зв'язку і телекомунікацій, лізингові і транспортні компанії, центри підготовки і підвищення кваліфікації працівників туристичного бізнесу та ін.

4. Формування в Україні системи взаємопов'язаних фінансових інститутів, призначених для фінансування інфраструктури інноваційної

діяльності й інноваційних проектів в галузі туризму та рекреації. Це створить умови для інвестицій, прискорить процес покращення інвестиційного клімату, виробить стимули для більш як 1 млн. зайнятих у галузі [236] до інноваційного розвитку, заохотить в'їзний та внутрішній туризм, спрощення прикордонного режиму, рекламу на закордонних ринках.

Такий комплекс заходів забезпечить туристичну галузь України цілісною системою управління, що відповідатиме сучасним і перспективним вимогам динамічного розвитку, та реалізуватиметься на рівнях держави, регіону, підприємства.

Статистичний аналіз показників функціонування системи національного туризму України показав необхідність визнання сфери туризму стратегічно важливою та пріоритетною галуззю в структурі народного господарства. Це надасть великі можливості для розвитку інноваційної діяльності туристичних підприємств, адже інновації є єдино можливим фактором підвищення їх конкурентоспроможності в постійно мінливому ринковому середовищі. Інновації означатимуть покращення умов праці, більш повне використання інтелектуальних, матеріальних, фінансових можливостей підприємства, максимальну реалізацію комерційного потенціалу, стійкий розвиток туризму. Для вирішення проблем інноваційного шляху економічного розвитку туристичної галузі України мають бути розроблені політика і стратегія розвитку галузі, де були б визначені найбільш важливі завдання галузі, методи та інструменти їх реалізації. Лише за наявності такої політики і стратегії виникає можливість розробки і здійснення програм відповідних інноваційних процесів. Метою розвитку туризму в Україні є створення сприятливого організаційно-правового і економічного середовища для розвитку даної галузі, формування конкурентоздатного на світовому ринку вітчизняного туристичного продукту на основі використання природного і історико-культурного потенціалу України, а стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні полягає в розробці державної політики у галузі туризму як пріоритетного напрямку розвитку національної культури і економіки.

Інноваційний шлях розвитку галузі туризму повинний, перш за все, базуватись на створенні сприятливого внутрішнього та зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство. В цьому контексті перспективними в подальшому є дослідження інституційних механізмів забезпечення державної політики в сфері туризму та мотиваційних систем до різних форм заохочення інноваційної діяльності.

Трохимчук Вікторія Вікторівна

3.6 Розвиток технопарків як основа формування інноваційної чинника національного розвитку економіки

Враховуючи необхідність розвитку країни та її економіки в умовах конкуренції, необхідно використовувати інноваційні методи для створення конкретного проекту розвитку суспільства та господарства країни. Досвід країн-лідерів, таких як: США, Канада, країни Європи, які перші використали інноваційні проекти для покращення економічного стану – створення технопарків, показав, що такі форми організації науково-виробничих комплексів є прогресивними і слугують запорукою успіху розвитку всіх галузей економіки країни. Організація технопарків надає можливість прояву конкурентних характеристик індивіда (що є складовими людського капіталу) та розвитку невеликих інноваційних компаній. А на відміну від інноваційного інкубатора до технопарків можуть звертатися фірми, незалежно від розмірів і стадії свого розвитку, що позитивно відбивається на розвитку бізнесу, привабливого для іноземних інвесторів, та призводить не лише до нарощування рівня експорту, а й до загального підвищення наукоємності виробництва, розвитку всіх сфер науки, техніки, підвищення конкурентоздатності національних підприємств.

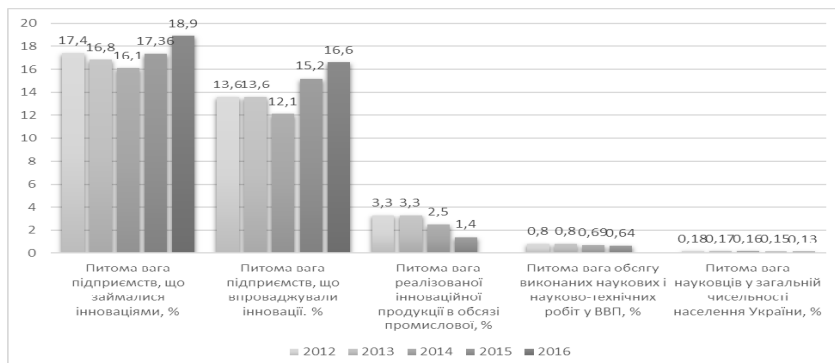
Дослідимо стан наукової, технічної та інноваційної діяльності в Україні, що є ключовими факторами інноваційної складової економіки та рушієм прогресивного розвитку на основі даних Державного комітету статистики України [237; 238].

Загалом по Україні можна відмітити негативну тенденцію зміни кількості наукових працівників. Так загальна кількість працівників наукових організацій скоротилася в 2012 – 2016 рр. з 164340 осіб до 97912, тобто на 40,42%, в тому числі кількість докторів наук скоротилась на 36,53%, а кількість докторів філософії (кандидатів наук) в двічі – з 42050 до 20208 осіб. Скоротилась також і кількість дослідників на 47,83% [237; 238].

Відбулося зниження науковців загалом в Україні з 82032 осіб до 63864 осіб у 2015 р. порівняно з 2012 р. та кількості організацій, які виконували наукові дослідження і розробки (з 1208 у 2012 р. по 978 у 2015 р.) [237; 238].

Витрати на виконання наукових досліджень і розробок в фактичних цінах зросли з 9419,9 млн. грн у 2012 р. до 11530,7 млн. грн. Проте цей показник не є інформативним, оскільки національна валюта в цей період зазнала значної девальвації, тому переведемо показники в долари США за середньозваженим показником в певному році на основі даних НБУ [239]. Отримаємо зниження показника з 1178,5 млн. дол. до 450,6 млн. дол., що відповідає більше ніж 2-о кратному їх зниженню.

Наведемо на рисунку 3.4 статистику інноваційної діяльності в Україні в розрізі питомої ваги підприємств, що займалися та впроваджували інновації, реалізованої інноваційної продукції, та науковців у загальній чисельності населення.

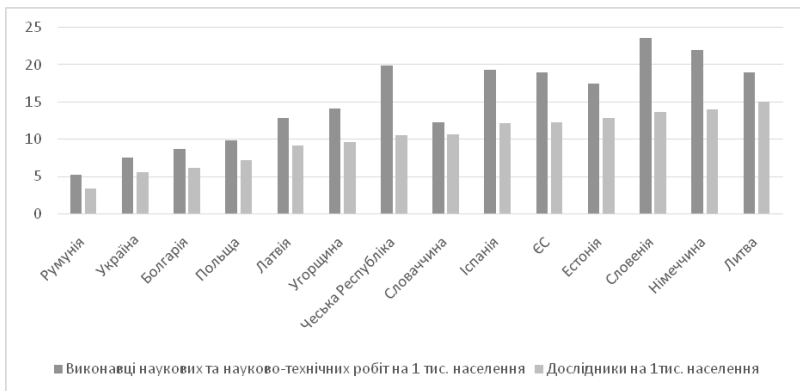
Рисунок 3.4 – Статистика інноваційної діяльності в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [237]

Аналізуючи дані, що наведено на рис.3.4 можна стверджувати, що в Україні відбувається підвищення питомої ваги інноваційних підприємств, проте слід відмітити значне зниження реалізації інноваційної продукції та виконаних наукових та науково-технічних робіт. Негативна тенденція також спостерігається у частці науковців в загальній чисельності населення України.

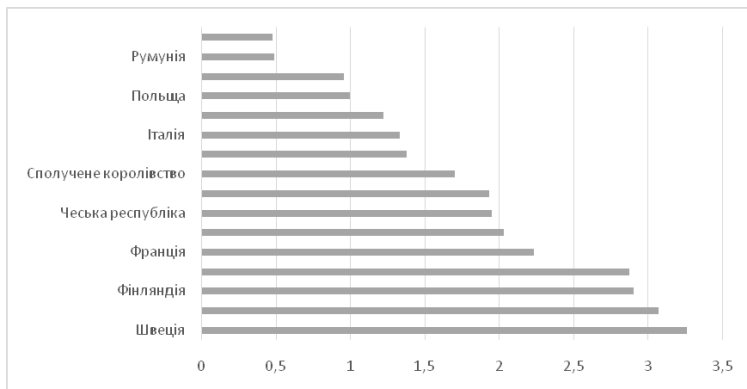
Вважаємо за необхідне провести порівняння інноваційної діяльності в Україні з європейськими країнами, що наведено на рисунку 3.5.

З рисунка 3.5 видно, що в Україні один з найнижчих показників кількості виконавців наукових та науково-технічних робіт та дослідників серед країн Європи. Така ситуація уповільнює розвиток інноваційної економіки, проте необхідно розглянути також позиції України щодо інших країн Європи за часткою витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП (рисунок 3.6). На рисунку 3.6 видно, що в Україні найнижча серед країн Європи частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП.

Рисунок 3.5 – Статистика науковців та дослідників на 1 тис. населення

Джерело: розроблено автором на основі [238]

Рисунок 3.6 – Частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП зарубіжних країн та України у 2015-2016 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [238]

Стан інноваційної діяльності України, який як ми визначили характеризується низькою часткою інновацій у ВВП, зниженням кількості науковців та їх питомої ваги в загальній кількості населення ускладнюється також проблемою міграції та «відтоком мізків».

Аналіз індексу людського розвитку свідчить про значне відставання України від інших країн (окрім Молдови) за показником валового національного доходу (ВНД). Беручи до уваги інші складові індексу людського розвитку, саме ВНД є тією з них, яка потребує нагального вирішення. І одним з можливих джерел нарощення національного доходу є саме розвиток інноваційної складової економіки країни.

Вважаємо, що для досягнення поставленої в роботі мети необхідно використовувати більшість засобів інноваційної економіки - потік постійних інновацій та постійного технологічного вдосконалення, націлених на виробництво і подальшу реалізацію, в тому числі експорт, високоякісних товарів, з високою вартістю самих технологій. Локомотивом таких інновацій перш за все є людина що реалізовує свій людський капітал. Для кожної країни, головною метою є постійний розвиток, а враховуючи наші інтереси у

подальшій інтеграції до Європейського Союзу, з існуючими застарілими технологіями зробити це буде важко. Відсутність інноваційних розробок та їх реалізації у виробництво, низький розвиток напрямку високих технологій, низька активність в галузі медичних, наукових досліджень викликає необхідність допомоги з боку держави на законодавчому рівні для зниження бар'єрів розвитку існуючого та входження іноземного бізнесу. Впровадження нових реформ, спрямованих на розвиток високотехнологічного, наукоємного продукту, слугуватиме основою інноваційної економіки країни. А джерелом постійного наукового та технічного вдосконалення є реалізація проектів технологічних парків.

Дослідивши законодавчу базу України, можна дійти висновку, що вона націлена на інноваційну діяльність. Наприклад, згідно Закону України «Про інноваційну діяльність», інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності [241].

Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» технологічний парк (технопарк) визначається як юридична особа або група юридичних осіб (далі - учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [242].

За визначенням міжнародної асоціації технологічних парків на початку 2002 року запропонувала наступне визначення: «Технологічний парк – це організація, яка управляється спеціалістами, головною метою яких є збільшення добробуту місцевої спільноти за допомогою просування інноваційної культури, а також змагань інноваційного бізнесу та наукових організацій».

О. Тараненко, С. Корновенко виділили основні етапи становлення технопарків в Україні:

- 1) Створення законодавчої бази (1997-1999рр.)
- 2) Піднесення (2000-2005рр.)
- 3) Занепад, починаючи з 2006 року [243].

Згідно статистики, створення технопарків на сьогодні є основним джерелом інновацій в розвинутих країнах, де їх налічується понад 500 і ця цифра має постійну тенденцію до збільшення. Більшість технопарків створено та функціонує в США (нап. Силіконова долина, Біотехнологічний дослідницький парк Вірджинія), країнах Західної Європи (Науковий парк Хайдельберг, Німеччина; Наукові парки Кембриджа, Оксфорда, Великобританія), Японії, Китаї. За підрахунками, у США функціонує понад 160 технопарків, у Німеччині нараховують понад 60 структур такого типу, у Китаї – близько 50, у Великобританії – понад 40, у Франції – 30, Японії – 20, Сінгапурі – 10. Варто зазначити, що технопарки є основою діяльності та розвитку корпорацій світових лідерів на усіх континентах. Свої наукові розробки використовують та впроваджують за рахунок технопарків такі компанії як IBM, Intel, Microsoft, HewlettPackard, Xerox, Beko, Bosh, Samsung, Apple, Bayer, BMW та велика кількість інших, які працюють в різних галузях економіки.

В Україні процес створення технопарків почався наприкінці минулого століття. Відправною точкою цього процесу є розпорядження Президента України «Про створення технопарків та інноваційних структур інших типів», видане 23 січня 1996р. Перші технопарки почали своє існування у 1999 р., коли Верховною Радою України було прийнято Закон «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків». Цей Закон визначає правові та економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інноваційної діяльності технологічних парків «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ), «Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона» (м. Київ), «Інститут монокристалів» (м. Харків), «Вуглемаш» (м. Донецьк), «Інститут

технічної теплофізики» (м. Київ), «Київська політехніка» (м. Київ), «Інтелектуальні інформаційні технології» (м. Київ), «Укрінфотех» (м. Київ), «Агротехнопарк» (м. Київ), «Еко-Україна» (м. Донецьк), «Наукові і навчальні прилади» (м. Суми), «Текстиль» (м. Херсон), «Ресурси Донбасу» (м. Донецьк), «Український мікробіологічний центр синтезу та новітніх технологій» (УМБЦЕНТ) (м. Одеса), «Яворів» (Львівська область), «Машинобудівні технології» (м. Дніпро) [242; 243].

Для успішного створення технопарку необхідними умовами є:

- наявність висококваліфікованих фахівців для розробки та впровадження інновацій;
- можливість отримання пільг на придбання або оренду ділянок землі для організації виробничих та дослідницьких приміщень;
- наявність технологічної інфраструктури, розвинутої індустрії ділових послуг;
- наявність наукових інститутів;
- спрощення процесу створення технологічного парку.

Тобто, для створення технопарку необхідно зібрати до купи наукові інститути, що слугуватимуть центрами підготовки та розвитку майбутніх фахівців, дослідні та конструкторські лабораторії, виробничі структури, бізнес центри.

Проаналізувавши законодавчу базу та особливості створення і функціонування технопарків закордоном можемо виділити наступні основні проблеми при впровадженні технопарків в Україні:

- 1) законодавчий аспект, до якого відноситься:
  - а) ускладнена процедура створення та реєстрації технопарків (напрямок діяльності для кожного з технологічних парків повинен розроблятися відповідно до законів України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2623-14) та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (433-15), розглядатися Президією Національної академії наук України та затверджуватися

центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки) [241];

- б) діяльність технологічного парку регламентується Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», тож нові технологічні парки повинні бути внесені до цього закону рішенням Верховної Ради України;
- 2) фінансовий аспект;
- 3) кадровий (трудоий) аспект.

Щодо фінансового аспекту необхідно відмітити низьку інвестиційну привабливість України (134 місце, що на 4 позиції гірше ніж у попередньому році в рейтингу BDO International Business Compass – 2017 [244], 85 місце в TheGlobalCompetitivenessReport 2016-2017 [245]), вплив корупції та бюрократизму влади. Необхідно також додати, що Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» визначена можливість надання державою субсидій для розвитку технопарків та дотацій, які можна використати у сплату відсотків за кредити, зниження ризику інфляції і т.ін. Додамо, що найбільш інвестиційно привабливими в рейтингах BDO International Business Compass [244], The Global Competitiveness Report [245] та FDI Confidence Index [246] є країни з розвинутою інноваційною економікою та технопарковими структурами (нап. США, Великобританія, Китай, Сінгапур та ін.)

Проте не менш важливим в умовах сьогодення є кадровий аспект. Необхідною умовою діяльності технопарків є якісна освіта та наявність центрів науково-професійної підготовки, що забезпечать технопарки кваліфікованою робочою силою.

Сьогодні в часи кризи викликом для країни також є підвищення рівня трудової міграції. Задля аналізу динаміки міграції населення були взяті дані з Держстатистики України, про чисельність населення, не враховуючи тимчасові окуповані території [237]. Загалом чисельність населення України за 2014-2017 рр. скоротилась на 1,45%, або на 622,5 тис. осіб. Аналіз даних Державної

служби статистики за 2014 – 2017 рр. говорить що в середньому частка економічно активного населення працездатного віку становить 42%. Тобто близько 280 тис. українців мігрувало закордон.

За офіційною інформацією Державної служби зайнятості щороку близько 80 тис. українців працевлаштовується закордоном. за інформацією Міжнародної організації з міграції (МОМ) у 2014-15 рр. кількість трудових мігрантів з України сягає 600 тис. осіб [237].

Щодо внутрішньої міграції, за даними Державної служби статистики [237], позитивну динаміку в 2014-2017 рр. показують такі регіони як Київська, Дніпропетровська, Харківська області.

Загалом міграційні напрями населення України за 2014-2017 рр. наведено на рис.3.7

Рисунок 3.7 – Міграційні настрої населення України

Джерело: розроблено автором на основі [237]

Аналіз статистичних даних свідчить про негативну динаміку рівня населення України в цілому. Проте в Дніпропетровській, Київській, Харківській областях і зокрема в Києві, динаміка позитивна і спостерігається ріст. Одним з факторів цього є трудова міграція. Трудові мігранти за

відсутності можливостей реалізації власного людського капіталу змушені покидати країну або вдаватись до внутрішньої міграції з пошуком більш забезпечених регіонів нашої країни.

Додамо аналіз індексу людського розвитку по найближчим до України країнам в табл.3.9.

Таблиця 3.9 – Індекс людського розвитку в 2017р.

Країна	Значення ІРЛ	Рейтинг за ІРЛ	Очікувана тривалість життя	Очікувана кількість років навчання	ВНД на душу населення за ПКС
Польща	0,855	36	77,6	16,4	24,117
Росія	0,804	49	70,3	15,0	23,286
Білорусь	0,796	52	71,5	15,7	15,629
Грузія	0,769	70	75,0	13,9	8,856
Туреччина	0,767	71	75,5	14,6	18,705
Україна	0,743	84	71,1	15,3	7,361
Вірменія	0,743	84	74,9	12,7	8,189
Молдова	0,699	107	71,7	11,8	5,026
Європа, Центральна Азія	0,756	—	72,6	13,9	12,862

Джерело: розроблено автором на основі [240]

Розвиток технопарків дозволить не лише підняти купівельну спроможність населення а і зробити більш економічно ефективною працю населення з використанням та вдосконаленням кожним робітником складових свого людського капіталу.

Адже людський капітал – це сукупність природжених та набутих за рахунок інвестицій у особистісний розвиток якостей (знань, здібностей, бажань, мотивів, навичок, психофізичного стану та ін.), реалізація яких слугує конкурентними перевагами на глобальному ринку праці та є джерелом отримання додаткового прибутку [248].

Показники людського капіталу тісно пов’язаний з розвитком інноваційної складової економіки. Так Україна займає 24 місце за індексом людського капіталу в 2017 р., що є дуже гарним показником, проте сформований людський капітал необхідно використовувати для розвитку національної економіки та

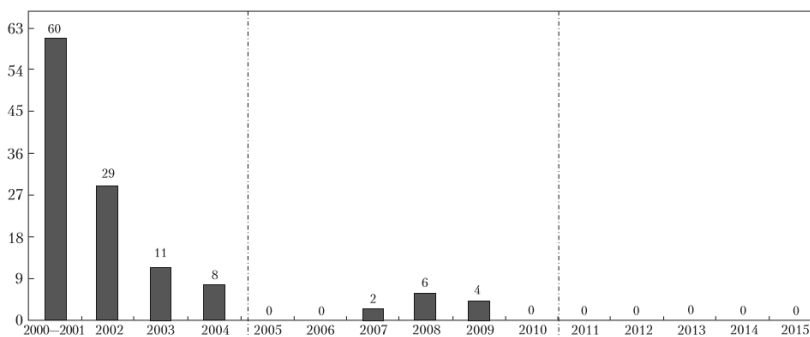
інноваційної складової [249; 250]. Розглянемо рейтинг країн за індексом розвитку людського капіталу та ефективністю інновацій в економіці в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10 – Порівняння країн за рейтингом розвитку людського капіталу та ефективністю інновацій

Країна	Рейтинг за індексом людського капіталу	Рейтинг за ефективністю інновацій в економіці
Норвегія	1	19
США	4	4
Німеччина	6	9
Росія	16	45
Україна	24	50
Польща	31	38

Джерело: розроблено автором на основі [249; 250]

Слід говорити про катастрофічну ситуацію впровадження нових проектів технопарків в Україні (рисунок 3.8).

Рисунок 3.8 – Прийнято проектів технопарків в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [251]

Впровадження та підтримка розвитку технопарків в Україні дозволить підвищити пропозицію на ринку праці, розвивати інноваційні сфери економіки та підприємництва, підвищити конкурентоспроможність та якість робочої сили, стане значним джерелом надходжень для національної економіки.

З рисунку 3.7 також видно, що потоки трудової міграції спрямовані на внутрішньому ринку до Дніпропетровщини. Отже конкуренція та якість на ринку праці області є вищими. Дніпропетровщина є гарним місцем для створення технопарку. Область багата на марганцеві та залізні руди, вугілля, кольорові метали, сировину для виробництва будівельних матеріалів, є потужним логістичним центром країни. Налічує понад 1,5 млн. економічно активного населення. Регіон є лідером у підготовці кадрів для машинобудування, аерокосмічної галузі, сфери інформаційних технологій, металургійної та хімічної промисловості. Налічує 24 заклади вищої освіти де навчається понад 100тис. студентів, та випускається близько 25тис. фахівців з вищою освітою на рік [252].

У 2016р. валовий регіональний продукт області становив 24425 млн. долл., що становить майже 18% ВВП країни та є найвищим показником серед інших областей. В області діє понад 500 промислових підприємств, з обсягом виробництва 12470 млн. долл. у 2016 р. В регіоні зосереджено один з найпотужніших в Україні гірничо-металургійних комплексів та підприємств машинобудування. У виробництві сільськогосподарської продукції регіон займає 2 місце в країні, аграрна продукція регіону експортується у 37 країн світу. Область є лідером в Україні по виробництву будівельних матеріалів. ІТ сфера представлена майже 200 компаніями (як світовими так і вітчизняними) з працевлаштованими 7000 спеціалістами. Обсяг продажу інноваційної продукції сягає 1,8 млрд. грн., що становить 15% від національного [252]. Проте такий обсяг інноваційної продукції становить лише 0,25% від валового регіонального продукту.

Не менш потужним є і науковий потенціал регіону, де працює майже 9700 працівників, з яких майже 1500 мають наукові ступені. Обсяг науково-технічної роботи на 2017 рік прогнозовано у розмірі 2000 млн. грн. [252].

Тож на базі Дніпропетровської області можливо створити потужний технопарк, в якому об'єднують свої зусилля науковці з різних установ, дослідницькі центри та підприємництва різних типів. Підґрунтя для діяльності

такого технопарку в регіоні уже створене: наукові установи різних напрямів та рівнів підготовки спеціалістів, дослідницькі центри та лабораторії закладів освіти та підприємств, підприємства різних сфер економічної діяльності.

Значну роль має ініціатива влади регіону для створення умов росту числа технопарків. Розвиток технопаркових структур дозволить здійснити істотний внесок в економіку регіону за рахунок:

- стимулювання економічного зростання;
- диверсифікації місцевої економіки, що робить її більш стійкою;
- розвитку успішних компаній малого та середнього бізнесу;
- збільшення доходів місцевого і регіонального бюджетів.

До труднощів, які будуть пов'язані зі створенням технопарків можна віднести:

- 1) Необхідність повної перебудови економічної концепції нашої країни;
- 2) Вдосконалення інноваційного законодавства;
- 3) Достатньо тривалий час впровадження;
- 4) Висока вартість реалізації проектів.

У майбутньому технопарки створюють мультиплікативний ефект в економіці, іншими словами їх розвиток стане базою для створення інших підгалузей, які використовують у своєму виробництві продукцію базових галузей. Ключовими галузями для України є наприклад хімічна та металургійна. Продукція, вироблена в даних галузях, використовується при виробництві фактично будь-якого виду товару або продукту. Хімічні і металургійні компоненти використовуються в будівельному, електронному, машинобудівному, текстильному та фармацевтичному виробництві і в багатьох інших, тому раціонально буде використати ці здобутки у впровадженні технопарків. Велика кількість природних ресурсів та невисока вартість праці вже зараз цікавить іноземних інвесторів, готових побудувати свої виробництва в нашій країні. А зиск для економіки зі створення кінцевого продукту є більшим, ніж з реалізації напівфабрикатів. Для створення таких виробництв

необхідно розвивати та оновлювати підгрунття технопарку: наукових центрів, висококваліфікованої робочої сили, розвинутих бізнес-структур, готових відповідати вимогам динамічно розвиваючого виробництва.

Розвиваючи системотворчі галузі уряд повинен створити базу для розвитку інших галузей. Необхідно забезпечити залучення в технопарки міжнародних компаній, що володіють передовими технологіями, мають налагоджені канали збуту та володіють управлінськими процесами, а також мають достатній досвід, пов'язаний із створенням власних технопарків, готових допомогти своїм партнерам у становленні на інноваційний шлях. Стимулами для їх співпраці та залученні інвестицій можуть стати податкові та митні пільги. Основною метою таких технопарків є не лише виробництво інноваційної продукції, а швидше створення нових для країни галузей промисловості, збільшення кількості робочих місць, створення конкурентних умов праці з високим рівнем її оплати. Розвиток виробництв інноваційної продукції стане другим етапом у розвитку такого роду технопарків. Зараз низька інноваційна активність в Україні обумовлена слабким розвитком переробної промисловості, виробництв готової продукції, які відрізняються високою наукоємністю та споживанням інновацій.

Прикладом світового досвіду, можна навести Китайсько-Сінгапурський промисловий парк Сучжоу Новий район. Парк цей має одну проблему - він надто успішний. Тому бажаючі розміститися в ньому записуються в чергу і мають доказати ефективність своїх проєктів. Індикатором темпів розвитку парку Сучжоу являється його міжнародна школа для дітей іноземців. На початку розвитку у 2001 році в ній було 250 учнів, у 2005 році - 1100 учнів з 30 різних країн. Постійно розбудовуються нові приміщення здатні забезпечити ще більшу кількість місць для навчання.

Перелік підприємств, що увійшли до парку, читається як довідник «хто є хто в високотехнологічному бізнесі»: Nokia, Mitsubishi, Carl Zeiss та ін. Всього з часом заснування парку зареєстровано 1970 інвестиційних проєктів. Тільки за перші три місяці іноземні інвестори підписали контракти на 124 нових проєкти

з об'ємом інвестицій 1.35 млрд дол. Самі великі інвестори - електроніка та ІТ промисловість (майже 60% всіх інвестицій). За ними слідують фармацевтичні підприємства (12%), точне машинобудування та мехобробка (7,5%) [253].

Створення подібних підприємств в Україні стане двигуном розвитку підприємств, виробництв, науки, техніки, дозволить впровадити в процес навчання більшу частину практичної складової. В результаті рівень якості робочої сили буде конкурентним не лише на вітчизняному ринку праці. А реалізація інноваційних розробок підвищить конкурентоздатність та прибутковість вітчизняної економіки.

Таким чином, ефективна діяльність та розвиток технопарків є запорукою розвитку інноваційної економіки шляхом поєднання:

- якісної освіти з високим рівнем практичної складової та орієнтовану на розвиток людського капіталу;
- центрів наукових розробок;
- підприємств, бізнес-одиниць, здатних запропонувати робочі місця.

Вихідна продукція матиме високий відсоток інноваційної складової, робітники – більший прибуток за рахунок можливості реалізації складових людського капіталу, держава – велику частину надходжень до бюджету та розвинену, конкурентну економіку привабливу для іноземних інвестицій.

Вихідна передумова створення технопарків – це ідея, що фізична близькість головних складових технопарку: підприємств та дослідницьких установ або навчальних закладів підвищить ступінь комерціалізації наукових досліджень та зробить можливим їх впровадження.

Загальною мотивацією для створення технопарків є те, що вони сприяють економічному зростанню на регіональному та національному рівні. Про це свідчать результати діяльності технопарків у розвинених країнах.

Найбільше розходження між Україною і більшістю успішних прикладів функціонування технопарків – це відсутність внутрішнього попиту на дану діяльність. Оскільки вся високотехнологічна продукція імпортується до нашої

країни, а більша частка експорту – напівфабрикати, які слугують засобом виробництва інших країн і повертаються до нас як готова продукція.

Наша інноваційна політика повинна допомогти компаніям у зростанні їх технологічного потенціалу до рівня, що стимулює попит на НДДКР. Це дозволить сформувати інноваційну економіку, побудовану на засадах постійних технологічних інновацій у виробництві та високого рівня експорту технологічної продукції. В іншому випадку, акцент лише на тій ідеї, що технопарки поліпшать конкурентоспроможність і різнобічно розвинути економіку, може стати занадто дорогим і сумнівним вибором політики на даному етапі економічного розвитку.

Волошина Світлана Василівна, Калініченко Данило Ростиславович

3.7 Проблеми інноваційного розвитку підприємств та їх вирішення за допомогою господарського механізму

Передові країни світу добилися успіху в економічному розвитку завдяки інноваційному розвитку. У червні 2017 року Global Innovation Index опублікував рейтинг самих інноваційних країн світу, в якому Україна виявилася на 50 місці [254]. Таке положення пов'язане, в першу чергу, з низьким рівнем інноваційного розвитку підприємств країни. Це викликає необхідність дослідження причин відставання в інноваційному розвитку і пошуку шляхів їх рішення. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем інноваційного розвитку підприємств приділяють увагу багато учених, серед яких А. Амоша, В. Геєць, П. Єщенко, А. Пилипенко, Л. Саломатіна, Л. Федулова і інші.

А. Амоша і Л. Саломатіна відмічають, що зниження ВВП викликає необхідність пошуку шляхів його підвищення. Одним з таких шляхів є активізація інноваційної діяльності підприємств. Ці автори вважають, що в умовах децентралізації зростає роль в інноваційному розвитку підприємств місцевих органів влади, які знають проблеми підприємств і мають можливість використати для цього різні важелі впливу [255, с. 21]. На їх думку, інноваційна

діяльність в регіонах залежить не лише від наявності наявних ресурсів, але і від уміння місцевих органів влади вибирати мету розвитку регіонів, координувати діяльність підприємств по виконанню планів соціально-економічного розвитку. У регіонах необхідно розвивати діяльність фірм наукомісткої спрямованості, що сприятиме інноваційному розвитку підприємств регіону. Проблеми з фінансовими ресурсами Амоша і Саломатина пропонують вирішувати шляхом використання лізингу за підтримки держави [255, с. 29-31].

В. Геєць виділяє наступні проблеми на шляху інноваційного розвитку підприємств: застаріла технологія, недолік фінансових ресурсів, недолік кваліфікованої робочої сили [256, с. 5], економічна і політична нестабільність, міграція високоосвіченої молоді і учених, консервативна по відношенню до інновацій система оподаткування [256, с. 15]. Особливу увагу автор статті приділяє кадровому забезпеченню інноваційного розвитку. Геєць відмічає, що існуюча система підготовки кадрів є неефективною, бо значна кількість фахівців з вищою освітою працює не за фахом. Для вирішення цієї проблеми автор пропонує на державному рівні погоджувати ринок освітніх послуг і ринок праці [256, с. 18].

Л. Федулова вважає, що підприємства понизили рівень активності в наукових дослідженнях і розробках. Це негативно позначається на якості інновацій, веде до деградації науково-технологічного потенціалу промисловості, знижує самостійність підприємств в утворенні нововведень. Наслідком цього є зниження можливостей підприємств у виробництві нової продукції [257, с. 22].

А. Пилипенко відмічає, що провідні країни світу досягли прогресу в економіці завдяки активній інноваційній діяльності в усіх сферах. Автор виділяє наступні проблеми українських підприємств, пов'язані з інноваційним розвитком : висока матеріало- і енергоємність, низька конкурентоспроможність їх продукції, критичний стан основних фондів. При цьому Пилипенко вважає, що промислові підприємства в основному є приватними, тому питання їх інноваційного розвитку – це справа їх власників [258, с. 31-32]. Завдання

держави автор бачить у формуванні механізму стимулювання впроваджень інновацій у виробництво [258, с. 35].

П. Єщенко, говорячи про інноваційний розвиток, відмічає, що в XXI столітті процвітаючими державами будуть ті, які зуміють стати лідерами в розвитку науки, в утворенні нових технологій [259, с. 15]. Розглянуті вище роботи дають основу зробити наступні висновки :

1) науковці сходяться на думці, що тільки інноваційний розвиток економіки країни зможе вивести її з кризи і забезпечити успішне майбутнє;

2) до числа проблем, підприємств, що перешкоджають інноваційному розвитку, учені відносять: дефіцит фінансових ресурсів і кваліфікованих кадрів; недоліки в роботі місцевих органів влади; висока енергоємність продукції; низька конкурентоспроможність підприємств; зниження активності підприємств в наукових дослідженнях і розробках; відсутність дієвого механізму стимулювання впроваджень інновацій і інші. Для вирішення цих проблем науковці пропонують різні варіанти, але більшість цих пропозицій пов'язана зі змінами на рівні національної економіки. При цьому не досить враховуються можливості господарського механізму в рішенні проблем інноваційного розвитку підприємств.

Як свідчить світовий досвід, проблеми економіки і суспільства вирішуються шляхом інноваційного розвитку. Розглянемо інноваційну активність українських підприємств, представлену в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11 – Показники інноваційної активності українських підприємств

Рік	Загальна сума витрат на інноваційну діяльність, млн. грн.	Частка підприємств, які займаються інноваціями, %	Частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, %
2014	12395,72	16,1	66,5
2015	15526,61	17,36	80,7
2016	23229,50	18,9	85,4

*витрати на інноваційну діяльність приведені з урахуванням інфляції [261]

Джерело: [260]

Дані таблиці 3.11 свідчать, що за період 2014-2016 років сталося збільшення загальної суми витрат на інноваційну діяльність. Питома вага підприємств, що займаються інноваційною активністю збільшився, але ці показники значно нижчі, ніж в розвинених країнах. Інноваційний розвиток підприємств припускає наявність кваліфікованої робочої сили. Розглянемо ситуацію із забезпеченням робочою силою українських підприємств. У таблиці 3.12 представлені дані, що характеризують потреби працедавців в працівниках.

Таблиця 3.12 - Потреби працедавців в працівниках

Найменування	Одиниці виміру	Рік		Абсолютна зміна	Темп росту, %
		2015	2016		
Потреба в робітниках, всього	Тис. чол.	25,9	36	+10,1	139,0
в том числі законодавці, вищдержавні службовці, керівники, менеджери	Тис. чол.	1,9	2,7	+0,8	141,5
Професіонали	Тис. чол.	3,8	4,7	+0,9	123,4
Спеціалісти	Тис. чол.	2,8	3,9	+1,1	136,7
технічні службовці	Тис. чол.	1,2	1,6	+0,4	139,9
Робітники сфери торгівлі та послуг	Тис. чол.	4,2	4,8	+0,6	115,4
Кваліфіковані робітники сільського та лісного господарства	Тис. чол.	0,3	0,4	+0,1	119,8
Кваліфіковані робітники з інструментом	Тис. чол.	5,2	7,9	+2,7	153,2
Робітники по обслуговуванню, експлуатації та контролю за роботою технологічного обладнання	Тис. чол.	3,8	5,8	+2,0	153,4
Самі прості професії	Тис. чол.	2,7	4,2	+1,5	152,7

Джерело: [262]

Дані таблиці 3.12 свідчать про те, що перед підприємствами гостро стоїть питання в забезпеченні персоналом по усіх категоріях працівників. Найбільш високий попит спостерігається по кваліфікованих працівниках, по обслуговуванню і експлуатації технологічного устаткування. Відсутність таких працівників негативно позначається на результатах діяльності, як окремих підприємств, так і економіки країни в цілому. Представлені дані свідчать, що потреби в персоналі значно збільшилися в 2016 році, що пов'язано з масовим виїздом українських громадян за рубіж. Як відомо, за рубіж від'їжджають, в основному, молоді, кваліфіковані працівники, що збільшує проблему

забезпечення персоналом українських підприємств. Розглянемо показники, що характеризують економічну активність населення, представлені в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13 – Економічно активне населення за період 2014-2016 років

	Одиниця вимірювання	Рік			Абс. зміна 2016 до 2014 року	Відносна зміна 2016 р. до 2014 р., %
		2014	2015	2016		
Економічно активне населення	Тис. чол.	19035,2	17396	17303,6	17303,6	90,9

Джерело: [263]

Дані таблиці 3.13 свідчать, що в Україні відбувається природне зменшення економічно активного населення. Розглянемо динаміку випуску фахівців за період 2014-2016 років. Згідно статистичних даних, за цей період число випущених фахівців I - II рівнів акредитації зменшилося з 79,1 до 68 тис. чол., а фахівців III - IV рівня акредитації - з 405,4 до 318,7 тис. чол. [264]. Ці дані свідчать, що в країні відбувається зниження освітнього рівня населення. Така тенденція негативно позначається і позначиться в майбутньому на інноваційному розвитку підприємств. Це пов'язано з тим, що тільки високоосвічений персонал може бути активним учасником сучасного виробничого процесу. На підставі цих таблиць 3.12, 3.13 і [264] можна відмітити, що перед підприємствами України гостро стоїть і в найближчому майбутньому не зменшиться проблема забезпечення кваліфікованими трудовими ресурсами. Розглянемо дані, що характеризують стан основних засобів, що є основою виробничого процесу. У таблиці 3.14 представлені дані, що характеризують знос основних засобів за видами економічної діяльності.

Таблиця 3.14 - Показники зносу основних засобів, %

Вид економічної діяльності	Рік		
	2014	2015	2016
Всього	83,5	60,1	58,1
Промисловість	60,3	76,9	69,4
в том числі: добувна промисловість та розробка кар'єрів	65,3	57,9	54,6
Переробна промисловість	56,9	75,8	76,4
Сільське господарство	38,8	38,9	37,3
Транспорт	97,9	51,7	50,6

Джерело: [265]

Дані таблиці 3.14 свідчать, що за 2014-2016 роки (в цілому) сталося зниження зносу основних засобів. Проте при цьому слід зазначити найбільш негативні показники: 1) знос основних засобів промисловості збільшився; 2) збільшився також знос і в переробній промисловості. Збільшення зносу в

промисловості негативно відбивається на якості вироблюваної продукції, на рівні конкурентоспроможності українських підприємств. В умовах глобалізації показником якості вітчизняної продукції можна вважати структуру експорту. Розглянемо цей показник за 2015-2016 роки, представлений в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15 – Структура українського експорту за період 2015-2016 років, %

Найменування продукції	Рік		Абс. зміна.
	2015	2016	
Всього	100	100	
1.Продукція рослинного походження	20,9	22,3	+1,4
2.Жири та масло тваринного чи рослинного походження	8,7	10,9	+2,2
3.Готові продукти харчування	6,5	6,7	+0,2
4.Минеральні продукти	8,1	7,5	- 0,6
5.Продукція хімічної промисловості	5,6	4,3	- 1,3
6.Деревина та вироби із деревини	2,9	3,1	+ 0,2
7.Недорогоцінні метали та вироби із них	24,8	22,9	- 1,9
8.Машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання	10,3	10	- 0,3
Решта	12,2	12,3	+0,1

Джерело: [266]

Дані таблиці 3.15 свідчать про сировинну спрямованість експорту української економіки, про недостатню конкурентоспроможність промислової продукції на зовнішньому ринку. Для широкого впровадження інновацій потрібні фінансові ресурси. Розглянемо джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств. Ці дані представлені в таблиці 3.16.

Таблиця 3.16 – Питома вага джерел фінансування інноваційної діяльності, %

Рік	Власні кошти	Державний бюджет	Іноземні інвестори	Інші джерела
2014	85	4,5	1,8	8,7
2015	97,2	0,4	0,4	2
2016	94,9	0,8	0,001	4,3

Джерело: розраховано автором на основі [267]

Дані таблиці 3.16 свідчать, що основним джерелом фінансування інноваційного розвитку підприємств є їх власні засоби. Розглянемо наявність фінансових ресурсів, наявних у підприємств. Для цього використовуємо статистичні дані про питому вагу збиткових підприємств [268], об'єм нерозподіленого прибутку [269] і рентабельність операційної діяльності [270].

Ці дані свідчать, що за період 2014-2016 років питома вага збиткових підприємств зменшилася з 33,7 до 26,6%. Проте при цьому значне число підприємств має збиток, що відбивається на їх фінансовому положенні, на можливості фінансувати інноваційний розвиток.

Про наявність фінансових ресурсів на підприємствах можна судити за станом нерозподіленого прибутку, який зменшився за період 2014-2016 років з 84512 млн. грн. до, - 835054,2 млн. грн. Ці дані свідчать про те, що підприємства не мають грошових коштів для фінансування інноваційної діяльності. За період 2014-2016 років операційна рентабельність підприємств виросла з -4,1% до +7,4%. Проте ця рентабельність не дозволяє підприємства використати банківські кредити для фінансування інноваційного розвитку.

На підставі проведених досліджень можна зробити наступні висновки про проблеми інноваційного розвитку підприємств :

- 1) недостатнє забезпечення підприємств кваліфікованим персоналом сьогодні і на найближчу перспективу;
- 2) низький рівень інноваційної активності;
- 3) значний знос основних засобів і особливо в промисловості;
- 4) сировинна спрямованість економіки країни;
- 5) недостатність фінансових ресурсів для інноваційної діяльності;
- 6) низька конкурентоспроможність;
- 7) недоступність банківських засобів;
- 8) низький фінансовий результат діяльності.

У цій ситуації необхідно використати усі можливості господарського механізму підприємства для вирішення проблем, пов'язаних з інноваційним розвитком підприємств. Господарський механізм підприємства є системою основних форм, методів і важелів використання економічних законів, реалізації власності, усебічного розвитку людини, узгодженням його інтересів з інтересами колективу і суспільства [271, с. 572]. Господарський механізм підприємств в умовах, що склалися, має бути сформований з ефективних організаційних, технологічних практик-елементів (засобів) і спрямований, в-

першу чергу, на впровадження організаційних інновацій, пов'язаних з поліпшенням організації виробництва, управління і праці. Ці інновації приносять відчутний ефект при порівняно невеликих фінансових вкладеннях. У зв'язку з цим слід розширювати кооперацію між підприємствами з обліком наявного в них устаткування, підвищувати ефективність бригадних форм праці і кваліфікацію працюючого персоналу, покращувати організацію праці. Важливим напрямом змін в господарському механізмі є формування організаційної структури, сприяючої якнайповнішому і глибшому вивченню зовнішнього середовища: дослідженню динаміки цін, ринку праці, ринку інновацій, змін на зовнішніх ринках, вивчення конкурентів, їх продукції, переваг. Стратегія підприємства має бути сформована з урахуванням стану зовнішнього середовища і можливостей самого підприємства. Саме вірно сформована стратегія є найбільш важливим чинником в підвищенні конкурентоспроможності підприємства і поліпшення його фінансового стану. Формування господарського механізму в цих умовах має бути спрямоване на створення стабільних партнерських стосунків між менеджментом підприємств, власниками і працюючим персоналом. Стабільна і цілеспрямована робота позитивно позначається на фінансових результатах діяльності.

Проте слід зазначити, що організаційні інновації не можуть повною мірою забезпечити конкурентоспроможність підприємства. Досягнення цієї мети можливе тільки шляхом широкого впровадження технічних інновацій, спрямованих на зниження енергоємності продукції, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції, що пов'язано з необхідністю фінансових інвестицій. Для вирішення питання про фінансові ресурси для інноваційного розвитку підприємств потрібна комплексна державна програма, спрямована на інноваційний розвиток економіки, в якій необхідно передбачити державні інвестиції. Також на державному рівні необхідно сформувати механізм, стимулюючий підприємства до інноваційної активності.

В результаті проведених досліджень були встановлені основні проблеми, пов'язані з інноваційним розвитком українських підприємств. До їх числа слід віднести:

- 1) зниження освітнього рівня населення;
- 2) забезпечення кваліфікованою робочою силою;
- 3) високий рівень зносу основних засобів;
- 4) низький рівень рентабельності;
- 5) низький рівень конкурентоспроможності;
- 6) низький рівень інноваційної активності.

Для вирішення цих проблем важливі рішення, як на державному рівні, так і на рівні підприємств. На державному рівні необхідно сформувати механізм, стимулюючий підприємства до впровадження новацій і забезпечення цього процесу необхідними фінансовими ресурсами. На рівні підприємств необхідно формувати ефективний господарський механізм з організаційних, технологічних практик-елементів (засобів) і забезпечити його функціонування.

До числа заходів на рівні підприємства слід віднести:

- 1) підвищення кваліфікації працюючого персоналу;
- 2) широке впровадження організаційних інновацій, спрямованих на поліпшення організації праці, виробництва і управління;
- 3) формування стабільних стосунків між менеджментом, власниками підприємств і працюючим персоналом;
- 4) формування організаційної структури, спрямованої на усебічно вивчення зовнішнього середовища і ринку інновацій;
- 5) використання лізингу для технічного переозброєння. Такий підхід дозволить вирішувати проблеми інноваційного розвитку підприємств за допомогою формування ефективнішого господарського механізму.

Лисевич Сергій Григорович

Висновки з розділу 3

Одержані наукові результати дослідження зводяться до наступного:

1. Визначено суть еколого-економічних відносин, яка полягає у створенні механізму регулювання та використання природи так, щоб це в ніякому разі не зашкодило біоті як головному живому організму природи. Проаналізовано екологізацію економіки або економіку навколишнього середовища як основний напрям реалізації економіко-екологічної політики. А основними економічними передумовами екологічних відносин є потреби, економічне зростання та економічна ефективність. Таким чином врахування екологічного фактору в процесі задоволення потреб людства, у реалізації бажаного економічного зростання дозволить досягнути економічної ефективності використання природних ресурсів і досягненні соціальної справедливості.

2. Досліджено на всіх рівнях взаємодії ланцюжка «людина ↔ природа ↔ суспільство» соціокультурну, екологічну динаміку, структуру суспільного виробництва і споживання на основі раціональності, прагматичності і особливостей соціально-економічного обміну суб'єктів господарювання в умовах, що склалися з урахуванням реалізації стратегії сталого розвитку.

3. Доведено, що через політичну нестабільність та значно велике втручання держави в розподіл іноземних інвестицій в Україні продовжує існувати проблема недостатнього використання інвестиційного потенціалу. Зпропоновано задля запобігання погіршення інвестиційного клімату в країні розробити чітку стратегію залучення іноземних інвестицій та провести низку реформ щодо діяльності іноземних суб'єктів на території держави й шляхів розподілу іноземних інвестицій.

4. Досліджено сприйнятливість інноваційних продуктів в Україні і доведено, що вона пов'язана з дифузією інновацій, оскільки в країні, де невисока здатність до інновацій, прибутковіше застосовувати уже перевірений винахід, технологію, продукт, аніж домовлятися з науково-дослідними

інститутами. Обґрунтовано необхідність втручання держави для подолання факторів, що не сприяють здійсненню підприємницької діяльності (корупції, політичній нестабільності, інфляції), посилення інфраструктури інновацій та стимулювання співпраці між науково-дослідними інститутами та підприємствами, заради розробки необхідних продуктів наукової діяльності для виробництва та підвищення ефективності інноваційної діяльності.

5. Статистичний аналіз показників функціонування системи національного туризму України показав необхідність визнання сфери туризму стратегічно важливою та пріоритетною галуззю в структурі народного господарства. Обґрунтовано необхідність розроблення політики і стратегії розвитку галузі, де були б визначені найбільш важливі завдання галузі, методи та інструменти їх реалізації. Інноваційний шлях розвитку галузі туризму повинний, перш за все, базуватись на створенні сприятливого внутрішнього та зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство.

6. Доведено, що вихідною передумовою створення технопарків є підвищення ступеню комерціалізації наукових досліджень, а загальною мотивацією для їх створення є те, що вони сприяють економічному зростанню на регіональному та національному рівні. В Україні відсутній внутрішній попит на дану діяльність через імпорт всієї високотехнологічної продукції і експорт напівфабрикатів, які слугують засобом виробництва інших країн і повертаються до України як готова продукція. Обґрунтовано, що інноваційна політика держави має бути направлена на зростання технологічного потенціалу підприємств до рівня, що стимулює попит на НДДКР.

7. Встановлено основні проблеми, пов'язані з інноваційним розвитком українських підприємств. Серед них можна виділити зниження освітнього рівня населення; забезпечення кваліфікованою робочою силою; високий рівень зносу основних засобів; низький рівень рентабельності тощо. Запропоновано на рівні підприємств сформувати ефективний господарський механізм з організаційних, технологічних практик-елементів (засобів) та забезпечити його функціонування, заходами якого віднесено підвищення кваліфікації

працюючого персоналу; широке впровадження організаційних інновацій, спрямованих на поліпшення організації праці, виробництва і управління; формування стабільних відносин між менеджментом, власниками підприємств і працюючим персоналом та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у дослідженні екологічних, поведінкових та інноваційних чинників національного розвитку та їхній вплив на економічну поведінку господарюючих суб'єктів.

Практична значущість дослідження полягає в доведенні розроблених теоретичних положень до рівня практичного інструментарію ефективної діяльності економічних суб'єктів.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з формуванням практичного механізму еколого-економічного регулювання, виявлення культурних особливостей економічної поведінки суб'єктів господарювання, методів їх корекції за допомогою інституційного проектування соціально-економічного розвитку суспільства, інституційних механізмів забезпечення державної політики в сфері інноваційної діяльності.

Використання результатів у навчальному процесі. Результати проведених досліджень можуть використовуватися у навчальному процесі при викладанні та опануванні таких дисциплін, як «Економічна теорія», «Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Державне регулювання економіки та економічна політика», «Економічна соціологія», «Соціальний розвиток», «Національна економіка», «Трансформаційна економіка», «Управління інноваціями».

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ РОЗПОДІЛУ ТА ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

4.1 Інструменти та методи розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти

Природно-ресурсна рента як економічна категорія відображає сукупність економічних відносин між економічними агентами з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів, які продукуються в результаті залучення природних ресурсів до господарчої діяльності в національній економіці. Розподіл і перерозподіл рентних доходів здійснюється за допомогою рентних платежів. Загально визнано, що природно-ресурсна рента виступає у формі доходу (рентного) від використання природних ресурсів у формі плати (рентної) за користування ними. Кількісно рента визначається як різниця між ціною, за якою природний ресурс продається, і витратами на його вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері.

Сутність рентних платежів за природні ресурси полягає у вилученні частини рентного доходу або надприбутку, зумовленого використанням природних ресурсів (природно-ресурсної ренти). Необхідність застосування рентних платежів в економіці зумовлена тим, що: користування природними ресурсами в ринкових умовах не може бути безкоштовним – необхідно забезпечити фінансове джерело їх відтворення та охорони; за їх допомогою досягається рівність умов господарювання – суб'єкти, які користуються природними ресурсами, повинні їх оплачувати, інакше отримують більше переваг, ніж суб'єкти, які цими ресурсами не користуються; за допомогою сплати платежів забезпечується можливість контролю використання ресурсів та здійснення їх належного обліку [272, с. 193].

Сутність рентних платежів, а також їх роль у розподілі та перерозподілі природно-ресурсної ренти певним чином розкривається у відповідних

функціях: регуляторній, фінансовій, стимулюючій, перерозподільній та природоохоронній (рис. 4.1).

Рисунок 4.1 – Функції рентних платежів (платежів за використання природних ресурсів) в економіці

Джерело: власна розробка авторів

Застосування в економіці рентних платежів повинно спрямовуватись, передовсім, на: сприяння рентабельності та підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарської діяльності, які використовують природні ресурси, особливо у стратегічно важливих сферах; оптимізацію розподілу природних ресурсів та перерозподілу отриманих доходів між суб'єктами господарювання; ефективне фінансування природоохоронних, економічних та соціальних заходів за рахунок отриманих рентних платежів.

Розмаїття прояву природно-ресурсної ренти сприяє урізноманітненню форм її вилучення, а плата за природні ресурси набуває форми спеціальних зборів, платежів, податків, орендної плати або ін., передбачених законодавством. Їх сплачують ті суб'єкти, які володіють або користуються природними ресурсами; якщо ресурси (природні об'єкти) орендовані, то відповідно сплачується орендна плата.

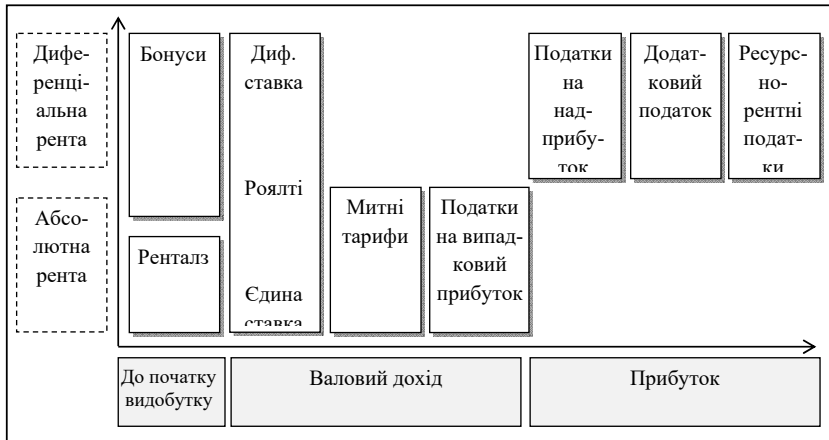
З метою розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти у світовій практиці застосовуються доволі численні і різноманітні види та форми платежів (інструментів розподілу і перерозподілу): бонус, ренталс, роялті, рентна плата (рентний, ресурсно-рентний податок), податок на видобуток корисних копалин, податки на надприбуток і додатковий прибуток, експортне мито, акциз, ліцензійний платіж (за отримання дозволу на діяльність, пов'язану з використанням природних ресурсів, дозволів на користування надрами) та ін.

Особливості застосування інструментів вилучення і перерозподілу природно-ресурсної ренти з виокремленням економічного джерела податку (абсолютної або диференціальної ренти) і бази оподаткування (валового доходу чи прибутку) в добувних галузях ілюструє рис. 4.2.

Економічним джерелом і базою обчислення (визначення) розміру платежів та ставок оподаткування в процесі застосування податкових інструментів виступає абсолютна або диференціальна природно-ресурсна рента (дохід). Платежі і податки, які сплачуються до початку господарської діяльності (бонуси, ренталз) і розрахунковою базою яких є валовий дохід (роялті, митні збори, податки на випадковий прибуток), призначені для вилучення абсолютної ренти. Але роялті може застосовуватись для оподаткування як абсолютної ренти – при застосуванні фіксованої ставки, так і диференціальної – у разі диференціювання ставки.

Податки, базою вилучення яких є прибуток (податки на надприбуток, додатковий податок на прибуток, безпосередньо ресурсно-рентні податки), спрямовані на оподаткування диференціальної ренти.

Різноманітні види і форми рентних платежів як інструменти розподілу і перерозподілу можна розділити на дві групи інструментів: неподаткові і податкові.

Рисунок 4.2 – Особливості застосування економічних інструментів вилучення, розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти

Джерело: [273, с. 8]

Чинним законодавством України (у Бюджетному кодексі) усі рентні платежі віднесені (з 2011 року) до податкових і зараховуються до бюджетів відповідних рівнів у встановлених пропорціях. Основою міжбюджетного розподілу рентної плати є поділ корисних копалин на загальнодержавні і місцеві (класифікація корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення розроблена Постановою Кабінету Міністрів України № 827 від 12 грудня 1994 р.) [274].

У світовій практиці в системі платежів за використання природних ресурсів переважають податкові інструменти: природно-ресурсна рента вилучається безпосередньо у користувачів рентних ресурсів – пряме оподаткування, і у споживачів природної сировини – непряме оподаткування.

Залежно від суб'єкта-платника, рентні платежі і податки поділяють на чотири групи [275, с. 235-327]:

- стягуються за ліцензування діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів, за надання дозволів на розвідку та експлуатацію ділянок землі і родовищ, за надання надр у користування та ін., з інвесторів;

- вирівнюють оптові ціни (на видобуті корисні копалини, наприклад, сиру нафту) – платниками виступають видобувні підприємства і компанії;

- коригують прибутковість продавців при реалізації видобутої продукції (наприклад, нафти і нафтопродуктів) на світовому і внутрішньому ринках (наприклад, експортне та імпорتنе мита) – платниками є фірми, які експортують/імпортують відповідну продукцію;

- податки, пов'язані з використанням продукції всередині країни – до таких податків (наприклад, стосовно нафтопродуктів) відносяться акцизи на паливо, податок на володіння транспортним засобом, дорожній збір тощо; їх платниками є споживачі-власники транспортних засобів.

Дана класифікація (порівняно з іншими) ширше окреслює коло рентних податків і платежів, а також їх платників.

Дискусійним в економічній літературі є розуміння відмінностей між рентними платежами і податками. На думку деяких фахівців [276, с. 60; 277, с. 29; 278, с. 406], рентні платежі – це не податки у традиційному розумінні, їх лише умовно можна віднести до податкових інструментів [275, с. 248]. Рентна плата надає державі статусу одного з учасників господарського процесу і власника, який здає в оренду майно (природні об'єкти), а підприємства (що експлуатують природні ресурси) оплачують кращу якість ресурсів незалежно від своїх виробничих, фінансових, економічних та інших результатів. Наслідком того, що умови оплати за ресурси для деяких господарюючих суб'єктів неприйнятні, може бути відмова від діяльності на користь інших (суб'єктів) або зниження розміру платежів. Інші дослідники вважають, що протиставлення платежів і податків є непродуктивним [279], а тому всі види платежів і податків за користування природними ресурсами ототожнюють з

податками [280, с. 54]. Існує думка, що фіксовані рентні платежі, які можна вважати елементом податкової системи, відрізняються від податків тим, що останні залежать від результатів господарської діяльності, тобто засновані на економічних показниках. Натомість власне рентні платежі не залежать від результатів діяльності підприємства, а тому на практиці виникає необхідність призначення численних різноманітних ставок щодо великій кількості різноманітних природних об'єктів. Різними є погляди вчених і щодо можливості перерозподілу ренти за допомогою лише рентних платежів або лише податків, або за допомогою тих та інших. Вибір залежить від налагодженості бюджетної та податкової систем, накопиченого досвіду платності користування і використання природних ресурсів, умов експлуатації кожного конкретного ресурсу. Існує також думка, що застосування рентних платежів та податків здійснюються з різними цілями, які лежать у різних площинах. Податкова система призначена для регулювання господарської діяльності всіх господарюючих суб'єктів, і в якості вихідної інформації використовує в основному бухгалтерські дані. Тоді як рентні платежі спрямовані, перш за все, на вирівнювання економічних умов видобутку, і використовують характеристики ресурсу та умов їх видобутку [281, с. 268]. Отже, вибір на користь лише рентних платежів або лише податків не дозволяє ефективно регулювати розподіл і перерозподіл природно-ресурсної ренти, а тому необхідно застосовувати обидва різновиди інструментів: вирівнювання умов діяльності підприємств досягається із застосуванням певних рентних платежів і податків.

Ставки рентних платежів визначаються в абсолютних та процентних показниках та можуть розраховуватись залежно від: вартості сировини, що добувається, чи одержаної з неї продукції; ціни реалізації; величини річного валового доходу тощо [282, с. 31]. У національній практиці застосовуються як абсолютні, так і процентні показники (рис. 4.3).

Рисунок 4.3 – Особливості застосування податкових інструментів вилучення природно-ресурсної ренти в національній економіці

Джерело: розроблено авторами на основі [283]

Для розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти застосовуються не лише визначені інструменти (платежі та податки) а й відповідні методи (адміністративні, законодавчі, економічні; прямої й опосередкованої дії; податкові і неподаткові). Прикладом застосування сукупності інструментів та методів є система надання державою права користування надрами. На сьогодні у світовій практиці розрізняють дві моделі систем надання таких прав: дозвільну (ліцензійну) і договірну (контрактну), табл. 4.1. Дозвільна модель передбачає розподіл державою ліцензій (дозволів) на користування природними ресурсами на конкурсній основі і укладання з надкористувачами ліцензійної угоди. Особливість моделі полягає в тому, що держава може використовувати (і змінювати) для надкористувачів податкове

навантаження (усі податкові збори припадають на господарюючу компанію-надрокористувача).

Таблиця 4.1 – Моделі систем надання права на користування надрами

Назва	Характеристика систем	
	дозвільна (ліцензійна)	договірна (контрактна)
Роль держави	розподіляє ліцензії на використання природних ресурсів і укладає ліцензійні угоди з інвесторами	укладає договори з інвесторами про надання права користування надрами
Особливості використання інструментів та методів	ліцензування, широке застосування рентних платежів та податків	договір концесії ¹ , угода про розподіл продукції ² , сервісна угода ³
Форма одержання доходів державою	грошова, з допомогою податків	натуральна (визначена частка продукту)
Рівень розвитку країни	розвинені	переважно ті, що розвиваються, країни з перехідною економікою
<p>¹ Договір концесії. Надає інвестору виключне право займатись видобутком на платній основі. Аналог довгострокової оренди ділянок надр. Видобуті корисні копалини стають власністю інвестора. Як правило, стосуються великих територій, мають довготривалий (іноді до 60-75 років) термін дії. У концесіонерів зазвичай відсутні обов'язки щодо повернення ділянок, на яких не виявлено корисних копалин, до закінчення терміну дії концесії. Держава напряму не пов'язана з управлінням діяльністю компанії концесіонера. Особливості світової практики: Чилі – загальносвітової золотий стандарт захисту концесіонерів, Кувейт – заборона концесій іноземним суб'єктам.</p>		
<p>² Угода про розподіл продукції (УРП). Лише частка видобутої сировини стає власністю компанії-інвестора. Інша частина скеровується державі в рахунок оплати за користування природними ресурсами. Весь ризик геолого-розвідувальних робіт несе компанія, її витрати відшкодуються лише у випадку виявлення комерційно рентабельних запасів. Ділянки, де вони не виявлені, повертаються державі. Як правило, інвестор звільняється від сплати більшості податків впродовж всього терміну дії УРП. Зазвичай держава бере участь в управлінні діяльністю по УРП через створення державної компанії або сумісного підприємства з компанією-інвестора.</p>		
<p>Особливості світової практики розподілу продукції між державою та приватними компаніями: Нідерланди –50/50, Єгипет – 50/50, Малайзія – 60/40, Індонезія 85/15 (нафта) 70/30 (газ); Нігерія – 55-60/45-40; Казахстан, Азербайджан – від 50/50 до 90/10.</p>		
<p>³ Сервісна угода. Вилучена сировина не є власністю компанії-інвестора. Держава може контролювати рівень видобутку і формувати стратегію підприємства. Компанія-інвестор проводить за свій рахунок геолого-розвідувальні роботи, організовує видобуток природних ресурсів. Держава компенсує витрати, виплачує премію з урахуванням кількісних показників видобутої сировини, надає винагороду за відкриття нових запасів. Передбачається фіксована норма прибутку. Зазвичай у інвестора є право купівлі у держави визначеного відсотка видобутих ресурсів за цінами, що нижче ринкових. Застосовують: країни Аравійського півострова, Нігерія, Казахстан.</p>		

Джерело: розроблено авторами на основі [284-293]

Основою функціонування ліцензійної системи є широке застосування таких інструментів регулювання, як бонуси, рента, роялті, податок на прибуток, акциз, експортне мито. Вибір інструменту залежить від конкретних завдань регулювання розподілу та перерозподілу ренти і регулюючих можливостей самого інструменту.

Договірна модель заснована на укладенні договорів між державою та інвестором про надання права користування надрами. Формами договорів є: концесії, угоди про розподіл продукції (УРП) і сервісні угоди.

Основною відмінністю двох систем фахівці вважають право держави на зміну податкового навантаження: при ліцензійній – є, при договірній – немає. Вилучення ренти переважно у формі продукції (при укладанні договорів) свідчить про нестабільність економічної системи країни, а в грошовому вигляді через податки (при ліцензуванні) – про міцне законодавство і розвинену ринкову економіку. Але на практиці дозвільна і договірна системи тісно пов'язані між собою.

Дозвільна (ліцензійна) модель отримала своє поширення в розвинених країнах сучасного світу (Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Канада, Австралія, Норвегія). Вона вдало поєднує гнучку податкову політику й ефективний контроль держави за освоєнням надр та видобуванням корисних копалин. Країни, що розвиваються (Єгипет, Чилі, Індонезія, Малайзія, Саудівська Аравія, Кувейт, Казахстан), воліють до договірної (контрактної) моделі, що обумовлено прагненням добувних компаній більш чітко і тривало зафіксувати умови діяльності і застрахувати себе від можливих ризиків.

Національні особливості тієї чи іншої моделі залежать від цілого ряду не лише економічних, а й інших чинників [284-286; 288-293; 294].

Певний інтерес становить досвід такого розподілу та перерозподілу в країнах пострадянського простору (зокрема в Російській Федерації та Республіці Казахстан) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Особливості застосування інструментів та методів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти в Російській Федерації та Республіці Казахстан (добування нафти)

<i>Росія</i>	<i>Казахстан</i>
1	2
Особливості системи надання державою права користування надрами	
<p><i>Об'єднання ліцензійної системи з договірною.</i> Ліцензійна заснована на адміністративному праві відповідно до Закону «Про надра» [24], а договірна – на цивільному відповідно до закону «Про угоди про розподіл продукції» [25].</p>	<p><i>Договірна система.</i> Контракторами можуть бути національні та іноземні компанії (термін контрактів від 6 до 45 років); передбачено страхування контрактором можливих фінансових ризиків. Основна форма взаємодії держави і бізнесу – угода про виконання робіт. Значну кількість провідних підприємств добувної промисловості надано в оренду філіям іноземних ФІП або іноземним компаніям з терміном оренди 30-40 років (період фактичного геологічного вичерпання запасів ресурсів надр). Переважає приватна форма власності та експлуатації кар'єрів [297].</p>
Інструменти розподілу та перерозподілу ренти, що використовує уряд	
<p>Оподаткування здійснюється на основі спеціального податку на видобуток корисних копалин (ПВКК) та експортних мит (ЕМ). Застосовується диференціація ставок ПВКК в залежності від умов видобутку нафти, але вона не диференціюється в інших галузях добувної промисловості [284, с. 38-39]. Величина ЕМ на сиру нафту та нафтопродукти прив'язана до рівня світових цін, встановлено граничні розміри вивізних мит, застосовується прогресивна шкала (на нафтопродукти – шкала нижче). Прогресивність ПВКК і ЕМ по відношенню до світової ціни на нафту забезпечують формули розрахунку їх ставок: при підвищенні ціни нафти Urals в діапазоні 40-140 дол. за барель, розмір ставки ПВКК відносно ціни також підвищується – 13,7-19,6%, експортного мита на нафту – 34,4-56,3%; сумарна частка двох податків в ціні в даному діапазоні – з 48,1% до 75,9% [284, с. 47].</p>	<p><i>Застосовуються бонуси, роялті, рентний податок на експорт, податок на прибуток корпорацій</i> [288]. Для оподаткування видобутку використовуються [284, с. 33-35]: <i>податок на видобуток корисних копалин</i> (аналог) роялті. Ставка для нафти – 7-20%, встановлюється за шкалою в залежності від обсягу видобутку; передбачено скорочення ставки на 50% у разі переробки видобутої сировини на території країни. <i>спеціальний податок на надприбуток</i> – сплачують всі добувні підприємства. Податкова база – частина доходу, яка після сплати податку на прибуток перевищує 125% від суми відрахувань. Ставка (від 10% до 60%) – відповідно до відношення сумарного доходу до сумарних витрат (понад 1,25 – понад 1,7). Додатково застосовуються: <i>акциз на сиру нафту;</i> <i>рентний податок на експорт нафти</i> (за ковзною шкалою 0-32% в залежності від рівня світових цін – до 40 дол. і більше 180 дол. за барель). При розрахунку податку на видобуток і податку на експорт використовуються довідкові (світові) ціни на стандартні сорти вуглеводнів.</p>

Джерело: власна розробка авторів

Уряд Казахстану для розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти застосовує договірну систему користування надрами, використовує податкові та неподаткові методи. З користувачів надр стягуються практично всі види податків.

З числа неподаткових регуляторів в Казахстані передбачено: першочергове право держави на придбання у контрактора видобутих корисних копалин за пільговими цінами; конкурсна основа передачі ділянок надр для розвідки і розробки [291, с. 126-130].

Основним завданням регулювання доходів від видобутку природних ресурсів визнано вилучення природно-ресурсної ренти в дохід держави, але науковці країни стурбовані тим, що доволі значна частина рентних доходів не потрапляє до державного бюджету: це «стає джерелом розвитку західних економік і перетворюється в один з основних джерел криміналізації економіки Казахстану» [298, с. 21]. Провідні фахівці республіки вважають, що приватна форма власності та експлуатації надрових родовищ, яка переважає в економіці, неефективна з позицій присвоєння природних ресурсів і суперечить Конституційному праву Казахстану на надра, національним економічним інтересам і економічній безпеці країни. Значна кількість провідних нафтогазових, гірничорудних, металургійних підприємств знаходиться в орендній власності філій зарубіжних фінансово-промислових груп або іноземних компаній з терміном оренди 30-40 років (період фактичного геологічного вичерпання запасів ресурсів надр) [297]. Однією з найважливіших проблем є недосконалість законодавства при жорсткому контролі держави, що призводить до непрозорості процедури проведення конкурсів та створює поле для корупції.

У Росії також використовується система податкових і неподаткових методів вилучення та розподілу ренти. Особливістю системи надання права на користування надрами є об'єднання ліцензійної системи з договірною. Тим самим створено унікальну і суперечливу систему надрокористування [287]. Оподаткування підприємств добувної промисловості здійснюється на основі

спеціального податку на видобуток (ПВКК) корисних копалин та експортних мит. Таким чином, російська система оподаткування характеризується використанням податків, заснованих на валовому доході, і відносно незначною роллю податку на прибуток. Перевагою такого оподаткування є простота адміністрування. Механізм перерозподілу ренти на користь держави, що ґрунтується на цих податках, досить ефективний. Особливо з урахуванням високої експортної орієнтації російського нафто-газового сектору і високої залежності його доходів від світових цін на нафту. Однак існуюче податкове навантаження перешкоджає освоєнню нових нафтових родовищ, особливо розташованих в неосвоєних регіонах і на континентальному шельфі. У цих випадках надаються пільги в оподаткуванні ПВКК (податкові канікули, знижений коефіцієнт до ставки або нульова ставка) або ж щодо експортного мита на нафту (знижена або нульова ставка) стосовно обсягів видобутку нафти за такими проектами [284, с. 38-39, 47].

У Росії, як і в Казахстані, відсутні спеціальні платежі рентного характеру в залежності від вартості природного ресурсу, який видобувається. Податок на видобуток корисних копалин тільки частково вирішує проблему вилучення доходів добувних компаній у вигляді природної ренти на користь держави. Він «не орієнтований в будь-якій мірі на фіксацію і уловлювання диференціальної ренти... Рента як абсолютна, так і диференціальна, в єдиному потоці, в значній мірі, дістається надкористувачам-розробникам, а в умовах Казахстану – переважно закордонним інвесторам» [299].

Фахівці вважають, що розподіл і перерозподіл ренти в країнах з перехідною економікою проходить еволюційний шлях розвитку в напрямку зближення з міжнародною практикою, але з притаманними для кожної країни особливостями.

Особливістю надання державою права користування надрами в Україні є застосування договірної та ліцензійної систем [300, с. 9-10]. Використовуються:

– по-перше, угоди про розподіл продукції (УРП), що регулюються Законом України «Про угоди про розподіл продукції» [301] та Кодексом

України «Про надра» [302]. При укладанні угоди держава видає спеціальний дозвіл на користування ділянкою надр (ліцензію). Такий дозвіл і ліцензія – частина УРП (що свідчить про договірний та ліцензійний характер системи);

– по-друге, договори про спільну діяльність (ДСД), договори про надання послуг або сервісні контракти. Регулювання ДСД та сервісних контрактів ускладняється відсутністю спеціального законодавства.

Відповідно до Цивільного кодексу України (ЦКУ) за ДСД сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону. Спільна діяльність може здійснюватися на основі або без об'єднання вкладів учасників (просте товариство) (ЦКУ, Р. III, Гл. 77, Ст. 1130) [303]. Предметом ДСД у галузі добування нафти та газу є спільна діяльність, яка забезпечує розвідку і освоєння родовища, видобуток вуглеводнів та отримання прибутку від їх продажу. Дохід, одержаний учасниками договору простого товариства в результаті їх спільної діяльності, розподіляється пропорційно вартості вкладів учасників у спільне майно (ЦКУ, Р. III, Гл. 77, Ст. 1139) [там само]. Кожна сторона має право придбати у ДСД частку вуглеводнів, визначену договором, як правило пропорційно внескам, за ринковою ціною. Сплата ренти за користування надрами для видобування корисних копалин, поряд з податками на прибуток підприємств і додану вартість, є обов'язковою і регулюється Податковим кодексом України (ПКУ, Р. IX, Ст. 252) [283]. Необхідно зазначити, що в сучасних умовах ДСД зазвичай незначні за обсягом, не містять спеціальних вимог та детальних положень щодо спільної діяльності сторін, що робить можливим зловживання при вилученні, розподілі та перерозподілі природно-ресурсної ренти. Практикується заволодіння інвестором правами на родовище, безпідставне відбирання або надання ліцензій на його розробку, заздалегідь невігідні умови розподілу доходів спільної діяльності та інше, що зводить надходження рентної плати до державного бюджету до незначних сум [304, с. 133]. Основна кількість компаній нафтогазодобувного сектору України, який представлений підприємствами державної власності (НАК «Нафтогаз України»),

ПАТ «НАК «Надра України») і близько 100 приватних компаній, здійснюють свою діяльність за ДСД [305, с. 6]. Зазвичай сторонами таких договорів є дочірні підприємства НАК «Надра України» і приватні компанії.

Вважається, що на сьогодні УРП, який спирається на законодавчо закріплені права і норми, порівняно з ДСД, є більш ефективною формою не лише розподілу та перерозподілу природної ренти, а й одним із найефективніших методів залучення інвестицій для розробки родовищ, а також стимулювання збільшення видобутку вуглеводнів у нафтогазовому секторі. Як правило, до УРП вдаються при розробці нових покладів або, як у випадку України, нетрадиційних енергоносіїв [306].

Особливості УРП за чинним українським законодавством, а також переваги та недоліки угод, узагальнено в табл. 3.3. Відповідно до національного законодавства, у межах УРП держава доручає інвестору на визначений термін для проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини виробленої продукції (що розподіляється між інвестором і державою та визначається як різниця між виробленою і тією, що передається у власність інвестора в рахунок компенсації його витрат).

Держава забезпечує надання інвесторам (у тому числі представництвам іноземних інвесторів) погоджень, квот, спеціальних дозволів на користування надрами та ліцензій на здійснення діяльності з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин, актів про надання гірничого відводу, документів, що засвідчують право користування землею, та інших дозволів, документів дозвільного характеру, ліцензій, пов'язаних із користуванням надрами, виконанням робіт, будівництвом споруд, передбачених угодою про розподіл продукції (Закон України «Про угоди про розподіл продукції, Р. І, ст. 4, п. 1-3) [301].

Таблиця 4.3 – Особливості угод про розподіл продукції відповідно до чинного законодавства України

<i>Особливості</i>
1
<i>Основний перерозподіл ренти здійснюється через розподіл продукції</i>
загальнодержавні та місцеві податки, платежі і збори (крім ренти за користування надрами для видобування корисних копалин, податків на прибуток підприємств і додану вартість) замінюються розподілом виробленої продукції (газу, нафти тощо) між державою та інвестором на умовах угоди
<i>Розподіл виробленої продукції (Р.III, ст.19, п.1-3) між державою та інвестором за умови і в порядку:</i>
визначення її загального обсягу та вартості; визначення частини компенсаційної продукції (щоквартально – не більше 70% загального обсягу виробленої продукції до повного відшкодування витрат інвестора); розподілу прибуткової продукції; щоквартального розподілу (можливо безперервного щодо вуглеводнів)
<i>Вимоги порядку визначення складу витрат, що підлягають відшкодуванню інвестору компенсаційною продукцією (Р.III, ст.19, п.5)</i>
лише витрати інвесторів, понесені після офіційного опублікування результатів конкурсу на укладення УРП; ведення їх обліку оператором в порядку та на умовах, визначених угодою; індексування витрат при довгострокових угодах (понад 10 років); включення витрат на придбання необігових активів та на виконання робіт по розвідуванню, облаштуванню і видобутку корисних копалин у момент їх понесення в повному обсязі без застосування правил амортизації
<i>Спеціальні правила оподаткування (Р.III, ст.25, п.1, 2)</i>
обов'язкова сплата ренти за користування надрами для видобування корисних копалин, податків на прибуток підприємств і додану вартість, що регулюється Податковим кодексом України (ПКУ, Р. IX, Ст. 252)
<i>Особливості користування надрами під час виконання УРП (Р.III, ст.17, п.1)</i>
видача спеціальних дозволів на користування надрами та ліцензій на здійснення діяльності з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин, які є частиною УРП (подвійний характер системи державного регулювання) (Р.I, ст.4, п.3; Р.III, ст.17, п.1)
<i>Право власності сторін на вироблену продукцію (Р.III, ст.20, п.1)</i>
належить державі до моменту розподілу продукції в пункт виміру
<i>Розпорядження частиною продукції, що належить інвестору (Р.III, ст.22, п.1)</i>
зобов'язання (відповідно до умов конкурсу та угоди) реалізації продукції державі або іншим суб'єктам виключно в межах території країни; ціна реалізації не нижча цін міжнародних ринків
<i>Переваги</i>
<i>Стимулювання надрокористувача до довгострокового видобутку:</i>
тривалий строк дії угод (визначається сторонами, однак не більше 50 років); обов'язкове визначення строків пошуку, розвідки та видобування корисних копалин, порядку та умов їх продовження. Право держави на відмову від виконання (припинення) угоди і вимагання відшкодування збитків у разі порушення передбачених строків (Р.II, ст.14, ч.1);

1
<p>можливість передбачення особливих етапів, правил та порядку користування надрами і проведення робіт під час розробки родовищ нетрадиційних вуглеводнів (Р.ІІ, ст.17, ч.4); укладання угод щодо окремих ділянок (континентального шельфу та виключної (морської) зони), у межах яких знаходяться родовища (їх частини) корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення (наприклад, об'єднання кількох родовищ) (Р.І, ст.6, ч.1)</p>
<i>Проведення конкурсу на укладення угоди за умови:</i>
<p>мінімального розміру інвестицій; основних критеріїв розподілу продукції; особливостей умов угоди з боку держави; оптимальних економічних, технологічних, природоохоронних або інших показників (заходів) щодо раціонального використання надр; усіх істотних вимог держави щодо умов та виконання робіт, передбачених угодою (Р.І, ст.7, ч.1)</p>
<i>Соціально-економічний характер умов конкурсу щодо окремої ділянки надр:</i>
<p>збитковість (за об'єктивними факторами) продовження розробки родовищ корисних копалин для користувачів надрами та держави, у разі забезпечення істотного обсягу видобування, при можливих негативних соціальних наслідках та фінансових (матеріальних) втратах, пов'язаних з їх консервацією/ліквідацією;</p> <p>забезпечення регіонів власною паливно-енергетичною сировиною, утворення нових робочих місць у районах з низьким рівнем зайнятості населення; впровадження новітніх технологій, обладнання передових технічних розробок для забезпечення ефективного пошуку, розвідки та розробки перспективних малодосліджених родовищ корисних копалин тощо (Р.І, ст.6, ч.2)</p>
<i>Визначення істотних і особливих умов угод</i>
<p>істотні: порядок внесення рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (п.12); умови визначення обсягу компенсаційної продукції (п.15); склад витрат, що підлягають відшкодуванню компенсаційною продукцією (п.16); порядок та умови розподілу прибуткової продукції між державою та інвестором (п.17); порядок і строк передачі державі частини прибуткової продукції (п.18); порядок переходу права власності на вироблену продукцію (п.19); порядок одержання інвестором частини прибуткової продукції, що належить йому (п.20)(Р.ІІ, ст.8, ч.2);</p> <p>особливі: порядок і особливості обліку витрат на промислові та технологічні потреби тощо) (Р.ІІ, ст.9, ч.1).</p>
<i>Надання переваг всьому національному</i>
<p>продукції, товарам, роботам, послугам та іншим матеріальним цінностям українського походження за рівних умов стосовно ціни, строку виконання, якості, відповідності міжнародним стандартам (Р.ІІ, ст.8, ч.5);</p> <p>прийняття (наймання) на роботу працівників для зазначених в угоді потреб переважно з числа громадян країни та для організації їх навчання в обсягах, передбачених угодою (Р.ІІ, ст.8, ч.5);</p> <p>врахування потреби території розташування ділянки надр, переданої у користування на умовах угоди, при використанні державної частини виробленої продукції. Розрахунок (з компенсацією втрат внаслідок порушення екологічних вимог) та обґрунтування місцевих потреб здійснюється органом місцевого самоврядування. (Р.ІІІ, ст.21)</p>
<i>Гарантії держави від змін законодавства щодо прав і обов'язків інвестора</i>
<p>застосування законодавства, чинного на момент укладання угоди протягом строку її дії (крім законодавства, що зменшує розмір податків, зборів чи скасовує їх, спрощує регулювання господарської діяльності щодо пошуку, розвідки та видобування корисних копалин, послабляє процедури державного (митного, валютного, податкового та ін.) контролю у сфері господарської діяльності або пом'якшує відповідальність інвестора) (Р.ІІІ, ст.27, ч.1)</p>
<i>Недоліки [294, с. 121, 126].</i>
<p>Дуже тривалий термін угод та величезні площі нафтогазових перспективних територій, які отримують в експлуатацію добувні компанії</p>
<p>Відсутність чіткості у визначенні повного обсягу витрат, що підлягають компенсації</p>
<p>Можливість зниження ставок рентної плати як пільгового оподаткування з метою залучення іноземних інвестицій і швидкого (що значно збільшить прибуткову частину продукції держави), але тимчасового нарощування видобутку сировини</p>

1
Невирішеність проблеми виконання геологорозвідувальних робіт, що поглиблює протиріччя інтересів перерозподілу природно-ресурсної ренти (держави, суспільства й майбутніх поколінь).
Непередбаченість законодавством обов'язкового оприлюднення змісту УРП
Привласнення іноземними компаніями ренти в результаті використання ними високотехнічного імпортного обладнання та іноземних фахівців у процесі експлуатації природних ресурсів (визначається унікальністю застосовуваних ними технологій та унікальністю процесу, що формується працею більш кваліфікованих працівників)

Джерело: розроблено авторами на основі [294, с. 121, 126; 301]

Отже, для перерозподілу природно-ресурсної ренти у світовій та українській національній практиці застосовуються найрізноманітніші інструменти та методи, але їх вибір кожна країна здійснює індивідуально, відповідно до поставлених цілей і завдань розбудови національної економіки.

Проданова Лариса Василівна, Шерстюкова Каріна Юріївна

4.2 Концептуальні основи формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці

Розкриття сутності категорії «рента» як однієї з форм доходу, на які розпадається-розподіляється створений у національній економіці продукт і дохід, а також як плати за використані (у процесі створення продукту) ресурси, потребує знаходження відповіді на питання «хто має право отримувати й отримує дохід?», «хто повинен платити і платити за використані та спожиті ресурси?». Відповідь можна одержати у результаті дослідження специфікації прав власності щодо ресурсів і результатів виробництва.

Сучасні економісти вважають, що точне визначення змісту прав власності є найважливішою умовою ефективності усієї економіки. Оскільки право власності закріплює за кожним власником або їх групами право на довготермінове утримання за ними економічно значущих об'єктів та ресурсів з можливістю одержання доходу від них (чи то прибуток чи то рентний дохід), оскільки система економічних відносин власності званою мірою впливає на основні економічні пропорції національної економіки: структуру цін, алокацію ресурсів, розподіл доходів та ін. [307, с. 21-22].

Взаємозв'язок природно-ресурсної ренти та специфікації прав власності очевидний: рентні відносини виникають там, де формуються і реалізуються економічні взаємозв'язки між власниками ресурсів та суб'єктами їх використання з приводу створення, розподілу і перерозподілу рентних доходів [308, с. 155]. Специфікація прав власності є методологічним підґрунтям розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти. З одного боку, власність є першопричиною утворення, розподілу й використання рентного доходу, з іншого – природа власності розкривається у відповідних формах доходу, зокрема ренти.

Права власності як «пучок правоспроможностей» щодо об'єкту власності (у контексті нашого дослідження – природних об'єктів та ресурсів) широко представлені в сучасній економічній (і юридичній) літературі: власність може бути розділена (розщеплена) на декілька правоспроможностей (між декількома господарюючими суб'єктами). У визначенні наборів правоспроможностей, які розподіляються між власником і користувачем (природних ресурсів), орендодавцем та орендарем (природних об'єктів) виділяють два основних підходи:

- традиційний, що включає в зміст поняття власності три елементи: володіння, використання (користування) і розпорядження;

- розширений, що складається з таких елементів: володіння; використання; управління; право на дохід; право на капітальну цінність (відчуження, зміну або знищення); право на захист від експропріації; право на передачу у спадщину; право на необмеженість у часі; право та обов'язок не використовувати на шкоду іншим; відповідальність у вигляді стягнень (можливість позбавлення за рахунок сплати боргу); право на повернення правоспроможностей, які були передані іншим суб'єктам, через визначений термін [307, с. 11-12].

Найважливішими з перелічених є права, що визначають варіанти законних правоспроможностей, тобто зафіксованих законодавчо. Права власності визначаються і гарантуються певною управляючою структурою або

порядком, тобто системою законів і норм, а також інструментами, що захищають цей порядок (наприклад, санкціями за порушення).

У Цивільному кодексі України [303]:

- право власності – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном (кн. третя, р. I, гл. 23, ст. 317, п. 1);

- термін «рента» використовується (кн. п'ята, р. III, пр. 1, гл. 56) для позначення відносин, які виникають за договором ренти, коли одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі (ст. 731). Кодексом також зазначені норми забезпечення виплати ренти: у разі передачі під виплату ренти земельної ділянки або іншого нерухомого майна одержувач ренти набуває право застави на це майно; платник ренти має право відчужувати майно, передане йому під виплату ренти, лише за згодою одержувача ренти; у разі відчуження нерухомого майна іншій особі до неї переходять обов'язки платника ренти; виплата ренти може бути забезпечена шляхом встановлення обов'язку платника ренти застрахувати ризик невиконання ним своїх обов'язків за договором ренти (ст. 735).

Сутність специфікації прав власності в сучасній економічній літературі трактується неоднозначно. Деякі вчені специфікацією називають точне визначення набору правоспроможностей власника. На їх думку, специфікація заснована на визначенні кордонів, що відокремлюють власника і наявні в нього ресурси від інших власників. З урахуванням розширеного пучка правоспроможностей, кордони визначаються таким чином: «право володіння передбачає позначення меж (кордонів) навколо ресурсу; право користування – можливість здійснювати з ресурсом будь-які дії в рамках кордонів; право управління – можливість допускати інших агентів; право на дохід – можливість розширення кордонів для нових об'єктів (благ), отриманих у результаті використання ресурсу; право на капітальну цінність – можливість охоплення

цими межами не тільки поточних, а й майбутніх результатів від використання ресурсу; право на безпеку або імунітет від експропріації – неприпустимість перетину кордонів іншими агентами; право на успадкування і заповіт – можливість визначення умов і порядку «входження» всередину кордонів майбутніх власників; заборона шкідливого використання - неприпустимість виходу негативних результатів від користування ресурсів за встановлені кордони та ін. [309]. Специфікувати права власності на об'єкт власності означає виключити можливість вільного доступу до нього інших [310, с. 74].

Більш поширеною є точка зору, відповідно до якої специфікація прав власності є системою формальних і неформальних правил і механізму контролю за їх дотриманням, які забезпечують однозначне визначення суб'єкта права, об'єкта права, розподілу правоспроможностей власності між суб'єктами права, способів наділення власністю і передачі правоспроможностей [311, с. 27, 29]. У сучасній теорії прав власності має місце поняття «розмивання» прав власності. Розмивання відбувається в тому випадку, коли права власності неточно встановлені або недостатньо захищені, тобто недостатньо специфіковані. Неповна специфікація призводить до неефективного використання об'єктів власності та розмивання процесів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти [310, с. 74-75].

Основними суб'єктами національної економіки, які претендують на право привласнення частки природно-ресурсної ренти, є: громадяни країни (суспільство) і господарюючі суб'єкти (що використовують природні ресурси та об'єкти), а також держава (основна функція якої – управління суспільством та національним господарством). Теоретично розподіл правоспроможностей прав власності між цими суб'єктами щодо природних ресурсів та природних об'єктів можливий у трьох варіантах, у залежності від того, кому з суб'єктів належить право володіння, розпорядження, використання, право на дохід, тощо: державі, приватним власникам чи суспільству (табл. 4.4).

Таблиця 4.4 – Специфікація прав власності на природні ресурси та об’єкти

Права власності	Правоспроможності держави (право державної власності)	Правоспроможності приватних власників (право приватної власності)	Правоспроможності суспільства (право суспільної власності)
Право володіння	державна	господарюючий суб’єкт	суспільство в особі державних і суспільних інститутів (власність спільна, неперсоніфікована, неподільна, всіх громадян країни)
Право розпорядження	державна в особі спеціального органу	господарюючий суб’єкт	державні й суспільні інститути (наприклад, позабюджетний національний рентний фонд)
Право використання	державна (можлива платна / безкоштовна передача права іншому суб’єкту)	господарюючий суб’єкт (можлива платна передача права іншому суб’єкту, включаючи державу)	приватні і державні інститути, господарюючі суб’єкти
Право на дохід	увесь дохід (у тому числі рента) – державі	увесь дохід (у тому числі рента) – господарюючому суб’єкту	розщеплене: прибуток – користувачу ресурсами, рента – суспільству (як власнику ресурсів) і державі (плата за управління)

Джерело: розроблено авторами на основі [312, с. 10-14]

Існування державної форми власності є предметом наукових дискусій. Деякі науковці зауважують: оскільки власник не той, хто розпоряджається природними ресурсами та об’єктами, а той, у чиїх інтересах здійснюється розпорядження та використання, остільки держава не може бути власником – вона виступає суб’єктом управління. На цій підставі вчені вважають, що не може бути державної форми власності, а може бути тільки державне управління власністю (наприклад, суспільною) [312, с. 9]. Інші дослідники зазначають: хто б не володів титулом власності, реальним власником ресурсу є лише той, хто привласнює створену ренту [282, с. 17-19], тобто має право на дохід.

Основні нормативно-правові акти чинного національного законодавства, які регулюють відносини власності, зокрема визначають і розмежовують основні форми власності в Україні: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України. У Конституції України визначені право власності українського народу (ст. 13), право державної власності (ст.

14), право комунальної власності як власність територіальних громад (ст. 142) та право приватної власності як невід’ємне право людини (ст. 41) [313]. Відповідно до змісту статей 324-327 Цивільного кодексу України, самостійними суб’єктами права власності виступають український народ, юридичні й фізичні особи стосовно об’єктів права приватної власності, держава та територіальна громада відповідного села, селища, міста [303].

Законодавство України, що визначає права власності на природні ресурси в національній економіці, представлено в табл. 4.5. Конституція України (та інші нормативно-правові акти чинного національного законодавства) проголошують природні ресурси об’єктами права власності українського народу (ст. 13) [313]. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством. Згідно з законом, кожний громадянин має право користуватися природними об’єктами права власності народу.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах (ст. 38) [314].

Специфікація прав власності, що фактично визначає систему (інститут) власності, виступає своєрідним інституційним регулятором розподілу і перерозподілу. Вона, як і сукупність інструментів, методів та важелів розподілу і перерозподілу ренти (що розглядаються в п. 4.1), є одним з необхідних та важливих елементів механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці.

Таблиця 4.5 – Визначення права власності на природні ресурси чинним законодавством України

№ з/п	Дата, номер та статус документа	Назва	Зміст окремих положень законодавства
1	2	3	4
1	25.06.1991, 1264-ХП. Чинний. Редакція від 01.02.2017, підстава 1641-19	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	Р.1, ст.4. Право власності на природні ресурси (в останній чинній редакції від 16.10.2012 р.) Природні ресурси України є власністю Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України (КУ), цим та іншими законами України. Громадяни України мають право користуватися природними ресурсами України відповідно до цього та інших законів
2	21.01.1994, 3852-ХП. Чинний. Редакція від 10.03.2017, підстава 1832-19	Лісовий кодекс України	Р.2, гл.1, ст.7. Ліси як об'єкт права власності (в останній чинній редакції від 29.03.2006 р.) Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених КУ. Ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності. Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи
3	27.07.1994, 132/94-ВР. Чинний. Редакція від 01.01.2016, підстава 867-19	Кодекс України «Про надра»	Р1, гл.1, ст.4. Власність на надра Надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності Українського народу на надра, є недійсними. Український народ здійснює право власності на надра через Верховну Раду України (ВРУ), Верховну Раду Автономної Республіки Крим (ВР АРК) і місцеві ради. <i>(із змінами, внесеними згідно із Законом № 5456-VI від 16.10.2012 р.)</i>
4	06.06.1995, 213/95-ВР. Чинний. Редакція від 01.02.2017, підстава 1641-19	Водний кодекс України	Р.1, гл.1, ст.6. Власність на води (водні об'єкти) (в останній чинній редакції від 18.11.2012 р.) Води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування. Український народ здійснює право власності на води (водні об'єкти) через ВРУ, ВР АРК і місцеві ради
5	28.06.1996 254к/96-ВР. Чинний. Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19	Конституція України	Р.1. Загальні засади (в останній чинній редакції від 28.06.1996 р.) Ст.13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

1	2	3	4
			<p>Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.</p> <p>Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.</p> <p>Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.</p> <p>Ст.14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.</p> <p>Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону</p>
6	<p>25.10.2001, 2768-III. Чинний. Редакція від 16.04.2017, підстава 1923-19</p>	<p>Земельний кодекс України</p>	<p>Р.1, гл.1, ст.1. Земля – основне національне багатство (в останній чинній редакції від 25.10.2001 р.)</p> <p>Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується.</p> <p>Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі</p>
7	<p>16.01.2003, 435-IV. Чинний. Редакція від 02.11.2016, підстава 1666-19</p>	<p>Цивільний кодекс України</p>	<p>Кн.3, р.1, гл.23, ст.324. Права власності Українського народу (в останній чинній редакції від 16.01.2003 р.)</p> <p>Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.</p> <p>Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених КУ.</p> <p>Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону</p>

Джерело: власна розробка авторів

У сучасній економічній літературі поняття «механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти» не використовується і його сутність залишається невизначеною. Разом з тим існують окремі наукові дослідження, в яких застосовуються поняття «рентний механізм», «механізм регулювання розподілу і перерозподілу доходів» тощо, а також трактується їх сутність. Узагальнення результатів цих досліджень може бути основою для з'ясування сутності поняття «механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти».

Загальним в основі майже всіх визначень терміну «механізм», що використовуються в економічній літературі, є його визначення як безлічі взаємопов'язаних елементів, які приводять в дію певний об'єкт. При цьому виділяється декілька підходів, відповідно до яких механізм може розглядатись як [315]:

– сукупність елементів, що впливають на розвиток об'єкта – механізм як інструмент впливу, характеризує процес управління будь-яким об'єктом (об'єктом управління може бути економічний процес, стосовно нашого дослідження – перерозподіл природно-ресурсної ренти);

– взаємозв'язок елементів, що забезпечують розвиток об'єкта – механізм як: визначена послідовність взаємопов'язаних економічних явищ та процесів, яка носить об'єктивний характер і може пояснювати деякий природний, еволюційний процес розвитку явища, яке розглядається; інструмент взаємодії суб'єктів, що визначає принципи і послідовність виконання визначених дій між різними економічними суб'єктами на основі врахування їх інтересів (в контексті нашого дослідження – суб'єктів, що виступають власниками або користувачами природних ресурсів, претендують на отримання відповідної частки створеного додаткового продукту та доходу – природно-ресурсної ренти).

Структура механізму включає певні елементи: цільову функцію, об'єкти і суб'єкти впливу, інструменти, методи і важелі реалізації тощо [315-317].

Механізм у загальному розумінні – це система елементів, що призначена для перетворення руху одного чи декількох елементів у потрібний рух інших елементів. Відповідно під економічним механізмом розуміють використання певних елементів економічної системи для зміни і підсилення руху інших елементів цієї ж системи. Економічний механізм у найзагальнішому розумінні – це сукупність способів управління і взаємодії економічних суб'єктів, цільовою функцією якого є раціональне

господарювання і формування стійких закономірностей у розвитку економіки [315, с. 42].

Відповідно до сучасного економічного словника: економічний механізм є сукупністю організаційних структур, конкретних форм і методів управління, а також правових норм, з допомогою яких реалізуються економічні закони, що діють у конкретних умовах (у національній економічній системі); механізм економічних процесів – сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їх регулювання [318].

Враховуючи зазначене, більш ґрунтовним визначенням сутності рентного механізму, що наводиться в сучасній вітчизняній науковій літературі, можна вважати його розуміння як:

- «сукупності виробничо-організаційних структур, системи правових норм, набору форм і методів управління, за допомогою яких реалізуються процес створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання природних ресурсів відповідно до прав власності на природні та інші ресурси, що залучені в процесі виробництва» [319, с. 73; 320, с. 120];

- системи практичних засобів реалізації цілей та завдань функціонування такого механізму [320, с. 120].

Механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти є передовсім складовою загального механізму перерозподілу доходів. Він також визначається тими ж інститутами, які сформовані в суспільстві (національній економіці) в рамках загального механізму державного регулювання економіки (інститут права, податкова та бюджетні системи), і тими ж соціально-економічними цілями, які ставить перед собою держава та її уряд.

Основні елементи механізму регулювання доходів населення науковці визначають таким чином:

- суб'єкти – активні учасники процесу формування, розподілу, перерозподілу доходів, що забезпечують функціонування механізму – населення, держава (уряд), підприємства та ін.;

- об'єкти – умови, процеси, взаємозв'язки у сфері виробництва, обміну і споживання, які визначають формування, розподіл і перерозподіл доходів;

- мета механізму – забезпечення отримання доходів відповідними суб'єктами;

- методи та інструменти (норми, правила, важелі), які активно впливають на зазначені процеси та становлять необхідне методичне й організаційно-правове забезпечення [321].

Процеси розподілу і перерозподілу доходів у національній економіці певним чином віддзеркалено в Системі національних рахунків (СНР), в якій послідовно та взаємопов'язано описано процеси створення, розподілу, перерозподілу і використання продукту і доходу (зокрема доходів основних суб'єктів національної економіки та їх груп – інституційних одиниць та секторів-резидентів) (табл. 4.6) [322].

Таблиця 4.6 – Відображення розподілу, перерозподілу та використання доходів в Системі національного рахівництва (2008)

Групи рахунків	Відображення процесів	Особливості процесів розподілу, перерозподілу та використання доходів
1	2	3
Рахунки розподілу доходів (первинних доходів). Субрахунки: утворення доходів; розподілу доходів	Відображають як первинні доходи (доходи, що утворюються в результаті участі в процесі виробництва або у результаті володіння активами, необхідними для виробництва), розподіляються між інституційними одиницями	Первинні доходи: оплата праці (осіб, які працюють за наймом – підлягають отриманню домашніми господарствами); податки на виробництво та імпорт (за мінусом субсидій на виробництво та імпорт) (підлягають отриманню органами державного управління); прибуток або змішаний дохід підприємств; дохід від власності, які отримуються власником фінансових активів у результаті кредитування ними інших одиниць (інвестиційний дохід) <i>або власниками природних ресурсів у т.ч. землі, за надання їх в оренду (рента)</i> для використання у виробництві

1	2	3
Рахунки перерозподілу доходів. Субрахунки: вторинного розподілу доходів; перерозподілу доходів в натуральній формі	Відображають другу стадію процесу розподілу доходів – перерозподіл між інституційними одиницями з допомогою одержання і виплат поточних трансфертів, соціальних трансфертів, у тому числі в натуральній формі	Поточні трансферти (операції на безповоротній основі – передача однією інституційною одиницею іншій одиниці товару, послуги або активу, без отримання еквіваленту, без зобов'язань сторін придбати або реалізувати актив); поточні податки на доходи, податки на майно, у т.ч. землю, та ін., які сплачуються інституційними одиницями органам держуправління; відрахування на соціальне страхування (відраховують роботодавці або домогосподарства для виплати допомоги) і одержана соціальна допомога (у випадку хвороби, безробіття, виходу на пенсію, навчання та ін.), у т.ч. в натуральній формі; інші поточні трансферти (премії, трансферти в рамках сектору держуправління)
Рахунки використання доходів. Субрахунки: використання наявного доходу; використання скоригованого наявного доходу	Відображають як домашні господарства, органи держуправління, некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства (НКОДГ) розподіляють наявний дохід між кінцевим споживанням і заощадженням	Використання доходів (які одиниці несуть витрати і які одиниці отримують користь від витрат, а також ступень, у якому рівень споживання домашніх господарств забезпечується ними самостійно): на кінцеве споживання товарів та послуг (споживчі товари та послуги, що використовуються домогосподарствами, органами держуправління, НКОДГ для задоволення індивідуальних та колективних потреб, зокрема в «суспільних благах»); заощадження (частка наявного доходу, що не витрачена на споживання)

Джерело: розроблено авторами на основі [322]

Рахунки СНР дають можливість проаналізувати як доходи: утворюються в процесі виробництва; розподіляються між інституційними одиницями, які претендують на створену в процесі виробництва додану вартість; перерозподіляються між інституційними одиницями за допомогою поточних трансфертів (податковою та бюджетною системами країни); використовуються домашніми господарствами, органами державного управління та некомерційними організаціями, які обслуговують домашні господарства, на кінцеве споживання та заощадження; використовуються як заощадження для нагромадження багатства [323].

Розподіл і перерозподіл доходів в СНР-2008 відображається на рахунках, що об'єднані в такі групи [322]:

1) рахунки розподілу доходів – відображають як первинні доходи (доходи, що утворюються в результаті участі в процесі виробництва або у

результаті володіння активами, необхідними для виробництва), розподіляються між інституційними одиницями;

2) рахунки перерозподілу доходів – відображають другу стадію процесу розподілу – формування вторинних доходів у результаті перерозподілу між інституційними одиницями з допомогою трансфертів (податків, відрахувань на соціальне страхування, пенсій та інших видів соціальної допомоги, у тому числі в натуральній формі);

3) рахунки використання доходів – відображають як домогосподарства, органи держуправління, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ), розподіляють наявний дохід між кінцевим споживанням і заощадженням.

Побудова сучасної системи перерозподілу природно-ресурсної ренти неможлива без відповіді на питання про те, що є основоположною метою такого перерозподілу. Йдеться про визначення цільової функції механізму перерозподілу. Розподіл і перерозподіл доходів повинен узгоджуватися з вимогами соціальної та економічної ефективності і критеріями соціальної справедливості. Система розподілу і перерозподілу визначає можливості вирішення низки як економічних, так і соціальних проблем: отримання доходу від володіння певними ресурсами, формування системи стимулів до праці, соціальну стратифікацію суспільства, вирішення проблеми бідності та ін. Перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці також потребує дотримання вимог, головними серед яких (на які звертають увагу науковці) є справедливість та ефективність. Дотримання зазначених вимог вважається потужним засобом узгодження інтересів основних суб'єктів національної економіки [324, с. 182; 280, с. 58-59; 326, с. 129-130; 327].

Традиційно основними засобами перерозподілу доходів у реальній національній економіці виступають такі найважливіші інструменти державного регулювання економіки та економічної політики, як: бюджет (державний і місцеві), податки і збори (загальнодержавного й місцевого значення), ціни (на ресурси та виготовлену з їх використанням продукцію). Перерозподіл доходів

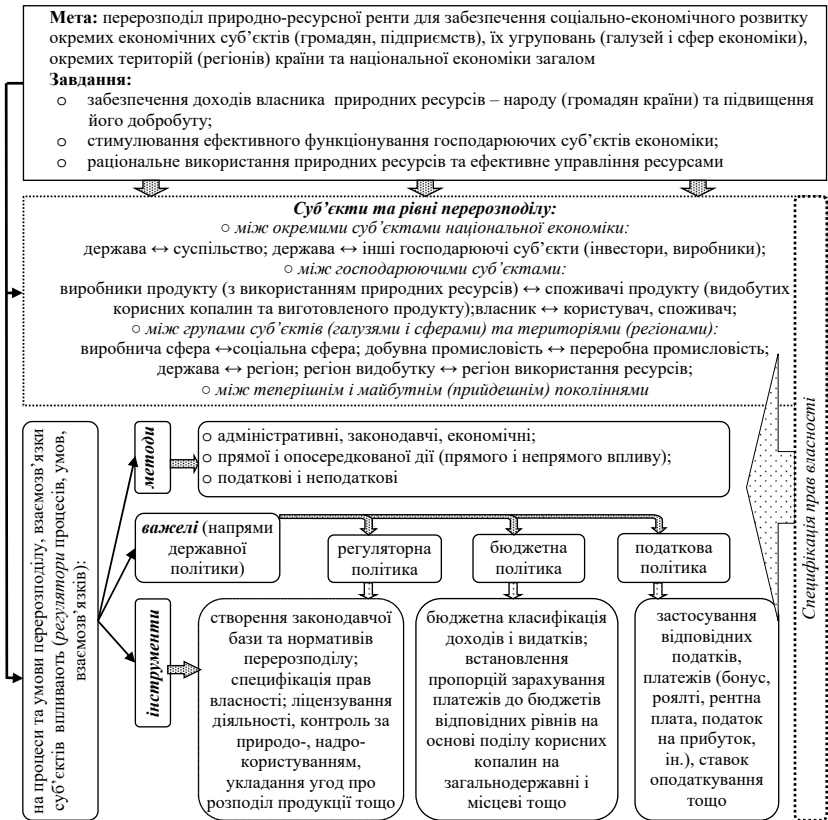
від використання природних ресурсів (природно-ресурсної ренти) відбувається між: державою, суспільством (громадянами країни) і господарюючими суб'єктами (власниками, користувачами ресурсів та споживачами відповідної частки створеного продукту й утвореного доходу), сферами і галузями економіки, державою в цілому та її територіальними утвореннями (між загальнодержавним бюджетом і місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць, де здійснюється діяльність із залученням ресурсів).

Враховуючи вище зазначене, можна запропонувати логіко-змістовну схему основних елементів механізму розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти (рис. 4.4).

У найзагальнішому розумінні механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти можна визначити як сукупність інструментів, методів та важелів регулювання процесу і взаємодії суб'єктів національної економіки в ході перерозподілу доходів, зумовлених використанням в національному господарстві природних ресурсів, цільовою функцією якого є забезпечення соціально-економічного розвитку окремих економічних суб'єктів (громадян, підприємств), їх угруповань (галузей і сфер економіки), окремих територій (регіонів) країни та національної економіки загалом.

Мета механізму реалізується через ряд завдань: підвищення рівня життя і добробуту громадян країни; забезпечення та підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів національної економіки; раціональне та ефективне використання всіх видів природних ресурсів.

Роль основних важелів перерозподілу природно-ресурсної ренти виконують важелі державного регулювання економіки (напрями державної економічної політики): регуляторна, бюджетна, податкова та ін. Як відомо, економічна політика реалізується за допомогою визначених інструментів, які одночасно є інструментами перерозподілу природно-ресурсної ренти: ціни, податки, державні витрати, законодавчо визначені норми і правила тощо.

Рисунок 4.4 – Логіко-змістовна схема основних елементів механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці

Джерело: власна розробка авторів

У розвинених країнах рента перерозподіляється не лише до держбюджету, а й до спеціальних рентних фондів, а в кінцевому підсумку – споживається суспільством. У країнах з перехідною економікою (зокрема в сучасній Україні) законодавча база, функціонування бюджетної та податкової систем не відповідають потребам сучасного суспільства та ігнорують соціальні інтереси. Наприклад, у Казахстані й Росії вони декларуються в назвах

спеціальних накопичувальних фондів, створюваних за рахунок природно-ресурсної (переважно нафтової та газової) ренти, а в Україні фонди накопичення ренти взагалі відсутні.

Існує декілька концепцій перерозподілу природно-ресурсної ренти, у межах яких пропонується створення та використання національних рентних фондів (табл. 4.7).

Таблиця 4.7 – Концепції перерозподілу природно-ресурсної ренти

Характеристика	Концепція національного майна (Разовський Ю.)	Концепція громадянської власності (Львов Д.)
1	2	3
Суб'єкти власності	суспільство	Громадяни
Об'єкти власності	природні ресурси – об'єкти суспільної власності (вид національного майна)	природні ресурси – об'єкти громадянської власності
Права власності	суспільне володіння; індивідуальне привласнення ренти	колективне володіння; приватне привласнення ренти
Управління власністю	комерційними структурами (агентствами) за певну плату; контроль та експертиза умов використання об'єктів власності, порядку обчислення і розподілу ренти – громадськістю, незалежно від державних органів влади	
Джерела формування доходів	рентні платежі; доходи від інвестування частини коштів суверенних фондів у цінні папери, нерухомість та інші об'єкти власності товариства у вигляді комерційного майна	виручка від продажу прав (ліцензій) на природокористування; дохід від продажу запасів і орендної плати за використання природних ресурсів (понад норми їх безкоштовного використання)
Розподіл і перерозподіл доходів	рівними частками між усіма членами суспільства у вигляді соціального дивіденду	рівними частками між усіма громадянами у вигляді громадянського дивіденду
Інститут перерозподілу	Фонд соціальних гарантій	Фонд громадянського дивіденду
Форми дивідендів	соціальний дивіденд – сума рентних доходів, що утворюються після оплати послуг всіх інших факторів виробництва; чистий дохід суспільства, що надходить до фонду соціальних гарантій і може бути розподілений у рівних частках між усіма його членами	громадянський дивіденд – природна рента в грошовому вираженні; додатковий дохід кожного громадянина країни як індивідуального власника природних ресурсів

1	2	3
Використання доходів	суспільно-організований спосіб (здоров'я, освіта, соціальна допомога малозабезпеченим верствам населення)	у приватному порядку на власний розсуд громадянина: індивідуально – для особистих потреб (освіта, лікування, житло) і колективно – для вирішення спільних питань (безпека, наука, культура і ін.)
Завдання (мета)	забезпечення соціальної гарантії мінімально допустимого рівня життя і об'єктивних можливостей його якості (з урахуванням довгострокової перспективи)	забезпечення кожному громадянину гарантії безумовної можливості збереження і продовження біологічного життя (як мінімум)

Джерело: розроблено авторами на основі [327; 328, с. 89-121; 329, с. 171; 330, с. 48; 331]

Передовсім слід назвати (у назвах збережено термінологію авторів): концепцію «національного майна і соціального дивіденду» Д. Львова [328] і концепцію «громадянської власності» і відповідно «громадянського дивіденду» Ю. Разовського [331].

Згідно з концепцією Д. Львова [238]: природні ресурси є важливою складовою суспільного національного майна; джерело формування доходів від використання майна – рентні платежі; кожен громадянин країни має майнові права і право на доходи від використання національного майна; розподіл і подальше використання доходів (ренти) здійснюється через «фонд соціальних гарантій». Центральним елементом системи національного майна є ідея соціального дивіденду, суть якої полягає в орієнтації механізму використання природно-ресурсної ренти на інститути, що забезпечують соціальну гарантію мінімально допустимого рівня життя і визначеної об'єктивними можливостями якості життя, за допомогою яких здійснюється мобілізація відповідних коштів для вирішення ключових завдань з урахуванням довгострокової перспективи. Соціальний дивіденд визначається сумою рентних доходів, що утворюються після оплати послуг всіх інших факторів виробництва. Це той «чистий дохід» суспільства, який надходить до фонду соціальних гарантій і може бути розподілений у рівних частках між усіма його членами.

Концепція Ю. Разовського передбачає [329, с. 171], що забезпечення кожному громадянину частини його доходів від природно-ресурсної ренти у формі громадянських дивідендів (громадянської ренти) можливо на основі громадянської власності на природні ресурси, яка має низку характерних ознак: суспільне володіння (ресурси належать всім громадянам в рівній мірі по праву народження або громадянства); платне використання (платна оренда усіма підприємствами і організаціями, які експлуатують природні ресурси, як приватними, корпораціями, так і державними); державне або інше суспільне розпорядження (ліцензування використання природних ресурсів, експертиза проєктів, контроль за природокористувачами, визначення орендної плати, її концентрація і скеровування до фонду громадянської ренти здійснюється державними або громадськими організаціями); приватне привласнення ренти (законодавчий справедливий розподіл коштів усіх видів ренти рівними частками між усіма громадянами, які є власниками природних багатств). На думку автора, природно-ресурсна рента може розподілятися між громадянами також і в натуральному вираженні (за нормами безкоштовного використання) [327]. Громадянський дивіденд є часткою кожного громадянина у вигляді всієї абсолютної і частини диференціальної природно-ресурсної ренти. Ресурси, отримані від використання природної ренти у вигляді виручки від продажу прав (ліцензій) на природокористування, доходу від продажу запасів і орендної плати за використання природних ресурсів, що перевищує норми їх безкоштовного використання, повинні направлятися до фонду громадянських дивідендів. Персональні виплати (рівні за розмірами індивідуальні виплати тільки на підставі громадянства – громадянські дивіденди) з фонду повинні забезпечити кожному громадянину гарантію, як мінімум, безумовної можливості збереження і продовження біологічного життя [330, с. 48].

Отже, згідно з розглянутими концепціями, природні ресурси, об'єктивно не можуть належати окремій особі і перебувати у приватній власності. Створені природою блага не можуть перебувати і в державній власності. Право власності на природні ресурси – колективне (вони належить всім громадянам країни –

суспільству), а право на дохід та використання коштів (привласнення ренти) – приватне або колективне (має індивідуальне право кожен громадянин або суспільство). Спільним у концепціях «соціального» і «громадянського» дивіденду є перерозподіл природно-ресурсної ренти у рівних частках між усіма членами суспільства. Істотні відмінності між концепціями полягають у тому, що «соціальним дивідендом» громадяни країни можуть скористатися лише колективно (а не на власний розсуд у приватному порядку): кошти можуть скеровуватись на розвиток соціальної сфери, економіки та її провідних галузей, системи національної безпеки тощо. З точки зору теорії громадянської ренти, громадяни можуть використовувати природну ренту індивідуально – для особистих потреб (освіта, лікування, житло) і колективно – для вирішення спільних питань (безпека, наука, культура і ін.) [329, с. 171].

Розглянуті концепції мають спільне бачення необхідності поділу функцій власника і управлінця. Так, управління національним майном за певну плату повинно здійснюватися комерційними структурами (агентствами). Експертизу умов його використання та, перш за все порядку обчислення і розподілу ренти, повинна здійснювати незалежна від державних органів влади громадська експертиза у особі академії наук [328, с. 119-120]. Керуючись принципом платності природокористування та незалежності органу управління природними ресурсами від уряду, Ю. Разовський висунув ідею створення центрального банку природних ресурсів, мета якого – забезпечення ефективного і раціонального використання природних ресурсів. На думку автора, залежно від виду природного ресурсу і кон'юнктури ринку, банк може встановлювати науково-обґрунтовані ставки орендної плати та їх використання, а також норми безкоштовного некомерційного використання природних ресурсів для окремих категорій користувачів і видів ресурсів. Ю. Разовський запропонував також структуру банку та принципи його функціонування [330, с. 48].

Питання створення національного фонду накопичення природно-ресурсної ренти (типу фондів соціальних/громадянських дивідендів на основі

розглянутих вище концепцій) досліджували й українські науковці, серед яких Голуб Г., Данилишин Б., Задорожний Г., Кацуба А., Пшик Б., Хвесик М. та ін.. На їх думку, такий фонд дозволяє ефективно використовувати національне багатство, перш за все основні природні ресурси, перерозподіляти і використовувати природно-ресурсну ренту в інтересах соціально-економічного розвитку країни та її громадян. Так, Г. Задорожний та А. Кацуба вважають за необхідне створення державно-суспільного фонду, до якого можуть надходити стабільні фіксовані відрахування від оренди ділянок землі та її надр, та з якого кожен громадянин держави (як власник землі та її надр) повинен одержувати свою частку доходів. Вчені наголошують на необхідності розробки та обґрунтування національного індивідуального дивіденду: «... доцільно вдосконалити підхід до використання рентних доходів від ресурсів, які у відповідності з Конституцією України належать (знаходяться у власності) українському народу. ... Посилення принципу соціальної справедливості, часткового підвищення індивідуальних доходів та ін. можна вирішувати за допомогою впровадження національного дивіденду до системи перерозподільних відносин» [308, с. 207-208].

Універсального механізму справедливого та ефективного розподілу і перерозподілу ренти, який можна було б застосувати в будь-якій державі, на сьогоднішні не існує. Це пояснюється особливостями формування нормативно-законодавчої бази, функціонування бюджетної та податкової систем, режимів користування природними ресурсами, умов діяльності економічних суб'єктів, а також специфікою цілей і завдань як системи перерозподілу природно-ресурсної ренти так і соціально-економічного розвитку країни. Оскільки головним суб'єктом, що уособлює інтереси всього суспільства, виступає держава, остільки однією з головних економічних функцій сучасної держави має бути вирішення питань ефективного вилучення, розподілу і перерозподілу ренти на благо народу.

У більшості країн світу, в яких лідерами розробки природних багатств виступають державні компанії, земля та її надра належать державі

(перебувають у державній власності). Окремі політичні сили та бізнес-групи використовують цей факт в як основний аргумент, що розподіл природно-ресурсної ренти відбувається в інтересах усіх жителів країни, усього суспільства. Проте, більшість науковців та фахівців у галузі рентних відносин вважає, що це не відповідає дійсності. За розрахунками незалежних американських експертів, у країнах з розвинутою економікою рівень приватизації (необґрунтованого присвоєння) ренти сягає третини національного доходу. В інших країнах (переважно сировинних економіках) ця частка виявляється набагато вищою. Такий розподіл багатства в сучасному світі деякі фахівці вважають фарсом [334], а експерти міжнародних інституцій (ООН) – «гротескним». Під політичним впливом, тиском і жорстким контролем крупних власників землі і сировинних магнатів значення ренти в формуванні національних доходів свідомо замовчується ще й з метою ухилення від додаткового оподаткування. Навіть провідна роль держави в перерозподілі рентних доходів сама по собі не є гарантією від приватизації ренти на користь окремих соціальних груп, а не основної маси населення. Але деяким країнам вдалося успішно вирішити цю проблему. Наприклад, державні нафтові компанії Кувейту і Йємену фактично є власністю правлячих династій, але в результаті ефективного перерозподілу природно-ресурсної ренти цим країнам вдалося забезпечити високий рівень життя і соціальної захищеності свого населення, створити розвинену інфраструктуру економіки. Перерозподіл державою значної частини ренти від використання природних ресурсів на розвиток соціальної сфери, інвестиції в економіку країни здійснюється в багатьох країнах Заходу (Норвегія, Велика Британія, США та ін.). Однак, наприклад, у Венесуелі державна монополія на надра і виробництво нафти не ліквідувала масову бідність та високий рівень соціального розшарування населення.

В Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, функціонування механізму природно-ресурсної ренти відбувається практично виключно у фіскальному значенні, до того ж при критично неповному її вилученні. Рента «розчиняється» в лабіринтах розподілу бюджету держави і не

доходить до пересічних громадян. Виконання природно-ресурсною рентою і її механізмом соціальної функції має бути першочерговим завданням реформування економіки та рентних відносин. І першим кроком на цьому шляху може бути формування накопичувального рентного фонду в Україні, за допомогою якого можливий перерозподіл природно-ресурсної ренти в інтересах та на користь широких верств населення країни.

Проданова Лариса Василівна, Шерстюкова Каріна Юрївна

4.3 Перерозподіл природно-ресурсної ренти через національні рентні фонди (фонди суспільного добробуту)

Необхідність перерозподілу (акумулювання і споживання) частки рентних доходів через спеціальні фонди обговорюється закордонними та вітчизняними вченими впродовж декількох років (що вже зазначено в п. 3.2), а у світовій практиці такі фонди застосовуються впродовж більше півстоліття. Перший національний фонд з числа таких, які нас цікавлять, заснований у 1953 році під назвою Кувейтська рада з інвестиційних питань з метою зниження залежності держави від нафти (вкладання доходів від продажу нафти у більш диверсифіковані активи), а також економічної та соціальної стабілізації країни. Наступний сировинний фонд – Резервний Фонд Вирівнювання Доходів Кірибати, створений у 1956 році за рахунок оподаткування експорту фосфатів для стабілізації економіки та накопичення багатства для майбутніх поколінь. Кількість подібних фондів з часом починає зростати.

У літературі можна зустріти різні назви, що використовуються для найменування фондів, які розглядаються: фонди природних ресурсів, сировинні фонди, нафтові фонди, «фонди на чорний день», стабілізаційні фонди, державні інвестиційні фонди, суверенні інвестиційні фонди, суверенні фонди добробуту [335; 336, с. 8]. Згодом саме термін «суверенний фонд добробуту» – СФД (sovereign wealth funds – SWF) став найбільш вживаним. Виділяють декілька етапів розвитку фондів (табл. 4.8).

Таблиця 4.8 – Етапи розвитку суверенних фондів добробуту

Період етапу	Характеристика етапу	Країни, в яких були створені фонди та їх кількість
1	2	3
1973-1979 роки, становлення	Зростання ціни на нафту, у країнах-експортерів нафти утворились суттєві фінансові активи, за рахунок яких створено фонди	Сировинні: Кувейт, Канада, ОАЕ, США (штат Аляска) Несировинні: Сінгапур
1980-1995 роки, розвиток	Зростання ціни на нафту, відкриття нафтових родовищ	Сировинні: Бруней, Оман, ОАЕ, США (штат Алабама), Норвегія Несировинні: Гонг-Конг, Малайзія
1996-1999 роки, поширення	Чергове зростання цін на нафту	Сировинні: Венесуела, Іран, Азербайджан, Габон Несировинні: Естонія
2000-2007 роки, стрімке зростання	Зростання ціни на нафту та економічне зростання у світі, що дало можливість створити ряд несировинних фондів	Сировинні: Алжир, Мексика, Тринідад і Табаго, Екваторіальна Гвінея, ОАЕ, Катар, Східний Тимор, Росія, Лівія, Мавританія, Оман, Казахстан, Ганна Несировинні: Китай, Ірландія, Нова Зеландія, Палестина, В'єтнам, Корея, Австралія, Бахрейн, Індонезія, Бразилія, Франція
2008-2010 роки, Спад	Падіння ціни на нафту, пов'язане з світовою фінансовою кризою	Сировинні: Росія Несировинні: Бразилія, Франція, Латвія, Казахстан
2011 – 2014 роки, поживлення	Зростання попиту та ціни на нафту	Сировинні: Ангола, Нігерія, Папуа Нова Гвінея, США (штат Північна Дакота), Іран, Монголія, Болівія, Казахстан Несировинні: Італія, Панама, Росія
з 2014 року	Чергове падіння світових цін на нафту, пов'язане зі світовою політичною кризою та активізацією використання альтернативних джерел енергії	Сировинні: Мексика, США (штат Західна Вірджинія)

Джерело: складено авторами на основі [335; 337]

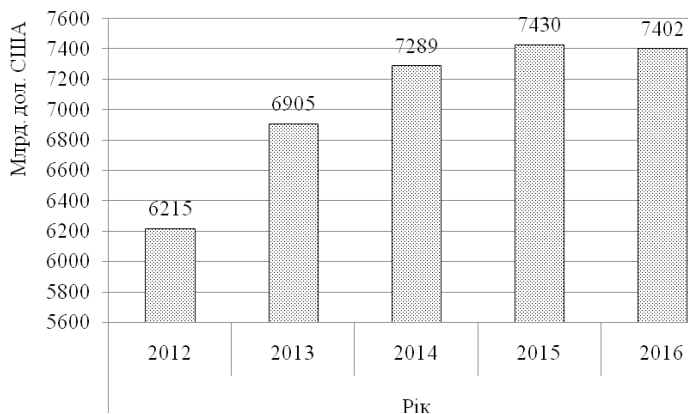
Сьогодні у світі існує більше 90 СФД [337]. Рейтинг найкрупніших СФД світу представлено в табл. 4.9.

Таблиця 4.9 – Рейтинг суверенних фондів добробуту світу

Рейтинг	Фонд станом на 2017 р.	Країна	Активи, млрд. дол. США	
			2016 р. (червень)	2015 р. (червень)
1	Державний пенсійний фонд Норвегії	Норвегія	850	873
2	Китайська інвестиційна корпорація	Китай	813,762	746,7
3	Інвестиційний фонд Абу-Дабі	ОАЕ Абу-Дабі	792	773
4	Інвестиційний фонд Кувейту	Кувейт	511	473
5	Іноземні фонди SAMA	Саудівська Аравія	582,4	685,6
6	Інвестиційна компанія SAFE	Китай	474	541,9
7	Інвестиційний портфель Валютного управління Гонконгу	Китай-Гонконг	456,591	427,7
8	Інвестиційна корпорація Уряду Сінгапуру	Сінгапур	350	344
9	Інвестиційний фонд Катару	Катар	335	256

Джерело: складено автором на основі [337]

За деякими оцінками, лише упродовж 2007-2014 років сумарні активи СФД світу зросли в 2,2 разу: з 3 259 до 7 057 млрд. дол. [336, с. 8]. За іншими оцінками, активи СФД станом на початок грудня 2016 року становлять 7 402 млрд. дол. США [337] (рис. 4.5).

Рис.унок 4.5 – Активи СФД світу за період 2012-2016 рр.
(грудень відповідного року)

Джерело: складено автором на основі [337]

До сьогодні не існує єдиного, загальноприйнятого розуміння «що являє собою СФД?» та «які його функції?». Під суверенним фондом розуміють: цільовий позабюджетний фонд держави; інструмент державної економічної політики з формування, розміщення та використання коштів (активів) фонду; інститут (організаційну структуру), що дозволяє реалізувати державну економічну політику формування, розміщення та використання активів фонду. Найближчою до нашої позиції розуміння феномену суверенного фонду є точка зору, згідно з якою він є (у найширшому розумінні) фондом, що створений центральним або регіональним урядом, юридично, фінансово і організаційно відособлений, кошти якого можуть формуватися за рахунок понадпланових доходів бюджету від експлуатації (а також продажу, експорту) невідновлюваних природних ресурсів (або несировинного профіциту бюджету,

частини золотовалютних резервів та/або інших надходжень), управляється та використовується з метою розвитку економіки, забезпечення її стабільності і збільшення інвестиційного доходу від перерозподілу доходів, одержаних від невідновлюваних джерел (і управління золотовалютними резервами) на користь майбутніх поколінь [338, с. 16].

У контексті нашого дослідження суверенний фонд є дієвим інструментом акумулювання природно-ресурсної ренти (частки рентних доходів) з метою їх подальшого цільового використання («на оптимізацію структури національної економіки, розвиток соціальної сфери, захист довкілля, створення резервного фонду майбутніх поколінь» [339, с. 774] тощо): такий фонд виступає важливим елементом механізму та інститутом перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Практика країн світу (зокрема Норвегії, Австралії, Ірландії, Іраку, Катару та ін.) доводить, що СФД створюються як резерви центрального уряду у вигляді фінансових активів, які формуються за рахунок обов'язкових податкових та інших видів відрахувань у державний бюджет, накопичення яких здійснюється з метою підтримки макроекономічної стабільності і забезпечення стійкого економічного розвитку. Залежно від цілей економічної політики країни та устрою її бюджетної системи, СФД можуть утворюватися у різних організаційно-правових формах. Деякі країни (Китай, Кувейт, Сінгапур, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія) створили СФД як спеціалізовані державні інвестиційні корпорації, активи яких можуть формуватися за рахунок фінансування з бюджету центрального уряду, в окремих випадках – за рахунок обов'язкових податкових та інших видів відрахувань з метою проведення цими фондами державної інвестиційної та економічної політики. В інших країнах (Норвегії, Австралії, Ірландії, Новій Зеландії) СФД утворені у формі пенсійних фондів, але їх активи є власністю центрального уряду і підлягають відособленому обліку і враховуються в зведеному бюджеті сектору державного управління. Активи СФД, що функціонують як самостійні інвестиційні корпорації, зазвичай не включаються до зведеного бюджету (фонди здійснюють самостійну фінансово-господарську

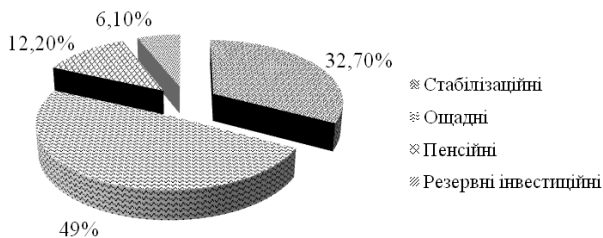
діяльність і мають власний бюджет) [340]. Загалом активи фондів можуть використовуватись на фінансування дефіциту державного бюджету; пенсійне забезпечення громадян; обслуговування державного боргу; фінансування інфраструктурних проєктів; на реалізацію інших цілей і завдань, встановлених урядом країни або іншими організаціями.

Мета створення СФД – один із критеріїв їх класифікації. Фонди Канади використовуються для захисту державних фінансів від нестабільності цін на сировину і часткового виведення з обороту надлишку грошової маси, що утворюється з експортних доходів. У Малайзії держава за допомогою фондів бореться з інфляцією і підвищенням курсу національної валюти, страхує свої соціальні зобов'язання від падіння цін на сировину. У стабілізаційному фонді Чилі держава зберігає непередбачені доходи і запобігає негативному впливу «голландської хвороби» на галузі, що не пов'язані з видобутком сировини [341, с. 62-70]. Уряд Саудівської Аравії акумулює рентні доходи від нафтового сектора і направляє їх для створення нових джерел доходів країни, покращення якості життя громадян та створення нових робочих місць. Кувейт свої рентні доходи за допомогою фондів розподіляє на диверсифікацію промислової структури, здійснення капіталовкладень і фінансову допомогу арабським країнам і країнам, що розвиваються, а також на розвиток соціальної сфери. До суверенного фонду Норвегії переводиться значна частина державних доходів від експорту нафти і газу; доходи фонду також поповнюються за рахунок прибутку від його інвестиційної діяльності [342, с. 55-56]. Загальна вартість активів фонду в півтора рази перевищує ВВП Норвегії, він контролює до 1% всіх акцій на світових біржах. Фонд виконує стабілізаційну функцію в економічній політиці, насамперед при падінні цін на нафту, а також допомагає долати фінансові проблеми, пов'язані зі зменшенням доходів від продажу нафти і старінням населення [341, с. 67-68]. Для захисту бюджету та економіки країни від коливань світових цін на сировину створені фонди Чилі, Мексики, Росії та інші. Ощадні фонди або фонди для майбутніх поколінь мають на меті зберігати і передавати багатство з покоління в покоління шляхом перетворення

рентних доходів від невідновлюваної сировини в диверсифіковані фінансові активи – фонди ОАЕ, Лівії, Росії. Фонди Ірану здійснюють фінансування соціально-економічних проектів або промислової реструктуризації для забезпечення збільшення ВВП. Пенсійні фонди формуються з джерел (крім індивідуальних пенсійних внесків), які призначені для непередбачених витрат по невизначеним пенсійним зобов'язанням з бюджету уряду. Прикладом пенсійних фондів є фонди Австралії, Ірландії, Нової Зеландії, Норвегії. Фонди Китаю і Кореї відносяться до резервних інвестиційних або корпорацій з інвестування резервів [343, с. 3-6].

Отже, СФД мають як специфічні, так і загальні цілі їх формування: оптимізація податків, стабілізація фінансової системи, вирішення соціальних проблем, інвестиційна діяльність. Водночас стабілізаційні фонди створюються для захисту бюджету та економіки країни від коливань світових цін на сировину (фонди Чилі, Мексики, Росії та ін.). Мета ощадних фондів або фондів для майбутніх поколінь – збереження і передача природного багатства країни з покоління в покоління шляхом перетворення рентних доходів від невідновлюваної сировини в диверсифіковані фінансові активи (фонди ОАЕ, Лівії, Росії). Переважна більшість СФД світу – ощадні (49% від загальної кількості) (рис. 4.6).

Також кошти фондів використовуються для фінансування соціально-економічних проектів або промислової реструктуризації з метою збільшення ВВП (ОАЕ, Ірану). Пенсійні фонди формуються з джерел (крім індивідуальних пенсійних внесків), які призначені для непередбачених витрат за невизначеними пенсійними зобов'язаннями з бюджету уряду (приклади таких фондів вже наведено раніше). Фонди Китаю, Кореї, Кувейту, Сінгапуру відносяться до резервних інвестиційних або корпорацій з інвестування резервів (що також вже зазначено раніше). У деяких країнах у фондів декілька цілей: стабілізація/заощадження (майже 25% від загальної кількості фондів – Норвегія, Азербайджан, Ботсвана, Тринідад, Тобаго), заощадження/пенсійний резерв (Австралія), або стабілізація/заощадження/розвиток (Казахстан) [343].

Рисунок 4.6 – Частки різновидів СФД залежно від мети їх створення

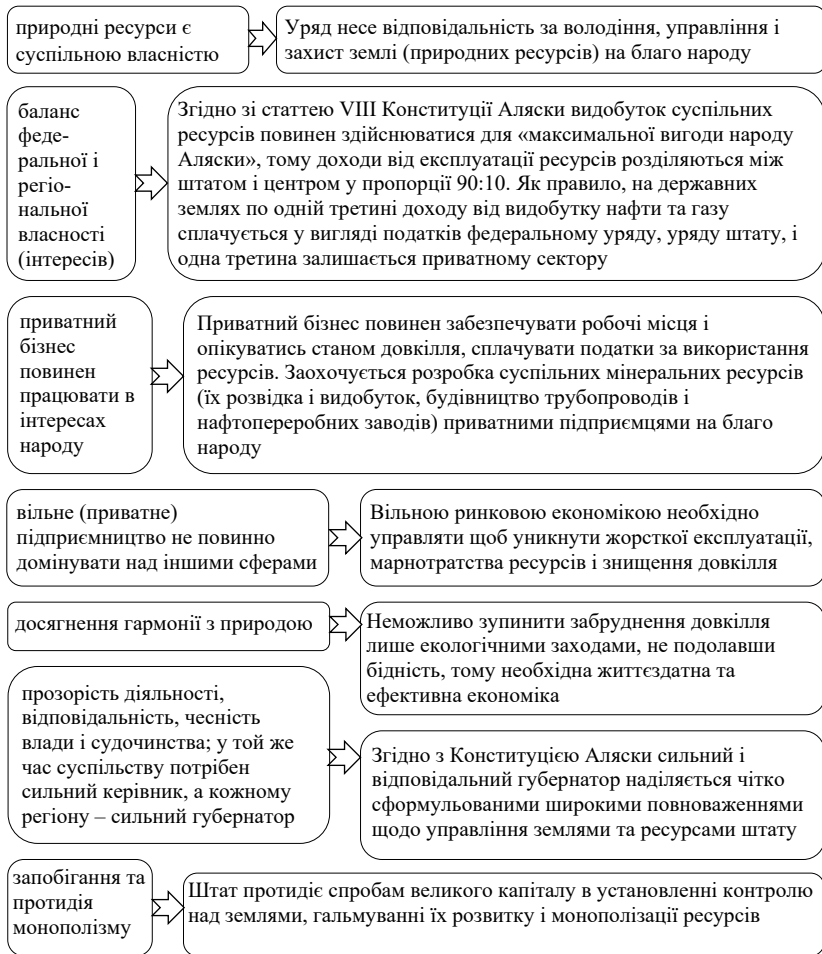
Джерело: розроблено автором на основі [343, с. 31]

Іншим розповсюдженим критерієм класифікації СФД є джерело формування їх активів. Такими джерелами можуть бути наступні види надходжень: визначені види податків та зборів від експорту сировинних ресурсів; деякі види податків і зборів від експорту несировинних товарів; залишки коштів державного бюджету і профіциту коштів від міжнародної торгівлі; надходження від продажу державних нефінансових активів; інші види доходів від діяльності підприємств, активи яких належать державі. Відповідно розрізняють товарні фонди, джерелом надходження яких є експорт товарів і сировини, і нетоварні – зазвичай утворюються через передачу активів від офіційних валютних резервів. Можна також виділити: сировинні фонди – формуються за рахунок надприбутків від експорту невідновлюваних природних ресурсів (нафта, газ, мінеральна сировина, мідь, алмази, фосфати та ін.); несировинні – за рахунок доходів від експорту несировинних товарів, не використаних за підсумками фінансового року залишків коштів бюджету, а також частини золотовалютних резервів та/або інших надходжень, наприклад, доходів від приватизації, зарубіжної фінансової допомоги та ін. Структура сукупних активів СФД за джерелами формування: майже 57% – надходження податків від експорту енергетичних ресурсів; близько 42% – платежі від експорту несировинних товарів; майже

1% – інші види надходжень. Найкрупніші (за розмірами активів) СФД таких країн, як Норвегія, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Сінгапур, Кувейт, Росія в основному сформовані за рахунок надходжень від експорту енергетичних ресурсів. Китай і Сінгапур сформували активи фондів за рахунок експорту високотехнологічних товарів. Переважна кількість СФД світу – сировинні.

Особливий інтерес у плані використання СФД для перерозподілу природно-ресурсної ренти представляє досвід одного зі штатів США – Аляски. Досвід можна вважати унікальним, тому що завдяки виваженій та обгрунтованій політиці перерозподілу доходів, отриманих у процесі експлуатації природних ресурсів, в окремому регіоні країни вдалося забезпечити доволі високий рівень добробуту його населення. Вивчення такого досвіду має теоретичне та практичне значення, у тому числі щодо його адаптації до умов вітчизняної економіки. Це зумовлено й тим, що «іманентною ознакою соціально-економічного розвитку України є рентна природа міжрегіональних економічних нерівностей, яка є чи не основною детермінантою розвитку соціального та економічного потенціалів окремих регіонів» [339, с. 9].

Головні принципи системи перерозподілу природно-ресурсної ренти, що покладено в основу забезпечення добробуту громадян штату Аляска загалом, а також з використанням СФД зокрема, можна викласти в декількох ключових положеннях, узагальнених на рисунку 4.7 [344]. Переважна більшість цих принципів закріплена законодавчо – Конституцією штату Аляска. Важливою умовою ефективного застосування СФД для перерозподілу природно-ресурсної ренти в штаті є відповідна система оподаткування використання природних ресурсів. Більшість податкових платежів спрямовується до бюджету штату (Загального фонду) для забезпечення державних видатків.

Рисунок 4.7 – Основні принципи перерозподілу природно-ресурсної ренти для суспільного добробуту (штат Аляска)

Джерело: складено автором на основі [344]

На території штату встановлено: податок на видобуток – оподатковується чистий прибуток від видобутку за ставкою 35% (до 2014 року за прогресивною шкалою податок сягав 75%), податок забезпечує майже 88 % доходів штату від

видобутку нафти та газу; роялті (компенсаційна виплата штату за право володіння природними ресурсами) – в основному застосовується ставка 12,5%; податок на майно – становить 2% від вартості майна, необхідного для експлуатації родовища; податок на прибуток корпорацій – 9,4%; збір за забруднення навколишнього середовища при видобутку нафти – становить 0,05 дол. за кожен барель. Водночас від 25 до 50 відсотків коштів, які отримано у результаті оподаткування ресурсів, спрямовується до спеціального фонду (Постійного (перманентного) фонду штату Аляска – далі ПФ).

Система оподаткування штату Аляска, за оцінками фахівців, має як позитивні, так і негативні характеристики.

Основним принципом політики оподаткування доходів ресурсних галузей (що використовують природні ресурси у значних обсягах) є встановлення оптимального рентного режиму, який залишає стимули до виробництва і одночасно максимізує дохід, що сплачується державі (у формі податків). Негативним моментом досвіду вважається створення достатньо сприятливого податкового режиму для підприємств (переважно нафтових), які знаходяться у тісному взаємозв'язку з владою. Як наслідок, є угоди між законодавчою владою штату та підприємствами нафтової промисловості на користь останніх [345; 346]. Одночасно з економічною та соціальною ефективністю системи перерозподілу природно-ресурсної ренти, має місце нечітка специфікація прав власності і, відповідно, дифузія ренти.

Специфікою СФД у штаті Аляска є створення та ефективне функціонування двох спеціальних фондів – ПФ штату Аляска і Конституційного бюджетного резервного фонду.

ПФ штату Аляска засновано в 1976 році з метою створення бази інвестицій, що забезпечуватиме дохід у майбутньому, а також збереження джерел доходів уряду і майбутніх поколінь Аляски (у разі падіння доходів від нафти). ПФ формується за рахунок доходів від рентних платежів (від 25% до 50% від усіх рентних платежів, як вже зазначено вище), роялті, федеральних платежів у розподілі доходів від мінеральних ресурсів, які одержуються штатом

Аляска. Основний капітал ПФ не може витратитись без згоди виборців, доходи від капіталу спрямовуються на захист коштів від інфляції та перераховуються у вигляді щорічних дивідендів жителям штату [347]. ПФ непідконтрольний виконавчій владі штату і управляється Корпорацією ПФ. Активи ПФ за період його існування зросли у десятки разів. Станом на квітень 2016 року вони досягли 53,0814 млрд. дол., а за прогнозами на 2025 рік – становитимуть близько 80 млрд. дол. [347; 348; 349].

Конституційний бюджетний резервний фонд заснований в 1990 році у зв'язку із зниженням (у другій половині 1980-х років) світових цін на нафту. Метою створення цього фонду стало фінансування дефіциту бюджету, викликаного падінням цін на нафту, а також фінансування касових видатків бюджету впродовж бюджетного року. Основна функція фонду – стабілізаційна. До фонду спрямовуються платежі від вирішення спірних питань щодо оподаткування нафтовидобутку і роялті (пеня та штрафи). За останні десять років сума надходжень фонду досягла 2 млрд. дол. [346].

Розглянемо основні функції ПФ Аляски (табл. 4.10).

ПФ Аляски виступає найбільшим інвестором країни. Інвестиційна політика ПФ характеризується широкою різноманітністю, високоякісним інвестиційним портфелем і конкурентоспроможною нормою доходу.

Динаміка інвестування (інвестиційного портфелю) ПФ штату Аляска:

- 1988 рік: облігації – 83%, американські акції – 12%, нерухомість – 5%;
- 1998 рік: облігації – 48%, американські акції – 36%, неамериканські акції – 11%, нерухомість – 7%;
- 2009 рік: акції – 38%, облігації – 22%, нерухомість – 12%, приватний акціонерний капітал – 6%, інфраструктура – 3%, готівка – 2%, інше – 11%;
- у період 2013-2015 років розподіл активів майже не змінюється: акції – 36%, облігації і готівка – 20%, нерухомість – 12%, приватний акціонерний капітал – 6%, інфраструктура – 4%, інше – 16% [347].

Таблиця 4.10 – Функції ПФ штату Аляска

Функції 1	Особливості виконання та вдосконалення функцій 2
Функції банку розвитку економіки штату та інвестиційного фонду	<p>Мета інвестування – отримання прибутку при виключенні політичних та соціальних факторів. Конституцією та законодавством штату визначено вимоги до інвестицій: інвестування лише в активи, що забезпечують дохід (з розрахунку середньорічної реальної норми прибутку у розмірі 5% на довготривалу перспективу); дотримання правил ефективного та «розсудливого» інвестування (ключовим є диверсифікація). У 1983 році законодавчо затверджено інвестиційний список, за яким ПФ здійснює перші інвестиції у фондову біржу, а потім у нерухоме майно. Поступове розширення списку: 1990 рік – інвестування за межами США; 2004 – запровадження і використання нових напрямів інвестування – приватний акціонерний капітал, інфраструктура (з 2007 року). З 2009 року розміщення цільових активів традиційними способами (акції, облігації, нерухоме майно та альтернативні інвестиції) змінюється: інвестиційний портфель визначається щорічно і регулюється відповідно до ринкових умов з метою оптимізації його структури і доходності. Інвестиції у нерухомість різноманітні за місцем розташування, характером інвестиційного управління та типом інвестування (торговельні центри, житлові комплекси, індустріальні парки, офісні та багатoproфільні комплекси). Стратегія змінюється щодо: придбання 100% акцій об'єкту з метою гарантії контролю та максимізації норми доходу [347; 350]</p>
Соціальна функція: перерозподіл і трансформація (у заощадження) доходів (майбутніх поколінь)	<p>Фонд складається з двох частин: заощаджуваної, кошти якої не розподіляються (основний дохід), і доходної, кошти якої розподіляються (резервний дохід, який формує активи, що постійно зростають). Кошти заощаджуваної частини можуть використовуватись для інвестування, але не можуть витрачатись (без внесення відповідних змін до законодавства більшістю голосів громадян). Основне призначення заощаджуваної частини (доходу, який не розподіляється) – створення доходу для майбутніх поколінь жителів штату (який буде розподілятися у майбутньому). Ця частина ПФ формується з чотирьох джерел: доходи від продажу нафти, які надходять відповідно до Конституції; додаткові кошти, депоновані спеціальними законодавчими асигнуваннями; надходження від використання резервних доходів, які передаються до основної частини ПФ, для захисту коштів від інфляції; нереалізований (нерозподілений) прибуток (або збиток), який залежить від ринкової вартості (доходності) інвестицій. Друга частина ПФ (резервний дохід) утворюється за рахунок прибутку від інвестування і реінвестування основного доходу. Ці кошти можуть витрачатись (або інвестуватись повторно) і використовуються для виплат дивідендів нинішньому поколінню жителів штату та антиінфляційних заходів, а залишок коштів повертається для реінвестування. Рішення про використання коштів заощаджуваної або доходної частини приймаються щорічно законодавчим органом і губернатором штату [347; 349; 351]</p>
Стабілізаційна функція (стабілізація інфляції та збалансування бюджету)	<p>Джерелом коштів для антиінфляційних заходів є поточний дохід ПФ і дохід майбутнього, якщо поточного доходу недостатньо. Щорічно сума коштів на ці заходи може змінюватись і залежить від рівня інфляції і розмірів щорічного доходу. Сума, необхідна для антиінфляційної програми, розраховується шляхом помноження процентної зміни індексу споживчих цін на величину основних коштів за балансом на кінець бюджетного року. Залишок коштів на рахунок утворює надлишковий дохід, який може використовуватись за напрямками, передбаченими законодавством. Безпосередньо функцію забезпечення бюджетного збалансування покладено на Конституційний бюджетний резервний фонд Аляски</p>

Джерело: власна розробка авторів

Сьогодні ПФ виступає як національним так й іноземним інвестором: охоплює більше 3 тис. компаній у всьому світі. У 2014 році широка й різноманітна диверсифікація значною мірою перемістилась територіально: з

США (38%) до Азії (15%) та Європи (18%) [351]. Додамо, що ПФ Аляски є одним з найрентабельніших інвесторів в Америці.

ПФ Аляски виконує функцію трансформатора доходів та їх перерозподілу. Фонд акумулює (згідно із законодавством) як мінімум 25% рентних доходів, що належать штату від видобутку нафти та мінеральних ресурсів, роялті і федеральних платежів [351]. Фонд складається з двох частин: заощаджуваної, кошти якої не розподіляються (основний дохід), і доходної, кошти якої розподіляються (резервний дохід, який формує активи ПФ, що постійно зростають) [348; 349]. Динаміка доходів ПФ (основних і резервних) та їх перерозподілу свідчить про накопичення доходів майбутніх поколінь [350].

Найбільший інтерес з точки зору перерозподілу природно-ресурсної ренти представляє дивідендна програма ПФ, мета якої – щорічний перерозподіл частки доходів фонду між резидентами штату. Розмір дивідендів розраховується за визначеною формулою, виходячи з суми середнього доходу ПФ впродовж останніх п'яти років. Така методика, на думку експертів, дозволяє точніше вираховувати щорічні суми дивідендів [352]. Завдяки програмі виплат дивідендів ПФ отримав широку підтримку жителів Аляски, тому що для деяких з них дивіденди виступають головним джерелом доходів, зокрема у сільській місцевості. За період з 1982 до 2015 року загальна сума виплачених дивідендів становить майже 1 273 млн. дол.: майже кожен житель Аляски одержав більше 39 тис. дол. [347; 349]. Ця програма суттєво впливає на соціальну та економічну сфери регіону.

Діяльність ПФ певною мірою може впливати на інфляційні процеси та збалансування бюджету штату і країни.

У світовій практиці є й інші приклади успішного функціонування фондів, подібних до ПФ штату Аляска. Наприклад, у тому ж 1976 році в Канаді створено Фонд збереження суспільної спадщини провінції Альберта. На відміну від ПФ Аляски, доходи фонду спадщини Альберти не відділено від доходів самої провінції. Фонд Альберти не має захисту від інфляції, а тому його втрати набагато більші, а чисті активи у декілька разів менші, ніж ПФ Аляски,

хоча доходи цих двох фондів майже однакові. Виплату дивідендів (безпосередньо нинішнім жителям регіону) здійснює лише ПФ Аляски, а фонд Альберти таких виплат не проводить.

Практика застосування СФД для перерозподілу природно-ресурсної ренти США та Канади (ПФ штату Аляска та Фонд збереження суспільної спадщини провінції Альберта) мають свої переваги та недоліки [353]. На думку критиків, дивіденд, що виплачується ПФ Аляски, завдає економічних збитків штату і заохочує утриманські настрої серед населення. Натомість жителям Аляски достатньо буде повного звільнення від сплати податків штату [344]. Однак, насправді, саме програма виплати дивідендів підвищила інтерес громадян до діяльності ПФ Аляски, що сприяло посиленню контролю за перерозподілом рентних доходів з боку громадянського суспільства, призвело до зростання добробуту громадян штату [344; 353].

За результатами аналізу закордонного досвіду роботи фондів накопичення ренти, можна стверджувати, що ефективно функціонують та сприяють економічному розвитку лише ті з них, особливостями роботи яких є високий ступінь прозорості і доступність інформації про управління їх коштами. Розглянемо особливості системи управління ПФ штату Аляска. Управління активами ПФ та прийняття рішень про інвестування, відповідно до законодавства, здійснює державна структура – Корпорація з управління фондом. Вона ізольована від політичного впливу, але несе відповідальність перед жителями штату. Баланс незалежності та відповідальності досягається завдяки Раді опікунів, а також за рахунок вимоги необхідності узгодження дій Корпорації з державними органами штату Аляска. Окрім цілей економічного характеру, про які вже йшла мова вище, ще однією важливою метою визначено забезпечення надійною та об'єктивною інформацією про діяльність ПФ не лише адміністрації федерального органу, а й жителів штату.

Загальна політика ПФ визначається Радою опікунів у кількості шести осіб, четверо з яких – представники громадськості, що мають визнану компетентність у фінансових та інвестиційних питаннях, а також в інших

сферах управління бізнесом. Впродовж чотирирічного терміну кожен з них щорічно по черзі обирається головою. Ще два опікуни призначаються з адміністрації губернатора. Опікуни наймають керівника (менеджера), який формує штат управління Корпорацією. Корпорація функціонує за рахунок доходу від інвестицій ПФ (витрати на управління складають близько 0,0021% активів Фонду). Бюджетний і Контрольний комітети штату Аляска здійснюють нагляд за діяльністю Корпорації. Законодавчий орган щорічно ухвалює її бюджет, що виступає ще одним засобом та рівнем контролю.

Отже, жителі Аляски (за законодавством – власники землі та надр штату) мають можливість контролю за природними ресурсами і одержання частини рентного доходу від природних ресурсів у вигляді виплат дивідендів. Залежність штату від невідновлюваних ресурсів (нафти), які з часом неминуче будуть вичерпані, сприяла пошуку шляхів генерування рентних доходів у багатство, яке може бути примноженим. Це завдання було вирішено за рахунок створення ПФ Аляски, у результаті діяльності якого відбувається акумулювання і трансформація природно-ресурсної ренти у доходи не лише нинішніх, а й майбутніх поколінь. Досвід Аляски демонструє позитивні можливості громадянської (суспільної) власності, доводить реальність її доходності, а також ефективності механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Досвід Російської Федерації і Республіки Казахстан в становленні і функціонуванні СФД порівняно з досвідом більшості зарубіжних країн невеликий, але вельми повчальний.

Стабілізаційний фонд Російської Федерації (далі – СФ РФ) розпочав свою роботу в 2004 р. СФ РФ акумулював частину коштів федерального бюджету, які утворювались за рахунок перевищення ціни на нафту над базовою ціною на нафту, що підлягає відособленому обліку, управлінню і використанню в цілях забезпечення збалансованості федерального бюджету при зниженні ціни на нафту нижче базової (табл.4.11).

Таблиця 4.11 – Джерела формування суверенних фондів Російської Федерації

Фонд	Джерела формування фонду
Стабілізаційний фонд	додаткові доходи, отримані при перевищенні фактичної ціни над базовою (додаткові доходи від ПВКК і вивізного митного збору на нафту сиру). За базову прийнята ціна на нафту сиру марки «Urals» (у 2004-2005 рр. – 20 дол. США; у 2006-2007 рр. – 27 дол. за барель); залишки коштів федерального бюджету на початок фінансового року; доходи від розміщення коштів Стабілізаційного фонду
Резервний фонд	додаткові нафтогазові доходи федерального бюджету, якщо накопичені кошти фонду менше 7% (до 2013 р. – 10%) прогнозованого ВВП; доходи від управління фондом
Фонд національного добробуту	додаткові доходи федерального бюджету у разі досягнення Резервним фондом 7% (до 2013 р. – 10%) прогнозованого ВВП; доходи від управління коштами фонду

Джерело: розроблено авторами на основі [354-356]

СФ РФ повинен був вирішити проблему дострокового погашення зовнішнього боргу Росії: у 2005 р. на погашення спрямовано 95,5% використаних коштів СФ РФ; у 2006 р. – 100%; а в 2007 – лише 10,1% [357]. Інші напрями використання коштів: на фінансування інститутів розвитку; на покриття дефіциту пенсійної системи (у 2005 р. як винятковий захід). Додатковою задачею СФ РФ було сприяння Центральному банку Росії в стерилізації грошової маси, що виникає в результаті підвищення цін на сировинні товари російського експорту та зниження впливу світових цін на обмінний курс, грошову пропозицію, швидкість оборту грошової маси та інше.

Базовий обсяг СФ РФ в 500 млрд. руб. досягнутий за підсумками 2004 року. У 2005 році він збільшився до 1237,0 млрд. руб. і склав 5,8% ВВП, у 2006 – 1464,1 млрд. руб. або 6,8% ВВП (для порівняння: обсяг рентного фонду в Казахстані складає 12% ВВП, Азербайджані – близько 20%, Норвегії – 80%, на Алясці – 100%) [358, с. 41]. У 2004-2005 рр. кошти СФ РФ розміщенню не підлягали, а в 2006 р. 2340,9 млрд. руб. і в 2007 р. 1562,2 млрд. руб. направлено на покупку дозволеної іноземної валюти [359]. Згідно з Бюджетним кодексом РФ кошти СФ РФ могли розміщуватися тільки в іноземній валюті (згідно з нормативом: долар США – 45%, євро – 45%, фунт стерлінгів – 10%) або в

боргових зобов'язаннях іноземних держав (згідно з переліком, затвердженим урядом) [354]. Ці норми згодом були передані Резервному фонду, а Фонду національного добробуту дозволено розміщувати свої кошти і на внутрішньому ринку.

У 2008 році СФ РФ «у зв'язку з виконанням покладених на нього завдань» був розділений і перетворений на:

– Резервний фонд (РФ РФ) – 80% від обсягу попередника, в основному продовжив виконання функцій СФ РФ (відмінність РФ РФ від СФ РФ – зарахування частини доходів від видобутку та експорту газу);

– Фонд національного добробуту (ФНД РФ) – 20% від обсягу, утворений як фонд майбутніх поколінь (спочатку так і називався), у цілях забезпечення співфінансування добровільних пенсійних накопичень громадян і збалансованості (покриття дефіциту) бюджету Пенсійного фонду [354; 360].

Станом на 1 вересня 2015 р. основна частка коштів РФ РФ та ФНД РФ (88,1%) розміщена за кордоном (ФНД РФ – 100%, РФ РФ – 71,5%) [361, с. 69].

Деякі російські вчені свого часу виступили з критикою розміщення національних капіталів за кордоном: «жодна з провідних країн світу не проводила технічне переозброєння, реконструкцію виробничого апарату, трансформацію економіки, соціальні перетворення за рахунок перенесення реальних національних ресурсів в закордонний фіктивний капітал» [362]. За розрахунками експертів, у результаті використання тільки половини надходжень СФ РФ усередині країни можна було б отримати додатковий приріст темпів економічного зростання від 3,3% до 3,5% [363, с. 137-139].

Окремі експерти вважали, що використання коштів фондів на поточні виплати, наприклад, працівникам бюджетного сектору, по-перше, не вирішить проблему відставання рівня їх оплати від рівня приватного сектору; по-друге, призведе до значної інфляції, яка «з'їсть» усе збільшення заробітку. На думку експертів, надання допомоги приватним підприємствам може знижувати стимулювання до більш ефективної роботи; державне кредитування буде

витісняти приватне; можливий додатковий політичний тиск різних лобістських груп у питанні створення ефективного механізму субсидування приватних підприємств [364].

Джерела формування суверенних фондів Росії представлені в табл. 4.11, а динаміка їх обсягу – у табл. 4.12 [365].

Таблиця 4.12 – Динаміка обсягів суверенних фондів Росії (на початок року)

Рік	Обсяги коштів Резервного фонду			Обсяги коштів Фонду національного добробуту		
	млрд. руб.	млрд. дол. США	у % до ВВП	млрд. руб.	млрд. дол. США	у % до ВВП
2008	3057,85	125,19	7,4	783,31	32,0	1,9
2009	4027,64	137,09	9,8	2584,49	87,97	6,3
2010	1830,51	60,52	4,7	2769,02	91,56	7,1
2011	775,21	25,44	1,7	2695,52	88,44	5,8
2012	811,52	25,21	1,4	2794,43	86,79	4,7
2013	1885,68	62,08	2,8	2690,63	88,59	4,0
2014	2859,72	87,38	4,0	2900,64	88,63	4,1
2015	4945,49	87,91	6,1	4388,09	78,0	5,4
2016	3640,57	49,95	4,6	5227,18	71,72	6,6

Джерело: розроблено авторами на основі [365]

ФНД РФ виступає в ролі скарбнички, в яку поступає рента у вигляді нафтогазових надприбутків. Необхідність створення ФНД РФ обґрунтовувалась тим, що основним джерелом його доходів є непоновлювані природні ресурси, величина яких у перспективі обмежена: запаси нафти в Росії, при збереженні нинішніх обсягів видобутку, будуть вичерпані впродовж 40-50 років, природного газу – 80 років [366, с. 50]. Проте, на законодавчому рівні цільові параметри використання ФНД РФ так і не закріплені, відсутній взаємозв'язок з пенсійною реформою. У теперішній час роль ФНД РФ у вирішенні соціальних проблем вкрай незначна (для прикладу: Державний пенсійний фонд Норвегії проводить виплати пенсій через старість і інвалідність, оплачує медичні послуги). Певною мірою статус ФНД РФ як пенсійного фонду – формальність.

Гостро дискусійними є шляхи та напрями витрачання коштів РФ РФ та ФНД РФ. Російські науковці довели, що коли «економіка входить у тривалу фазу нестійкого зростання», доцільніше та ефективніше використовувати

кошти для розвитку економіки, зокрема на реалізацію різноманітних інфраструктурних проєктів, а не тримати їх в резерві [367, с. 16-17]. Тому затверджений ліміт інвестицій в інфраструктурні проєкти у розмірі 40% від коштів ФНД РФ у червні 2014 році збільшений до 60%: на їх реалізацію зарезервовано близько 1,1 трлн. руб. У листопаді 2014 року ухвалено рішення про спрямування до 80% коштів ФНД РФ для фінансової підтримки російських компаній. Такі зміни зумовлені й міжнародними санкціями (що почали застосовуватись у 2014 році і стосувались рентапродукуючих галузей, а саме нафто- та газовидобувних компаній, а також зачепили найбільші російські фінансові інститути (банки), оборонні підприємства [367, с. 16]): знадобилась (і була надана) фінансова підтримка компаніям нафтогазового і банківського секторів, а також оборонної промисловості. За оцінками експертів Рахункової палати РФ, існують значні ризики неповернення коштів, які спрямовуються на реалізацію крупних інфраструктурних проєктів та фінансування крупних приватних компаній в умовах депресивної ринкової економіки.

На відміну від чітко встановлених правил формування коштів РФ РФ та ФНД РФ, порядок їх використання відсутній. Механізм ефективного використання коштів РФ РФ і особливо ФНД РФ в цілях довгострокового розвитку економіки країни до кінця не відпрацьований, відсутні методики оцінки їх ефективності. Використання коштів ФНД РФ як антикризового резерву для найбільших компаній Росії, які до того отримували величезні суми надприбутків і фактично привласнювали (і продовжують привласнювати) природно-ресурсну ренту, а не для потреб і підтримки пересічних громадян, унеможливує виконання фондом функцій забезпечення стійкості пенсійної системи країни і соціального захисту громадян.

Аналіз діяльності СФД Російської Федерації дозволяє зробити висновок про виконання ними ряду основних функцій: інвестиційної, трансформації доходів, засобу забезпечення бюджетної збалансованості і регулятора інфляції, а також інструмента соціальної політики. Роль РФ РФ, як інвестора, доволі значна, проте функцію інвестування виконує також і ФНД РФ. Трансформація

рентного доходу в інвестиції здійснюється переважно РФ РФ. Щодо забезпечення збалансованості бюджету країни, то це – законодавчо регламентована мета РФ РФ. Найменш виконуваною на даний момент є соціальна функція: накопичені в фондах кошти (рентні доходи) в умовах кризи стрімко знецінюються, що широкими верствами населення сприймається як «утиск їх прав». Кошти ФНД РФ, безумовно, повинні спрямовуватися на розвиток економіки і підвищення якості життя людей, на поліпшення добробуту не лише майбутніх, а й нинішніх поколінь [367, с. 50].

Деякі експерти вважають, що функціонування одночасно двох фондів (РФ РФ та ФНД РФ) з практичних позицій є надмірним, достатньо було б одного (ФНД РФ) [368, с. 28]. Інші зазначають, що модель акумуляції вилученої нафтогазової ренти до рентних фондів, яка існує в даний час (нафтогазова рента → резервний фонд → коротко- і середньострокові вкладення в іноземну валюту і фінансові активи (в іноземній валюті) → відсутність «довгих» грошей у національній економіці → відсутність джерел фінансування інноваційно-інвестиційної модернізації) доцільно замінити на працюючу перевірену модель (пенсійна система → постачальник «довгих» грошей в економіку країни) розвинених країн світу (нафтогазова рента → фонд національного добробуту (пенсійний) → стабільні надходження пенсійної системи → «довгі» гроші в економіку на цілі модернізації і технологічного розвитку) [363, с. 143].

Проблемою діяльності РФ РФ та ФНД РФ, що вимагає рішення, є їх невідповідність (повною мірою) критерію максимальної прозорості. Закритий характер діяльності фондів, відсутність інформації у громадян і учасників ринку про розміри і характер міжнародних вкладень є істотним недоліком їх сучасної політики. У 2009 році висунуто пропозицію про створення некомерційної державної корпорації Росфінагентство з управління суверенними фондами, пенсійними накопиченнями громадян і зовнішнім та внутрішнім боргом РФ. На думку експертів, це дозволило б забезпечити максимальну прозорість діяльності суверенних фондів (також в цьому випадку

на внутрішній фондовий ринок могло надійти близько 7 трлн. руб.) [369, с. 17]. Сьогодні управління коштами фондів, як і раніше, знаходиться у веденні Центрального Банку. На думку економістів, на даному етапі економічного розвитку країни, що характеризується рецесією і ускладненням геополітичної ситуації, таке оперативне управління є необхідним. У той же час висловлюється доцільність створення Інвестиційного управління Банку Росії (за аналогією Інвестиційного управління Банку Норвегії), на яке покладалися б функції щодо ефективного розміщення коштів фондів і реалізації їх довгострокової інвестиційної стратегії [338, с. 146-147].

Національний фонд Республіки Казахстан (НФ РК) створений у 2000 році з метою забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни, накопичення фінансових коштів для майбутніх поколінь, зниження залежності економіки від дії несприятливих зовнішніх чинників. Основними функціями визначені: ощадна (у розмірі 75% коштів) і стабілізаційна (25%). Особливості функціонування НФ РК можна проаналізувати на основі виділення етапів його розвитку [370, с. 6-12].

Перший етап – створення і становлення (2000-2005 рр.), пов'язаний із створенням законодавчої і нормативної бази механізму функціонування фонду. На цьому етапі визначено такі основні положення: зосередження активів фонду на рахунку уряду в Національному Банку Республіки Казахстан, який здійснює їх довірче управління; ухвалення рішення щодо підвищенню ефективності формування НФ РК, щодо визначення обсягу і напрямів його використання президентом за пропозицією уряду, який щорічно звітує про формування і використання фонду; здійснення загальної координації діяльності Радою з управління НФ РК, як консультативно-дорадчого органу при президентові республіки [371]. На думку більшості економістів, на такій основі забезпечувались: висока прозорість функціонування НФ РК, зниження ризику непрофесійного управління коштами, скорочення терміну їх розміщення, розширення інструментів інвестування. Передбачалась аудиторська перевірка активів Національного Банку Рахунковим Комітетом і найбільшими

незалежними міжнародними аудиторськими компаніями. Вважалося, що створення спеціального агентства або компанії з управління активами НФ РК зменшить його прозорість [370, с. 40].

У цей період економісти Казахстану для вирішення проблеми прозорості діяльності фонду, пропонували використовувати досвід акумуляції і розподілу рентних доходів Перманентного фонду Аляски. Пропонувалась також обов'язкова і своєчасна публікація річних і квартальних фінансових звітів всіх компаній-надрокористувачів з наданням повної інформації на інтернет-сайтах Міністерства фінансів РК і сайтах компаній [372, с. 33].

У цей період джерелами НФ РК визначено:

– надпланові податкові й інші обов'язкові платежі від підприємств добувної промисловості (сировинного сектору) (прибутковий податок з юридичних осіб; податок на додану вартість; податок на надприбуток; бонуси; роялті; частка республіки з розподілу продукції по укладених контрактах) – забезпечували виконання стабілізаційної функції;

– офіційні трансферти з республіканського бюджету (у розмірі 10% від запланованих), інвестиційні доходи від управління фондом та інші – у результаті їх накопичення планувалась реалізація ощадної функції.

Первинний внесок НФ РК – 600 млн. дол. від американської компанії «Шеврон» в обмін на 5%-ву частку участі в спільному підприємстві з освоєння родовища Тенгиз. На кінець 2005 року активи фонду досягли 8,1 млрд. дол. США, що склало 14,5% до ВВП (скеровувалось майже 48% доходів від нафтового сектора). Активи НФ РК розміщувалися в інструменти грошового ринку, в облігації (стабілізаційний портфель), цінні папери й акції (ощадний портфель – 68,91%).

Для обчислення прибутковості НФ РК застосовувався і застосовується долар США, а Бюджетний кодекс – формувався і формується в тенге. Розбіжності в валюті викликають певні проблеми. За даними Міністерства фінансів Казахстану, на початок 2015 року активи НФ РК склали 16429 млрд. тенге (табл.4.13), або 90,3 млрд. дол. при курсі 182 тенге за дол. (або 88,3

млрд. дол., якщо узяти за основу курс на період складання звіту, –186 тенге за долар у червні 2015 р.; у звітності, розміщеній на сайті Національного банку, вказана сума 73,2 млрд. дол.). Розбіжності при оцінці активів фонду називають його хронічною хворобою. Ще однією причиною невідповідності є щорічна переоцінка облігацій основних холдингів-розробників кар'єрів. Результатом такого є відсутність точного визначення реальних активів НФ РК [373].

Таблиця 4.13 – Динаміка обсягу коштів НФ РК (на початок звітного періоду)

Рік	Тис. тенге	Млн. дол. США	% до ВВП
2001		660	
2002	189 807 669	1 258	
2003	299 110 656	1 933	
2004	528 233 521	3 666	
2005	667 022 245	5 148	
2006	1 080 010 632	8 095	
2007	1 853 398 392	14 740	
2008	2 733 351 338	21 556	
2009	3 310 783 255	27 964	
2010	4 500 703 126	24 619	
2011	5 704 444 289	31 426	
2012	7 988 355 179	45 511	12,7
2013	10 446 538 785	58 480	12,7
2014	13 026 107 161	71 142	11,2
2015	16 429 299 412	71 751	

Джерело: складено авторами на основі [355; 374]

Отже, основні проблеми НФ РК першого етапу: формування його доходів; нестабільність і нестійкість величини щорічних надходжень, невизначеність методології формування накопичень, а також організацій, що здійснюють облік коштів.

Другий етап – запровадження Концепції середньострокового розвитку НФ РК (2005-2010 рр.), що змінила порядок формування і використання коштів фонду. Згідно з Концепцією [375], по-перше, розширилися джерела формування НФ РК: прямі податки від нафтового сектору (корпоративний прибутковий податок, податок на надприбуток, роялті, бонуси, частка з розподілу продукції, рентний податок на сиру нафту, що експортується, газовий конденсат);

надходження від приватизації державного майна, що знаходиться в республіканській власності і відноситься до добувної і оброблювальної галузей; надходження від продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та інші. По-друге, розширився перелік платників – усі юридичні особи, які займаються видобутком і реалізацією сирової нафти й газового конденсату (список збільшився на 49 компаній). По-третє, введено обмеження розміру гарантованого трансферту з НФ РК, що не повинен перевищувати третину його активів. Інші дві третини планувалось зберігати як фонд майбутніх поколінь, а також встановлено його незнижуваний залишок. При цьому зазначено, що максимальний розмір НФ РК не може бути обмежений, оскільки в ньому акумулюються рентні надходження у формі надприбутків, зумовлені високою кон'юнктурою цін [370, с. 9-11].

Розглядалися різні напрями розподілу і використання акумульованих рентних доходів НФ РК: стабілізаційні трансферти до республіканського бюджету, погашення зовнішніх боргів, фінансування екологічних програм, а також як альтернативний варіант – можливість розподілу нафтової ренти серед населення (такий підхід був визнаний неприйнятним).

На цьому етапі до НФ РК спрямовувалися всі доходи нафтового сектора, а прибуткова частина республіканського бюджету формувалась тільки за рахунок ненафтового сектору. У цей період забезпечені «стерилізація» надмірного притоку валюти, зниження інфляції й тиску на обмінний курс тенге, створені фінансові резерви для проведення антикризової політики (у рамках якої з НФ РК використано кошти у розмірі 10 млрд. дол.). Кошти фонду на кінець 2009 року склали 4,5 трлн. тенге, з яких: 750,0 млрд. тенге розміщено у внутрішні активи (зокрема облігації акціонерного товариства «Фонд національного добробуту «Самрук-Казина»); 24,4 млрд. дол. – у зарубіжні активи. Прибутковість НФ РК з червня 2001 року до 31 грудня 2009 року в доларах США склала 55%, що в річному вираженні становить 5,2% [376].

Отже, був сформований необхідний обсяг коштів для реалізації стабілізаційної функції НФ РК. Проте проблеми збереження рентних доходів

від непоновлюваних природних ресурсів для майбутніх поколінь, скорочення нафтового дефіциту, балансу республіканського бюджету і НФ РК не були вирішені остаточно. Для забезпечення інтенсивного накопичення коштів у довгостроковій перспективі виникла необхідність фіксування гарантованого трансферту до республіканського бюджету і виключення мінливості його обсягів, що й було реалізовано на третьому етапі розвитку фонду.

Третій етап – нова концепція розвитку НФ РК (з 2010 р.), метою якої визначено збільшення заощаджень для майбутніх поколінь і запобігання заміщення накопичення коштів НФ РК урядовим запозиченням. Це відповідало пріоритетам розвитку держави в рамках реалізації Стратегічного плану розвитку Республіки Казахстан до 2020 року і Державної програми форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2010-2014 роки [377]. Рентні доходи планувалось використовувати для індустріалізації і розвитку інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності людського капіталу шляхом активного інвестування в майбутнє, прискорення диверсифікації через прями іноземні інвестиції тощо.

В основу зазначених заходів з 2011 року закладений щорічний гарантований трансферт з НФ РК на рівні 8 млрд. дол. США з можливістю коректування залежно від ситуації в економіці у бік зменшення або збільшення до 15%. Визначено, що розмір гарантованого трансферту до республіканського бюджету може збільшуватись до 9,2 млрд. дол. США з метою підтримки економічного зростання або знижуватись до 6,8 млрд. дол. США з метою забезпечення ощадної функції НФ РК. Для виконання такої функції встановлюється незнижуваний залишок у розмірі 30% від прогнозного ВВП [376]. На 2016-2018 рр. введені такі розміри гарантованого трансферту до республіканського бюджету: 2016 рік – 2,88 трлн. тенге; 2017 і 2018 рр. – 2,40 трлн. тенге [378].

Інтенсивне накопичення коштів НФ РК пов'язується з ефективними запозиченнями як державного сектора, так і недержавного, з заходами із забезпечення економічної безпеки держави. Новий підхід до використання

коштів виключає можливість залучення облігаційних позик з НФ РК недержавним сектором. Політику збалансованості бюджету і НФ РК планується направити на скорочення ненафтового дефіциту, який повинен складати не більше, ніж 3% до ВВП до кінця цього десятиріччя, а також на скорочення поточних витрат з подальшим переходом на фінансування тільки з бюджету розвитку. До 2020 року кошти НФ РК повинні скласти не менше 180 млрд. дол. США (32% до ВВП). Через механізм формування, акумуляції, інвестування активів НФ РК планується перерозподіл надприбутків надрокористувачів для розвитку переробної промисловості та соціальної сфери, наукомістких галузей та сфер економіки [379, с. 84]. За останніми даними, активи НФ РК в основному розміщені в США, у країнах Єврозони, у Великобританії і в Японії, а управляють його активами, окрім Національного банку, 14 іноземних організацій.

Порівняльна характеристика СФД Республіки Казахстан і Російської Федерації представлена в табл. 4.14.

При запозиченні досвіду формування СФД Російської Федерації і Республіки Казахстан, слід враховувати, що економіка цих країн базується на інтенсивному використанні мінерально-сировинних ресурсів. Експерти наголошують, що накопичувальні рентні фонди Казахстану і Росії потребують своєчасної перебудови і вдосконалення. Разом із забезпеченням макроекономічної стабільності шляхом вилучення надприбутків (виведення надлишку нафто- і газодоларів) з економіки, пом'якшення тиску на національну валюту та інфляцію, оптимального використання природних ресурсів, функціонування СФД Росії і Казахстану повинно ув'язуватися також з посиленням соціальних аспектів їх економічної політики.

Перевагами СФД цих країн є: законодавче закріплення рентних доходів як фіксованих джерел формування фондів; задовільне вдосконалення механізмів акумулювання, розподілу і використання рентних доходів; загалом збереження достатнього рівня ліквідності і забезпечення прибутковості фондів при помірному рівні ризику.

Таблиця 4.14 – Порівняльна характеристика суверенних (резервних, рентних) фондів Республіки Казахстан і Російської Федерації

Порядок формування й організаційно-правова структура	
1	2
Загальне	фонди визначені як частина резервів держави, накопичення яких здійснюється на спеціалізованих рахунках центрального уряду; не є самостійними юридичними особами, не ведуть фінансово-господарську діяльність і не мають самостійного балансу; розробка концепції несировинного балансу – розділення коштів на резервну (стабілізаційну) і ошадну; застосування способу «постійного споживання» (або правила «середньої ціни») – частина сировинних доходів використовується на фінансування дефіциту бюджету, решта зберігається
Відмінне	кошти НФ РК є фінансовими активами держави, що зосереджуються на рахунку уряду в Національному Банку РК, а також у вигляді іншого майна, за винятком нематеріальних активів; РФ РФ і ФНД РФ є частиною коштів федерального бюджету, що підлягають відособленому обліку і управлінню
Джерела формування	
НФ РК	прямі податки від організацій нафтового сектора, в тому числі: корпоративний прибутковий податок, податок на надприбуток, податок на видобуток корисних копалин, бонуси, частка по розділу продукції, рентний податок на експорт, додатковий податок надкористувача, що здійснює діяльність за контрактом про розділ продукції; інші надходження від операцій, здійснюваних організаціями нафтового сектора (за винятком надходжень, що зараховуються до місцевих бюджетів), у тому числі надходжень за порушення умов нафтових контрактів; надходження від приватизації державного майна, що знаходиться в республіканській власності і відноситься до гірничовидобувних і оброблювальних галузей; надходження від продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення; інвестиційні доходи від управління коштами фонду
РФ РФ і ФНД РФ	нафтогазові доходи федерального бюджету; податок на видобуток корисних копалин у вигляді вуглеводневої сировини; вивізні митні збори на нафту сиру, товари, вироблені з нафти, і на газ природний; доходи від управління коштами фонду
Механізм обліку коштів фондів в консолідованому бюджеті	
НФ РК	джерела формування спрямовуються безпосередньо на рахунки фонду, минаючи республіканський бюджет. Таким способом, облік коштів проводиться окремо від коштів республіканського бюджету. Разом з тим надходження, у тому числі й інвестиційні доходи від управління активами, включаються до консолідованого бюджету РК
РФ РФ і ФНД РФ	джерела формування є частиною доходів федерального бюджету, які враховуються в бюджеті центрального уряду з моменту їх надходження на рахунки Федерального казначейства, після чого вказані кошти відповідно до механізму їх розподілу прямують до РФ РФ і ФНД РФ. Інвестиційні доходи від управління активами враховуються у складі доходів бюджету центрального уряду
Використання коштів	
НФ РК	забезпечення гарантованого трансферту з фонду до республіканського бюджету; покриття витрат, пов'язаних з управлінням фондом і проведенням щорічного аудиту
РФ РФ і ФНД РФ	покриття дефіциту федерального бюджету; співфінансування добровільних пенсійних накопичень громадян

Джерело: розроблено авторами на основі [340, с. 3-11; 354; 380]

Водночас необхідно виділити і певні недоліки: боротьба з інфляцією і здійснення девальвації національної валюти проводиться при слабкому соціальному захисті населення; акумулювання доходів від невідтворюваних ресурсів ускладняється неефективним інвестуванням; невирішеність проблем

захисту від знецінення та ефективного використання накопичених коштів; несамотійність і непрозорість діяльності фондів.

Проданова Лариса Василівна, Шерстюкова Каріна Юрійівна

Висновки з розділу 4

Одержані наукові результати дослідження зводяться до наступного:

1. Природно-ресурсна рента як економічна категорія відображає сукупність економічних відносин між економічними агентами з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів, які продукуються в результаті залучення природних ресурсів до господарчої діяльності в національній економіці. Розподіл і перерозподіл рентних доходів здійснюється за допомогою рентних платежів. Загальновизнано, що природно-ресурсна рента виступає у формі доходу (рентного) від використання природних ресурсів у формі плати (рентної) за користування ними. Кількісно рента визначається як різниця між ціною, за якою природний ресурс продається, і витратами на його вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері.

2. Рентна плата виступає в ролі інструменту розподілу і перерозподілу рентних доходів. Аналіз світової практики дозволив з'ясувати, що плата може набувати форм спеціальних зборів, платежів, податків, орендної плати тощо, застосування яких має свої переваги та недоліки. Ставки плати можуть визначатися в абсолютних і в процентних показниках та розраховуватись залежно від вартості сировини, що добувається, чи одержаної з неї продукції, ціни реалізації, величини річного доходу (валового або чистого), розмірів і характеристик ділянок (землі, родовищ), наданих у користування, тощо.

У національній економіці для регулювання розподілу та перерозподілу рентних доходів застосовуються адміністративні, законодавчі, економічні методи, методи прямої і опосередкованої дії, податкові і неподаткові. Сукупно інструменти та методи визначають систему надання державою права

користування надрами (дозвільну, ліцензійну або договірну, контрактну). Роль основних важелів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти виконують відповідні напрями державної економічної політики: регуляторна, бюджетна, податкова та ін.

3. Методологічним підґрунтям розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти є специфікація прав власності на природні об'єкти та ресурси. При цьому власність може поділятися на декілька правоспроможностей, які розподіляються між власником і користувачем (ресурсів), орендодавцем та орендарем (об'єктів): право володіння, використання (користування), розпорядження і право на дохід. Специфікація прав власності, що фактично визначає систему (інститут) власності, виступає своєрідним інституційним регулятором розподілу і перерозподілу ренти. Специфікація власності, як і сукупність інструментів, методів та важелів, є одним з необхідних та важливих елементів механізму перерозподілу ренти в національній економіці.

4. Механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти – це така сукупність елементів, які в процесі своєї взаємодії забезпечують здійснення перерозподілу рентних доходів суб'єктів національної економіки, що зумовлені використанням у національному господарстві природних ресурсів. Як структурні елементи механізму визначено: мету і завдання перерозподілу – забезпечення отримання ренти (доходу) відповідними суб'єктами; суб'єкти – учасники процесу перерозподілу, які забезпечують функціонування механізму; об'єкти – умови, процеси, взаємозв'язки між суб'єктами, які визначають розподіл і перерозподіл; інструменти, методи та важелі, які активно впливають на процес перерозподілу та становлять необхідне інституційно-правове та організаційно-економічне забезпечення.

Цільовою функцією механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти є перерозподіл природно-ресурсної ренти для забезпечення соціально-економічного розвитку окремих економічних суб'єктів (громадян, підприємств), їх угруповань (галузей і сфер економіки), окремих територій (регіонів) країни та національної економіки загалом. Мета механізму

реалізується через ряд завдань: підвищення рівня життя і добробуту громадян країни; забезпечення та підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів національної економіки; раціональне та ефективне використання всіх видів природних ресурсів. Роль основних важелів перерозподілу ренти виконують важелі державного регулювання – напрями державної економічної політики: регуляторна, бюджетна, податкова та ін. Важливим елементом механізму перерозподілу рентних доходів виступають національні накопичувальні рентні фонди.

5. Суверенні фонди добробуту (національні рентні накопичувальні фонди) успішно застосовуються у світовій практиці перерозподілу природно-ресурсної ренти впродовж майже 50-ти років.

Національні накопичувальні рентні фонди (суверенні фонди добробуту) в провідних країнах світу виступають дієвим інструментом акумулювання і перерозподілу природно-ресурсної ренти (частки рентних доходів) з метою її подальшого цільового використання (на розвиток національної економіки та її галузей, соціальної сфери, захист довкілля, забезпечення суспільного добробуту і створення резервного фонду майбутніх поколінь тощо. Ґрунтовний аналіз закордонної практики використання суверенних фондів добробуту дозволив констатувати, що вони ефективно функціонують та сприяють розвитку національної економіки лише в разі дотримання таких принципів: специфікація прав власності учасників рентних відносин (володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у межах громадської (суспільної) власності на природні ресурси; забезпечення балансу економічних інтересів і запобігання домінуванню окремих груп економічних суб'єктів; можливість громадського контролю за роботою усіх інституцій та елементів системи, високий ступінь прозорості управління коштами. Залежно від цілей (як специфічних, так і загальних) формуються стабілізаційні, пенсійні, ощадні, резервні, інвестиційні фонди. При цьому переважна більшість фондів має декілька цілей (стабілізацію, заощадження, формування пенсійного резерву,

розвиток). Основними джерелами формування активів фондів виступають прибутки і надприбутки від експлуатації та експорту природних ресурсів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні засад формування механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти та запропонованої логіко-змістовної схеми його основних елементів на основі сукупності взаємозв'язків суб'єктів національної економіки, умов їх взаємодії.

Практична значущість дослідження одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані теоретичні положення доведені до рівня методичних підходів і практичних рекомендацій та можуть бути використані для підвищення ефективності управління розвитком національної економіки.

Перспективи подальшого дослідження обумовлюються необхідністю обґрунтування концепції формування та реалізації механізму розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, визначення елементів цього механізму і умови його ефективної реалізації з метою забезпечення суспільного добробуту.

Використання результатів у навчальному процесі. Отримані результати використовуються у навчальному процесі при вивченні таких дисциплін, як «Економічна теорія», «Політична економія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економіка суспільного сектору», «Державне регулювання економіки та економічна політика держави», «Економічна соціологія», «Соціальний розвиток», «Національна економіка».

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо розвитку національної економіки в умовах глобальних трансформацій.

Основні висновки теоретичного, методичного і науково-практичного спрямування є такими.

1. Доведено, що особливості господарювання та його контролю у командній економіці СРСР не сприяли інноваціям, не зважаючи на те, що вказаних умовах переважали великі підприємства. Існування відомчих бар'єрів різноманітних органів державного управління гальмували ефективне функціонування інститутів інноваційного розвитку.

2. Визначено, що чинником, який впливає на ефективність економічної поведінки в нерозривному зв'язку з системою культурних цінностей, норм і правил поведінки індивідів у суспільстві, є порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу за різних варіантів економічного вибору. Він виступає як результат формування певного типу відносин економічної влади. В свою чергу, інститут економічної влади впливає на співвідношення вигід і витрат альтернативних варіантів поведінки суб'єктів в економічній системі, визначає її ефективність.

3. Виявлено, що відповідальність в аспекті сталого розвитку країни має багатопільову конструкцію узгодження інтересів економічних суб'єктів всіх рівнів соціально-економічних відносин через комплекс моделей і механізмів соціально-економічної політики. Одним з найважливіших індикаторів забезпечення фінансової прозорості діяльності підприємств є основні складові економічного, соціального та суспільного ефектів від соціально відповідальної поведінки. Спрямованість політики соціальної відповідальності та фінансової прозорості підприємства суттєво впливає на ефективність системи корпоративного управління. Цей процес передбачає також врахування законних вимог всіх зацікавлених осіб, які мають легітимний інтерес у діяльності

підприємства, в отриманні правдивої інформації про його функціонування, та активну співпрацю між ними. Сприятиме перетворенню підприємства з об'єкта впливу чинників невизначеного середовища на активний суб'єкт соціально-відповідального підприємництва активізація його соціально відповідальної та фінансово прозорої діяльності.

4. Визначено, що підґрунтям до формування власної концепції регулювання соціально-трудових відносин із застосуванням принципу історизму є теоретичні концепції соціально-трудових відносин в системі еволюції поглядів на них з позицій утилітаризму, теорії конфліктів та плюралізму. Розглянуто фундаментальні економічні теорії регулювання соціально-трудових відносин, а саме, марксизму, посткапіталізму, соціальної дії з урахуванням відповідальності у міжсуб'єктних відносинах. При цьому дана оцінка адекватності впровадження зазначених теорій в господарську діяльність.

5. З'ясовано, що посилення мотивації населення до продуктивної зайнятості та підвищення його професійного рівня, дозволило б залучити у виробництво нових працівників, зокрема, демобілізованих учасників АТО, знизити зовнішню міграцію й підвищити на цій основі рівень життя населення. Тому в процесі реалізації соціальної політики держави на ринку праці мають бути створені умови для досягнення продуктивної зайнятості. Це має бути забезпечено шляхом поетапного трансформування сучасних процесів обігу робочої сили, перш за все, підвищення заробітної плати до рівня, здатного забезпечити відтворення робочої сили.

7. Проведено критичний огляд наукових досліджень щодо складових структури людського капіталу. На цій основі визначено загальноприйняті компоненти, які не викликають спірних моментів, та поодинокі характеристики, які потребують подальшого обґрунтування. Запропоновано до структури людського капіталу відносити такі компоненти як освіта (знання, уміння, навички), здоров'я, досвід, мотивація, мобільність, культура.

8. Обґрунтовано, що через непрозорість інформації, рентну спрямованість вітчизняних можновладців, відсутність чіткої національної ідеї розвитку

економіки втручання держави має більше негативний, ніж позитивний вплив на національний та економічний добробут в Україні. Проводячи політику формування політичної, економічної та соціальної свідомості у населення щодо розуміння суспільного добробуту як «блага для всіх» можна вирішити зазначену проблему. Отже, виконання певних ментальних правил всіма членами суспільства країни на різних рівнях (врахування у своїх діях не лише своїх інтересів, але суспільних) буде сприяти зростанню суспільного добробуту.

9. Виявлено, що на соціально-економічний розвиток регіонів України впливає ряд змін, таких як якнерівномірність розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. Це підтверджується даними про те, що за період 2005-2013 роки розрив між найбільшим та найменшим значенням показника ВРП у розрахунку на одну особу збільшився з 6,25 до 7,22 разу. Крім того, події, які відбулися з початку 2014 року на території півострова Крим та у південно-східних регіонах України призвели до втрати п'ятої частини, а за окремими показниками – четвертої і навіть третьої частини виробничого потенціалу регіонів країни.

10. Показано, що результатом удосконалення методів вимірювання макродинамічних процесів, сталого розвитку країни та його складових (економічної, соціальної, інституційної, екологічної) стало визначення узагальнюючого синтетичного індексу економічного, соціального, інституційного та екологічного розвитку (ІЕСІЕР). Як субіндекси ІЕСІЕР (з метою охоплення усіх складових розвитку) пропонується використовувати: індекс економічної свободи (економічна складова); індекс розвитку людського потенціалу (соціальна складова), глобальний індекс конкурентоспроможності (інституційна складова), індекс екологічного сліду людства (екологічна складова).

11. З'ясовано, що високу відповідність принципам ефективності системи корпоративного управління мають компанії, акції яких розміщені на міжнародних фондових біржах, і достатньо низький рівень корпоративного

управління мають вітчизняні підприємства. Це обумовлено тим, що структура корпоративної власності підприємств України сьогодні тяжіє до висококонцентрованої. Підвищення ефективності функціонування систем корпоративного управління сприятиме зниженню ризиків для акціонерів, інвесторів та стейкхолдерів, доступності інформації про діяльність підприємств та структуру власності, підвищенню кваліфікованості менеджменту та інвестиційної привабливості акціонерних товариств, зростанню ринкової вартості компаній, формуванню довіри між всіма учасниками корпоративних відносин.

12. Сформульовано, що основними заходами державної політики доходів і зайнятості повинні стати ті, що сприятимуть зростанню реальних доходів, одержуваних від трудової діяльності, забезпечуватимуть оптимальну міжпрофесійну і міжгалузеву диференціацію заробітної плати всіх категорій працюючих, встановлюватимуть економічно обґрунтовані рівні державних соціальних стандартів.

13. Досліджено, що творчий потенціал людини, її унікальні знання та здібності, кваліфікація та професійний досвід є в сучасному світі об'єктивними умовами формування нерівності у доходах. Надмірна нерівність у розподілі доходів є одним з основних чинників, що здатні спровокувати соціально-економічну нестабільність, викликати соціальну напруженість, породити конфлікти, призвести до бідності та маргіналізації певної частини населення, сприяти тінізації економічної діяльності та корупційним зловживанням. Помірний її рівень є стимулом до людського розвитку, тому стимулюючий рівень диференціації доходів населення підтримується, як правило, за допомогою державного втручання, яке здебільшого спрямоване на підвищення зайнятості і трудового внеску кожної людини.

14. Доведено, що в Україні активізація використання заощаджень як перспективних ресурсів не лише для домогосподарств, але й економіки вцілому, є нагальною необхідною. Це досягається, перш за все, підтриманням та чітким і прозорим регулюванням діяльності банківських та небанківських

установ. Тому, облікова ставка та процентні ставки за депозитами, пропозиція грошей та ставка рефінансування в сучасних умовах є основними засобами монетарної політики, що дозволять здійснити регулювання і мають найбільший вплив на активізацію ресурсів домашніх господарств та на стабілізацію економіки України. З метою підвищення ефективності грошово-кредитного регулювання держави запропоновано модель механізму взаємозв'язку між економічною політикою, ознаками макроекономічної стабільності та поведінкою домогосподарств, а також розроблено матрицю взаємозв'язку основних інструментів монетарної політики, ознак макроекономічної стабільності та ознак поведінки домогосподарств в національній економіці, зокрема, щодо активізації їх фінансових ресурсів (заощаджень).

15. Визначено, що суть поняття «еколого-економічні відносини» у створенні механізму регулювання та використання природи так, щоб це в ніякому разі не зашкодило біоті як головному живому організму природи. На всіх рівнях взаємодії ланцюжка «людина ↔ природа ↔ суспільство» соціокультурна, екологічна динаміка, структура суспільного виробництва і споживання базується на основі раціональності, прагматичності й особливостей соціально-економічного обміну суб'єктів господарювання в умовах, що склалися з урахуванням реалізації стратегії сталого розвитку. Основним напрямком реалізації економіко-екологічної політики є екологізація економіки або економіка навколишнього середовища. Економічними передумовами екологічних відносин є потреби, економічне зростання та економічна ефективність. Отже, досягнути економічної ефективності використання природних ресурсів і соціальної справедливості врахування екологічного фактору в процесі задоволення потреб людства можливо в процесі реалізації бажаного економічного зростання.

16. З'ясовано, що для залучення необхідних обсягів іноземних інвестицій в країну потрібно не лише створити умови для їх надходження, але й сприяти продуктивному їх застосуванню. Оскільки будь-який інвестор діє виходячи із розрахунку між можливим прибутком та ризиками, то ефективними

вкладеннями іноземних коштів в Україні є в аграрну галузь та металургію – це підтверджується кількістю виробленого та експортованого товару цих галузей. Варто також провести глибокий аналіз законодавчої бази щодо регулювання відносин з іноземними інвесторами та гарантування безпеки інвестованого капіталу. Можливим рішенням для покращення ситуації може бути законодавче утворення офшорних зон на території країни, що полегшить податковий тягар для підприємців та стимулюватиме створення нових підприємств. З метою запобігання погіршення інвестиційного клімату в країні необхідно розробити чітку стратегію залучення іноземних інвестицій та провести низку реформ щодо діяльності іноземних суб'єктів на території держави й шляхів розподілу іноземних інвестицій.

17. Обґрунтовано, що факторами, які заважають здійсненню підприємницької діяльності і не сприяють виробництву інноваційних продуктів в Україні, є корупція, політична нестабільність та інфляція. Сприйнятливість інноваційних продуктів пов'язана з дифузією інновацій, оскільки в країні, де невисока здатність до інновацій, прибутковіше застосовувати уже перевірений винахід, технологію, продукт, аніж домовлятися з науково-дослідними інститутами. Втручання держави для подолання зазначених факторів обумовлена необхідністю формування інфраструктури інновацій та стимулювання співпраці між науково-дослідними інститутами та підприємствами заради розробки необхідних продуктів наукової діяльності для виробництва та підвищення ефективності інноваційної діяльності.

18. Аналіз основних показників функціонування системи національного туризму України довів необхідність визнання сфери туризму стратегічно важливою та пріоритетною галуззю в структурі народного господарства. Це обумовлює необхідність розроблення політики і стратегії розвитку галузі, де були б визначені найбільш важливі завдання галузі, методи та інструменти їх реалізації. Вони повинні орієнтувати галузь туризму на інноваційний шлях розвитку, який повинний базуватись на створенні сприятливого внутрішнього та зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство.

19. Доведено, що в Україні відсутній внутрішній попит на інноваційну діяльність через імпорт всієї високотехнологічної продукції й експорт напівфабрикатів, які слугують засобом виробництва інших країн і повертаються до України як готова продукція. Тому, інноваційна політика держави має бути направлена на зростання технологічного потенціалу підприємств до рівня, що стимулює попит на НДДКР. Отже, вихідною передумовою створення технопарків є підвищення ступеню комерціалізації наукових досліджень, а загальною мотивацією для їх створення є те, що вони сприяють економічному зростанню на регіональному та національному рівні.

20. Встановлено основні проблеми, пов'язані з інноваційним розвитком українських підприємств: зниження освітнього рівня населення; забезпечення кваліфікованою робочою силою; високий рівень зносу основних засобів; низький рівень рентабельності тощо. З метою їх вирішення необхідно на рівні підприємств сформувати ефективний господарський механізм з організаційних, технологічних практик-елементів (засобів) та забезпечити його функціонування. Реалізація цієї мети сприятиме підвищенню кваліфікації працюючого персоналу; широке впровадження організаційних інновацій, спрямованих на поліпшення організації праці, виробництва і управління; формування стабільних відносин між менеджментом, власниками підприємств і працюючим персоналом.

21. Сформульовано поняття «природно-ресурсна рента» як економічної категорії, що відображає сукупність економічних відносин між економічними агентами з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів, які продукуються в результаті залучення природних ресурсів до господарчої діяльності в національній економіці. Загальновизнано, що природно-ресурсна рента виступає у формі доходу (рентного) від використання природних ресурсів і у формі плати (рентної) за користування ними. Розподіл і перерозподіл рентних доходів здійснюється за допомогою рентних платежів. Кількісно рента визначається як різниця між ціною, за якою природний ресурс

продається, і витратами на його вилучення з природного середовища та спричиненими при цьому втратами в екологічній сфері.

22. Проаналізовано світову практику рентної плати, що виступає в ролі інструменту розподілу і перерозподілу рентних доходів. Вона може набувати форм спеціальних зборів, платежів, податків, орендної плати тощо, застосування яких має свої переваги та недоліки. Ставки плати можуть визначатися в абсолютних і в процентних показниках та розраховуватись залежно від вартості сировини, що добувається, чи одержаної з неї продукції, ціни реалізації, величини річного доходу (валового або чистого), розмірів і характеристик ділянок (землі, родовищ), наданих у користування, тощо.

23. З'ясовано, що у національній економіці для регулювання розподілу та перерозподілу рентних доходів застосовуються адміністративні, законодавчі, економічні методи, методи прямої і опосередкованої дії, податкові і неподаткові. Сукупно інструменти та методи визначають систему надання державою права користування надрами (дозвільну, ліцензійну або договірну, контрактну). Роль основних важелів розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти виконують відповідні напрями державної економічної політики: регуляторна, бюджетна, податкова та ін.

24. Визначено, що специфікація прав власності на природні об'єкти та ресурси є методологічним підґрунтям розподілу і перерозподілу природно-ресурсної ренти. При цьому власність може поділятися на декілька правоспроможностей, які розподіляються між власником і користувачем (ресурсів), орендодавцем та орендарем (об'єктів): право володіння, використання (користування), розпорядження і право на дохід. Інституційним регулятором розподілу і перерозподілу ренти виступає специфікація прав власності, що фактично визначає систему (інститут) власності, яка є одним з необхідних та важливих елементів механізму перерозподілу ренти в національній економіці.

25. Сформульовано сутність поняття «механізм перерозподілу природно-ресурсної ренти» як сукупності елементів, які в процесі своєї взаємодії

забезпечують здійснення перерозподілу рентних доходів суб'єктів національної економіки, що зумовлені використанням у національному господарстві природних ресурсів. Структурними елементами цього механізму визначено: мету і завдання перерозподілу – забезпечення отримання ренти (доходу) відповідними суб'єктами; суб'єкти – учасники процесу перерозподілу, які забезпечують функціонування механізму; об'єкти – умови, процеси, взаємозв'язки між суб'єктами, які визначають розподіл і перерозподіл; інструменти, методи та важелі, які активно впливають на процес перерозподілу та становлять необхідне інституційно-правове та організаційно-економічне забезпечення.

26. Обґрунтовано, що перерозподіл природно-ресурсної ренти для забезпечення соціально-економічного розвитку окремих економічних суб'єктів (громадян, підприємств), їх угруповань (галузей і сфер економіки), окремих територій (регіонів) країни та національної економіки загалом є цільовою функцією механізму перерозподілу природно-ресурсної ренти. Його мета реалізується через ряд наступних завдань: підвищення рівня життя і добробуту громадян країни; забезпечення та підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів національної економіки; раціональне та ефективне використання всіх видів природних ресурсів. Напрями державної економічної політики: регуляторна, бюджетна, податкова та ін. відіграють важливу роль основних важелів перерозподілу ренти. Національні накопичувальні рентні фонди виступають важливим елементом механізму перерозподілу рентних доходів.

27. Національні накопичувальні рентні фонди (суверенні фонди добробуту) в провідних країнах світу виступають дієвим інструментом акумулювання і перерозподілу природно-ресурсної ренти (частки рентних доходів) з метою її подальшого цільового використання (на розвиток національної економіки та її галузей, соціальної сфери, захист довкілля, забезпечення суспільного добробуту і створення резервного фонду майбутніх поколінь тощо. Дослідження закордонної практики використання суверенних

фондів добробуту доводить, що вони ефективно функціонують та сприяють розвитку національної економіки лише в разі дотримання наступних принципів: специфікація прав власності учасників рентних відносин (володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у межах громадської (суспільної) власності на природні ресурси; забезпечення балансу економічних інтересів і запобігання домінуванню окремих груп економічних суб'єктів; можливість громадського контролю за роботою усіх інституцій та елементів системи, високий ступінь прозорості управління коштами. Переважна більшість фондів має декілька цілей (стабілізацію, заощадження, формування пенсійного резерву, розвиток) і залежно від них (як специфічних, так і загальних) формуються стабілізаційні, пенсійні, ощадні, резервні, інвестиційні фонди. Прибутки і надприбутки від експлуатації та експорту природних ресурсів є основними джерелами формування активів фондів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Негиши Т. История экономической теории: Учебник / Пер. с англ. под ред. Л. Любимова и В. Автономова. - М.: АО Аспект-пресс, 1995. - 462 с.
- 2 Ленин В.И. Полное собрание сочинений. В 55-ти томах /В.И. Ленин. - М.: Издательство политической литературы, 1970. - Т. 27. - 654 с.
- 3 Ленин В.И. Полное собрание сочинений. В 55-ти томах /В.И. Ленин. - М.: Издательство политической литературы, 1970. - Т. 44. - 725 с.
- 4 Громов В.И. Производственные объединения в СССР /В.И. Громов, В.Я. Каменецкий. - М.: «Экономика», 1967. - 166 с.
- 5 Промышленные объединения: В 2 томах. / Отв. ред. В.И. Голиков. - К.: Наукова думка, 1985. - Т. 1. - 542 с.
- 6 Содержание и структура единого народнохозяйственного комплекса СССР / Отв. редактор В.В. Куликов, АН СССР, Институт экономики. - М.: Наука, 1986. - 229 с.
- 7 Бачурин А.В. Рынок в СССР: становление, регулирование /А.В. Бачурин. - М.: Экономика, 1991. - 316 с.
- 8 Барышников А. Проблемы развития межотраслевых комплексов и объединений /А. Барышников, Ю. Гранаткин. - Л.: Издательство ЛГУ, 1988. - 240 с.
- 9 СССР в цифрах в 1990 году: Краткий статистический сборник / ЦСУ СССР. - М.:Финансы и статистика, 1991. - 245 с.
- 10 СССР в цифрах в 1988 году: Краткий статистический сборник / ЦСУ СССР. - М.:Финансы и статистика, 1989. - 234 с.
- 11 Васильев В.С. Советская экономика на рубеже 90-х годов: американские оценки /В.С. Васильев // США: экономика, политика, идеология. - 1991. - № 1. - С. 26-35
- 12 Экономическая история СССР. Учебник для вузов / [Чунтулов В.Т., Кривцова Н.С., Чунтулов А.В., Тюшев В.А.]. - М.: Высшая школа,

1987. – 368 с.
- 13 Постановление Совета Министров Украинской ССР „О задачах советских и хозяйственных органов республики, вытекающих из решений XXVII съезда КПСС, а также решений XXVII съезда Компартии Украины и мартовского (1986 г.) Пленума ЦК Компартии Украины, и мероприятиях по их выполнению” № 130 от 14 апреля 1986 г.
  - 14 Безчасний Л. Економічні методи господарювання в міжгалузевих науково-технічних комплексах /Л. Безчасний, С. Онишко, Т. Решетова, Н. Олійник, Г. Доманевич // Економіка Радянської України – 1988. - №11. – С. 33-39
  - 15 Решетова Т. Плановое регулирование МНТК в условиях формирования рыночной экономики /Т. Решетова // Экономика Советской Украины. – 1990. - №12. – С. 62-66
  - 16 Фролов С.С. Соціологія:[підруч для вищ. навч. закладів] /С.С. Фролов. – М.: Наука, 1994 - 256 с.
  - 17 Lavigne M. The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy /M. Lavigne. – New York, EUA: St. Martin's Press, 1999. – 328 p.
  - 18 Stark D. Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe /D. Stark, L. Bruszt. – Cambridge UK: Cambridge University Press, 1998. – 298 p.
  - 19 Колодко Г. Уроки десяти лет постсоциалистической трансформации /Г. Колодко //Вопросы экономики. – 1999. – №9. – С. 19 – 32
  - 20 Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов) /Дж. Стиглиц //Вопросы экономики. – 1999. – №7. – С. 4 – 13
  - 21 Капелюшников Р. К вопросу об окончании переходного периода в России /Р. Капелюшников //Вопросы экономики. – 2001. – №1. – С. 138 – 156

- 22 Поланьи К. Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени /К. Поланьи; Пер. с англ. А.А. Васильева [и др.]; Под общ. ред. С.Е. Федорова. – Санкт-Петербург: Алетея, 2002. – 311 с.
- 23 Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики /Д. Норт. – М., 1997. – 112 с.
- 24 Альтернативы модернизации российской экономики /[А. Бузгалин, А. Колганов, А. Белоусов и др.]; Под ред. А. Бузгалина. – М.: ТОО «Таурус альфа», 1997. – 447 с.
- 25 Трансформаційна економіка: Навч. посіб. / [Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й. та ін.]; /В. С. Савчук (ред.), Ю. К. Зайцев (ред.). – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
- 26 Ойкен В. Основы национальной экономики [Текст] /В. Ойкен; общ. ред. В. С. Автономова [и др.]. – М.: Экономика, 1996. – 352 с.
- 27 Kolodko G. Equity Issues in Policymaking in Transition Economies /G. Kolodko. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/fad/equity/kolodko.pdf>
- 28 Estrin S. (1998) Privatization and restructuring in Central and Eastern Europe /P. Boone, S. Gomulka, R. Layard (eds.) //Emerging From Communism: Lessons From Russia, China and Eastern Europe: MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998. – P. 73 – 98
- 29 Carroll A.B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional /A.B. Carroll// Business and Society. – 1999. - № 38 (3). – P. 268-295
- 30 Thompson Dennis F. Restoring Responsibility: Ethics in Government, Business and Healthcare/D. F. Thompson. –Cambridge University Press, 2005. – 340 p.
- 31 Friedman M. The social responsibility of business is to increase its profits /M. Friedman. – Springer Berlin Heidelberg, 2007. – P. 173-178
- 32 Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: сучасна філософія, проблеми засвоєння / А. М. Колот. – Економіка України. –

2014. № 3(628). – С.70-82
- 33 Колот А. М. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: прояви, причини, передумови подолання / А. М. Колот. – Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6(132). – С. 205-211
- 34 Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / [О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
- 35 Оленцевич Н. В. Відповідальність в системі економічних відносин / Н. В. Оленцевич, О. О. Фоміна; Економіка і управління в умовах глобалізації: матеріали IV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21 трав. 2015 р. / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Кривий Ріг: [ДонНУЕТ], 2015. – 224 с.
- 36 Калашников С. В. Становление социального государства в России: [монографія] / Сергей Вячеславович Калашников. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 159 с.
- 37 Міжнародний стандарт «Соціальна відповідальність» (SA8000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0015697-07>
- 38 ISO 26000:2010. Руководство по социальной ответственности. Guidance on social responsibility [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:ru>
- 39 Hazard Communication Standard. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oro.sha.org/pdf/pubs/4960.pdf>
- 40 Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» Схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. // Урядовий кур'єр. – № 6. - 15.01.2015 р.
- 41 Van Marrewijk M. Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: between Agency and Communion / Van Marrewijk // Journal

- of Business Ethics. – 2003. – Vol. 44. – N 2/3. – P. 95–105
- 42 Маркс К. Твори / Маркс К., Енгельс Ф. ; 2-е вид. –К. : Вид-во політ. л-ри України, 1967. – Т. 37. – 572 с.
- 43 Allen V. L. Marxism and personal manager /V. L. Allen //Personal Management. –December.8 - (12). – 1976.– P. 18-22
- 44 Hyman R. Strikes. 2nd ed. /R. Hyman. – Fontana, London, 1977. – 218 p.
- 45 Allen V. L. The Sociology of Industrial Relations: studies in method / V. L. Allen. – Longmans, London, 1971. – 282 p.
- 46 Мейсон П. Посткапіталізм: путеводитель по нашому будущему /П. Мейсон. – М.: АдМаргинемПресс, 2016. – 416 с.
- 47 Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / R. Dahrendorf. –Routledge and Kegan Paul, London, 1959. – 336 p.
- 48 Weber M. Economy and Society /M. Weber. – Edited by Guenther Roth and Claus Wittich. – N.Y.: Bedminister Press, 1968. – vol. 1. – P. 3-38
- 49 Jackson M.P. Industrial Relations /M.P. Jackson. – 2nd ed. – Croom Helm Ltd, 2-10 St John's Road, London SW11, 1982. – 303 p.
- 50 Reddish H. Written memorandum of evidence to the Royal Commission on trade unions and employers' associations' in B. Barrett, E. Rhodes, J. Beishon (eds.), Industrial Relations and the Wider Society, Collier Macmillan, London, 1975.
- 51 Hyman R. Industrial Relations: a Marxist Introduction /R. Hyman Basingstoke: Macmillan, London, 1975. – P. 9-31
- 52 Колот А.М. Майбутнє світу праці та соціально-трудоного розвитку очима відомих економістів /А.М. Колот. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/18325/1/8-21.pdf>
- 53 Фоміна О.О. Механізм регулювання соціально-трудоного відносин на засадах відповідальності/ О.О. Фоміна //Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Економічні науки. – 2013. – №. 3. – С. 46-56

- 54 Яркова Е. Н. Утилитаризм как стимул самоорганизации культуры и общества /Е. Н. Яркова //Общественные науки и современность. – 2002. – №2. – С. 88-101
- 55 Милль Дж. С. Основы политической экономии /Дж. С. Милль. – М.: Наука, 1980. Т. 3. – 447 с.
- 56 Clegg H.A. Pluralism in Industrial Relations /H.A. Clegg // British Journal of Industrial Relations, vol. XIII, no. 3. – November. – 1975. – P. 309-316
- 57 Розпорядження «Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» від 11.02.2016 р. №92-р /Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D1%80>
- 58 Агромакова Н. В. Нефінансова звітність як інструмент інформування інтересів стейкхолдерів соціально відповідального підприємства / Н. В. Агромакова, С. Ю. Гончарова, О. О. Затейщикова // Економіка та держава. – №1. – 2016. – С. 44-48
- 59 Давидов Г. М. Забезпечення інформаційної прозорості виконання обов'язків підприємств як платників податків в системі фінансової звітності /Г. М. Давидов, Г. І. Кузьменко //Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр. – Кіровоград: КНТУ, 2012. – Вип. 21. – С. 187-198
- 60 Євтушенко В. А. Оцінка корпоративної соціальної відповідальності: методи, об'єкти, показники /В. А. Євтушенко //Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 46 (1019). – С. 53-63
- 61 Іваницька О. М. Забезпечення прозорості державних фінансів і фінансової системи України /О. М. Іваницька //Наукові праці НДФІ. Фінансова політика та економічне регулювання. – 2014. – № 4 (69). – С. 13-19
- 62 Індекс прозорості державних компаній України /Центр розвиток корпоративної соціальної відповідальності. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://uspa.gov.ua/images/other_files/transparency_index_2015.pdf
- 63 Курінна І. Прозорість і корпоративна соціальна відповідальність /Курінна І., Малярчук В., Саприкіна М., Супрунюк М., Трегуб О. – К.: Поліграфія «Юстон». – 2015. – 47 с.
- 64 Куркін М. В. Стабільність інформаційної системи підприємства: прозорість і економічна безпека /М. В. Куркін //Радіоелектроніка та інформатика. – 2007. – № 1. – С. 92-94
- 65 Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь /за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
- 66 Принципи корпоративного управління ОЕСР /Організація економічного співробітництва та розвитку. Спеціальна група з корпоративного управління, 1999. – 30 с.
- 67 Терещенко Д. А. Роль зв'язків з громадськістю в системі фінансового менеджменту організації /Д. А. Терещенко //Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків: НТУ «ХП». – 2013. – №7(981). – С. 137-144
- 68 ISO 26000 «Керівництво з соціальної відповідальності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/home.html>
- 69 Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія /О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. - К., 2015. - 244 с.
- 70 Чернявська О. В. Ринок праці: [нав. посіб] /О.В. Чернявська. – 2-ге вид. перероб. та доп. В. - К.: "Центр учбової літератури", 2013. - 522 с.
- 71 Завіновська Г.Т. Економіка праці: [навч. посіб.] / Г.Т. Завіновська. – К.: КНЕУ, 2000 – 200 с.
- 72 Індeksi виробництва продукції в Україні за видами економічної діяльності ||Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
- 73 Четверикова Л. Суть соціальної політики та аналіз її моделей в

- соціальних державах [Електронний ресурс] / Л. Четверикова. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p067.php>
- 74 Ветерани АТО безробітними не будуть / Народна Армія - Січень 7, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/43477-veterany-ato-bezrobitnuyu-ne-budut>
- 75 Державна служба зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/>
- 76 Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
- 77 Ветеран АТО шукає роботу. Запрацювали законодавчі зміни для військових [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27953083.html>
- 78 Закіров М. Деякі аспекти розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб /М. Закіров // Резонанс. – 2016. – № 39. – С. 5-10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/rezonans/2016/rez39.pdf>
- 79 Волошина С. В. Понятійний базис категорії «людський капітал» /С. В. Волошина, А. В. Скубіліна // Інтелект XXI. – 2016. - № 6 – С. 209-218
- 80 Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія / О. А. Грішнова. – К.: Товариство «Знання», 2001- 254 с.
- 81 Антонюк В.П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу в Україні: автореф. дис. ... доктора екон. наук : спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / В.П. Антонюк. – Донецьк, 2008. – 44 с.
- 82 Білик О.М. Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації: автореф. дис. ... кандидата екон. наук : спец. 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / О.М. Білик. – Київ, 2009. – 21 с.

- 83 Грішнова О.А. Формування людського капіталу в системі освіти і професійної підготовки: автореф. дис. ... доктора екон. наук : спец. 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / О.А. Грішнова. – Київ, 2002. – 49 с.
- 84 Зелінська Г.О. Регіональні особливості формування і реалізації людського капіталу: автореф. дис. ... кандидата екон. наук : спец. 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Г.О. Зелінська. – Львів, 2004. – 24 с.
- 85 Михайлова Л. І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: [монографія] / Л. І. Михайлова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
- 86 Тугускина Г.Н. Человеческий капитал предприятия: теория, методология, оценка: автореф. дис. ... доктора экон. наук : спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (специализация 8: экономика труда) / Г.Н. Тугускина. – Москва, 2011. – 46 с.
- 87 Шевцов П.А. Методология статистического исследования влияния уровня и качества жизни населения на формирование человеческого капитала: автореф. дис. ... доктора экон. наук : спец. 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика / П.А. Шевцов. – Москва, 2012. – 52 с.
- 88 Мельничук Д. П. Складові людського капіталу: традиційний та альтернативний підходи / Д. П. Мельничук // Облік і фінанси. – 2014. - №1 (63). – С. 144-148
- 89 Соболева И. В. Парадоксы измерения человеческого капитала: [научный доклад] / И. В. Соболева. – М.: Институт экономики РАН, 2009. - 50 с.
- 90 Длугопольський О.В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політекономічний підхід / О.В.Длугопольський // Наука й економіка. — 2007. № 3. — С.5–8
- 91 Шевчук Ж. Проблеми формування добробуту в Україні .

- [Електронний ресурс] - Режим доступу:
http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_2_2011_11_15_16/problemi_formuvannja_dobrobutu_v_ukrajini/4-1-0-62
- 92 Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – Т. 1 / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985
- 93 Лазарева Е.И. Национальное благосостояние как интегрированный ресурс инновационно-ориентированного развития экономики: теоретико-методологический аспект / Е.И. Лазарева. – Ростов н/Д: изд-во ЮФУ, 2009. – 394 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://portal-u.ru/gll/nachblag>
- 94 Кузьменко В. П. Теорія суспільного вибору: ретроспективний аналіз у контексті транзитивної економіки / В.П. Кузьменко // НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 30. Економічні науки. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/naukma/Econ/2004_30/01_kuzmenko_vp.pdf
- 95 Савельєв Є.В. Галузева структура української економіки у ХХІ столітті та проблеми розвитку фінансово – банківських відносин /Є.В. Савельєв, Куриляк. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://science.uazone.net/economics/savelyev/works/sh-too.htm>
- 96 Легейда Н. Економічні наслідки державної підтримки металургійних підприємств на прикладі України // Сприяння сталому економічному зростанню в Україні / за ред. Ш. Фон Крамона-Таубаделя, І. Кімової. - К.: „Альфа-Принт”, 2001.- 361с. - С. 259-270
- 97 Звіт ФДМУ за 2001 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.spfu.gov.ua/ukr/reports_spfu.php
- 98 Державна допомога в окремих «чутливих» галузях економіки України [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://eupublicprocurement.org.ua/state-support-in-certain-sensitive-sectors-of-ukraines-economy.html?Lang=RU>
- 99 Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо

- зменшення дефіциту брухту чорних металів на внутрішньому ринку»
№1455-19 від 12.07.2016
- 100 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
- 101 Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
- 102 Касич А. О. Вплив рівня збалансованості бюджетів на розвиток регіонів, країни в умовах децентралізації / А. Касич // Ефективна економіка. – 2015. – № 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4375>
- 103 Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 775 с.
- 104 Статистичний збірник «Бюджет України 2013» / Департамент державного бюджету Міністерства фінансів України. – К.: 2014. – 244 с.
- 105 Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2013 рік» / Державна служба статистики України ; за ред. І.М. Нікітіної. – К., 2015. – 128 с.
- 106 Статистичний збірник «Регіони України», 2013, Частина I. / Державна служба статистики України ; за ред. О.Г.Осауленка. – К., 2013. – 322 с.
- 107 Статистичний збірник «Регіони України», 2013, Частина II. / Державна служба статистики України ; за ред. О.Г.Осауленка. – К., 2013. – 738 с.
- 108 Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. - Львів,

2015. – 246 с.
- 109 Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ : аналіт. доп. / О. В. Шевченко, В. І. Жук, К. Г. Юрченко, О. А. Баталов [та ін.]; за заг. ред. Д. І. Олійник. – К.: НІСД, 2015. – 116 с.
- 110 Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека: пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2010. – 244 с.
- 111 2010 Index of Economic Freedom // 2011 Index of Economic Freedom / The Heritage Foundation, The Wall Street Journal. – Electronic data. – [V. P], 2011. [Electronic recourse]. – Mode of access: <http://www.heritage.org/Index/download>.
- 112 The Global Competitiveness Report 2009-2010: World Economic Forum, Geneva, Switzerland, 2009 / Committed to improving the state of the world ; ed. K. Schwab. – Electronic data. – Geneva, 2009. - [Electronic recourse] – Mode of access: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2009-10.pdf
- 113 Живая планета – 2010. Биоразнообразие, биоемкость и развитие / Всемир. фонд дикойприроды, Лондон. зоолог. об-во, Всемир. сетьэколог. следа. – Электрон. текст., табл., граф. дан. – [Швейцария], 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wwf.ru/data/pub/reports/wwf-lpr2010_rus_web.pdf
- 114 Згуровський М. З. Україна в глобальних вимірах сталого розвитку /М. З. Згуровский // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19 (598). – С. 14
- 115 Згуровский М. З. Путь к обществу, основанному на знаниях /М. З. Згуровский // Зеркало недели. – 2006. – № 2 (581). – С. 1-14
- 116 Данилишин Б. Украина в международных рейтингах устойчивого развития / Б. Данилишин, О. Веклич // ЭкономикаУкраины. – 2008. – № 7. – С. 13-23
- 117 Вимірювання якості життя в Україні: Аналітична доповідь /

- Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін. – К.: 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf
- 118 Соціально-економічний потенціал устійливого розвитку: учебник / под ред. Л. Г. Мельника (Україна) и Л. Хенса (Бельгія). – Сумы : Ун. кн., 2007. – 1120 с.
- 119 Проданова Л. В. Економічне зростання й економічний розвиток: забезпечення сталості економічної системи: Монографія /Л. В. Проданова. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. – 400 с.
- 120 Бичкова Н. В. Структура власності національних корпорацій та її вплив на ефективність фінансово-господарської діяльності /Н.В. Бичкова //Вісник ОНУ. Серія: Економіка. – 2010. – Вип. 20. – Т.15. – С. 5 – 15
- 121 Єщенко П. С. Догми і реалії «нової економіки» /П. С. Єщенко //Теоретичні та прикладні питання економіки: Збірник наукових праць. Випуск 24. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 13 – 22
- 122 Звіт про роботу Фонду державного майна України, хід та результати виконання Державної програми приватизації у 2015 році / Фонд державного майна України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-2015_7389.pdf
- 123 Інформація щодо реформування відносин власності в Україні за 9 місяців 2016 року /Фонд державного майна України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/3-kvart-2016zvit_9277.pdf
- 124 Каждый месяц в Украине – 30 рейдерских атак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.finobzor.com.ua/novosti/nid/2871>
- 125 Кількість юридичних осіб за організаційними формами / Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

- http:
[//ukrstat.org/uk/edrpoу/ukr/EDRPU_2015/ks_opfg/arh_ks_opfg_15.htm](http://ukrstat.org/uk/edrpoу/ukr/EDRPU_2015/ks_opfg/arh_ks_opfg_15.htm)
- 126 Киндзерский Ю. Деформация института собственности в Украине и проблемы формирования эффективного собственника в неэффективном государстве /Ю. Киндзерский // Вопросы экономики. – 2010.–№7.– С. 123 – 134
- 127 Корпоративное управление в России, Казахстане и Украине. Специальный отчёт по странам СНГ – 2009 г/Аналитический доклад компании Fitch. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.Fitchrating.ru>
- 128 Купе Т. Качественное корпоративное управление влияет на стоимость компании /Т. Купе. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.capital.ua/ru/publication/24769-kachestvennoe-korporativnoe-upravlenie-vliyaet-na-stoimost-kompanii>
- 129 Мазур Е. А. Последствия приватизации в Украине, необходимость конституционной защиты государственной собственности / Е. А. Мазур. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://za.zubr.in.ua/2008/07/05/1920/>
- 130 Началась эпидемия рейдерских захватов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://antiraider.ua/ucp_mod_ucp_site_arts_show_166.html
- 131 Рейдерство в Украине /Риановости Украина. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rian.com.ua/economy/20161008/1017497642.html>
- 132 Рейдерство пошло на спад / Юрліга. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2017/3/7/157182.htm>
- 133 Рейтинг корпоративного управління в компаніях реального сектору /RatingAgency«IBIRating». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ibi.com.ua/RU/ratings-research-and-analytics/korporativne-upravlinnya-v-kompaniyakh-realnogo-sektoru-ukrajni-2016.html>
- 134 Ринок цінних паперів України: повне перезавантаження / Річний звіт

- національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.
[Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://nssmc.gov.ua/activities/annual>
- 135 Світові економічні рейтинги: динаміка змін позицій України / Слово і діло. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2017/02/21/Infografika/ekonomika/svitoviekonomichni-rejtynhy-dynamika-zmin-pozycij-ukrayiny>
- 136 100 самых богатых людей Украины /Фокус. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/ratings/350253>
- 137 Молчанов В. Теоретичні підходи дослідження добробуту населення України у 19 на початку 20ст. /В. Молчанов //Краєзнавство. – 2010. – №3. – С. 19-27
- 138 Науменко А.С. Вплив добробуту на економічне зростання /А.С. Науменко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/992/1>
- 139 Зміна обсягу валового внутрішнього продукту /Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 140 Мазурок П. П. Економічна влада в трансформаційному суспільстві: [монографія] /П.П. Мазурок, В.В. Трохимчук, Н.В. Кравченко. – Кривий Ріг: Діонат, 2017. – 210 с.
- 141 Швабій К.І. Довгострокова тенденція розподілу доходів населення України /К.І. Швабій //Фінанси України. – 2010. – №1. – С. 77 – 86
- 142 Юрчик Г. М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти /Г. М. Юрчик, Н. М. Самолюк //Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3. – С. 133-144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_13
- 143 Чисельність наявного населення України / Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

- http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
- 144 Ангелко І.В. Оцінка основних складових життєвого рівня населення України /І.В. Ангелко, Г.А. Лех //Український соціум. – 2015. – № 2(53).– С. 36-49
- 145 Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році /Економічний дискусійний клуб. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u2015-roci>
- 146 1% населення Землі стал богаче остальных 99% / LB.ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/economics/2016/01/18/325762_1_naseleniya_zemli_stal_bogache.html
- 147 Нерівність в Україні: масштаби та можливостівпливу / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститутдемографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
- 148 Ставицький А.В. Проблема нерівностідоходів в умовахглобалізації / А.В. Ставицький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.andriystav.cc.ua/Downloads/Articles/A_066.pdf
- 149 Бесчастна Д.О. Статистична оцінка диференціації населення України за рівнем його доходів у сучасних умовах / Д.О. Бесчастна, К.С. Овчаренко, І.О.Ткаченко // Економіка і фінанси. – 2014. – № 5. – С. 15–21
- 150 Трохимчук В. В. Соціально-економічна суть постсоціалістичних трансформацій /В. В. Трохимчук // *Globalne aspekty ekonomii swiatowej i stosunkow miedzynarodowych w warunkach niestabilnosci gospodarczej*: [monografia miedzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej]. – Czestochowa, 2016. – С. 558 – 564.
- 151 Юрчишин В. «Зарплатні сльози». Хто винен і що робити / В. Юрчишин. - [Електронний ресурс] – Режим доступу:

- http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=814
- 152 На Земле живут 62 человека? / Российская Газета. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rg.ru/2016/01/19/bogachi.html>
- 153 Перша трійка американського Forbes виявилася багатшою за половину населення США / ІнА «Українські новини». - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/529209-persha-triyka-amerykansko-go-forbes-vyuvavylasya-bagatshoyu-za-polovynu-naselennya-ssha>
- 154 Multidimensional Poverty Index. Available at: <http://www.ophi.org.uk/policy/multidimensional-poverty-index/>
- 155 An economy for the 1%. Available at: http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/bp210-economy-one-percent-tax-havens-180116en_0.pdf
- 156 Cohn, M. (2013). ‘Tax Avoidance Seen as a Human Rights Violation’, Accounting Today. Available at: <http://www.accountingtoday.com/news/Tax-Avoidance-HumanRightsViolation-68312-1.html>
- 157 Богачи спрятали в оффшорах более \$18 трлн. / LB.ua. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lb.ua/economics/2013/05/22/200631_bogachi_spryatali_offshorah_bolee_18.html
- 158 Дунчинська Н. І. Нерівномірність у розподілі доходів в умовах ринкової економіки / Н. І. Дунчинська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – №4. – С. 60–64
- 159 Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-uk/%d0%a0%d0%b5%d1%81%d1%83%d1%80%d1%81>
- 160 Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. // Библиотека экономической и деловой литературы. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ek->

lit.agava.ru

- 161 Hobson J. A. Workand Wealth: A Human Valuation / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/hobson/workwealth.html>
- 132 Кузик О. Аналіз поведінки домогосподарств у сучасних економічних теоріях О. Кузик //Вісник Львів. Університету.- Серія: Економіка. – 2009. –Вип. 41. - С.308-315
- 163 Кузів І.В. Еволюція поглядів щодо сутності поняття “заощадження” /І.В. Кузів // Наукові праці НДФІ. – 2008. – №3 (44). – С. 144-151
- 164 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное /Дж.М. Кейнс. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
- 165 Литвин В. Фактори ощадного процесу та напрямки його активізації в Україні /Валерія Литвин, Наталія Корольова // Торгівля і ринок: зб. наук. праць / Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Донецьк, 2013. – Вип. 36. – С. 217-229
- 166 Інтерв'ю издания «Аргументы и факты» к 90-летию писателя, 2010 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://raybradbury.ru/person/interview/2010-AIF-jubilee-interview/>
- 167 Економічний словник-довідник [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://subject.com.ua/economic/dict/287.html>
- 168 The Economics Book [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dk.com/uk/9781409376415-the-economics-book/>
- 169 Белехова Г.В. О методологических подходах к исследованию сберегательного поведения населения / Г.В. Белехова //Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2015. –№1 (37). - с. 246-263
- 170 Носова Є.А. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні /Є.А. Носова //Вісник Київського національного

- університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка.– 2015. –№2 (167). – С. 73-80
- 171 Мазур І. І. Тінізація економіки України в сучасних умовах / І. І. Мазур //Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. - 2012. - Вип. 20. - С. 33-44
- 172 Ковч, В. В. Проблеми задоволення потреб домогосподарств при формуванні інноваційної економіки [Текст] / Володимир Васильович Ковч //Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 48-54
- 173 Бова Н.В.Динаміка змін грошової маси та її вплив на формування депозитної політики банку[Текст] /Н.В. Бова //«Молодий вчений». – 2015. - № 10 (25). - Частина 1. – С.91-94
- 174 Колтунович А. Стагфляція в Україні – результат некомпетентності та безвідповідальності влади [Електронний ресурс] /А. Колтунович. - Режим доступу: <http://vybor.ua/article/economika/stagflyaciya-v-ukrayini-rezultat-nekompetentnosti-ta-bezvidpovidalnosti-vladi.html>
- 175 Офіційний сайт Державної служби статистики України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
- 176 Економіка України: десять років реформ / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 496 с.
- 177 Мальтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення/ Т. Р. Мальтус; пер. з англ. В. Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 535с.
- 178 Палій О.М. Взаємозв'язок демографічного та людського розвитку /О.М. Палій // Демографія та соціальна економіка: зб. наук. праць. - 2013. - № 2 (20). - С.116 - 125
- 179 Jeffrey Sachs. The future of development goals /J. Sachs. – Commonwealth Ministers Reference Book. -2012. – 340 p.

- 180 World Economic Forum Global Risks Report 2017. Available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2017>
- 181 Экономическая теория: Учебник. – Изд. испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 672 с.
- 182 Фридман М. Капитализм и свобода / Милтон Фридман. – Пер. с англ.: Владимир Козловский. – М.: Новое издательство, 2016. – 288 с.
- 183 Петрушина Т.О. Социально-экономическое поведение населения Украины в условиях институциональных перемен/ Т.О. Петрушина. - К.: Институт социологии НАН Украины.- 2008.– 544 с.
- 184 Тамбовцев В. Л. Опыт эмпирического исследования экономического поведения. /В. Л. Тамбовцев // Вестник Московского университета. Сер.6. Экономика. № 3. -1994.- С. 46-54
- 185 Эрроу К. Информация и экономическое поведение /К. Эрроу //Вопросы экономики. -№ 5. -1995.-С. 98-107
- 186 Мельник Л.Г. Устойчивое развитие: теория, методология, практика. /Л.Г. Мельник; Под ред. проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 1216 с.
- 187 Седлачек Т. Економіка добра і зла. Слідами людських пошуків: від Гільгамеша до фінансової кризи / Томаш Седлачек ; переклад з чес. Тетяни Окопної. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 520 с.
- 188 Борейко В. Є. Екологічна етика [Електронний ресурс] / В.Є. Борейко, А.В. Подобайло //Український фітосоціологічний центр/ - Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bioetica/Borejko/>
- 189 Никонов Л. Моральна логіка рівності і нерівності в ринковому суспільстві. У збірнику: Моральність капіталізму. Те, про що ви не чули від викладачів/ Никонов Л.; За ред. Тома Дж. Палмера.- К.: Основи.- 2014.– 128 с.
- 190 Коломбатто Э. Рынки, мораль и экономическая политика: новый подход к защите экономики свободного рынка / Энрико Коломбатто;

- пер. с англ. под науч.ред. Г.Р. Сапова. – Москва: Мысль, 2016. – 500 с.
- 191 Видяпин В.И. Экономическая теория/ В.И.Видяпин, А.И.Добрынин, Г.П.Журавлева, Л.С.Тарасевич. – М.: ИНФРА-М.- 2008.- 672 с.
- 192 Happy planet index / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://happyplanetindex.org>, <http://data.un.org/DocumentData.aspx?id=378>
- 193 Конвенция о защите окружающей среды посредством уголовного права (ETS N 172) (Страсбург, 4 ноября 1998 года) / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_560
- 194 Закон України «Про інвестиційну діяльність»: ред. від 20.04.2017 р. /Верховна Рада України. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
- 195 Аржевітін С.М. Розвиток ринку цінних паперів: проблеми та перспективи /С.М. Аржевітін //Ефективна економіка. – 2010. – №10. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=427>
- 196 Беззуб І. Іноземні інвестиції в українській економіці /І. Беззуб // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2240:inozemni-investitsiji-v-ukrajinskijekonomitsi&catid=8&Itemid=350
- 197 Корнієнко П.С. Офшори в законодавстві України /П.С. Корнієнко //Часопис Київського університету права. – 2011. – №3. – С. 121-123. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/121.pdf
- 198 Панченко А. Карта коррупции: куда исчезают украинские миллиарды [Электронный ресурс] /А. Панченко. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/economics/enews/karta-nashey-korrupcii-kuda-ischeyayut-ukrainskie-milliardy-1014575.html>
- 199 Прямі іноземні інвестиції з країн Європи в Україну [Электронный ресурс] /Державна служба статистики України. – Режим доступа: <http://>

- [//www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/ivu/ivu_u/ivu0116.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/ivu/ivu_u/ivu0116.html)
- 200 Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) із країн світу в економіці України /Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/ivu/ivu_u/ivu0316.html
- 201 Слівінська А.В. Розвиток ринку цінних паперів в Україні /А.В. Слівінська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/46480.doc.htm
- 202 Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2016 року /Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0516_u.htm
- 203 Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: [Монографія] /Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. — К.: КНЕУ, 2003. — 394 с.
- 204 Вільна енциклопедія. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- 205 Історія дзеркала: від стародавності до наших днів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polynet.com.ua/istoriya-dzerkala-vid-starodavnosti-do-nashih-dniv.html>
- 206 Баранчев В.П. Управление инновациями /В.П. Баранчев, Н.П. Масленникова, В.П. Мишин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/16639/investuvannya/zhittyeviy_tsikl_priynyatya_innovatsiynih_produktyv_novyh_tehnologiy_innovatsiyna_spriynyatlivi_st_spozhyvach#79
- 207 Козик В.В. Міжнародні економічні відносини: Навч. посібник / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.: Знання, 2008.- 406 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fb/pesp/2012/12-40/page5.html>
- 208 Акаев А. Синергетический эффект NBIC-технологий и мировой

- економічний ріст в першій половині ХХІ століття /А. Акаєв, А. Рудської. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://ier.ru/files/text/policy/2014-2/akaev-rudskoy.pdf>
- 209 Ляшенко Л. Стан монополізму та конкуренції на ринку мобільного стільникового зв'язку /Л. Ляшенко, В. Сердюк. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.amcu.gov.ua/papers/2002/issue2/lyashenkosadyuk.html>
- 210 Степанчиков С. Комісія для галочки / С. Степанчиков //Дзеркало тижня. – 2004. – №51. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.zn.kiev.ua>
- 211 Владимиров В. Янычары на марше / В. Владимиров // Бизнес. – 2004. – №1-2. – С. 108-109
- 212 Дубогриз Є. Москва на дроті /Є. Дубогриз //Галицькі контракти. – 2005. - №47. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/article/34/4720056465.html>
- 213 Компанія Астеліт [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.life.com.ua>
- 214 Бренд по імені «Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.business.ua/companies/brend_po_imeni_ukraina-349480/
- 215 Романчиков В.І. Основи наукових досліджень / В.І Романчиков. [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://bookss.co.ua/book_nauka-i-naukovi-doslidzhennya_839/7_6.1.-vidkrittya-vinahodi-promislovi-zrazki-tovarni-znaki-znaki-obslugovuvannyasorti
- 216 Коваль В.В. Моделювання перспектив розвитку підприємництва на ринку телекомунікаційних послуг /В.В. Коваль, М.А. Дем'янчук //Економічні інновації. – 2015. – Випуск 59.– С.135-141
- 217 Что такое 1G, 2G, 3G, 4G и все что между ними [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://habrahabr.ru/post/112535/>

- 218 Впровадження інновацій на промислових підприємствах /Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.ukrstat.gov.ua>
- 219 World Economic Forum. Global Competitiveness Index. Country/Economy profiles. Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/country-profiles/#economy=UKR>
- 220 World Economic Forum. Global Competitiveness Index. Country/Economy profiles. Finland [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/country-profiles/#economy=FIN>
- 221 World Economic Forum. Global Competitiveness Index. Country/Economy profiles. Switzerland. [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/country-profiles/#economy=CHE>
- 222 Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки: [Навчальний посібник] /А.М. Стельмашук. - Тернопіль: ТАНГ, 2000. - 315 с.
- 223 «Оскал» капитализма: Трудовое законодательство Финляндии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evrokatalog.eu/lawфинляндия/оскал-капитализма-трудовое-законодательство-финляндии>
- 224 Билтон П. Эти странные швейцарцы: Правительство и бюрократия [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.langust.ru/review/xeno_swa.shtml#top#ixzz4aUHjs34b
- 225 Вютріх М. У чому причина успіху Швейцарії? Пряма демократія гарантує помірне споживання грошей платників податків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terhromady.info/international/schweiz-erfolg/>
- 226 Аналіз індексу конкурентоспроможності України в 2013-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-konkurentospromozhnosti-ukrayini-v-2013-2014-rr>
- 227 Статистика світового туризму /Всесвітня туристична організація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>
- 228 Туристичні потоки 2000 – 2015 рр. /Державний комітет статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki
- 229 Ліптуга І.Л. Український туризм: тренди, прогнози / І.Л. Ліптуга, Т.І. Ткаченко // Туристичний, готельний і ресторанный бізнес: інновації та тренди: Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Київ, 7 квіт. 2016 р.): тези /відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг. – екон. ун-т, 2016. – 362 с.
- 230 Романюк С. Туристична галузь України: руїна чи низький старт /Портал для професіоналов «Новости турбізнеса». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novosti-turbiznesa.info/article/turistichna_galuz_ukraini_ruina_chi_nizkij_start_.html
- 231 Грабовенська С. П. Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної галузі України /С. П. Грабовенська //Young Scientist. – 2016. – № 8 (35). – С.15 – 18
- 232 Шуплат О. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності підприємств сфери туризму /Доповідь. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/30593.pdf>
- 233 Туристичні тренди – 2016 в Україні та світі /УКРІНФОРМ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1981037-turistichni-trendi2016-v-ukraini-ta-svitipoglad-z-berlinskoi-vistavki.html>
- 234 Новиков В. С. Інновації в туризмі /В. С. Новиков. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 208 с.
- 235 Біловодська О. А. Аналіз інноваційної діяльності туристичної галузі

- України /О. А. Біловодська, Я. М. Коцур // Економічні проблеми сталого розвитку: Міжнар. наук. –практ. конф. (м. Суми, 24 – 26 квітня 2013 р.): матеріали у 4 т. – Т.4. – С. 62 – 63
- 236 Козлова Т. Особый путь туризма Украины: саморегулирование /Портал для профессионалов «Новости турбизнеса». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novosti-turbiznesa.info/article/osobyj_put_turizma_ukrainy.html
- 237 Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 238 Наука, технології та інновації. Статистичні збірники Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
- 239 Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/currency?period=daily>
- 240 Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2017/04/13/- .html>
- 241 Закон України «Про інноваційну діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cgntb.dp.ua/menu_187.html
- 242 Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991-14>
- 243 Тараненко О.М. Технопарки в Україні як елемент інноваційної інфраструктури / О.М. Тараненко, С.В. Корновенко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Pictures/36368-68822-1-SM.pdf>
- 244 BDO International business compass 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- https://www.bdo.ge/getattachment/Insights/Publications/BDO-IBC-International-Business-Compass-2017/BDO_IBC17_EN_web.pdf.aspx?lang=en-GB
- 245 World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2016-2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
- 246 The 2017 A.T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.atkearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index/article?/a/glass-half-full-2017-foreign-direct-investment-confidence-index-article>
- 247 Аналіз діяльності технологічних парків України у 2008-2009 р.р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/science/innovation/analiz2008_2009.doc
- 248 Калініченко Д.Р. Вплив глобалізаційних процесів на характеристики людського капіталу /Д.Р. Калініченко //Економіка. Фінанси. Право. Серія «Економіка». – 2017. - № 5/3. – С. 15-19
- 249 The Global human Capital Report 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report-2017>
- 250 Economy comparison. Global Innovation Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-comparison>
- 251 Мазур О.А. Соціальна та економічна ефективність діяльності академічних технопарків України /О.А. Мазур, С.В. Пустовойт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/117289/09Mazur.pdf?sequence=1>

- 252 Dnipro Economic Forum 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://def.dp.gov.ua/>
- 253 Мазур А.А. Технопарки Китая /А.А. Мазур, В.С. Стогний, Н.В. Осадчая. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ftp://nas.gov.ua/akademperiodyka/Downloads/Archive%20SI%20Journal/SI_ukr/2006/N3/3_06_127.pdf
- 254 Глобальный индекс инноваций. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report#>
- 255 Амоша О.І. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи / О.І. Амоша, Л.М. Саломатіна //Економіка України. – 2017. – №3. – С. 20-34
- 256 Геєць В.М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання / В.М. Геєць //Економіка України. – 2015. – № 1. – С. 4-25
- 257 Федулова Л.І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України / Л.І. Федулова //Економіка України. – 2013. – № 4. – С.15-23
- 258 Пилипенко О.В. Державне управління інноваційною діяльністю в Україні: проблеми та перспективи /О.В. Пилипенко //Економіка України. – 2016. – № 9. – С.31-43
- 259 Єщенко П.С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання «невидимої» та «видимої» руки /П.С. Єщенко // Економіка України. – 2016. – № 5. – С. 3-16
- 260 Інноваційна активність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 261 Індеси споживчих цін на товари та послуги у 2002-2016рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 262 Потреба роботодавців у працівниках за професійними групами у 2015-2015 роках (за даними державної служби зайнятості). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 263 Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у

- 2014-2016 році. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 264 Вищі навчальні заклади. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 265 Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності (КВЕД-2010) за 2014-2016 роки. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 266 Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2015-2016 роках. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 267 Джерела фінансування інноваційної діяльності. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 268 Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за період 2014-2016 роки. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 269 Власний капітал підприємств за видами економічної діяльності за період 2014-2016 роки. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 270 Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності за період 2014-2016 роки. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 271 Мочерний С.В. Політична економія: [Навч. посіб.] / С.В. Мочерний, Я.С. Мочерна. – К.: Знання, 2007. – 684с.
- 272 Назаркевич І.Б. Значення ресурсних платежів у системі оподаткування України /І. Назаркевич, А. Козюк// Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 191-199
- 273 Вольнская Н.А. Рента в сырьевых отраслях ТЭК /Н.А. Вольнская, С.С. Ежов // Открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса» Российская Академия Наук Институт народнохозяйственного прогнозирования № 51от 20 апреля 2004 года. – Москва. – 2004. С. 4-18

- 274 Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. (Редакція від 13.01.2012). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF>
- 275 Даниленко Л.Н. Рентно-сырьевая экономика России и проблемы ее трансформации : дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» /Л.Н. Даниленко. – Псков, 2014. – 359 с.
- 276 Волконский В.А. Природная рента и методы ее оценки /В.А. Волконский, А.И. Кузовкин, А.Ф. Мудрецов //Российский внешнеэкономический вестник. – 2006. – № 5 (Май). – С. 57-68
- 277 Природная рента в экономике России /[Кузык Б.Н., Агеев А.И., Волконский В.А. и др.]. – М.: Институт экономических стратегий, 2004. – 192 с.
- 278 Куликов А.П. Подход к оценке природной ренты с точки зрения характеристик месторождения // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН /Гл. ред. А.Г. Коровкин. – М.: МАКС-Пресс, 2004. – с. 398-421
- 279 Данилов-Данильян В.И. Природная рента и управление использованием природных ресурсов /В.И. Данилов-Данильян //Экономика и математические методы. – 2004. – Т.XL. Вып. 3. – Режим доступа: <https://iq.hse.ru/news/177741015.html>
- 280 Раков А.В. Природная рента в экономической системе России: дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А.В. Раков. – Вологда, 2006. – 164 с.
- 281 Куликов А.П. Прогнозы цен на внутреннем рынке и величины природной ренты в топливно-энергетическом комплексе в перспективе до 2025 г. и далее //Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. - М.: МАКС-Пресс, 2005. –С. 261-276

- 282 Рентні відносини в системі модернізації національного господарства /За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.
- 283 Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (Редакція від 01.01.2017). - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- 284 Бобылев Ю. Н. Мировой опыт налогообложения добывающей промышленности / Ю.Н. Бобылев. – Москва. – 2013. – 67 с.
- 285 Большая энциклопедия нефти и газа. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ngpedia.ru/id398858p1.html>
- 286 Казначеев П. Природная рента и экономический рост. Экономическое и институциональное развитие в странах с высокой долей доходов от экспорта сырьевых ресурсов. Анализ и рекомендации на основе международного опыта. – М.: РАНХиГС, 2013. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.RANEPa_Resource_rents_reporti_RUS-new.pdf
- 287 Россия сильно отличается от других нефтедобывающих стран мира. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbsys.ruprint.phppage=30&option=media> (дата обращения 17.04.2015 г.)
- 288 Сырлыбаева Н.Ш. Налогообложение недропользователей: отечественная практика и зарубежный опыт. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com10_DN_2013Economics3_132963.doc.htm
- 289 Байкова Э.Р. Опыт изъятия и распределения ренты в зарубежных странах / Э.Р. Байкова // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 3 (35). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mecconomy.ru/art.php?nArtId= 3211>
- 290 Башкиров С.П. Распределение природной ренты между государством и нефтяными компаниями /С.П. Башкиров, Н.В. Воронина // ЭКО. –

2006. – № 5. – С. 113-120
- 291 Башкиров С.П. Распределение природной ренты между государством и нефтяными компаниями / С.П. Башкиров, Н.В. Воронина // ЭКО. – 2006. – № 6. – С. 126-137
- 292 Башкиров С.П. Опыт распределения природной ренты между государством и компаниями нефтяной промышленности / С.П. Башкиров, Н.В. Воронина // ЭКО. – 2006. – № 4. – С. 156-168
- 293 Башко В.Й. Антициклічна фіскальна політика у країнах із сировиннозалежною економікою / В.Й. Башко // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 2. – с. 47-59
- 294 Гуслистая А.В. Рентные эффекты в современной российской экономике в сфере невозобновляемых природных ресурсов : дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А.В. Гуслистая. – М., 2006. – 165 с.
- 295 О недрах: Закон Российской Федерации от 21.02.1992 № 2395-1. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_343/
- 296 Осоголашения о разделе продукции: Закон Российской Федерации от 30.12.1995 № 225-ФЗ. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8816/
- 297 Кошанов А. Отношения присвоения горной ренты и проблема диверсификации сырьевого комплекса / А. Кошанов // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». – 2016. – №4 (08). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.e-history.kz/ru/contents/view/790>
- 298 Комекбаева Л.С. Вопросы совершенствования природной ренты Казахстана / Л.С. Комекбаева // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2010. – № 3(79). – с. 18-22
- 299 Кошанов А. Право собственности на недропользование и присвоение горной ренты / А. Кошанов // Республиканский общественно-политический журнал «Мысль». 24 марта 2013. - [Электронный

- ресурс]. – Режим доступу: <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=631>
- 300 Жуков І.М. Особливості правового регулювання договірних відносин з видобутку вуглеводні на континентальному шельфі /І.М. Жуков //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – Т. 2. – № 11. – с. 8-11
- 301 Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. (Редакція від 01.01.2015). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1039-14/page>
- 302 Про надра: Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР (Редакція від 01.01.2016). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>
- 303 Цивільний кодекс України від 16.03.2003 № 435-IV. (Редакція від 02.11.2016). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
- 304 Власюк В.В. Порівняльний аналіз режимів договорів про спільну діяльність і угод про розподіл продукції у секторі видобутку вуглеводнів України /В.В. Власюк //Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – с. 133-141
- 305 Звіт Ініціативи прозорості видобувних галузей (ІПВГ) України за 2013 р. – 142 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://UAEITI-2013-Report-ua.pdf>
- 306 Чи стануть угоди про розподіл продукції майбутнім українського газовидобутку? 27 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari-ta-ocinki/item/909-chi-stanut-ugodi-pro-rozpodil-produktsiyi-maybutnim-ukrayinskogo-gazovido-butku?>
- 307 Орехов А.М. Категория собственности и экономическая теория /А. Орехов, И. Чаплыгина //Онтологические предпосылки экономических теорий: сборник, под ред. О.И. Ананьина, (ИЭ РАН, М., 2011). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g->

sardanashvily.ru/Chaplygina8.pdf

- 308 Задорожный Г.В. Глобализирующееся знаемое хозяйство: проблемы ренты и квазиренты:[Монография] /Г.В. Задорожный, А.В. Коцуба. – Харьков: Точка, 2013. – 233 с.
- 309 Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (метод, основные понятия, круг проблем) /Капелюшников Р.И. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=25335>.
- 310 Агапова И.И. Институциональная экономика /И.И. Агапова. – М.: Магистр, 2009. – 268 с.
- 311 Скаржинская Е. Качественный и количественный анализ нечеткой спецификации прав собственности /Е. Скаржинская, В. Чекмарев //Теоретическая экономика. – 2011. –№ 4. – С. 27-41
- 312 Чернявский С.В. Теоретические аспекты собственности на природные ресурсы /С.В. Чернявский, Е.В. Моргунов //Собственность и рынок. – 2004. – №5. – С. 1-15. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ipr-ras.ru/articles/morgun04-5.pdf>
- 313 Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція від 30.09.2016). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- 314 Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХП (Редакція від 01.02.2017). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
- 315 Бычкова А.Н. Экономический механизм: определение, классификация и применение /А.Н. Бычкова //Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2010. – №4. – С. 37–43
- 316 Чечель О. Принципи та механізм державного регулювання економіки /О. Чечель //Науковий вісник «Демократичне врядування» (ЛРІДУ НАДУ). – 2014. – Вип. 13. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf

- 317 Чаленко А. О неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях /А. Чаленко. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.econindustry.org/arhiv/html/2010/st_51_04.pdf
- 318 Райзберг Б.А. Современный экономический словарь /Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67315/
- 319 Двігун А.О. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави /А.О. Двігун //Світ фінансів. – 2008. – Вип. 3. – С. 73-77
- 320 Попович А.А. Сутність рентного механізму в сільськогосподарському землекористуванні: теоретичні аспекти /А.А. Попович //Збалансоване природокористування. – 2015. – № 2. – с. 119-122
- 321 Такмакова Е.В. Политика распределения доходов как фактор экономического и социального развития общества /Е. Такмакова, А. Стеценко //Интернет-журнал «Науковедение». – 2013. – № 4 (17). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://naukovedenie.ru/PDF/05evn413.pdf>
- 322 Система национальных счетов 2008. – Европейская комиссия. Международный валютный фонд. Организация экономического сотрудничества и развития. Организация Объединенных Наций. Всемирный банк. – Нью-Йорк, 2012. – 764 с.
- 323 Милашко О. Г. Система національних рахунків як інформаційна база статистичного оцінювання доходів. /О.Г. Милашко. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.oneu.edu.ua/jsui/handle/123456789/1524>
- 324 Жикаляк Н.В. Рента в горной промышленности: виды и причины образования /Н.В. Жикаляк //Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3 (33). – С. 180-185
- 325 Ложникова А.В. Рента и рентная политика: трансформация в условиях

- модернизации экономики России: дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» /А. В. Ложникова. – Томск, 2011. – 445 с.
- 326 Шалабин Г.В. Л.В. Канторович и проблемы использования и экономической оценки природных ресурсов /Г.В. Шалабин, А.С. Алипов. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: nestorbook.ru/uCat/field_files/5/10/591/Primeneniematematiki.pdf
- 327 Разовский Ю. В. Рента /Ю. В. Разовский. – М.: Мирознание, 2011. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.razovskiy.com/node/193>>
- 328 Львов Д.С. Вернуть народу ренту /Д.С. Львов. – М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2004. – 256 с.
- 329 Разовский Ю.В. Управление сверхприбылью от использования минерально-сырьевого капитала /Ю.В. Разовский //Вестник Московского гуманитарного университета. – 2013. – №2. – С. 170-176. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vestnik.msmu.ru/files/1/20131217204708.doc
- 330 Разовский Ю.В. Развитие институтов недропользования России и Украины / Ю.В. Разовский, В.В. Матюха, Е.Н. Сухина, Н.Т. Мовчан //Известия вузов. Горный журнал. – 2011. – № 2. – с. 44-50
- 331 Разовский Ю.В. Минерально-сырьевой капитал /Ю.В. Разовский, Ю.Н. Макаркин, Е.Ю. Горенкова. – М.: ИПО «У Никитских ворот», 2013. – 352 с.
- 332 Голуб Г.Г. Суверенні фонди добробуту: світовий досвід і проблеми функціонування в Україні / Г. Голуб, Б. Пшик, Л. Юрчишин //Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 1 (19). – С.114-120
- 333 Ещенко П.С. Украинская «великая депрессия» и как из нее выйти? / П.С.Ещенко. - Київ : ВД "Дакор", 2017. - 248 с.
- 334 Стейнер Р. Реструктуризация налогообложения нефтедобычи с целью

- максимизации общественной выгоды / Р. Стейнер // Материал для Парламентских слушаний в Государственной Думе РФ на тему: «Макроэкономическая эффективность альтернативных налоговых систем». – Москва, 23 апреля 2001 г. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://pacificenvironment.org/downloads/Oilgas_2001_%20Restructuring_taxation_for_oil_Steiner.pdf
- 335 Підгурська О.І. Сутність та етапи розвитку фондів суверенного добробуту /О.І. Підгурська //Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 10. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1457>
- 336 Дрозд Н. Фонди суверенного добробуту як особливі міжнародні інвестори в умовах глобального фінансового спаду /Н. Дрозд //Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2013. – Вип. № 144. – С. 7-10
- 337 Sovereign Wealth Funds Institute. – Mode of access: <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund>
- 338 Васин В. А. Повышение эффективности управления суверенными фондами в Российской Федерации: дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» /В.А. Васин. – М., 2015. – 191 с.
- 339 Фримен К. Як час спливає: Від епохи промислових революцій до інформаційної революції/Крис Фримен, Франциско Лука; пер. з англ. Руслана Ткачука. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 510 с.
- 340 Аналитическая справка о практике формирования и распределения Национального фонда Республики Казахстан, Резервного фонда и Фонда национального благосостояния Российской Федерации и учета их активов в консолидированном бюджете сектора государственного управления. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

- <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/>
- 341 Казначеев П. Природная рента и экономический рост. Экономическое и институциональное развитие в странах с высокой долей доходов от экспорта сырьевых ресурсов. Анализ и рекомендации на основе международного опыта / П. Казначеев. – М.: РАНХиГС, 2013. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.RANEPA_Resource_rents_reporti_RUS-new.pdf
- 342 Гуслистая А.В. Рентные эффекты в современной российской экономике в сфере невозобновляемых природных ресурсов: дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» /А.В. Гуслистая. М., 2006. – 165 с.
- 343 Sovereign Wealth Funds: Aspects of Governance Structures and Investment Management. Prepared by Abdullah Al-Hassan, Michael Papaioannou, Martin Skancke, and Cheng Chih Sung // International Monetary Fund, Working Paper 231, 2013 November. – Mode of access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13231.pdf>
- 344 Хикл У. Модель Аляски – возможности для России? [Электронный ресурс] /У. Хикл //Стратегия России. – 2006. – № 4. – Режим доступа: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=145953747&archive=1145955478&start_from=&ucat=14&
- 345 A Report to the Alaska Budget Report by Richard A. Fineberg, February 28, 2007 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.finebergresearch.com>
- 346 Department Releases Revenue Sources Book – December 4, 2013. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.revenue.state.ak.us>.
- 347 Alaska Permanent Fund Corporation [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.apfc.org/home/Content/home/index.cfm>
- 348 Alaska Permanent Fund. Fund Financial History end Projections

- [Electronic resource]. – Mode of access:
http://www.apfc.org/_amiReportsArchive/201601Proj.pdf
- 349 An Alaskan’s Guide to the Permanent Fund. Presenting Basic Information About Your Permanent Fund. 12-th edition – July 2009 [Electronic resource]. – Mode of access:
<http://www.apfc.org/home/Media/publications/2009AlaskansGuide.pdf>
- 350 Alaska Permanent Fund Corporation. Annual Report. - [Electronic resource]. – Mode of access:
<http://www.apfc.org/home/Content/publications/reportArchive.cfm>
- 351 Базалева Р. Освоение арктического шельфа. Регулирование и налогообложение нефтяных компаний в США, России и Норвегии /Р. Базалева, П. Казначеев //Экономическая политика. – 2015. – Т. 10. – № 2. – С. 110-132
- 352 Alaska Department of Revenue. Permanent Fund Dividend Division. Overview of the 2015 Dividend Calculation. - [Electronic resource]. – Mode of access:
<https://pfd.alaska.gov/LinkClick.aspx?fileticket=m6LKKFK70ug%3d&tabid=504&portalid=6>
- 353 Стейнер Р. Реструктуризация налогообложения нефтедобычи с целью максимизации общественной выгоды /Р. Стейнер //Материал для Парламентских слушаний в Государственной Думе РФ на тему: «Макроэкономическая эффективность альтернативных налоговых систем». – Москва, 23 апреля 2001 г.– [Электронный ресурс] - Режим доступа:
http://pacificenvironment.org/downloads/Oilgas_2001_%20Restructuring_taxation_for_oil_Steiner.pdf
- 354 Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998, № 145-ФЗ (Редакция от 28.12.2016). Раздел IV, Глава 13, Статья 96. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/

- 355 Национальный банк Казахстана /Официальный интернет-ресурс. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?finalDate=5.01.2001&finalDate2=25.12.2015>
- 356 О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части создания Стабилизационного фонда Российской Федерации: Федеральный закон от 23.12.2003 № 184-ФЗ. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_45745/
- 357 Сведения о движении средств Стабилизационного фонда РФ /Официальный сайт Казначейства России. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://roskazna.ru/dokumenty/finansovye-operatsii/stabilizatsionnyy-fond/svedeniya-o-dvizhenii-sredstv-stabilizatsionnogo-fonda-rf/57820/?sphrase_id=505433
- 358 Кудрин А. Стабилизационный фонд: зарубежный и российский опыт /А. Кудрин // Вопросы экономики. – 2006. – № 2. – С. 28-45
- 359 Сведения о фактическом зачислении, списании и остатках средств /Официальный сайт Казначейства России. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://old.roskazna.ru/svedeniya-o-fakticheskom-zachislenii/?clear_cache=Y.html. (Дата обращения: 04.05.2016)
- 360 О внесении изменений в Бюджетный кодекс Российской Федерации в части регулирования бюджетного процесса и приведении в соответствие с бюджетным законодательством Российской Федерации отдельных законодательных актов Российской Федерации: Федеральный закон от 26.04.2007 № 63-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_58942/
- 361 Сухарев А.Н. Резервный фонд и Фонд будущих поколений РФ: формирование, использование и размещение средств /А.Н. Сухарев //Вестник ТвГУ. Серия «Экономика и управление». – 2016. – № 1. – С. 68-73

- 362 Панова Г.С. Суверенные фонды /Г.С. Панова. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: ac.infodesigner.ru/files/Panova.pdf
- 363 Ложникова А.В. Рента и рентная политика: трансформация в условиях модернизации экономики России: дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» /А.В. Ложникова. – Томск, 2011. – 445 с.
- 364 Лебединская Е.В. Стабфонд: сегодня, завтра... навсегда? Расчеты Экономической экспертной группы (Москва) /Е.В. Лебединская. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/50/le20.html>
- 365 Суверенные фонды / Официальный сайт Министерства Финансов Российской Федерации. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://minfin.ru/ru/statistics/fonds/>
- 366 Панова Г.С. Суверенные фонды Российской Федерации: вопросы формирования, размещения и использования / Г.С. Панова // Вестник Финансовой академии. – 2008. – № 2(46). – С. 43-56
- 367 Дуплинская Е.Б. Суверенные фонды России: анализ ситуации /Е.Б. Дуплинская //Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2015. – № 1. – С. 13-18
- 368 Сухарев А.Н. Финансовые механизмы формирования и использования суверенных фондов /А.Н. Сухарев //Финансы и кредит. – 2010. – № 18 (402). – С. 28-33
- 369 Коновалова-Посель И. Суверенные фонды БРИК: инвестиционная экспансия или подъем благосостояния /И. Коновалова-Посель //Национальный Центр Научных Исследований Франции. Парижская Экономическая Школа. – 2009. – С. 1-20. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.parisschoolofeconomics.com/peaucelle-irina/textes/BRIC-09-RU.pdf>
- 370 Шапагатова Б. Национальный фонд Республики Казахстан: инвестиции в устойчивое развитие /Б. Шапагатова. – Алматы, 2011. –

- 54 с. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://budget.kz/publikatsii/issledovatelskie-otcheti/NF_shapagatova_web.pdf
- 371 Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 24 апреля 2004 года. Раздел 1, Глава 5, Статьи 21-25. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://egov.kz/wps/portal/!ut/p/b0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAFjc7PyChKtUvKTS3NT80r0w_Wj9KNGPM8U_UhvAxMDIDA1sYgHSeUk5qWXJqan6kcWleoX5OZalDsQKglAOueB5w!!/
- 372 Сихимбаева Д.Р. Национальный фонд Республики Казахстан: Инвестиции в устойчивое развитие /Д.Р. Сихимбаева. – Алматы, 2011. – 36с. - [Электронный ресурс] – Режим доступа:
http://budget.kz/publikatsii/issledovatelskie-otcheti/NF_sikhimbaeva_web.pdf
- 373 Куда «пропадают» миллиарды Национального фонда РК? /15 февраля 2016 года. - [Электронный ресурс] – Режим доступа:
http://forbes.kz/stats/kuda_propadayut_milliardy_iz_natsionalnogo_fonda_kazahstana
- 374 Отчеты о поступлениях и использовании Национального фонда РК за 2001-2015 гг. /Министерство финансов Республики Казахстан. Официальный интернет-ресурс. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=ROLES://portal_content/mf/kz.ecc.roles/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonym_budgeting/budgeting/national_fund_fldr
- 375 Концепция формирования и использования средств Национального фонда Республики Казахстан на среднесрочную перспективу: Указ Президента Республики Казахстан от 1 сентября 2005 года № 1641. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/finansyi/id-U050001641_#z70

376. Концепция формирования и использования средств Национального фонда Республики Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 962. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/finansyi/id-U100000962_/
377. Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана /Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 29 января 2010 года. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/konstit
378. О гарантированном трансферте из Национального фонда Республики Казахстан на 2016-2018 годы: Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 427-V ЗРК. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/finansyi/id-Z1500000427/#z1
379. Сихимбаева Д. Природная рента и государственное регулирование минерально-сырьевого комплекса Республики Казахстан /Д. Сихимбаева, Г. Кадырова // Экономика и статистика. – 2014. – № 2. – С. 80-84
380. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV. Раздел 1, Глава 5, Статьи 21-25. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/zakon/parlament_respubliki_kazahstan/finansyi/id-K080000095_/#z44

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК:
КОНЦЕПЦІЯ, МЕХАНІЗМ,
РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

МОНОГРАФІЯ

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора **О.Б. Чернеги***

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 07.06.2018. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 20,65. Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.